

©Öneri, Cilt.1, Sayı.3, Haziran, 1995

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayın Organıdır. Altı Ayda Bir Yayınlanır.

ENSTİTÜ ADINA SAHİBİ

: Prof.Dr.Orhan SEZGİN
(Enstitü Müdürü)

YAYIN KURULU

: Doç.Dr.Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU
(Enstitü Müdür Yardımcısı)
Yrd.Doç.Dr.Esin CAN MUTLU
(Enstitü Müdür Yardımcısı)
Prof.Dr.Ünsal OSKAY
Prof.Dr.Mehtap KÖKTÜRK
Prof.Dr.Şermin ALYANAK
Prof.Dr.Özcan MERT
Prof.Dr.H.Bekir KARLIĞA
Doç.Dr.Şadi Can SARUHAN
Doç.Dr.Necdet ÖZTÜRK
Doç.Dr.Turan YILDIRIM

YAYINA HAZIRLAYAN

: Arş.Gör.Nadir EROĞLU
Arş.Gör.Murat KORALTÜRK
Uzm. Halil Sezai BULDU

ADRES

: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ressam Namık İsmail Sk. 34590 Bahçelievler-İSTANBUL
TEL : (0212) 584 14 44 - 554 78 09 - 506 47 24
FAX : (0212) 506 88 61

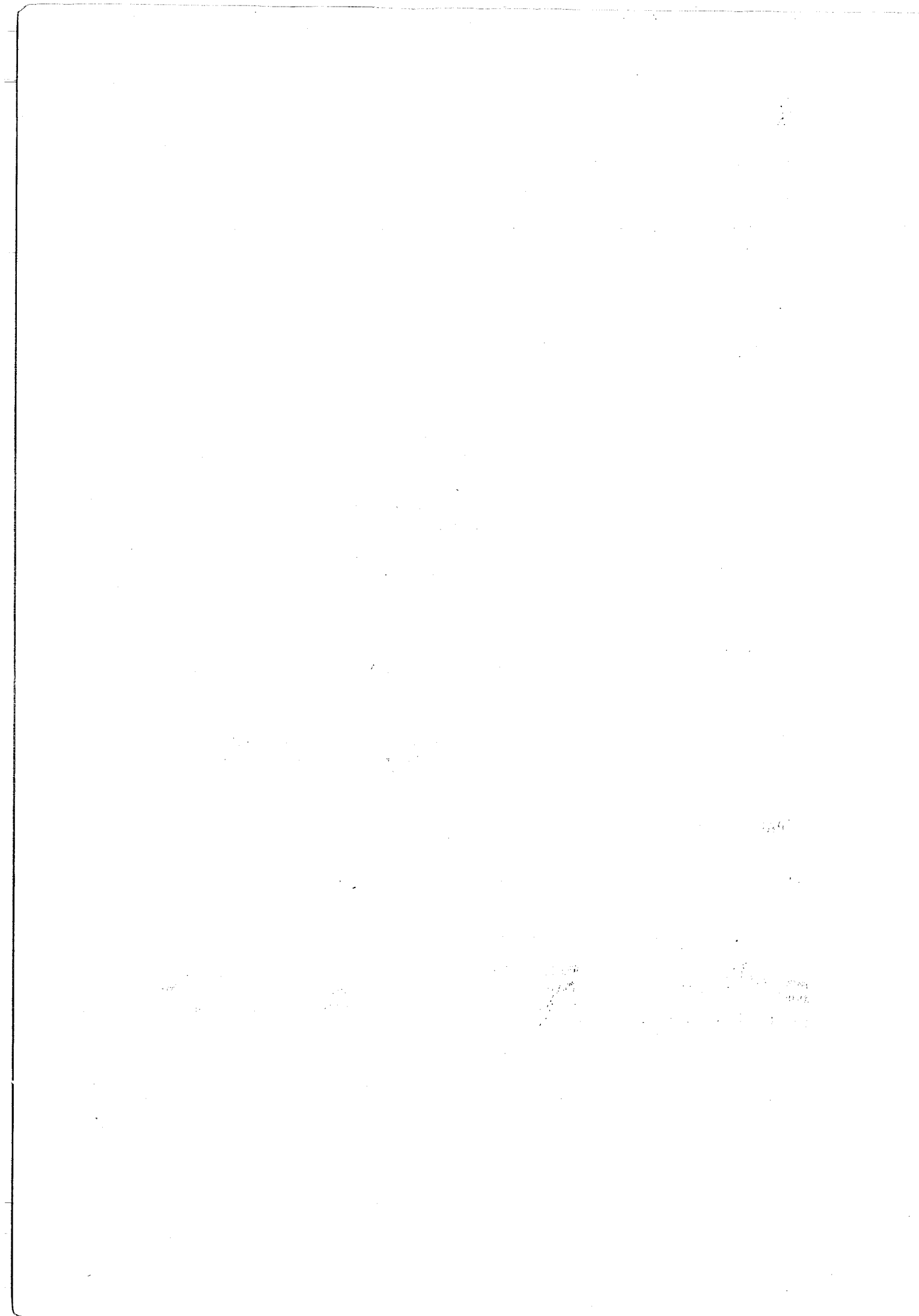
KAPAK TASARIMI

: Yrd.Doç.Dr.Selahattin GANİZ

BASKI

: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Dergiden yazılar kaynak adı göstermek suretiyle aktarılabilir. Yayınlanması uygun bulunmayan yazılar geri verilmez. Yayın Kurulu yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapabilir.

öneri

İÇİNDEKİLER

Türkiye'de Sosyal Bilimler Alanında Uygulanmakta Olan Yüksek Lisans Programlarının Sorunları Ve Çözüm Önerilerimiz	Orhan ŞENER Abdülkadir IŞIK	3-7
Kostümlerin Tarihlendirilmesi	Sibel ARIK	9-10
Reel Döviz Kurunun Otoregresif Analizi Ve Rassal Gidiş Süreci	Işıl AKGÜL	11-20
Tek Düzen Muhasebe Sistemi Ve Türk Vergi Mevzuatı Açısından Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	Nejat BOZKURT	21-28
Denetim Mesleğinin Avrupa Birliği Ülkelerindeki Durumu Ve Türkiye ile Karşılaştırılması	Serhat KUTLAN	29-34
Almanya Ve Amerika'daki Anonim Şirketlerde İç Denetimin Karşılaştırılması	Metin SAĞMANLI	35-40
Değişen Dünyada Kadın Yöneticiler ve Türk İşletmeleri	Esin (CAN) MUTLU	41-47
Gümrük Birliği'ne Entegrasyonu Kapsamında Türk İşletmelerinde Öngörülen Muhasebe Standartları Maliyetler Ve Kalite Standartlarının İrdelenmesi	Ümit GÖKDENİZ	49-53
Britanya'da İklim Değişimi ve Toprak Erozyonu	Recep EFE	55-61

Küçükçekirnece Kuzeybatısı, Klimatolojik ve Hidrolojik Özelliklerinin Yerleşime Uygunluğu	Recep EFE	63-73
Şirket Kontrolü Ve Yatırım Finansmanı Seçimi: Şirket Satın-Almaları Vakası	Müge İŞERİ Altan MASUN	75-77
Sivas ilinin Nüfus Hareketliliği Die Bevölkerungsbewegung Der Stadt Sivas	Nuriye GARİPAĞAOĞLU	79-92
Inflation in The Capital Market - A Money Machine?	Joachim BEHRENDT	93-99
Causal Relationship Between Export Expansion And Economic Development in Turkey: An Empirical investigation	Hilmi ZENGİN Harun TERZİ	101-109
The Implementation Of Total Quality Management: A Case Study	Mustafa KÖSEOĞLU Hilmi ZENGİN	111-118
Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentsel Emek Piyasaları	Alkan SOYAK	119-122
✓“Reklamların Tüketicilerin Satınalma Davranışı Üzerindeki Etkisi” Konulu Bir Araştırma	Nurhan BABÜR TOSUN	123-125
Max Weber'de Yöntem Ve Tarihsel İdeal Tip Olarak Kapitalizm Kavramlaştırmasının Kapitalist Olmayan Toplumların Gelişme Süreçlerini Anlama Çabaları Üzerindeki Etkileri	Fuat ERCAN	127-148
Al'kindi Ve Matematiksel Mantık	Ömer ÖNALAN Tuncay CAN	149-151
İhtimal Ölçümünün Değişimleri Ve Martingale Uzaylarının Kestirilebilir Temsili	Ömer ÖNALAN	153-156
Refah Ekonomisi içinde John R. Hicks'in Görüşleri	Nadir EROĞLU	157-166
Milli Saraylar'da Bulunan Bir Grup Hereke İpek Halılarının Boyarmadde Özellikleri	Hakan ÇİLOĞLU	167-185
Resim Sanatı Ve Savaş Konulu Resimler - 2	Ümran BULUT	187-189
Rant' in iki Boyutu: Rant Arayışı Ve Teşvik Olarak Rantlar	Münevver SOYAK	191-193
Tarih Metodolojisi Ve Türkiye'de Tarih Yazıcılığının Gelişimine ilişkin Bir Bibliyografya Denemesi	Murat KORALTÜRK	195-201
Sermayenin Birikim Süreci Ve Özelleştirme	Seda ERCAN	203-214
Türkiye'de Toplumsal Ve Ekonomik Tarihi Araştırmaları Üzerine Son Gelişmeler	Murat KORALTÜRK	215-219

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLER ALANINDA UYGULANMAKTA OLAN YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARININ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİMİZ

Prof. Dr. Orhan ŞENER*

Araş. Gör. Abdülkadir IŞIK**

GİRİŞ

Bilindiği gibi, son yıllarda üniversite ve öğrenci sayısındaki hızlı artışa karşın, öğretim üyelerinin kalitesi ve kantitesi yönünden ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Şöyle ki, üniversitelerin kitlesel eğitim yapan birer bürokratik kuruluş haline gelmeleri, keyfi uygulamalara yol açarken; ayrıca hem lisans ve hem de yüksek lisans programlarının kalitesi son derece düşmüş bulunmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerin ülkenin geleceği yönünden taşıdığı potansiyel bir tehlike nedeniyle, şimdiden ivedi önlemlerin alınması gerekmektedir. Ancak, ülke kaynaklarının daha rasyonel kullanılarak, eğitim hizmetlerinde kalitenin önemli ölçüde artırılabilceğini düşünerek, özellikle yüksek lisans programlarında yapılacak iyileştirmelerle, lisans programlarının da kalitesinin yükseltilebileceğini düşünmekteyiz.

Bu amaçla, aşağıdaki çalışmamızda kamu ekonomisinin özel ve sosyal fayda ve maliyetler ile dışsallıklara ilişkin analiz tekniklerinden de yararlanarak, soruna ilişkin olarak çözüm önerileri geliştirmeye çalışmaktayız. Öte yandan, sorunu çeşitli yönleriyle ortaya koyabilmek amacıyla, 17 kadar üniversitede bir anket çalışması da yaparak, geleceğin öğretim üyesi adaylarının değer yargılarını da göz önünde bulundurduk. Bu çalışmamızın yüksek öğrenimin ciddi sorunlarına çözüm getirmeye yönelik, daha kapsamlı projeler için bir başlangıç olmasını ummaktayız.

A. SORUNLARI

Son yıllarda hızla artan üniversite sayısına paralel olarak, öğrenci sayısı daha hızlı bir biçimde artmıştır. Öğretim elemanlarının nitelik ve nicelik yönünden artan öğrenci sayısına yanıt verememesi ise, yüksek öğrenim alanında önemli darboğazlarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Bu sorunlara ek olarak yeni açılan üniversitelerin bile, daha altyapılarını

geliştirmeden lisansüstü (master ve doktora) programlarını başlatmaları, bu alanda daha ciddi sorunlar yaratmıştır.

Şöyle ki, lisans düzeyinde ders yükü oldukça yüksek olan öğretim üyelerinin ayrıca yüksek lisans düzeyinde ders yükü altına girmeleri doğrudan doğruya kaliteyi düşürücü bir etki yapmaktadır. Ayrıca bir çok programın yeterli bilgi ve deneyimden yoksun öğretim

* M.Ü. İİBF Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

** M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi, Sakarya Üni. İİBF Maliye Bölümü Araştırma Görevlisi

Orhan ŞENER-Abdülkadir İŞİK

elemanları tarafından yürütülmesi, yüksek lisans öğrenimini ikinci plana atmaktadır. Öte yandan, gelişmiş üniversitelerde bile, yüksek lisans rogramalarının yeterli kalitede olmadığı açıkça görülmektedir. Ancak, bugünün yüksek lisans öğrencilerinin önemli bir bölümünün geleceğin öğretim üyeleri sınıfını oluşturacakları düşünülürse, sorunun ne kadar ciddi olduğu kolayca anlaşılır.

Ders veren öğretim üyesi ve fiziki kapasite sorunlarına ek olarak, yüksek lisans programlarında yer alan derslerin sayılarının ve içeriklerinin yetersizliği de ciddi bir sorun yaratmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde master programlarında ortalama 40 kredi saat ya da 14 ders alma zorunluluğu olduğu halde; bu sayı ülkemizde yarı yarıya azalmaktadır. Benzeri sorun aynen doktora programları için de geçerli bulunmaktadır. Yüksek lisans programlarının süresi, gelişmiş ülkelerdekiyle aynı olmasına karşın, sürenin yarınsından çoğu tez çalışmaları için ayrılmıştır. Bu durum yeterli bilgi donanımına sahip olmadan öğrencileri tez çalışması yapmaya itmektedir. Kaldı ki, birçok üniversitede yüksek lisans programlarında verilen dersler lisans döneminde verilen derslerin aynısıdır. Bu nedenle, mezun olduğu üniversite de yüksek lisans yapan öğrenciler için yeni ve değişik bir ders sunulamamakta olup, lisans dersleri daha hafif bir biçimde geçiştirilmekte, ya da basit seminer ödevleriyle ders yükümlülüğü tamamlanmaktadır.

Yüksek lisans programlarının yukarıda kısaca özetlenen sorunları ve ülkenin geleceği yönünden taşıdığı önemi göz önünde bulundurarak, Türkiye çapında öğrencilere yönelik olarak; İstanbul, Marmara, Anadolu, Dokuz Eylül, Ankara, Bilkent, Boğaziçi, Uludağ, Gazi, ODTÜ, Kocaeli, Süleyman Demirel, Sakarya, Dumlupınar, Abant İzzet Baysal, Celal Bayar ve Hacettepe Üniversitelerinde aşağıda sonuçları sunulan bir anket çalışmasını yürüttük.

B. ANKET ÇALIŞMALARIMIZIN SONUÇLARI

Yukarıda adlarını saydığımız üniversitelerimizin sosyal bilimler enstitülerinde eğitim gören yaklaşık olarak 300 öğrenciye, lisansüstü programlarına ilişkin olarak sorulan sorular ve yanıtları aşağıda sıralanmıştır.

1. Lisansüstü programlara hangi amaçla devam ediyorsunuz ?

% 36 Akademik amaçla

% 35 Askerliği ertelemek (yalnızca erkekler için)

% 34 Yapacak başka bir işi olmadığından

% 14 Daha iyi iş olanakları elde etmek için

% 12 Programa duvulan ilei nedenivle

% 4 Görüş belirtmiyor

2. Türkiye'de uygulanmakta olan yüksek lisans programları hakkında ne derece bilgi sahibisiniz?

% 84 Tamamen bilgisiz

% 6 Bilgili

3. Katıldığımız Program sizce yeterlimidir?

% 74 Yetersiz

% 26 Yeterli

4. Derslerinize devam durumunuz nasıldır?

% 30 Düzenli devam ediyorum

% 60 Düzensiz devam ediyorum

% 10 Hiç devam etmiyorum

5. Yabancı dil düzeyiniz nedir?

% 79 Orta

% 5 İyi

% 16 Fikri yok

6. Yabancı dil hazırlık sınıfı gereklidir?

% 86 Evet

Öneri, C.1, S.3

% 11 Hayır

% 3 Çekimser

7. Öğretim üyelerinin derse girme durumu nasıldır?

% 82 Düzensiz

% 18 Düzenli

8. Lisansüstü eğitim sonunda alacağınız ünvanı (bilim uzmanı, doktor gibi) hakettiğinizi düşünüyor musunuz?

% 63 Evet

% 34 Hayır

% 3 Kararsız

9. İdeal bir yüksek lisans programından beklentileriniz nelerdir? (önem sırasına göre belirtiniz) Çoğunluğun verdiği cevaplar sıralandığında;

İş olanakları elde etmek için

Bilimsellik, Ünvan ve statü elde etmek için Yabancı dil elde etmek olarak belirlenmiştir.

10. Lisansüstü programlarını size göre hangi üniversiteler vermelidir?

Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ, Hacettepe, Marmara, İstanbul, Ankara

11. Lisansüstü programlarının sadece yukarıdaki üniversitelerde verilmesini istiyormusunuz?

% 40 Evet

% 50 Hayır

% 10 Görüş belirtmiyor

12. Yüksek Lisans / Doktora Programlarının sırf bu amaçla kurulacak araştırma merkezi yada merkezlerinde verilmesini benimsiyormusunuz?

% 62 Evet

% 38 Hayır

Yukarıdaki anket sorularına verilen yanıtlar değerlendirildiğinde öğrencilerin yüksek lisans programlarına ;

Bilimsel bir amaç yerine, daha iyi iş olanakları elde etmek ve askerliği belli bir süre ertelemek gibi nedenlerle devam ettikleri görülür.

Öte yandan devamsızlığın oldukça yaygın olduğu ve öğretim üyelerinin de derslere düzenli giremedikleri anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin önemli bir bölümü, bir yabancı dilin, yüksek lisans düzeyinde yapılacak araştırmaları ve bilimsel çalışmalar için temel araçlardan biri olduğunu kavramadıkları görülmektedir.

Öğrencilerin çoğunluğunun katıldıkları programların yetersiz olduğunu bildikleri halde, istemeyerek devam ettikleri ve bilim adamı olmak için yeterli motivasyonlara sahip olmadıkları görülmektedir.

Bu anket çalışmamızda, öğrencilerin değerlendirmelerini objektif yapmalarına olanak sağlamak amacıyla kendilerine kimlikleri ve devam ettikleri üniversitelere ilişkin sorular sorulmamıştır.

C. ÇÖZÜM ÖNERİLERİMİZ

Türkiye' deki yüksek lisans öğreniminin sorunlarına ve öğrencilerin değerlendirmelerine yönelik bu çalışmamızda açıkça ortaya koymaya çalıştığımız gibi, bu alanda yapısal düzenlemelere gerek duyulmaktadır. Gerçekte, yüksek lisans öğreniminde etkinliğin sağlanabilmesi için Türkiye çapında Batıda olduğu gibi yüksek lisans üniversiteleri (Graduate School) açılmalıdır. Bize göre, Sağlık Bilimleri, Sosyal Bilimler, ve Fen Bilimleri alanında üç ayrı üniversite ya da araştırma merkezi/merkezleri kurularak, yüksek lisans öğrenimi merkezi olarak yapılmalıdır. Örneğin, Türkiye'de bir sosyal bilimler üniversitesi açılarak, geleceğin öğretim üyeleri bu üniversitede master ve doktora eğitimi yapmalıdırlar.

Boyle bir projenin sayısız dışsal faydası vardır. Bunların başında, 50-60 üniversitede

Orhan ŞENER-Abdülkadir IŞIK

aynı ayrı verilen yüksek lisans programlarının maliyeti önemli ölçüde düşürülmesi gerekmektedir. Yani, bu alandaki devlete harcamalarında yaklaşık olarak % 80-90 tasarruf edilebilecektir.

Özellikle emekli olan emekli öğretim üyelerinin bu projede yer alması sağlanarak, üniversitelerdeki öğretim üyelerinin lisans derslerini daha etkin bir biçimde yapmaları sağlanabilecektir.

Benzer biçimde merkezi bir biçimde öğrencilere verilecek yabancı dil derslerinin maliyeti de önemli ölçüde düşürülecektir.

Bu üniversitelere batıda olduğu gibi başarılı ve iddialı öğretim üyeleri alınarak, eğitimin kalitesi daha da yükseltilebilir. Bu bakımdan büyük kentlerde yeterli bir öğretim üyesi kaynağı bulunmaktadır.

Projenin en önemli yararlarından birisi de Türkiye genelinde eğitimin kalitesi arasındaki farkı giderici özellikte olmasıdır. Merkezi bir eğitimden geçen geleceğin öğretim üyelerinin nitelikleri benzer olacağından, ileride bunların eğittiği öğrencilerin düzeyide benzer olacaktır. Ya da ülke çapında öğrencilerin eğitimin sağlayacağı fırsat eşitliğinden yararlanma olanağı da elde etmeleri sağlanacaktır.

Bu projenin en önemli yararlarından birisi de, master ve doktora öğrenimi amacıyla yurt dışına gönderilen öğrenciler için yapılan harcamalardan yapılan bütçesel tasarruflardır. Şöyle ki, bir yüksek lisans öğrencisinin bütçeye maliyeti, yaklaşık 17 bin doları öğrenim harcı ve 15 bin doları yaşam giderleri olmak üzere, ortalama yılda 30 bin dolara ulaşmaktadır. Doktora öğreniminin yaklaşık 5-6 yıl sürdüğü düşünülürse, bir öğrenci için en az 150 bin dolar harcanmaktadır. Mevcut uygulamaya göre, yurt dışına gönderilmek istenen öğrenci sayısının 1500 olduğu düşünülürse, döviz kaybının boyutları kolayca anlaşılabilir.

Kaldı ki yurt dışı yüksek lisans programlarının fayda-maliyet analizleri yapıldığında sosyal maliyetleri de son derece büyük boyutlara ulaşmaktadır. Örneğin, dışarıda doktora yapıp da Türkiye'de ki üniversitelerde görev alanların sayısı oldukça sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin önemli bir bölümünün ilk bir iki yılda sıla hastalığına (homesick)

yakalandıkları ve hatta intihar edenlerin sayılarının da az olmadığı görülmektedir. Kaldı ki, yurt dışında doktora yapan her doktora öğrencisinin akademik kariyerde başarı sağlayacağı biçiminde bir garanti de yoktur.

Merkezi yüksek lisans üniversitelerinin kurulmasıyla, yukarıda kısaca özetlenen yurt dışı öğrenimin yol açtığı sorunlarda çözüme kavuşacaktır. Şöyle ki, iyi yönetildiğinde Türkiye'deki yüksek lisans düzeyinde verilen eğitimin kalitesinin, benzeri yurt dışı kurumlarına göre düşük olmayacağını söyleyebiliriz. Ayrıca, dışarıda okutulan en iyi okutulabilme olanağının varlığı ve iletişim alanındaki gelişmelerin sağlayacağı içsel ekonomilerde hesaba katıldığında, bu projenin direk maliyeti de minimize edilebilmektedir.

Türkiye'de yabancı dilde uygulamaya konulacak olan master ve doktora programlarında verilen dersleri tamamlayan öğrencilerin tez çalışmalarını yurt dışında yapmalarıyla, projemizin sosyal faydası daha da artırılabilecektir. Bu durumda öğrenci başına yapılacak harcama 20-30 bin doları geçmeyecektir. Ancak, yukarıda kabaca hesaplanan 5-6 yıllık yurt dışı doktora programının gölge fiyatı (shadow price) 150 bin dolar olduğuna göre, öğrenci başına net olarak 120-130 bin dolarlık bir bütçesel tasarruf sağlanacaktır. Kaldı ki, yurt dışı seyahat ücretleri ve sosyal sigorta bedelleri de hesaba katıldığında, döviz tasarrufu daha da artacaktır.

Yurt dışı doktora programına alternatif olarak getirilen bu modelin amacı, her alandaki doktora programlarının Türkiye'de açılmasını hedeflemektedir. Gerçekten, ülke için özellik arzeden bazı alanlarda ve stratejik konularda yurt dışına yeterli sayıda öğrenci gönderilmeye çalışılmamıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak, yüksek öğrenimin ülke düzeyinde kalitesinin yükseltilmesi ve geleceğin bilim adamlarının yetiştirilmesi, bu projenin merkezi bir örgütlenme yapısı içinde uygulamaya konulmasıyla başarılabılır. Bugünkü koşullar altında, böyle bir organizasyonun Türkiye Bilimler Akademisi öncülüğünde gerçekleştirilebileceğini düşünmekteyiz. Öte yandan, master ve doktora programlarını uygulamadaki yetersizlikleri

Öneri, C.1, S.3

nedeniyle, Sosyal Bilimler Enstitüsü gibi kuruluşların Üniversite Araştırma Merkezlerine dönüştürülmesiyle etkinlik daha da artırılabilir. Yeni açılacak yüksek lisans üniversitesinde ayrıca bir ulusal araştırma merkezi kurularak, dışsalıklar daha da artırılacaktır. Geçici bir çözüm olarak, gelecek yıl açılacak olan master ve doktora programlarının, ancak gerekli alt yapıya sahip olan üniversitede uygulanması amacıyla gerekli önlemler alınmalıdır. Böylece, yetersiz sayıda ve kalitede öğretim üyesi ile yüksek lisans programlarını devam ettirmekte olan üniversitelerin verdikleri lisans düzeyindeki eğitimin de kalitesi endirek olarak artırılmış olacaktır.

Bunun dışında master ve doktora eğitimi yapan öğrencilere birtakım maddi olanaklar sağlanması (burs vb. gibi), akademik kariyerin cazip kılınabilmesi bu mesleğin maddi koşullarının oldukça iyileştirilmesi hem ülkenin geleceği açısından, hem de bilim açısından zorunlu görünmektedir. Bu şartlar sağlanamadığı sürece, ankete katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan da anlaşıldığı gibi, çalışkan öğrencilerin yönelişi azalacak, dolayısıyla kaliteli öğrenciler üniversiteye yönelmeyecektir. Üniversiteye yönelecek kişiler ise yeterli ve gerekli kalitede olmayacak, bu durum da eğitim ve öğretimin kalite düzeyini olumsuz yönde etkileyecektir.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

KOSTÜMLERİN TARİHLENDİRİLMESİ¹

Yrd.Doç.Dr.Sibel Arık*

Kostüm genel olarak, kişiler ve kişinin doğal ve sosyal çevresi arasındaki ilişkilerin pratik bir görünümüdür². Kostüm; vücudu örten ve süsleyen giysi, saç şekli ve makyaj gibi elemanları içermektedir. Vücudun başlıca gereksinimlerine bağlı olarak giysi; doğa, iklim ve mevsimler gibi dış etkenlere de bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Biçimsel değişim, insan medeniyetindeki sosyal ve entellektüel yapının gelişmesi ile paralellik göstererek çok erken ortaya çıkmıştır. Böylece giysi toplumun tarihsel gelişimi içinde tüm özelliklerini yansıtırken ait olduğu kişinin bu toplum içindeki sosyal düzeyini, yaşı ve kişisel karakterini de belirler³.

Kostüm ile ilgili çalışmalarda tüm boyutlarıyla kostüm tarihine gerek duyulmaktadır. Sinema, televizyon ve tiyatro gibi değişik alanlarda "Kostüm", kendi çerçeveleri içinde ele alınmaktadır; ancak, ortak olan nokta kostümleri hazırlayan kişilerin konuya doğru bir yaklaşım içinde olmasıdır⁴. Öncelikle tarihsel süreç içinde toplumların giyim-kuşamlarında görülen değişiklikler, kullanılan kumaşlar ve aksesuarlar, silah ve eşyalar, renkli veya renksiz resimleriyle, ya da çizimlerle tarihlendirilerek gelişim içinde saptanır. Tarihsel bir konuyu canlandırmak isteyen sanatçı, tiyatro ya da sinema yöneticisi "Kostüm Tarihi"ne bakarak ne yapacağına karar verir. Hatta rejisör ve ressam ile birlikte, giysilere uygun dekorları mimarlık tarihi yardımı ile renk tonları ve ışık oyunlarına göre uydurmayı tasarlarlar.

Tarihsel ve çok yakın geçmişe ait örneklerle dayanarak giyim gelişmesinin ortak etmenlerinin; iklim ve teknolojik ilerlemeler, erotizm, politik, sosyal ve ekonomik yapılar olduğunda tüm giyim tarihçileri birleşmektedir. Temel etmenlerden soyutlamadan, kostüm konusundaki araştırmalar için Güzel Sanatlara, Uygulamalı ve Dekoratif Sanatlara başvurulmaktadır. Resimler, çizimler, heykeller, karikatürler, oymalar, gergef işleri, freskler, yazmalar, mozaikler, vitraylar, minyatürler,

fotograflar... başvurulacak ilk kaynaklar arasında sayılabilecek birkaçıdır. Araştırmalarda fonu oluşturan dökümanlar ise vasiyetnameler, mektuplar, hatıralar ve çeşitli yazılı belgelerdir⁵. Ve en önemli kısmını ise, yaşayan kaynak kişilerden edinilen bilgiler ve örnekler kapsamaktadır.

Bir kostüm incelenmeye başlandıktan sonra birçok sorular da beraberinde getirir, bunlar; "Bu kostüm ne zaman giyilmiştir?, İlk giyildiğinde nasıl görülmüştür?, Şekil ve desteği sağlayan iç giyim ne şekildedir?, Ne çeşit bir saç şekli uygundur? Ne çeşit aksesuar kullanılmalıdır?, Giyen kişinin toplumdaki yeri nedir?, Aynı zaman dilimi içinde toplumun diğer sosyal kesiminde nasıl giyiniştir?, Kostümün kişi üzerindeki etkisi nedir, çevrenin tepkisi ne olmuştur?... "şeklinde ilk sorular ve bunların ardından teknik nitelikteki sorulardır ; "Kostümün içinde bulunduğu mimari ve dekoratif sanatlarla ilgisi ne şekildedir?, Yapımında kullanılan materyal nedir?, Kesimi nasıldır, dikiş hatları nerededir, kalıp şekilleri nasıldır?, Kaça mal olmuştur?...⁶ gibi.

Tüm sorular ve yanıtlarını değerlendirerek, değişik alanlarda kostüm çalışması yapan kostüm tasarımcısının en büyük sorunu kaynak sağlanmasıdır. Elde edilen kaynakların değerlendirilmesi için yan bilgi ve çalışmalara gerek duyulmaktadır. Aynı kostümü bulmak çoğu zaman birtakım güçlüklerle neden olmaktadır. Buna en iyi örnek resim sanatından, "Jane Seymour"un dört portresi üzerinde verilebilir.

"Bir portrenin değişik versiyonlarından hangisi kostüm çalışması için en doğru olanıdır?"

1536'da Holbein'in yaptığı ve Kunsthistorisches Museum'da bulunan portre, Kraliçeyi, kollarda ve yaka kenarlarında altın ipliklerle süslenmiş işlemeli koyu kırmızı bir elbise içinde göstermektedir. Başlıkta tüm

* M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Tekstil El Sanatları Anasanat Dalı Başkanı.

Sibel ARIK

kenarları boyun kısmına kadar çevreleyen dört inci ve bunları birleştiren altın mücevherat ile bezenmiş bandı oluşturmaktadır. Aynı süslemeler gerdanlık ve kemer içinde kullanılmıştır. İç kollar ve iç etek aynı kumaştan olup brokar ipektir. Bilek kısmında kırmalar ise beyaz pamuklu üzerine beyaz işlidir. Sol kuşağıdaki dikiş, altın ipliklerle üç küçük dikişle üstten dikilmiş veya iğneciklerle tutturulmuştur.

Daha sonra yapılan ve Woburn Abbey'de bulunan kopyada, elbisenin bel kısmı uzamış, belki de bilinçsizce 1550 sorası stiline uydurulmuştur. Knole'deki versiyon ilk bakışta Kunsthistorisches Museum'da bulunan ile aynı görünmektedir. Ancak resim birkaç dakika incelendikten sonra birkaç küçük ayrıcalık görülür. Mücevherat oldukça değişiktir. Gerdanlık inci kolye iken altın kolye şeklinde değişmiş, başlık kenarları ise dört inci seti ile dekore edilmiştir. Yaka ve kol kenarları bir inci ve bir altın bordür içinde taşlarla bezenmiş bant olarak oluşturulmuştur. İç kollar ise diğer resimlerden oldukça değişiktir. brokar kollar çizgildir. Bilek kırmaları değişik biçimde süslenmiş ve sol ön kuşak yirmibeş altın dikiş veya altın iğne ile tutturulmuştur.

Mauritshuis'daki portre diğer versiyonlardan yine farklılık göstermektedir. Yaka kenarları iki inci yerine yuvarlak kırmızı taş

ve üstünde altın bir çiçekle değiştirilmiştir. Gerdanlık Knole'dekine benzerlik gösterdiği gibi benzemektedir. Başlıkta ise üç inci bir altın boncuğa dönüştürülmüştür. İç kollarda kıvrım çok abartılıdır, bilek kıvrımları beyaz üzerine siyah işlidir. Bu resim, elbisenin teknik estetik özelliklerine birçok sorular getirmektedir. Bu tablolar içinde tarih önceliğini saptamak için resmin tarihsel aşamasını da gözönünde tutmak gerekir. Çünkü ressam, genellikle kendi zamanına özgü birşeyi tablosuna koyacak yüz şekli veya saç şekli gibi detaylarda ayrıcalık gösterecektir. Orijinal resmin kesin olarak saptanması olasılığında unutulmaması gereken, bunun olasılık olduğudur⁷.

Kostümün tarihsel süreç içinde analizi ve tarihlendirilmesi için çeşitli ve geniş bilgi donanımına sahip bu konuda uzmanlara gerek vardır. kostümün en doğru şekilde saptanabilmesi, kostüm hakkında genel ve teknik soruların yanıtları özel bir çalışma sonucu sağlanabilir. İlgili alanda çalışan elemanların grup çalışmasına yönelmesi, elemanlara gereken olanakların tanınması, eğitim kurumlarının bu konuda danışmanlık hizmetleri vermesi ve araştırma saptama belgeleme çalışmalarına yön vermeleri, müzelerde veya özel koleksiyonlarda bulunan tarihlendirilmiş kaynakların restorasyonu ve konservasyonu "Kostüm Tarihi" nin doğru biçimlenmesi için zorunludur.

DİPNOTLAR

¹YİĞİTBAŞI ARIK, Sibel: TÜRK SİNEMASINDA Kostüm, Güzel Sanatlar Yüksek Lisans Tezi, 1979-İzmir.

²ENCYCLOPEDIA OF WORD ART, Cilt IV, 1971, s.12

³ARNOLD Janet, A HAND BOOK OF COSTUME, MacMillan London Lmt., London, 1973,

⁴a.g.y

⁵a.g.y

⁶a.g.y

⁷a.g.y

REEL DÖVİZ KURUNUN OTOREGRESİF ANALİZİ VE RASSAL GİDİŞ SÜRECİ

Yrd.Doç.Dr.İşıl AKGÜL*

Türkiye'de yaygın talebi olan ABD Doları ve Alman Markına ait 1980 - 1994 dönemini kapsayan nominal döviz kurları zaman serilerinin (sırası ile DKTL\$ ve DKTLDM) grafiklerinin incelenmesi sonucu, serilerin sürekli arttığı ve bu artış seyrinin Türkiye TEFE (Toptan Eşya Fiat Endeksi) ve TFE (Tüketici Fiat Endeksi) endekslerinin seyri ile hemen hemen aynı olduğu gözlenmektedir, yani bir ortak hareket etme söz konusudur. TEFE, TFE, ABD Doları ve Alman Markının zaman içindeki seyrini gösteren grafikler (GRAFİK I, GRAFİK II ve GRAFİK III) incelendiğinde sözü edilen zaman serilerinin ortak hareketleri açıkça görülmektedir. Fiat endeksleri ile deflate edilerek elde edilen reel döviz kurları grafiklerine bakıldığında ise çok ani yükseliş ve azalışların söz konusu olduğu görülmektedir. (GRAFİK IV ve GRAFİK V) Bu durumda reel döviz kurunun bir Rassal Gidiş (Random Walk :RW) sürecini izleyip izlemediği önem kazanmaktadır. Çünkü serinin RW izlemesi söz konusu ise , o seri için belli bir düzeye (denge düzeyi) dönüşün olmamasını ifade eder. RW durumunda, ard arda gelen artışlar öngörülemez hale gelir.

GRAFİK IV incelendiğinde, TEFE ve TFE ile deflate edilerek elde edilen Reel Mark kurunun (RDKTLDM) en büyük artışı gösterdiği dönemler 1984 yılı ilk dönemi ve 1987 yılı son dönemidir. 1992 üçüncü döneminde bir artış söz konusu olmakla beraber 1993 son döneminden itibaren genel bir artış eğilimi gözlenmektedir. Bu yıllar reel değer kaybının (depreciation) olduğu yıllardır ve en büyük reel değer kaybı 1987 yılı son döneminde görülmektedir. 1981 yılı ilk iki dönemi ve 1984 yılı son dönemi ise Türk lirasının Alman markı karşısında değer kazandığı (appreciation) dönemlerdir. GRAFİK V incelendiğinde Reel Dolar kurunda (RDKTL\$) 1982 , 1984 ve 1993 yılı son dönemlerinde

büyük reel değer kaybı gözlenmektedir. 1980 ve 1988 yılı üçüncü dönemleri ve 1990 yılı son döneminde Türk Lirasının dolar karşısında reel değer kazanması söz konusudur. Reel döviz kurlarındaki değer kaybı politikası ile ihracat teşvik edilmekte; değer kazanması politikası ile enflasyon aşağıya çekilmektedir, yani reel döviz kurlarının değer kaybı ve değer kazanması politika aracı olarak kullanılmaktadır.

Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun yerli fiat düzeyinin yabancı fiat düzeyine oranı ile deflate edilmesi sonucu elde edilir ve reel döviz kuru ;

$$RDK = NDK / (P/P^*) = NDK (P^* / P) \quad (1)$$

logaritmik reel döviz kuru ise

$$\begin{aligned} LRDK &= rdk_t = L NDK + L P^* - L P \\ &= dk + p^* - p \quad (2) \end{aligned}$$

eşitlikleri ile tanımlanır. (1) nolu eşitlikte RDK, reel döviz kurunu ;NDK, nominal döviz kurunu; P, yerli ülke fiat endeksini ve P* yabancı ülke fiat endeksini göstermektedir. Tüm değişkenler logaritmik olarak alınmaktadır ve (2) nolu denklemdeki küçük harf gösterimleri logaritmik dönüşüm sonucu elde edilen değişkenleri göstermektedir. Makalede kullanılan reel döviz kuru serilerinin hesaplanması sırasında TEFE ve TFE endeksleri kullanılmıştır. Üstteki eşitliklerden hareket edilerek elde edilen

$$dk_t - pr_t = ut$$

özdeşliği ise SAGP'den kısa dönem sapmalar² (logaritmik reel döviz kuru) göstermektedir. Özdeşlikte dkt , logaritmik nominal döviz kurunu ; prt , logaritmik yerli ülke fiatının yabancı ülke fiatına oranı [L(P/P*)] ve ut, logaritmik reel döviz kurunu göstermektedir. Bu özdeşlikte SAGP 'si kısa dönemde $ut \neq 0$

* M.Ü. İİBF, Ekonometri Bölümü

Işıl AKGÜL

olmasına imkan tanırken, uzun dönem SAGP'si $ut=0$ olmasını gerektirir. Bunun içinde ut 'nin durağan bir sürece sahip olması gereklidir. Eğer ut durağan değilse, sapma zaman içinde büyüyecek ve dkt ile prt hiçbir sınır tanımadan ırsayacaklardır. Beng (1991) reel döviz kurunun hesabı sırasında kullanılan eşitlikte nakliye masraflarını, tarifeler gibi yabancı ve yerli malların fiataları arasındaki ticarete konu olan malların fiat arbitrajını engelleyen faktörleri gösteren bir skaların da kullanılmasını önermektedir.³

Reel döviz kurunun kısa dönemde büyük çaplı değişkenlik göstermesi nedeni ile gerçek dünyada SAGP'den kısa dönem sapmalara çok rastlanır. SAGP'si uzun dönemde tutulmazsa, döviz kuru ile relatif fiatlar arasında homojenliğin kısa sürede onarılamaması ve reel döviz kuru dinamiklerinin sürekli olarak sınırsız bir eğilim sergilemesi söz konusudur. Ayrıca SAGP den sapmaların birikimli olması, dalgalanmaların düzensiz olmasına neden olmaktadır.⁴

Makalede reel döviz kuru ile iki açıdan ilgilenilmektedir. İlki, reel döviz kuru otoregresyonu ve ikincisi reel döviz kurunun RW sürecini izleyip izlemediği, birim köke sahip olup olmadığının test edilmesidir. Reel döviz kurunun birim köke sahip olup olmadığı test edilerek uzun dönem SAGP'nin geçerliliği analiz edilmektedir ve eğer serinin RW süreci izlediği kabul edilirse SAGP'sinin uzun dönemde sapacağı kabul edilir. Ayrıca reel döviz kurundaki kısa dönem sapmaların düzelmesi yani reel döviz kurunun denge değerine geri dönmesi için gerekli olan zaman uzunluğunun ne olduğuna cevap verilecektir.

Zaman içinde döviz kuru serilerinin grafiklerini inceledikten sonra, serilerin zaman değişkenine karşı regresyonu ile de izledikleri seyri ve çıkan sonuçlara göre RW izleyip izlemediklerine bakılmaktadır. Sonuçlar TABLO I'de özetlenmiştir.

TABLO I: REEL DÖVİZ KURUNUN ZAMAN DEĞİŞKENİ (T) İLE REGRESYONU

$$RDK = \alpha_0 + \alpha_1 T + ut$$

	α_0	α_1	R^2	DW	LM
RDMT	5.2274	0.0036	0.16	0.26	43.5
RDMTE	5.0973	0.0009	0.57	0.28	42.4
R\$T	6.1101	-0.0010	0.0009	0.11	48.6
R\$TE	6.0481	0.0029	0.096	0.12	48.4

RDMT, Tüketici fiat endeksi (TFE) ile; RDMTE, Toptan Eşya Fiat Endeksi (TEFE) ile deflate edilerek hesaplanan Alman Marki kurunu ve R\$T, TFE ile; R\$TE ise TEFE ile deflate edilerek hesaplanan ABD Dolar kurunu göstermektedir.

Artık terimlerin serisel bağıntıya sahip olup olmadığını gösteren LM (Lagrange Multiplier : Lagrange Çarpanı) değerlerinin yüksekliği ve R^2 değerleri ile DW değerlerinin çok küçük olması, reel döviz kuru zaman serilerinin RW izlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Döviz kuru politikalarında meydana gelen değişimler, serisel bağlantıya neden olmaktadır. ABD Dolar kuru için TFE ile deflate edilen seride (R\$T) trend değişkenine ait katsayısı işaretinin negatif çıkması ilginçtir. Ayrıca tüm seriler için trend değişkeni katsayılarının çok küçük çıkmış olması, zamanın reel döviz kuru artışında uzun dönem eğilimi olarak etkisinin çok az olduğunu göstermektedir.

Trend etkisinin çok az olduğu görüldükten sonra reel döviz kuru analizine, reel döviz kurunun otoregresif süreç izlemesi durumu ile başlanacaktır. Eğer reel döviz kuru, otoregresif bir süreç izliyorsa, reel döviz kuru otoregresyonu

Öneri, C.1, S.3.

$$qt = \alpha_0 + \alpha_1 qt - 1 + ut$$

$$LRDK = \alpha_0 + \alpha_1 LRDK (-1) + ut \quad (3)$$

denklemleri ile gösterilir ve uzun dönem SAGP'si otoregresif parametre α_1 'e bağlıdır. α_1 parametre değeri, döviz kurunun fiat oranına göre elastikiyettir. Eğer $|\alpha_1| > 1$ ise, uzun dönem SAGP'si tutulamaz ve eğer $|\alpha_1| < 1$ ise kısa dönem SAGP'si tutulamaz, eğer $\alpha_1 \approx 1$ ise, uzun dönem SAGP'si desteklenmez. $(1 - \alpha_1)$, reel döviz kurundan sapmaların hangi hızla düzeleceğini; $[\ln(1/2) / \ln \alpha_1]$ ise meydana gelecek düzelmenin yarısının ne kadar bir süre alacağını hesaplanmasında kullanılan formüllerdir.⁵

Reel döviz kuru otoregresyon denklemleri TL / ABD Doları ve TL / Alman Markı için iki fiat serisi (TFE ve TEFE) kullanılarak ayrı ayrı hesaplanmaktadır.⁶ Otoregresif regresyon denklemleri, hem T trend değişkeninin ilave edilmesi, hemde dışarıda bırakılması sonucu elde edilmişler ve denklemlerin EKK yöntemi ile tahmini sonucu elde edilen değerler TABLO II' de verilmiştir.

TABLO II : REEL DÖVİZ KURU OTOREGRESYONU

	α_1	$t(\alpha_1)$	DF(a)	ADF	ARTIKLAR
R\$T:	0.92903	20.64	-5.36	-3.72	R\$T1
R\$TE:	0.92711	20.05	-4.31	-3.46	R\$TE1
RT\$T*	0.92523	20.30	-5.47	-3.88	RT\$T1
RT\$TE	0.92453	19.06	-4.31	-3.45	RT\$TE1
RDMT	0.91283	14.22			RDMT1
RDMTE	0.96025	19.73	-5.91	-4.74	RDMTE1
RTDMT	0.87912	12.78			RTDMT1
RTDMTE	0.86371	12.15	-5.18	-4.59	RTDMTE1

*Değişkenler tanımlanırken, T trend değişkeninin modele katılması durumunda [RT] gösterimi kullanılmıştır.

(a) DF ve ADF sütunları, MFIT386 paket programı tarafından hesaplanmış değerleri içermektedir. MacKinnon(1990) kritik değerleri DF testi için $v=3$: -3.44; $v=2$: -3.95; ADF testi için $v=2$: -3.45, $v=3$: -3.96 olarak verilmiştir.

Otoregresif parametre, α_1 , tüm denklemlerde %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır, fakat $t(-\alpha_1)$ değerleri serilerin birim kök analizi için uygun değildir. Bu amaçla kullanılacak olan istatistik değerler, denklemlerin tahmini sonucu elde edilen artık terimler kullanılarak elde edilmektedir. DF ve ADF sütunlarında verilen değerlere bakıldığında TL/Dolar reel kurları için H_0 : "birim kök vardır" hipotezi kabul edilmektedir. Dolar kuru zaman serilerinin durağan olmayan seriler olduğu söylenebilir.

TABLO II de kullanılan serilerin hiç birinde değişen varyans sorunu söz konusu değildir, Değişen varyans testi değerlerini gösteren H istatistik değerleri çok küçük değerler içermektedir. (0.0003 ile 1.56 arasında değer almaktadırlar). Değişen varyans sorununun ortaya çıkmamasının nedeni, verilerin logaritmik alınmış olması ve incelenen dönemin sadece bir tek döviz kuru dönemini kapsıyor olmasıdır. Ayrıca LM değerleri incelendiğinde RDMT, R\$TE, R\$T reel kur serilerinde serisel korelasyon söz konusu olduğu görülmektedir. (değerleri 5.0 ile 5.21 arasında yer almaktadır). Kısa dönemde rassal şokların neden olduğu serisel bağlantı, uzun dönem eğiliminin anlaşılabilir ve belirsiz olmasına yol açabilecek olması nedeni ile analizde önem kazanmaktadır.⁷ Bu serisel bağlantı, kısa dönemdeki reel ve parasal şoklar tarafından yaratılmakta ve sonuçta reel döviz kurunun pariteden sapmasına neden olmaktadır. Dolar kuru serileri incelendiğinde görülen anormal değişimler (özellikle artışlar) nedeni ile çıkan sonuç şaşırtıcı olmamaktadır. Yine DF ve ADF sütunları incelendiğinde sadece R\$TE serisi için H_0 : "birim kök vardır" hipotezi kabul edilmekte, diğerleri için ise birim kökün varlığı red edilmektedir.

Işıl AKGÜL

TABLO II 'de elde edilen değerlere bakıldığında otoregresif denklemlerin tahmini sonucu TL / ABD Dolar kuru için otoregresif parametre $\alpha_1 = 0.92$; TL / DM kuru için trend değişkeni yokken $\alpha_1 = 0.91$ ve 0.96 ; trend değişkeni varken $\alpha_1 = 0.86$ olarak bulunmuştur. Tüm denklemler için $\alpha_1 < 1$ olarak gerçekleştirildiğinden SAGP 'nin kısa dönemde tutulamaz olduğu söylenebilir. 1980-1994 döneminde sistemdeki şokların etkisi , reel ABD dolar kuru için her dönemde (üçer aylık dönemlerde) %7 hızla düzeltilmektedir. Reel dolar kurunda meydana gelecek kısa dönem sapmalarının yarısının düzeltilmesi yaklaşık 9 dönem ($9 * 3 = 27$ ay) almakta, yani sapmalar 9 dönemde yarı yarıya azalmaktadır.⁸ Aynı dönemde sistemdeki şokların yarattığı sapmalar , Reel DM kurunda her dönemde % 9 ve % 4 hızla düzeltilmektedir. Meydana gelecek kısa dönem sapmalarının düzeltilmesi için gerekli zaman TEFE ve TFE nin yanı sıra trend değişkeninin var olup-olmamasına göre de değişiklik göstermiş ve hesaplanan değerler arasında büyük farklılıklar çıkmıştır. Trend değişkeninin olduğu denklemde TEFE ile deflate edilen DM kur serilerindeki sapmaların yarısının düzeltilmesinin 17 dönem alacağını çıkması , adeta geri dönüşün olmayacağını ima etmektedir. Trend değişkeninin olmadığı denklemlerden elde edilen değerler ile seride sapmaların yarısının 4 dönem gibi bir sürede düzeleceği hesaplanmıştır. TFE ile deflate edilen DM kur serilerinin sapmaların yarısının 5 - 7 dönem gibi bir sürede düzeleceği hesaplanmıştır.⁹ Bu durumda sapmaların 5 - 7 dönem arasında yarı yarıya azalacağı söylenebilir. Sonuç olarak reel DM kurundaki sapmaların yarısının düzeltilmesi yaklaşık 5 dönem ($5 * 3 = 15$ ay) ve reel Dolar kuru için ise 9 dönem gerektirmekte ve DM için dengeye dönüş süresinin , dolara göre daha kısa olduğu görülmektedir ve her iki kur içinde sapmaların düzeltilmesinin çok uzun bir dönem gerektirdiği söylenebilir.

[$\alpha_0 / (1 - \alpha_1)$] oranı kullanılarak kurların denge değerlerinin yaklaşık büyüklükleri hesaplandığında reel Dolar kurunun denge değeri , incelenen dönem içinde, her iki fiyat endeksi için;¹⁰

$$\bar{e} (\text{dolar:tefe}) = \alpha_0 / (1 - \alpha_1) = 0.45 / 0.07 = 6.27$$

$$\bar{e} (\text{dolar:tfe}) = \alpha_0 / (1 - \alpha_1) = 0.43 / 0.07 = 6.17;$$

reel DM kurunun denge değeri ise ,

$$\bar{e} (\text{DM:tefe}) : 0.22390 / 1 - 0.96025 = 5.63$$

$$\bar{e} (\text{DM:tfe}) : 0.47010 / 1 - 0.91283 = 5.39$$

olarak bulunmuştur.¹¹

TABLO I 'de özetlenen trend analizi sonucunda serilerin RW izlenmesi olasılığı görüldüğü için Dickey-Fuller (DF) yöntemi kullanılarak RW testi yapılmaktadır. RW testi, aynı zamanda bir birim kök testidir. Birim kök testi ile reel döviz kurunun birim köke sahip olup olmaması durumuna bakarak uzun dönem SAGP 'nin ampirik geçerliliğini analiz edilmekte, aynı zamanda SAGP 'den sapmaların (logaritmik reel döviz kuru) kendi kendini düzeltme eğiliminin olup olmadığını görmemizi de sağlamaktadır. Otoregresif denklemlerin tahmini sonucu elde edilen ve TABLO II 'de tanımlanan artıklara uygulanan birim kök testi sonuçları TABLO III 'de verilmektedir.

TABLO III : REEL DÖVİZ KURU BİRİM KÖK TESTİ

$$\Delta u_t = -\rho u_{t-1} + \varepsilon_t$$

	DF: t (ρ)
R\$T1	-5.26
R\$TE1	-4.22
RT\$T1	-5.37
RT\$TE1	-4.22
RDMT1	-5.44
RDMTE1	-5.83
RTDMT1	-5.63
RTDMTE1	-5.74

Öneri, C.1, S.3.

Ho: " $\rho = 1$; reel döviz kuru RW izler," veya " reel döviz kuru birim köke sahiptir".

Ho hipotezi için red bölgesi trend değişkeni yokken [%1 -3.51 ; %5 -2.89 ; %10 -2.58] ; trend değişkeni varken [%1 -4.04 ; %5 -3.45; %10 -3.15] kritik değerleri ile [DF < kritik değer] dir. Fuller(1976)

DF sütununa bakıldığında¹² (ρ - parametresinin t-istatistiği değeri) trend değişkeninin var olduğu ve olmadığı denklemlerden elde edilen artık terimlerin birim kök durumlarını test etmek amacı ile kurulan Ho:" artıklar RW sürecini izler " hipotezi red edilmekte ve " reel döviz kuru, denge düzeyine geri çekilir " şeklindeki alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu aynı zamanda artıklarda birim kök olmadığını ve serilerin durağan seriler olduğu anlamına gelmektedir. Reel döviz kurunun RW izlememesi , reel döviz kurunun denge düzeyine dönmesinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç, TL/DM ve TL/ ABD Doları reel döviz kurları için elde edilen değerlerin uzun dönem SAGP 'ni desteklemekte olduğunu göstermiştir ve TABLO II den elde edilen değerleri ile (sadece TL/Dolar (TEFE) için farklı sonuç vermiştir) tutarlı bir sonuç elde edilmiştir. Öyleyse belli bir dönem içinde denge değerlerine doğru bir yönelimin söz konusu olduğu söylenebilir.

Reel döviz kurundaki dalgalanmaların, ekonomide hakim olan birçok değişkenle (relatif para stoku, paranın dolanım hızı, relatif reel gelir gibi) ilişkili olması beklenmektedir. Dış ticaret hadlerinin (terms of trade) reel döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar üzerinde etkisi olması beklenmektedir ve sözü edilen etkinin olup olmadığını görmek amacı ile iki serinin grafiği incelenmiştir. Reel döviz kuru ilk fark değerleri ve dış ticaret hadleri grafikleri, serilerin 1987 yılından sonra benzer dalgalanmalara sahip olduklarını göstermektedir ama eğer gerçekte bu ilişki varsa bu etkinin nasıl bir etki olduğunu görmek amacı ile reel döviz kurlarının ticaret hadleri üzerine regresyonu yapılmış ve tahmin edilen değerler TABLO IV de özetlenmiştir.

TABLO IV : REEL DÖVİZ KURU- TİCARET HADLERİ:ORTAK-BÜTÜNLEYEN REGRES. RDK $t = \alpha_0 + \alpha_1 TT(a) + u + t$

	α_1	t(α_1)	R ²	DW(b)	DF(c)	ADF(d)	ARTIK
RDMT	0.5270	2.89	0.13	0.37	-2.17	-2.19	TT2
RDMTE	0.9050	3.72	0.20	0.35	-2.31	-2.18	TT1
RST	-0.2705	-1.10	0.02	0.14	-1.62	-1.75	TT3
RSTE	0.0225	0.107	0.002	0.11	-1.62	-1.99	TT4

* Kesim noktası değerleri, sırası ile 5.33; 5.37; 6.13 ve 6.07 olarak hesaplanmıştır.

(a) :Denklemden TT, Ticaret hadlerini (ihracat fiat endeksi / ithalat fiat endeksi) göstermektedir.

(b)CRDW: [%1 0.511 ; %5 0.386 ; %10 0.322] kritik değerleri ile Ho hipotezi için red bölgesi [CRDW > kritik değerler] dir. n=50 gözlem ve V=2 değişken için Engle-Granger(1987),s.266.

(c): DF :[%1 -4.32 ; %5 -3.67 ; %10 -3.28] kritik değerleri ile Ho hipotezi için red bölgesi [DF < kritik değerler] n=50 gözlem ve V=2 değişken için Engle-Yoo(1987),s.157,TABLO2

(d) ADF:[%1 -4.12 ; %5 -3.29 ; %10 -2.90] kritik değerleri ile Ho için red bölgesi [ADF < kritik değerler] n=50 gözlem ve V=2 değişken için Engle-Yoo(1987),s.158.TABLO3

Dış ticaret hadlerinin DM kurundaki değişimlere uzun dönem etkisi, TEFE ile deflate edilen reel DM kuru için 0.90; TFE ile deflate edilen reel DM kuru için 0.52 çıkmıştır. Dış ticaret hadlerinin uzun dönemde Alman markındaki dalgalanmalara 0.90 ile 0.50 arasında etkisi olmaktadır. ABD Doları için aynı dönemde TEFE ile deflate edilen reel kur için (0.025); TFE ile deflate edilen reel kur için (-0.27) değerleri elde edilmiştir. Dış ticaret hadlerinin ABD Doları kurundaki dalgalanmalara uzun dönem etkisi ya çok düşük, yada negatif çıkması, etkinin olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Dış ticaret hadleri yolu ile DM kuru kontrol altına alınabileceksen, Dolar kurunun bu yolla etkilenemeyeceği

Işıl AKGÜL

görülmektedir. Kesim noktası olarak verilen değerlerin tümü $[\alpha_0 > 0]$ çıktığı için, ticaret hadlerinin Türkiye lehine hareket ettiği söylenebilir.

TABLO IV 'de CRDW değerlerine (yani DW sütunu) bakıldığında reel DM kuru (TEFE ve TFE için) %10 önem seviyesinde H_0 : "seriler durağan değildir" hipotezi red edilebilmektedir. Ama reel Dolar kuru için serilerin durağan olmadığını gösteren H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

DF ve ADF sütunları değerlerine bakıldığında her iki döviz kuru H_0 : "Seriler arasında ortak bütünleme yoktur" (No cointegration) hipotezi kabul edilmektedir. Tablodaki R2 sütunu değerleri incelendiğinde, sadece reel DM kurunun değişmelerinin %20 si, durağan olmayan dış ticaret hadleri (TT) değişkenindeki dalgalanmalarla açıklanmaktadır. Diğerlerinde bu oran çok daha düşüktür. Özellikle reel ABD Dolar (TEFE ile deflate edilen) kuru serilerinde R2 değeri sıfıra yakındır, yani hiçbir açıklama gücü olmadığı söylenebilmektedir.

Son olarak reel döviz kuru ve TT ortak-bütünleyen regresyonların tahmini sonucu elde edilen artık terimlere "Birim kök" testi yapılmakta ve artık terimlerin birim köke sahip olup olmadığı test edilmektedir. Hesaplanan DF ve ADF test sonuçları TABLO V 'de verilmiştir.

TABLO V: BİRİM KÖK TESTİ

$$I: \Delta u_t = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}$$

$$II: \Delta u_t = \alpha_1 u_{t-1}$$

$$III: \Delta u_t = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1} + \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta u_{t-i}$$

	I		II		III			
	DF	LM	DF	LM	ADF	LM	ADF	LM
$\Delta TT1$	-2.27	2.89	-2.31	2.21	-2.28(1)	4.32	-1.88 (3)	3.30
$\Delta TT2$	-2.15	0.15	-2.17	0.14	-2.20(3)	2.10		
$\Delta TT3$	-1.60	2.72	-1.62	3.16	-2.35(4)	1.68		
$\Delta TT4$	-1.59	4.5	-1.62	5.64	-1.96(2)	2.19	-2.25(3)	0.66

ADF sütununda parantez içi değerleri, gecikme değerleridir ve gecikme değerleri FPE^{14} temel alınarak LM değerleri ve istatistiksel önemliliğe de dikkat edilerek seçilmişlerdir. Kritik değerler, TABLO IV 'deki ile aynıdır.

DF ve ADF sütun değerleri ile tüm reel döviz kuru serileri ile ticaret hadleri arasında ortak-bütünlemenin olmadığını gösteren H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Reel döviz kuru ve dış ticaret hadleri serilerine ait düzey verilerinin (levels) RW sürecine sahip oldukları, durağan olmayan seriler olduğu yapılan testlerle ortaya konmuş ve SAGP'den sapmaların dış ticaret hadleri kullanılarak izah edilmesi ve düzeltilmesi eğiliminin olmadığı görülmüştür.

Reel döviz kuru ile dış ticaret haddi arasında ortak-bütünleme olmadığı görülmüş ve serilerin birinci mertebeden bütünlenen (Integrated of order one) $[I(1)]$ olma olasılığının yüksek olması nedeni ile reel döviz kuru serilerinin ilk fark değerleri alınmış, fark serilerine ortak-bütünleme testleri uygulanmış ve Alman Markı ile dış ticaret hadleri arasında ortak-bütünleme bulunmuş, fakat ABD dolar kuru serileri ile dış ticaret hadleri arasında ortak-bütünleme elde edilememiştir. ABD Dolar kuru

Öneri, C.1, S.3.

İçin yapılan ortak-bütünleme testinde tüm katsayı işaretlerinin pozitif çıkması reel Dolar kuru serilerinin kararsız olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Sonuçta reel döviz kurunun otoregresif analizi yapılarak reel döviz kurlarının durağan olduğu bulunmuş ve SAGP'nin tutulmasının söz konusu olacağına karar verilmiştir. Ayrıca otoregresif parametrenin değerinin birden küçük bulunması da kısa dönem SAGP nin tutulamaz, ama uzun dönem paritesinin tutulabilir olduğu tezini desteklemektedir. Birim kök testi sonucunda da serilerin RW sürecini izlediği bulunmuş ve sonuçta belli bir sürede sapmaların denge düzeyine doğru geri çekilebileceği görülmüştür. Gerçek dünyada rassal reel ve parasal şokların reel döviz kurunun paritiden sürekli ve artan şekilde sapmalar yaratmasına rastlanmaktadır. Fakat uzun dönemde ekonomik güçler, pariteye geri dönüşü sağlamaktadırlar. Geri dönüş süreleri hesaplandığında sapmanın yansının düzelebilmesi için gerekli olan sürenin ABD.Doları için 9 dönem, Alman markı için 5 ve 7 dönem olduğu görülmüştür. Bu süreler, geri dönüşün uzun dönem alacağını göstermektedir. En kısa dönem TEFE ile deflate edilen Mark kuru için elde edilmiştir ve Mark kurundaki sapmanın 5 dönemde (5*3=15 ay) ancak yan yanyanya azalmasının söz konusu olacağı bulunmuştur.

Ayrıca hemen hemen tüm testlerde dolar kuru serilerinin RW sürecine sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Doların daha çok beklentilerle ve spekülasyonlarla değiştiğinden sık sık söz edilmektedir. Tarifelerin ve kantitatif ticaret kısıtlarının varlığı, yapısal değişimler, hızlı büyüme, çıkırcı sektörel bileşimindeki değişime, teknik gelişme gibi faktörlerin de sapmanın sürekliliğinde etkisi söz konusu olabilir. Fakat çıkan sonuçlara göre de meydana gelen değişimlerin spekülatif hareketler (explosive speculative bubbles) olduğu sonucuna varılabilir. Sonuçta ortaya çıkan reel şoklar, uzun dönem SAGP de sapma yaratır, buda ekonominin relatif fiyat yapısını bozar.

Reel döviz kurundaki dalgalanmalarla ilişkisi olacağı düşünülen dış ticaret haddi değişkeni ile reel döviz kuru arasında uzun dönem ilişkisi bulunamamıştır. Değişkenler arasında düzey verilerinde ortak-bütünleme olmadığı için reel döviz kurundaki hareketlerin büyük bir kısmının dış ticaret hadlerindeki uzun dönem hareketleri ile izah edilemediği söylenebilir. Alman markında ilk fark verileri ile aralarında ortak-bütünleme bulunduğu için mark kurundaki dalgalanmalarda ticaret hadlerinin etkisi söz konusu olmaktadır, fakat dolar kurundaki dalgalanmaların ticaret hadleri ile ilişkisi söz konusu değildir.

DİPNOTLAR

- ¹ N.Abuaf ve P.Jorion(1990), " Purchasing Power Parity in the Long Run," The Journal of Finance, Vol:XLV (No:1), s. 158.
- ² SAGP teorisi, döviz kuru ile fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişkiyi belirlemede ve döviz kurunun uzun dönemde dinamik olarak belirlenmesinde kullanılan bir yaklaşımdır. Bir ülke parasının uzun dönem denge kurunun basit bir göstergesi olarak alınabilir. SAGP yardımı ile, yurtiçi fiyatların dünya fiyatlarına oranı ortak bir kur üzerinden belirlenir. SAGP den sapmalar, geçici şoklar veya reel şoklar ile söz konusu olmaktadır.
- ³ G.W.Beng(1991), " On the Deviations from Purchasing Power Parity : The case of the Ringgit Effective Exchange Rate," Applied Economics, Vol:23, ss. 1461-1462.
- ⁴ M. Adler ve B.Lehmann(1983), " Deviations from Purchasing Power Parity in the Long Run," The Journal of Fianance, Vol.XXXVIII (No:5), s.1484.
- ⁵ N.Abuaf ve P.Jorion(1990), ss.158-159.

- ⁶ Veriler, Dolar ve Alman markı kur verileri, T.C.Merkez Bankası Üç Aylık Bültenlerinden döviz alış dönemi sonu değerleri olarak alınmıştır. Fiat endeks serileri IMF Financial Statistics çeşitli sayılarından TEFE için 63. satır; TFE için 64. satır alınmıştır.
- ⁷ Yıllık verilerle çalışılması halinde bu riskin azaltılabileceği düşünülmektedir.
- ⁸ $[\ln(1/2) / \ln \alpha]$ formülü kullanıldığında kısa dönemde SAGP'den sapmaların yarı yarıya düzelmesi TFE ile deflate edilmiş verilerle $[-0.69315 / -0.073614] = 9.41$ dönem ; TEFE ile deflate edilmiş veriler ile 9.15 dönem almaktadır. Kısaca sapmalar 9 dönemde yarı yarıya azalacaktır sonucu elde edilmiştir.
- ⁹ RDMTFE: 7.59 ; RDMTEFE:17.08 ; RTDMTFE: 5.38 ; RTDMTEFE:4.73 olarak hesaplanmıştır.
- ¹⁰ M.Bleaney(1992), " A test of Long-run Purchasing Power Parity using Annual Data for Seven Countries:1900-1988," Vol:XLV, s.181.
- ¹¹ $\hat{\epsilon}$, uzun dönem denge döviz kurunun logaritmasıdır ve $e_t = \alpha_0 + \alpha_1 e_{t-1} + u_t$ otoregresif sürecinin şartsız beklentisi olarak tanımlanır. Burada reel DM kuru denge değeri, trend değişkeni varken $\hat{\epsilon}(DM)-tefe = 0.6942 / 1-0.8637 = 5.09$; $\hat{\epsilon}(DM)-tfe = 0.62603 / 1-0.87912 = 5.17$ ve trend değişkeni yokken 5.63 ve 5.39 olarak hesaplanmıştır.
- ¹² Yukarıdaki artıklara sadece DF testi uygulanabilmiş, ADF testi, hiçbir gecikme değerinin artıkların WN olmasını sağlayamadığı için uygulanamamıştır.
- ¹³ TT hesaplaması sırasında genel olarak birim değer endeksleri kullanılmaktadır fakat Türkiye için ithalat ve ihracat birim değeri endeksi serileri bulunmadığı için ticaret hadleri, ihracat ve ithalat fiat endeksleri kullanılarak hesaplanmıştır. TT değişkeni T.C.Merkez Bankası Üç Aylık Bültenlerinden sağlanan İhracat Fiat endeksi ve İthalat Fiat endeksi kullanılarak elde edilmiştir.
- ¹⁴ Akaike'nin FPE(Final Prediction Error) kriteri, $FPE = [(T + m + 1) / (T - m - 1)] SSE / T$ formülü ile hesaplanmıştır. T, gözlem sayısı; m, gecikme sayısı ve SSE, Toplam Artık Kare (Sum of squared errors) dir.

KAYNAKÇA

- Abuaf N. ve P.Jorion(1990)," Purchasing Power Parity in the Long Run," Journal of Finance, Vol:XLV(No:1), ss.157-174.
- Adler M. ve B.Lehmann(1983)," Deviations from Purchasing Power Parity in the Long Run," The Journal of Finance, Vol:XXXVIII (No:5), ss.1471-1487)
- Beng G.W.(1991)."On the Deviations from Purchasing Power Parity :the case of the Ringgit Effective Exchange Rate," Applied Economics. Vol:23,ss.1461-1471.
- Bleaney M.(1992)," A test of Long-run Purchasing Power Parity using Annual Data for Seven Countries,1900-88,"Vol:XLV,ss.180-96.
- Canarella G.,S.K.Pollard ve K.S.Lai(1990)," Cointegration between Exchange Rates and Relative Prices:Another View," European Economic Review,Vol.34,ss.1303-1322.

Öneri, C.1, S.3.

-
- Conejo C.-M.P.Shields(1993)," Relative PPP and the Long-run Terms of Trade for five Latin American Countries: A Cointegration Approach," *Applied Economics*, Vol:25, ss.1511-1515.
- Copeland L.S.(1991),"Cointegration Tests with Daily Exchange Rate Data," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol.53(No:2),ss.185-198.
- Corbea D.ve S.Ouliaris(1988)," Cointegration and Tests of Purchasing Power Parity " *The Review of Economics and Statistics*, Vol: ,ss.508-511.
- Cuthbertson K.,S.G.Hall ve M.P.Taylor(1992), *Applied Econometric Techniques*, Philip Allan , GB.
- Dickey D.A.-W.A.Fuller(1981)," Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Econometrica*, Vol:49 (No:4), ss.1057-1072.
- Edison H.J. (1987),"Purchasing Power Parity in the Long Run:A Test of the Dollar/pound Exchange Rate(1890-1978)," *Journal of Money Credit and Banking*, Vol.19, ss.376-387.
- Engel C. (1993),"Real Exchange Rates and Relative Prices," *Journal of Monetary Economics*, Vol.32,ss.35-50.
- Engle R.F. ve C.W.J.Granger(1987), " Contegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing," *Econometrica*, Vol:55(No:2),ss.251-276.
- Engle R.F. ve B.S.Yoo(1987), " Forecasting and Testing in Co-integrated Systems," *Journal of Econometrics*, vol:35, ss.143-159.
- Frenkel J.A.(1981)," The Collapse of Purchasing Power Parities during the 1970s," *European Economic Review*, Vol.16,ss.145-165.
- Glen J.D. (1992)," Real Exchange Rates in the Short,Medium and Long Run," *Journal of International Economics*, Vol.33,ss.147-166.
- Hall S.G. (1986), " An Application of the Granger and Engle Two-step Estimation Procedure to UK Aggregate Wage Data," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol:48 (3), ss.229-239.
- Hendry D.F.(1986),"Econometric Modeling with Cointegrated Variables:An Overview," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol:48, ss.201-212.
- Johnson D.R.(1990),"Co-integration, error correction," *Canadian Journal of Economics*, Vol:23,ss.839-855.
- McNown R.ve M.S.Wallace(1994)," Cointegration Tests of the Monetary Exchange Rate for Three High-Inflation Economies," *Journal of Money Credit and Banking*, Vol.26 (no:3), ss.396-411.
- Moosa I.A. (1994), " Testing Proportionality, Symmetry and Exclusiveness in Long-run PPP," *Journal of Economic Studies*, Vol:21,ss.
- Nachane D.M. ve A.Chrissanthaki(1991)," Purchasing Power Parity in the Short and Long Run: A Reappraisal of the Post-1973 Evidence," *Applied Economics*, Vol:23,ss.1257-1268.

Işıl AKGÜL

Salvatore D.(1993), *International Economics*, Mac Millan Pub. Comp. 4.basım. USA.

Sargan J.D.ve A.Bjargava(1983),"Testing Residuals from Least Squares Regression for being Generated by the Gaussian Random Walk,"*Econometrica*,Vo:51 (no:1) ,ss.153-174.

Taylor M.P.(1988)," An Empirical Examination of Long-run Purchasing Power Parity using Cointegration Techniques,"*Applied Economics*, Vol.20,ss. 1369-1381.

Taylor M.P.ve P.C.McMahon(1988)," Long-run Purchasing Power Parity in the 1920s," *European Economic Review*,Vol.32, ss.179-197

Tronzano M.(1992), " Long-run Purchasing Power Parity and Mean-reversion in Real Exchange Rates:A Further Assessment," *Economia Internazionale*, Vol.XLV, ss.77-99.

TEK DÜZEN MUHASEBE SİSTEMİ VE TÜRK VERGİ MEVZUATI AÇISINDAN KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER

Yrd.Doç.Dr.Nejat BOZKURT*

1.GİRİŞ

26.12.1992 gün ve 21447 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak 1.1.1993 tarihinden itibaren isteğe bağlı ve 1.1.1994 tarihinden itibaren zorunlu duruma getirilen tek düzen muhasebe sistemi, muhasebe uygulamaları açısından önemli düzenlemeler getirmiştir.

Ortaya çıkan en önemli değişiklik muhasebe uygulamaları ile vergi mevzuatı arasında gerçekleşmiştir. Ülkemizde uzun yıllar vergi mevzuatına bağımlı olarak yürütülmeye çalışılan muhasebe uygulamaları, bu noktadan sonra bu bağımlılıktan kurtulmuştur.

Tek düzen muhasebe sisteminin en önemli kabulü, mali tablolardan toplumun geniş kesiminin yararlanması gerektiğidir. Bu açıdan hareketle düzenlenen mali tablolar işletmelerin mali durumlarını ve faaliyet sonuçlarını gerçek bir biçimde ortaya koymalıdır. Sağlanmak istenen amaç mali tablolar aracılığı ile topluma sağlıklı, güvenilir ve tarafsız bilgi aktarılmasıdır.

Bu aşamada tek düzen muhasebe sistemi ile vergi mevzuatımız arasında bir çatışma çıkmıştır. Şu anda yürürlükteki mevzuatlara göre giderleştirme yapısı mali tabloların yukarıdaki amaçlarına erişmesine engeldir. Yayımlanan 1 ve 4 seri numaralı muhasebe sistemi uygulama tebliğleri ile bu çelişki ortadan kaldırılmıştır.

Getirilen açıklamalarla işletmelerin tek düzen muhasebe sistemi düzenlemelerine uymak zorunda oldukları, vergi mevzuatının getirdiği zorunlulukların bu yapı dışında olduğu ortaya konulmuştur.

Bu bağımsızlığın sağlanmasına karşın, işletmelere gerekli düzenlemeleri yaparak vergi mevzuatının zorunlu kıldığı vergi matrahının belirlenmesi sorumluluğu verilmiştir.

Getirilen düzenlemelerde mali tabloların teklifi ilkesi vardır. Bu nedenle işletmeler mali kar için ayrıca tablo düzenlemek zorunda

değillerdir. Ancak ticari kardan, mali kara dönüşümü sağlayan işlemler yapılacaktır.

Bu makaledeki amacımız, tek düzen muhasebe sistemi ile vergi mevzuatı arasındaki bir kısım çelişkileri hesap bazında belirleyebilmek ve bunların muhasebe ortamında nasıl izleneceklerine yaklaşım getirebilmektir.

İki taraf arasında farklı iki alanda uygulama biçimleri ortaya çıkmaktadır.

-Tek düzen muhasebe sisteminin zorunlu kıldığı, vergi mevzuatlarının uygulanmasını isteğe bıraktığı işlemler,

-Tek düzen muhasebe sisteminin zorunlu kıldığı, vergi mevzuatlarının uygulanmasını yasakladığı işlemler.

Birinci bölümde yer alan uygulamalarda, iki taraf arasında vergi mevzuatlarının getirdiği sınırlara uyulduğu sürece bir sorun yoktur. Örneğin, alacak ve borç senetlerinin reeskontu, şüpheli alacaklara karşılık ayrılması, yeniden değerlendirme yapılması gibi.

İkinci bölümde yer alan uygulamalar ise vergi mevzuatları açısından mali karı azaltan ve dolayısıyla kanunen kabul edilmeyen giderlerdir. Bunların tek düzen muhasebe sistemine göre kayıt ortamına geçirilmeleri zorunludur. Ancak işletmelerin bu tip işlemlerini dönem sonunda vergiye tabi karlarını belirlerken matrahlarına eklemeleri gerekmektedir. Aşağıda bu gibi işlemlerin neler olduğu ve muhasebe kayıt ortamında nasıl izlenecekleri üzerinde durulmuştur.

2.KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER VE KAYIT BİÇİMLERİ

Tekdüzen muhasebe sisteminin kayıt zorunluluğu getirdiği ve vergi mevzuatlarıncı kabul edilmeyen işlemlerin önemlileri aşağıda sıralanmıştır.

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Öğretim Üyesi.

Nejat BOZKURT

- Sayım ve Tesellüm Noksanları,
- Alınan Çek Reeskontu,
- Verilen Çek Reeskontu,
- Değer Düşüklüğü Karşılıkları
- Şüpheli Alacak Karşılığı
- Kıdem Tazminatı Karşılığı

Bu işlemlerin kayıt edilme mantığı iki amaçlı olmalıdır. Hem tekdüzen muhasebe sistemine göre kayıtlara girmeli, hemde bu işlemler rahatça izlenerek dönem sonunda mali kar saptanabilmelidir. Bu amaçla iki farklı kayıt biçimi izlenebilir.

- a) Kayıtların normal olarak tutulması ve işlemlerin ayrıca nazım hesaplarda izlenmesi,
- b) Tutarların ilgili ana hesapların altında kanunen kabul edilmeyen giderler tali hesaplarında izlenmesi.

a) Nazım Hesaplarda İzleme Şekli

197 SAYIM VE TESELLÜM NOKSANLARI	xxx
197.01. Kasa Sayım Noksanları	
100.KASA	xxx
Belirlenen Noksanlığa Göre Kasa Hesabının Düzeltilmesi	
689. DIĞER OLAĞANDIŐI GIDER VE ZARARLAR	xxx
689.01. Sayım ve Tesellüm Zararları	
689.01.01 Kasa Sayım Noksanlıkları	
197.SAYIM VE TESELLÜM NOKSANLARI	xxx
197.01 Kasa Sayım Noksanları	
Sebebi Bulunamayan Kasa noksanının zarar kaydı	
900.KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER	xxx
900.01. Sayım ve Tesellüm Noksanları	
900.01.01 Kasa Sayım Noksanları	
950. KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİD.KAR.	xxx
950.01.Sayım ve Tesellüm Noksanları	
950.01.01. Kasa Sayım Noksanları	
Kanunen Kabul Edilmeyen Giderlerin Nazım Hesaplarda izlenmesi	

Aşağıdaki bölümlerde yukarıda adı geçen hesapların içerikleri ve kayıt biçimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1.Sayım ve Tesellüm Noksanları

Yapılan sayımlarda kasa, menkul kıymetler, stok ve maddi duran varlıklarda kayıt tutarına göre noksanlık çıkması durumudur.

İşletme noksanlığın sebebini belirleyene, sorumluyu bulana veya sebebi bulmada çaresiz kalana kadar ilgili tutarları 197. Sayım ve Tesellüm Noksanları Hesabında tutar.

Tebliğ hükümlerine göre noksanlığın sebebi ve sorumlusu bulunamıyorsa ilgili tutarın zarara atılması gerekmektedir. Ancak vergi mevzuatı bu tip noksanlıkların zarara atılmasına izin vermemektedir. Fazla yer kaplamaması amacıyla aşağıda bir tek işlemin örneği üzerinde durulmuştur. Diğerleri buna uyarlanabilir.

Öneri, C.1, S.3

b) Tali hesaplarda izleme şekli

197. SAYIM VE TESELLÜM NOKSANLARI	xxx
197.01. Kasa Sayım Noksanları	
100.KASA	xxx

Belirlenen Noksanlığa Göre Kasa Hesabının Düzeltilmesi

689. DİĞER OLAĞAN DIŞI GİDER VE ZARARLAR	xxx
689.20. Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	
689.20.01. Kasa Sayım Noksanları	
197. SAYIM VE TESELLÜM NOKSANLARI	xxx
197.01. Kasa Sayım Noksanları	

Sebebi bulunamayan kasa noksanının zarar kaydı

2.2. Alınan Çek Reeskontu

Bilindiği gibi işletmeler çeşitli nedenlerle 3.kişilerden aldıkları çekleri 101. ALINAN ÇEKLER HESABINDA izlemektedirler. Ancak Ülkemizde çek kullanımında uygulama ile teori birbirinden ayrılmaktadır. Uygulamada çekler senet gibi vadeli olarak kullanılmaktadır. Bu

nedenle dönem sonlarında ileri tarihli çeklerin alacak senetleri gibi reeskont işlemine tabi tutulması gerekmektedir. Tebliğe göre bu işlem zorunludur. ancak vergi mevzuatımız buna izin vermemektedir. Bu nedenle ilgili kayıtlar aşağıdaki gibi tutulmalıdır.

a) Nazım Hesaplarda izleme Şekli

657. REESKONT FAİZ GİDERLERİ HSB.	xxx
657.02. İleri Tarihli Çekler Reeskont Gideri	
122. ALACAK SENETLERİ REESKONTU	xxx
122.02. İleri Tarihli Çek Reeskontu	

İleri tarihli çekler için reeskont işleminin yapılması

900. KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER	xxx
900.02. İleri tarihli çek reeskont gideri	
950. KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİD. KAR.	xxx
950.02. İleri tarihli çek reeskont gid.	

İleri tarihli çek reeskont giderlerinin nazım hesaplarda izlenmesi

Nejat BOZKURT

b) Tali hesaplarda izleme şekli

657.REESKONT FAİZ GİDERLERİ HSB.	xxx
657.03.Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	
657.03.01.İleri tarihli Çekler Rees. Gideri	
122.ALACAK SENETLERİ REESKONTU	xxx
122.02. İleri tarihli çek reeskontu	

İleri tarihli çek reeskont işleminin yapılması

2.3.VERİLEN ÇEK REESKONTU

Yukarıda yapılan açıklamalar işletmenin üçüncü kişilere verdiği ileri tarihli çekler içinde

geçerlidir. İşletmeler kayıtlarında gözüken ileri tarihli çekler içinde reeskont işlemini yapmak zorundadırlar. Vergi mevzuatları bu işlemede izin vermemektedir. Gerekli kayıtlar aşağıdaki gibi yapılabilir

a)Nazım Hesaplarda izleme Şekli

---

322. BORÇ SENETLERİ REESKONTU HSB.	xxx
322.02.Verilen İleri Tarihli Çek Reeskontu	xxx
647.REESKONT FAİZ GELİRLERİ	xxx
647.02.Verilen İleri Tarihli Çek Rees. Geliri	

Reeskont işleminin yapılması

901.VERGİYE TABİ OLMAYAN GELİRLER	xxx
901.01.Verilen İleri Tarihli Çek Rees. Geliri.	
951.VERGİYE TABİ OLMAYAN GELİRLER KAR.	xxx
951.01.Verilen İleri Tarihli Çek Rees.Geliri	

Verilen çek reeskontlarının nazım hesaplarda izlenmesi

---

b) Tali hesaplarda izleme şekli

322.BORÇ SENETLERİ REESKONTU HSB.	xxx
322.02. Verilen İleri Tarihli Çek Reeskontu	
647.REESKONT FAİZ GELİRLERİ	xxx
647.03 Vergiye tabi olmayan çek Reeskont Geliri	

2.4. Değer Düşüklüğü Karşılıkları

Tebliğ hesap planında yer alan tüm menkul kıymet ve stok kalemleri için değer düşüklüklerine karşılık ayırma zorunluluğunu getirmiştir. Hesaplarla ilgili olarak tebliğde belirtilen koşullara göre menkul kıymetlerde ve stok kalemlerinde değer düşüklüğü oluşursa bunlar için karşılık ayrılıp gider yazılacaktır. Menkul kıymetlerin her türü için ayrılacak değer düşüklüğü karşılıklarını vergi mevzuatı kabul etmemektedir. Stoklarla ilgili olarak durum farklıdır. Vergi mevzuatı açısından stoklara değer düşüklüğü karşılığı ayrabilmek için kanuni koşulların yerine getirilmesi gereklidir. Örneğin takdir komisyonu karar gibi. İşletmeler vergi mevzuatına uymadan veya takdir edilenden daha fazla karşılık ayırabilirler. Böyle bir durumda bu işlemin kanunen kabul edilmeyen gider olarak ele alınması gerekir. Aşağıda hesap planına göre değer düşüklüğü karşılığı ayrılması gereken kalemler sıralanmıştır.

119. Menkul kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılığı

158. Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı

241. Bağlı Menkul Kıymetler Değer Düşüklüğü Karşılığı

244. İştirakler Sermaye Payları Değer Düşüklüğü Kars.

247. Bağlı Ortaklıklar Sermaye Payları Değ. Düş. Karş.

249. Diğer Mali Duran Varlıklar Karşılığı

298. Stok Değer Düşüklüğü Karşılığı

Yukarıda yer alan hesaplar için kayıt biçimi genelde aynı olduğundan bir örnekle yetinilmiştir.

a) Nazım Hesaplarda izleme şekli

654.KARŞILIK GİDERLERİ HSB.	xxx
654.01. Menkul Kıymetler Değer Düş. Karş. Gid.	
654.01.01. Hisse Senetleri	
119.MENKUL KIYMETLER DEĞER DÜŞ.KARS.HSB.	xxx
119.01. Hisse Senetleri	

Değeri düşen hisse senetleri için karşılık ayrılması

Nejat BOZKURT

900.KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER	xxx
900.03.Değer Düşüklüğü Karşılığı Giderleri	
900.03.01.Menkul Kıymetler	
950.KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİD.KAR.	xxx
950.03.Değer Düşüklüğü Karşılığı Gid.	
950.03.01.Menkul Kıymetler.	

Değer düşüklüğü karşılıklarının nazım hesaplarda izlenmesi

---

b)Tali hesaplarda izleme şekli

654.KARŞILIK GİDERLERİ HSB.	xxx
654.02.Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler.	
654.02.01. Menkul Kıymetler Değ.Düş.Kars.	
119.MENKUL KIYMETLER DEĞER DÜŞ. KARS. HSB.	xxx
119.01.Hise Senetleri	

Menkul Kıymetler değer düşüklüğü için karşılık ayırma

2.5.ŞÜPHELİ ALACAK KARŞILIĞI

Her tür alacağını vadesinde tahsil edemeyen işletmelere bunları şüpheli duruma getirip karşılık ayırabilmeleri açısından tebliğ ile vergi mevzuatına göre daha geniş olanaklar getirilmiştir.

Tebliğ ile vergi mevzuatı arasında önemli bir farklılık vardır. Tebliğe göre işletmeler vadelerinde tahsil edemedikleri her türlü alacağı şüpheli duruma getirip, karşılık ayırabileceklerdir. Vergi mevzuatına göre ise, işletmeler ticari ve zirai kazançlarından doğan alacaklarını şüpheli durumu getirip karşılık ayırabilmektedirler.

Ayrıca bir ticari alacağın şüpheli duruma getirilip karşılık ayrılabilmesi için vergi mevzuatına göre yasada yer alan koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Tebliğe göre böyle bir zorunluluk yoktur. İşletmeler vadelerinde tahsil edemedikleri alacaklarını şüpheli duruma getirip karşılık ayırabileceklerdir. Ayrıca işletmelere tebliğe tanınan diğer bir hakta perakende satış yöntemini kullanarak tahmini bir şüpheli alacak karşılığı ayırabilmektir.

İşletmeler vergi mevzuatına uygun olarak izlemedikleri şüpheli alacaklarını ve karşılıklarını aşağıdaki gibi kayıtlayacaklardır.

Öneri, C.1, S.3

a) Nazım hesaplarda izleme şekli

654.KARŞILIK GİDERLERİ HSB.	xxx
654.03.Şüpheli Alacak Karşılık Gid.	
129.ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR KARŞ. HSB.	xxx
Şüpheli alacak için karşılık ayrılması	
900.KANUNEN KABUL EDİLMİYEN GİDERLER	xxx
900.04. Şüpheli Alacak Karşılığı Giderleri	
950.KANUNEN KABUL EDİLMİYEN GİD.KARS.	xxx
950.04.Şüpheli Alacak Karşılığı Giderleri	
Şüpheli alacak karşılığı giderinin nazım hesaplarda izlenmesi	

b) Tali hesaplarda izleme şekli

654.KARŞILIK GİDERLERİ HSB.	xxx
654.02.Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler	
654.02.02.Şüpheli Alacak Kars. Gid.	
129.ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR KARS. HSB.	xxx
Şüpheli Alacak için karşılık ayrılması	

2.6.Kıdem Tazminatı Karşılığı

Tebliğ iş kanunlarına göre ödenmesi gereken kıdem tazminatlarının döneme isabet eden kısımlarının karşılık olarak 472. Kıdem

Tazminatı Karşılığı Hesabında gösterilmesini istenmektedir. Bu hesapta toplam kıdem tazminatları izlenmektedir. Tebliğe göre ayrılan karşılığın gider yazılmasını vergi mevzuatı kabul etmemektedir. Kayıtlar aşağıdaki gibi tutulacaktır.

a) Nazım hesaplarda izleme biçimi

770. GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	xxx
770.30.Memur maaş ve ücretleri	
770.30.10.Kıdem Tazminatı Karşılıkları	
472.KIDEM TAZMİNATI KARŞILIKLARI	xxx
Ayrılan kıdem tazminatı karşılıklarının kaydı	

Nejat BOZKURT

---

900. KANUNEN KABUL EDİLMİYEN GİDERLER xxx
900.05.Kıdem Tazminatı Karşılıkları

950.KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİD.KARS. xxx
950.05.Kıdem Tazminatı Karşılıkları

Ayrılan kıdem tazminatı karşılıklarının nazım hesaplarda izlenmesi.

---

b) Tali hesaplarda izleme şekli

770.GENEL YÖNETİM GİDERLERİ xxx
770.10.Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler
770.10.01.Kıdem Tazminatı Karşılıkları

472.KIDEM TAZMİNATI KARŞILIKLARI xxx

Ayrılan kıdem tazminatı karşılıklarının kaydı.

3.SONUÇ

Tek düzen muhasebe sistemi ile getirilen düzenlemeler, muhasebe uygulamasında büyük dönüşümlere neden olmuştur. Bu değişimlerin en önemlisi mali tabloların vergi mevzuatı hükümlerinden bağımsız olarak düzenlenmesidir. Vergi mevzuatımızın özellikle

gider kayıt rejiminde tutucu olması geçmiş yıllarda mali tabloların gerçekçi bir görüntü vermesine engel olmaktadır. Şimdi bu durum düzeltilmiştir. Ancak işletmeler kayıtlarını vergi matrahını kolayca belirleyebilecek bir biçimde tutmaktadırlar. Bu yazımızdaki amacımız bu tür kayıt düzenleniminin iki biçimini açıklayabilmektir. İşletmeler bu yollardan birini seçerek kullanabilirler.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

BÜLENT ÜSTÜNEL, Tek Düzen Hesap Planı, Denet Yayıncılık. A.Ş. 2.Baskı, İstanbul. 1993.

İSLAM ÇANKAYA, Tek Düzen Muhasebe Sisteminde Yıl Sonu-Yıl başı uygulamaları ve Mali Tabloların Düzenlenmesi Ankara, 1994.

MEVLÜT ÖZER, Mali Tablolar, 1.Baskı, Ankara, 1995.

MUHASEBE SİSTEMİ UYGULAMA GENEL TEBLİĞLERİ 1. ve 4.

SÜLEYMAN GENÇ, EMİN TANRIVERMİŞ, Genel Muhasebe, Suryay Sürekli Yayınlar Tic. San. A.Ş., İstanbul, 1994

ZÜLKÜF KANAT, Defter Tutma, Yaklaşım Yayınları, 12.Baskı Ankara, 1994

DENETİM MESLEĞİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDEKİ DURUMU VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd.Doç.Dr.Serhat KUTLAN*

1.0.Giriş ve Çalışmanın Amacı

Çağdaş ekonomilerde şirketlerin sermaye gereksinimlerinin artması ve şahıs şirketlerinin yerini sermaye şirketlerinin alması, muhasebe ve denetim mesleklerinin önemini her geçen gün daha artırmaktadır. İşletmelerin durumu sadece hisse sahiplerini veya kredi veren kuruluşları veya devletin ilgili organlarını değil aynı zamanda kamuoyunu yakından etkileyebilmektedir. Bundan dolayı işletmelerin muhasebelerini çağdaş işletmecilik kurallarına uygun şekilde bilgi verecek tarzda düzenlemeleri ve sistemli bir şekilde denetlenmeleri kamu çıkarları açısından bir zorunluluktur.

Bu zorunluluğun yerine getirilebilmesi için muhasebe mesleğinin ülke çapında belli bir standardın üstünde ifa edilebilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler yapılması ön koşuldur.

Nitekim Türkiye'de de 01.06.1989 tarihinde 3568 sayılı yasa ile bu ön koşul gecikmeli de olsa gerçekleştirilmiştir.

Günümüz ekonomisinde her geçen gün küreselleşme, liberalleşme, sınırların ve korumacılığın kaldırılması, uluslararasılaşma ve ülkelerin aralarındaki mesafelerin azalması gibi olguların önemi artmaktadır. Hatta bu gelişmeye ayak uyduramayan ekonomilerin artan rekabet koşulları karşısında güçsüz duruma düşeceklerini de saptamakta yarar bulunmaktadır.¹

Ekonomik ve teknolojik yaşamdaki bu gelişmelerin meslekleri de etkileyeceğini belirtmek yerindedir.

Bundan dolayı bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği ülkelerinde ki muhasebe ve denetim meslekleri ilgili yasal düzenlemeler hakkında (özellikle mesleğe giriş ve meslek ünvanları hakkında) özet bilgi vermek ve bu ülkelerde faaliyet gösteren meslek sahiplerinin uluslararası çalışmalarda karşılaştıkları sorunlara ışık tutmaktır.

Bunun yanısıra çalışmanın diğer bir amacı da; Türkiye ile bu ülkelerdeki uygulamalar arasında ki farklılıklara değinerek Türkiye'nin ileride karşılaçağı bu konudaki olası sorunların şimdiden giderilmesi için gerekli ön bilgilerin sunulmasıdır.

Bu amacı gerçekleştirmek için AB ülkelerinde ki mevcut durum ve karşılaşılan zorluklar ile mesleki yasal düzenlemeyle ilgili uygulama özet olarak ülke bazında ele alınacaktır.

1.1.Mevcut Durum

Denetim mesleğinin Avrupa Birliği ülkelerinde milliyet farkı gözetilmeksizin serbestçe icra edilebilmesi için halen mevcut engelleri;

a) mesleki yeterliliğin karşılıklı olarak tanınması² ve işyeri kurma serbestisi ile ilgili zorluklar,

b) rekabet,

c) yabancı dil bilgisi, kültürel özellikler,

d) mevcut yasal kısıtlamalar

olmak üzere dört ana başlık altında özetlemek mümkündür.³

Avrupa Birliğinin tam anlamıyla gerçekleşmesi hiç şüphesiz özellikle tüm hizmet sektörünü ilgilendiren a) şıkında belirtilmiş olan mesleki yeterliliğin karşılıklı olarak tanınması ve işyeri kurma serbestisinin fiilen uygulanır hale gelmesi ile gerçekleşecektir. Ancak şu anda gerek ulusal devletlerin bu konuda daha çok korumacı bir eğilimde olmaları gerekse de meslek sahiplerinin henüz sosyopsikolojik olarak bu konuda çekingen olmaları meslek sahiplerinin daha uzun yıllar bu problemle karşı karşıya olacağına bir göstergesi olmaktadır.

* M.Ü., İİBF, Almanca İşletme Bölümü

Serhat KUTLAN

Almanya örneğinde olduğu gibi diğer Avrupa Birliği ülkelerinde de denetim mesleğinin içeriği daha çok danışmanlık ağırlıklı olmuşturlardır. Bundan dolayı meslek sahipleri daha çok ulusal ve hatta lokal bir aksan kazanmışlardır. Buna karşın Amerika kökenli Denetim şirketleri üçüncü ülkelerde kurdukları ortaklıklarla uluslararası denetimde büyük bir potansiyel elde etmişler ve bunun yanısıra danışmanlık ağırlıklı işlerde de özel timler oluşturarak ve şirket içi eğitime önem vererek oldukça büyük bir başarı sağlamışlardır. Bugün bütünleşmekte olan Avrupa Birliğinde bu durum muhasebeci ve denetçiler için oldukça büyük bir engel olacaktır.⁴

Rekabetin yanısıra AB nin 12 değişik kültürden daha fazla kültüre sahip bir ülkeler topluluğu olduğu ve 10 değişik dilin konuşulduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Özellikle dil bilgisinin mesleğin icrasında en önemli engelleyici faktör olduğu ve ayrıca yaşanan topluluğun örf ve adetleri hakkında bilgilerin yetersizliğinin de mesleğin icrası için son derece kısıtlayıcı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Mevcut yasal kısıtlamalarının etkisinin ne derece fazla olduğu, yalnız Almanya ve Fransa'nın 8.ci yönerge esaslarını⁵ kendi ulusal yasalarına aldıkları, 4.cü yönergenin halen İspanya ve Portekiz tarafından kabul edilmemiş olduğu⁶ ve 7.ci yönergenin⁷ sadece Almanya, Belçika ve Fransa tarafından yürütmeye alındığı gözönünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılmaktadır. Bunların yanısıra yüksek okul diplomalarının karşılıklı olarak tanınması ile ilgili çalışmaların halen taslak halinde olduğu da unutulmamalıdır.⁸Keza, mesleki yeterliliklerin karşılıklı olarak tanınması şartlarını düzenleyecek yönerge de henüz tasarım aşamasındadır.

Dolayısıyla Avrupa Birliği'ndeki SMM ve YMM'ler için gümrük kapıları henüz kapalıdır.

1.2.Avrupa Birliği Ülkelerinde Meslek İle İlgili Yasal Düzenlemeler

Aşağıda Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İngiltere, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İspanya, Almanya'da meslekle ilgili yasal düzenlemeler teker teker ele alınacaktır. Bu şekilde Avrupa Birliği ülkelerindeki SMM ve YMM'ler için

Avrupa Birliği'nin gerçekleşmesinin ne kadar bir zaman daha süreceğini anlamak daha kolay olacaktır.

1.3.Belçika

Muhasebe standartları 07 Haziran 1987 tarihli kanunla genel olarak saptanmıştır. Denetim baş revizörler⁹ tarafından Belçika YMM Enstitüsü¹⁰ tarafından saptanan esaslara uyulmak kaydıyla yapılır. Rapor sene sonu bilançosunun ve mali tabloların gerçek sonuç ve mali durumu yansıtmayı yansıtmadığını saptamayı hedefler.

Belçika'da baş revizör olmanın koşulları Belçika YMM Odası tarafından belirlenir.YMM Odası adayın baş revizör olmak için;

- a) üniversite mezuniyetinin yanısıra,
- b) 3 yıllık stajı,
- c) bir yazılı olgunluk çalışmasını,
- d) yazılı sınavı,
- e) sözlü sınavı,

başarı ile sonuçlandırmış olmasını şart görmektedir.Sınav jürisi Öğretim üyeleri ve oda temsilcilerinden oluşmaktadır.Yabancı adaylar için ayrıca resmi izin gereklidir.

1.4.Danimarka

Danimarka'da muhasebe standartları 4.cü yönerge'ye uygundur.¹¹ Denetim devlet tarafından yetkili kılınmış revizörler tarafından yapılır.¹² Denetim esasları ilgili mesleki kuruluş tarafından belirlenmiş olup, Belçika da ki gibi meslek adaylarının bu ünvanı almak için üniversiteyi bitirmiş olmaları gerekmekte ve adaylar 3 yıllık bir staj gördükten sonra, bir tez vermek ve yazılı ve sözlü sınavı başarıyla geçmek zorundadırlar. Sınav şartları Maliye Bakanlığı tebliğiyle 1973 yılında düzenlenmiş bulunmaktadır.Yabancı adaylar için, adayın ikametgahının Danimarka'da bulunmasından başka bir şart mevcut değildir.

1.5.Fransa

Fransa'da da Türkiye'de olduğu gibi muhasebe standartları yasal olarak düzenlenmiş ve hesap planı, hesap çerçevesi ilgili mevzuata ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.4.üncü ve 7.ci yönerge esaslarına ilgili mevzuatta uyulmuştur. Mesleki ünvan olarak hesap uzmanı ve hesap müfettişi ünvanları bulunmaktadır.¹³ Hesap uzmanı denetim ve muhasebe ile ilgili bir çok yetkisinin yanı sıra, yasal denetim yapmaya da yetkilidir. Ancak "yasal yıl sonu denetimi" ancak hesap müfettişi sıfatıyla yapılabilir. Hesap müfettişliği ünvanını kullanabilmek için Hesap Uzmanları Odasının¹⁴ yanı sıra Ulusal Hesap Müfettişliği Kurulu¹⁵ üyeliği de şarttır. Hesap Uzmanı adayı olmanın şartları yasalarda oldukça ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Adayın ulusal veya yabancı bir bakalorya diploması sahibi olması ön koşuldur. Aday muhasebe finansman ağırlıklı bir önlisans programını bitirdikten sonra Türkiye'de lisans ile yüksek lisans arasında denkleştirilebilecek bir işletme iktisadi eğitimini tamamlamak zorundadır. Bu şekilde aday 3 yıllık bir staj yapma imkanına kavuşur. Bu stajdan sonra aday Odanın denetlediği yazılı bir tezi ve sözlü ve yazılı sınavı başarı ile verirse meslek ünvanını ve yetkisini alır.

Sınav komisyonu Kültür Bakanlığı tarafından tayin edilen ve öğretim üyeleri, hesap uzman ve müfettişleri ve sanayi ve ticaret odaları temsilcilerinden oluşur.

Fransa diplomalarını karşılıklı tanınmasında liberal davranmış olduğundan SMM ve YMM meslekleri sahiplerine harmonizasyon açısından kolaylıklar tanımış bulunmaktadır.¹⁶

1.6.Yunanistan

Yunanistan son yıllarda muhasebe standartlarını kısmen de olsa 4.cü yönergeye uyarlamış ve Tek Düzen Hesap Çerçevesi uygulamasına geçmiştir. Yunanistan'da denetim meslek olarak 1920 senesinde mevzuata alınmıştır. 1955 senesinde SELE kısaltma isimli mesleki kuruluş hayatiyete geçmiştir.¹⁷

Denetim esasları Almanya ve Fransa'ya benzeyen Yunanistan'da, denetim raporunu imzalama yetkisini haiz olmak için 5 yıllık mesleki tecrübe, bağımsız çalışma ve asgari 25 yaşında olma şartları ile gerekli nesnel özelliklere

sahip olmak gerekmektedir. Ancak mevzuatta sınav şartları ve yöntemleri son derece muğlaktır.¹⁸

1.7. İngiltere-İrlanda

Muhasebe esasları Ticaret Kanununda belirlenmiş bulunan İngiltere'de 4.üncü yönergeye riayet edilmektedir. SMM ve YMM mesleklerini mevcut oda ve mesleki kuruluşlar açısından 3 ana grupta incelemek mümkündür:

Kayıtlı Muhasipler Odası (Institute of Chartered Accountants), Kamu Mahyesi ve Muhasebesi Odası (Institute of Public Finance and Accountancy), Yönetim Muhasebesi Odası (Chartered Institute of Management Accountants). Burada sadece kayıtlı muhasipler ile ilgili mevzuatın özetlenmesi yeterli olacaktır. Kayıtlı muhasip yapacağı denetimde meslek odasının saptamış olduğu denetim esaslarına uymak zorundadır.

Adayın yetişmesi oldukça uygulamaya yönelik olup 3 ile 5 senelik bir staj niteliğindedir. Adayın üniversite mezunu olması halinde aday staj süresince vermekle zorunlu olduğu sınavlarda bazı konulardan muaf tutulur. Bu dönemi sona erdiren aday ünvanını ve yetkisini almak için başka bir muhasibin yanında da çalıştığını ve gerekli mesleki yeterliliği kazandığını ispatlamakla mükelleftir. Adayın yurt dışında aynı işlerde geçirdiği süreler de staj süresinden sayılır. İngiltere'de diğer memleketlerde kazanılmış meslek ünvanları da kabul edilmekte ve "yabancı meslek ünvanı sahibi muhasip" denetim yapabilmektedir. İrlanda'da şartlar ve uygulama İngiltere'den farklılık göstermemektedir.¹⁹

1.8. İtalya

İtalya'da da muhasebe esasları 4.üncü yönergeyle harmonize edilmiştir. Ancak İtalya'da küçük ve orta ölçekli işletmeler bu muhasebe esaslarına uyum sağlamakta ve bu esasları uygulamakta zorlandıklarından meslek sahiplerinin sorumluluk ve riskleri yüksektir. İtalya örneğinin Türkiye açısından dikkatli bir şekilde incelenmesin de yarar olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. İtalya'da üç tip ünvan bulunmaktadır.²⁰

Ticari doktor olarak terçüme edilebilecek meslek sahipleri üniversiteden sonra verecekleri

Serhat KUTLAN

yazılı ve sözlü bir sınavla mesleki ünvanlarını ve yetkilerini elde edebilirler.

Profesyonel denetçilerin ise bir meslek yüksek okulunu sona erdirdikten sonra iki yıllık bir staj süresini bitirmeleri ve yazılı ve sözlü bir sınavı başarımları gereklidir. Üçüncü grup ise Ticaret mahkemelerine kayıtlı denetçilerdir. İlk iki grubun sınavları diğer ülkelere benzeren bir jüri tarafından yapılır.

İtalya'yı diğer ülkelerden farklı kılan başka bir özellik ise meslek sahibinin mesleğini icra etmek için hiç bir ortaklığa giremeyeceğidir.²¹

1.9. Lüksemburg

Muhasebe esasları Avrupa Birliği normlarına uygun olan Lüksemburg'da mesleğin icrası Lüksemburg Hesap Uzmanları Odasının hazırlanmış olduğu esaslar çerçevesinde gerçekleştirilir. Meslek ünvanına sahip olmak için herhangi bir sınav öngörülmemiştir. Yabancılar mesleği uygulamaları için kısıtlayıcı hükümler bulunmamaktadır.

1.10. Hollanda

Muhasebe esasları Hollanda'da AB normlarına uygundur. Yasal denetim yetkisi;

a) Kayıtlı muhaseplere²²,

b) İktisat bakanlığı tarafından izin verilmiş yabancı meslek sahiplerine,

verilmiştir. Üniversite mezunları sadece yüksek öğrenimlerinde görmemiş oldukları derslerden sınava girerek başarılı oldukları takdirde meslek ünvanlarını kazanırlar. Faaliyet göstermek için odaya kayıt mecburidir.

1.11. Portekiz-İspanya

Portekiz'de her ne kadar muhasebe esasları ve hesap planı mevzuatta bulunmaktaysa da yeni gerçekleşmiş bulunan üyelikten dolayı 4.cü yönerge esaslarının uygulanmasına başlanamamıştır²³. Bu durum İspanya için de geçerlidir.

Resmi Hesap Denetçisi mesleği ve denetimde uyulması gerekli esaslar mevzuatta bulunmaktadır. Denetimin uygulanması ile ilgili

esaslar Resmi Hesap Denetçileri Odası tarafından AET 3 no.lu standardı ve IFAC-Rehberi no.:9 a uygundur.

Meslek ünvanını elde etmek için adayın yüksek öğrenimden sonra 3 yıllık bir stajı tamamlaması (3 yıllık stajın 1 yıla indirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır) ve yazılı ve sözlü sınavda başarı göstermesi gerekmektedir.²⁴

İspanya 'da ise her hangi bir staj şartı öngörülmemiş olup, yüksek öğrenim diploması ön koşuldur. Yazılı ve sözlü sınavın verifiyesi ile aday meslek ünvanını kullanmaya hak kazanır.

1.12. Almanya

Almanya'da yasal olarak bugünkü anlamıyla ilk olarak denetçilik 1931 yılında ilgili mevzuata alınmıştır.²⁵ Bundan dolayı üç değişik meslek ünvanı bulunmaktadır:

İktisat denetçisi, yeminli muhasebe denetçisi, mali müşavir²⁶

8.ci yönergenin Alman mevzuatına uyarlanmasıyla Almanya'da Yeminli Mali Müşavir olma şartlarında da değişiklik olmuştur. Yeminli Muhasebe denetçisi ünvanı için sözlü ve yazılı sınav şartı ve üç yıllık denetim tecrübesi şartı aranmaktadır. Yeminli Mali Müşavirlik için asgari 4 yıl yüksek öğrenimden sonra 6 yıllık denetim deneyimi ve sınav şartı aranmaktadır.²⁷ Almanya'da yabancıların mesleği ifa etmeleri mümkün değildir.

2.0. Türkiye'de Durum

3568 sayılı yasa AB ülkelerindeki benzerlerinden farklı olarak Maliye ve Gümrük Bakanlığının güdümünde çıkarılmıştır. Denetim daha çok vergisel denetimle sınırlı tutulmuştur. Ayrıca denetim yetkisi % 99 oranında YMM'lere aittir. Halbuki "...31.08.1991 itibarıyla kayıtlı YMM sayısı 1.852 olup fiilen bağımsız olarak çalışan YMM sayısı 423'tür."²⁸ YMM olmak için 10 yıl SMM olarak çalışılması gerektiği ve bundan sonra bir yazılı ve sözlü sınav verilmesi gerektiği düşünüldüğünde ve 1990 - 1993 yılları arasında YMM yeterlilik sınavına 122 adayın katılıp bunlardan 15'inin başarılı olduğu düşünüldüğünde, denetimin ülke çapında mevcut düzenleme ile yaygınlaştırılmasının zorlukları ortaya çıkmaktadır.

Öneri, C.1, S.3

Bunun yanısıra şirketlerin sene sonu bilançolarının ve mali tablolarının gerçek mali durumlarını yansıtır yansıtmadıklarının onaylanması 3568 sayılı yasadaki önce de mevcut bulunan bağımsız dış denetim düzenine tabidir.

Bu ikiliğin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü; ilk önce ticari bilançoların ve bundan sonra mali bilançoların onaylanması dünya standardıdır.

2.1. Mesleğin İfasında Yabancı Dil Bilgisinin Artan Önemi

Ekonomik alanda giderek artan küreselleşme; özellikle muhasebe ve denetim gibi mesleklerde, yabancı dil bilgisinin önemini ve uluslararası bilgi deneyim alış verişinin önemini artırmıştır.

Bundan dolayı meslek sahiplerinin bu alanda kendilerini yetiştirmelerini teşvik ve

desteklemek ilgili mesleki kuruluşların ve üniversitelerin görevidir.

3. Sonuç

Türkiye'nin gecikmeli olarak olsa dahi 3568 sayılı yasayı uygulamaya koymuş olması son derece sevindiricidir. Ancak aradan geçen 5 yıllık uygulama denemesini gözden geçirmek ve dünya ekonomisindeki gelişmeleri gözardı etmeden gerekli iyileştirici önlemler üzerinde tartışmak zamanı gelmiştir.

Özellikle KİTlerin özelleştirilmesinden sonra sağlıklı bir ekonomi için dünya standartlarında muhasebe ve denetim uygulamasının şart olduğu unutulmamalıdır.

Yasal düzenlemelerin günün gereksinimlerinin gerisinde kalmasının, ülkeleri çağın gerisine götüreceği unutulmamalıdır.

DİPNOTLAR

- ¹⁾ Buckley, P.J.; "Barriers to internationalization in the global economy", s.17-27; Internationalisierung der Wirtschaft, Schmalenbach Gesellschaft (Hrsg.), Köln 1992, s.19
- ²⁾ Bu problem bir Alman SMM'nin mesleki yeterliliğinin Fransa'da kabulü ve Alman Fransa'da bir Fransızla eşit haklarla SMM olarak serbest meslek faaliyeti gösterebilmesi örneği ile daha rahat açıklanabilir.
- ³⁾ Wetzel, W.; "Die freiberufliche Tätigkeit des Wirtschaftsprüfers in den Mitgliedsstaaten der Europäischen Gemeinschaften; Schranken und Perspektiven", s.355-375; in: "Wirtschaftsprüfung und Unternehmensberatung in Wissenschaft und Praxis", Band 1; Wirtschaftsprüfung im gemeinsamen Markt, Stuttgart 1989, s.358-362
- ⁴⁾ Wetzel, W.; a.g.e.; s.360
- ⁵⁾ 8.ci Yönerge denetim esaslarını belirlemektedir.
- ⁶⁾ 4.cü yönerge 25.06.1978 de düzenlenmiş olup üye devletlerin dönem sonu tablolarının düzenlenmesine ilişkin usul ve esasların koordinasyonuna yöneliktir. bkz. Albach, H.; Klein, G. (Hrsg.); Harmonisierung der Rechnungslegung in Europa, Wiesbaden 1988, Anhang 1
- ⁷⁾ 7.ci Yönerge 13.07.1983 tarihinde yürürlüğe konulmuş olup, ortaklıklara ilişkin konsolide mali tabloların yapısı ve düzenlenmesi esaslarını içermektedir.
- ⁸⁾ Wetzel, W.; a.g.e.; s.362
- ⁹⁾ commissaire - reviseur
- ¹⁰⁾ Belçika'da enstitü denetim esaslarını belirler. CNECB veya YMM Odası ise meslek sahibi olmanın koşulları ve sınavları ile ilgilenir.
- ¹¹⁾ Wetzel, w.; a.g.e.; s.363
- ¹²⁾ Statsautoriset Revisor
- ¹³⁾ expert-comptable ve commissaire aux comptes
- ¹⁴⁾ Ordre des Experts-Comptable et des Comptable Agrées-Conseil superior de l'Ordre des Expert Comptables
- ¹⁵⁾ Compagnie National de Commissaires aux Comptes
- ¹⁶⁾ Wetzel, W.; a.g.e.; s.365

- 17) Syllagos Engegnimemom Logiston-Elekton Ellados, Association of certified accountants & auditors of Greece
- 18) Wetzel, W.; a.g.e., s.366
- 19) Wetzel, W.; a.g.e., s.367-368
- 20) dottore Commercialisti, ragioniere professionista, revisore uffiziali dei conti
- 21) Wetzel, W.; a.g.e., s.368
- 22) Nederlands Instituut van register accountants (NIVRA)
- 23) Wetzel, W.; a.g.e., s.369
- 24) Wetzel, W.; a.g.e., s.370
- 25) Jenkis, H.; Die Wirtschaftsprüfer im Konflikt zwischen Prüfung und Beratung, Berlin 1989, s.74
- 26) Wirtschaftsprüfer, vereidigter Buchprüfer, Steuerberater. Bu ünvanlardan ikincisi 1963 den sonra verilmemeye başlamış ve yerine "Wirtschaftsprüfer" ünvanı verilmeye başlanmıştır. Bu ünvanın Türkçe'ye anlam olarak doğru tercümesi Yeminli Mali Müşavirdir.
- 27) IDW; Wirtschaftsprüfer Handbuch 1985/86, Bd.2, Düsseldorf 1986, 9. Auflage, s.6-9
- 28) Aysan, M.; Pekdemir, R.; "Türkiye'de Muhasebe Meseleğinin Durumu ve Geleceği", Muhasebe Dergisi; Sayı:33; Aralık 1992, s.3

KAYNAKÇA :

4.,7. ve 8.ci Yönergeler

3568 sayılı yasa

Aysan, M.; Pekdemir, R.; "Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Durumu ve Geleceği", Muhasebe Dergisi, Sayı 33, Aralık 1992, s.3 Turmob Çalışma Raporu, Ankara 1993, s.64

Albach, H.; Klein, G.; (Hrsg.) Harmonisierung der Rechnungslegung in Europa, Wiesbaden 1988

Buckley, P., J.; "Barriers to Internationalization in the new global economy", s.17-27; Internasjonalisierung der Wirtschaft", Schmalenbach (Hrsg.) Köln 1992, s. 19

Jenkis, H. ; Die Wirtschaftsprüfer im Konflikt zwischen Prüfung und Beratung, Berlin 1989

IDW; Wirtschaftsprüfer Handbuch 1985/86. Bd. 2; Düsseldorf 1986, 9. Auflage

Wetzel, W.; "Die freiberufliche Tätigkeit des Wirtschaftsprüfers in den Mitgliedstaaten der europäischengemeinschaften, Schranken und Perspektiven, s.355-375; in: "Wirtschaftsprüfung und

Unternehmensberatung in Wissenschaft und Praxis, "Band 1 ;Wirtschaftsprüfung im gemeinsamen Markt, Stuttgart 1989

ALMANYA VE AMERİKA'DAKİ ANONİM ŞİRKETLERDE İÇ DENETİMİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yrd. Doç. Dr. Metin SAGMANLI*

I. GİRİŞ

Bu çalışmada, Federal Almanya Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletlerindeki kuruluşlarda iç denetim muhtelif alanlarda karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Karşılaştırmada Alman İç Denetim Enstitüsü "IIR" (Deutsche Institut für Interne Revision)¹ ve Amerikan İç Denetim Enstitüsü "IIA" (Institute of Internal Auditors)² nın 1983 yılında birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları araştırmaların sonuçlarından faydalanılmıştır.

ABD'deki araştırmada 1.700, Almanya ise 550 kuruluş incelenmiştir. Almanya'daki araştırmaya sayı olarak ABD nin iki katı banka katılmış olduğu ve ABD'de araştırılan şirketlerin Almanya'dakilere oranla daha büyük kuruluşlar olduğu görülmüş, ancak bunun bir karşılaştırma yapmaya engel olmadığı saptanmıştır.

II. KARŞILAŞTIRMA ALANLARI

İki ülke arasındaki karşılaştırma yapılırken özellikle aşağıda belirtilen üç alan üzerine ağırlık verilmiştir:

-İç denetim organizasyonu

-Denetim sahaları, iç denetimin ek görevleri

-İç denetimin yürütülmesi.

1. İç Denetim Organizasyonu

Bu bölümde Alman ve Amerikan kuruluşları ile ilgili olarak kuruluş organizasyonunda iç denetimin kime bağlı olduğu konusunda bir karşılaştırma yapılmıştır.

Bu soruyu cevaplandırmadan önce her iki ülkedeki Anonim Şirketlerin hukuki düzenlemelerini (Almanya = Aktiengesellschaft, Amerika = US-Corporation) incelemek gerekir.

Almanya'da Anonim Şirket (Aktiengesellschaft) Organları

Genel Kurul (Hauptversammlung)=[Kanunen zorunlu organ] Denetleme Kurulu ve Denetçileri tayin eder, Şirket ana sözleşmesi, sermaye artırım veya azaltılması, organlarla sözleşme yapılması, şirketin sona erdirilmesi, başka şirketle birleştirilmesi ve değiştirilmesi ile ilgili konularda karar verir, sene sonu bilanço ve mali tabloları alır, kar dağılımına karar verir.

Yönetim Kurulu (Vorstand)=[Kanunen zorunlu organ] Şirketi kendi sorumluluğu ile yönetir; temsil ve yönetime yetkilerine sahiptir, denetleme kuruluna bilgi verir, sene sonunda bilanço ve mali tabloları hazırlar.

Denetleme Kurulu (Aufsichtsrat)=[Kanunen zorunlu organ] Şirket yönetimini denetler, yönetim kurulunu seçer, sene sonu bilanço ve mali tablolarını ve kar dağılım önerisini kontrol eder, yönetim kurulunun çalışma şartnamesini hazırlar ve uygun gördüğü bazı işleri kendi iznine bağlayabilir.

İhtiyaca göre oluşturulan denetleme komisyonları (Aufsichtsratsausschüsse nach Bedarf)=[Kanunen zorunlu olmayan organ] Denetleme kurulu üyelerinin oluşturduğu ve Yatırım, Finansman veya diğer konularda çalışan ve ihtiyaca göre oluşturulan komisyonlar.

Denetçi/Murakıb(Abschlussprüfer)=[Kanunen zorunlu olmayan organ] Anonim Şirketlerde sene sonu kapanışını ve durum raporunu denetler.

* M.Ü., İİBF., Almanca İşletme Bölümü, Öğretim Üyesi

Amerika'da Anonim Şirket (US-Corporation) Organları

Genel Kurul [Shareholders (Stockholders) Meeting]=[Kanunen zorunlu organ] Yönetici ve denetçileri belirler, Şirket sözleşmesi ve şirketle ilgili esas kararları alır, sermaye artırımını veya azaltılmasını, organlarla sözleşme, başka şirketlerle birleşme ve faaliyetin sona erdirilmesi kararlarını alır; rapor alır.

Yönetim Kurulu [Board of Directors (BoD)]=[Kanunen zorunlu organ] Karar verme, yürütme ve kontrol etme yetkisine sahiptir, yönetici kadrosunu belirler, Yönetim, Kontrol, Finansman

v.b. konularda komisyonlar kurar (Committees); esas ve ikinci vazifeli üyelere oluşur.

Yönetim Kurulu Üyeleri (Executive Committee) = [Kanunen zorunlu olmayan organ] Şirketi yönetir ve temsil eder.

Yönetim Kurulu Üyeleri (Audit Committee) = [Kanunen zorunlu olmayan organ] Yönetimi denetler.

Denetçi / Murakıb [Certified Public Accountants (CPA)] = [Kanunen zorunlu olmayan organ] Halka açık şirketlerdeki hesapları kontrol eder.

Bu hukuki çerçeveyi gördükten sonra iç denetimin kime bağlı olduğunu inceleyebiliriz.

Tablo 1: İç Denetimin kime bağlı olduğu (% olarak)

<i>Almanya</i>			<i>Amerika</i>		
Kime bağlı	Disiplin	Fonksiyon	Kime Bağlı	Disiplin	Fonksiyon
Yönetim Kurulu Başkanı	35	30	Chairman of the Board	18	17
Yönetim Kurulu/ Şirket Yönetimi	19	31	President	17	12
Yalnız bir Yönetim Kurulu Üyesi	35	29	Senior Vice President	14	9
Muhasebe ve Finansman Müdürü	3	3	Vice President Finance	22	17
Diğer bir Amir	8	7	Controller or Vice President	11	8
			Audit or Executive Committee	6	25

Yukarıdaki tablodan iç denetimin her iki ülkede yüksek derecede hiyerarşiye bağlı olduğunu görmekteyiz.

Almanya'da disiplin ve fonksiyonel olarak bağlılık aynı oranlarda

gerçekleşmektedir. Amerikan şirketlerinde ise disiplin ve fonksiyon olarak bağlılıkta daha büyük farkın olduğunu ve özellikle bu farkın "Audit Committee" ve aynı şekilde "Executive Committee" de iyice belirgenleştiğini anlaşılmıştır.

Öneri, C.1, S.3.

Amerikan şirketlerinde enteresan olan yan, iç denetimin fonksiyonel olarak "Audit Committees" e, aynı zamanda "Vice President Finance" veya "Chief Financial Officer", "Chairman of the Board" veya "President" e bağlı olmasıdır. Böylece iç denetim hem yönetimin bir enstrümanı olarak kullanılmakta, aynı zamanda da yönetim kurulunu kontrol etme vazifesi görmektedir.

2. Denetim alanları ve iç denetimin ek görevleri

Almanya ve Amerika'da ki en önemli iç denetim alanlarını aşağıdaki tablo da görmekteyiz.

Tablo 2: İç Denetim Alanları (% olarak)

<i>Almanya</i>			<i>Amerika</i>	
Denetim Alanı	Düzenli	Rasgele	Denetim Alanı	
Malzeme Yönetimi	52	37	Satınalma	87
Yatırımlar	27	41	Yatırımlar	50
Üretim	23	48	Üretim	32
Satış	25	37	Satış	42
Muhasebe ve Finansman	74	24	Muhasebe ve Finansman	85
Kuruluş Organizasyonu	41	47	Kuruluş Organizasyonu	50
Personel	50	33	Personel	68
Bilgişlem	41	28	Bilgişlem	85
Genel İdare	49	42	Management Information System	71

Yukarıdaki tablodan her iki ülkede de Muhasebe ve Finansman alanlarında en çok denetlenme yapıldığını, ayrıca en fazla farkın bilgişlemede oluştuğunu görmekteyiz. Dönemsel ve arasıra yapılan denetleme oranları

toplandığında ise iki ülke şirketleri arasında bir rasyonel yakınlaşma gözlenmektedir.

İç denetimin ek görevlerinin karşılaştırılması da enteresan bulunmuştur.

Tablo 3: İç Denetimin Ek Görevleri (% olarak)

<i>Almanya</i>			<i>Amerika</i>	
Görev Çeşidi	Çok Sık	Az	Görev Çeşidi	
Ana ve yan kuruluş- larda organizasyon danışmanlığı	31	17	İç Şirket Danışmanlığı	40
Karlılık ve Fayda/ Zarar Analizleri	24	37	Amaç ve Araç Geliştirilmesi	27
			Muhasebe Sistem leri için kontrol meka nizmaları geliştirme	7

Bu tabloya göre de iç denetçilerin kendi esas işleri dışında her iki ülke kuruluşlarında da ağırlıklı olarak şirket içi danışmanlığı yaptıkları görülmüştür.

3. İç denetimin Yürütülmesi

Burada denetim planlama ve yürütülmesi ile raporlama konularında karşılaştırma yapabiliriz. İç denetim planlama ve yürütülmesinde yukarıda belirttiğimiz yasal çerçevelerdeki farklılıkları tekrardan göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Daha öncede belirttiğimiz gibi Amerikan kuruluşların %25'inde iç denetim fonksiyonel olarak "Audit Committee" ye bağlı bulunmaktadır ve bu planlayan ve izin veren merci olarak görev yapmaktadır ve buna eşdeğer bir organ Alman

kuruluşlarında bulunmamaktadır. "Audit Committee" dışında Amerikan kuruluşları fonksiyonel olarak kuruluş yönetimine, yani "Chairman of the Board" veya "President / Vice President" e bağlı bulunmaktadır. Buna karşın Alman kuruluşlarının sadece 1/3 ünde iç denetimin idaresi Yönetim kurulu sözcüsünde, tamamen yönetim kurulunda veya onun bir üyesinde bulunmaktadır.

Denetim klavuzunun kullanımı Alman kuruluşlarında 1973 yılında % 57 iken bu oran 1983 yılında % 65 e yükselmiştir. Aynı şekilde Amerikan denetçilerin % 69 u denetim klavuzunu kullanmaktadır ve bu sayı yükselme trendi göstermektedir.

Son olarakda iki ülke kuruluşları arasındaki raporlama şekilleri karşılaştırılmıştır.

Öneri, C.1, S.3.

Tablo 4: Raporlama Çeşitleri (% olarak)

<i>Almanya</i>			<i>Amerika</i>		
Raporlama Şekli	Esasen	Bazen	Raporlama Şekli	Evet	Hayır
Detaylı Rapor	27	14	Detaylı Rapor	89	8
Bazı konuları detaylı açıklayan özet rapor	58	13	Denetim sonucu üzerine verilen kanaat raporu	77	24
Sadece özet	9	13	Denetlenenler ile sonuç tartışma	98	3
Denetlenenlerin görüşlerine yer verme	40	41	Denetlenenlerin görüşlerine yer verme	65	35

Bu tabloda dikkat çeken konu Amerikada denetlenen kişilerin daha fazla oranda görüşlerinin alınması ve kendilerini savunma şansına sahip olmalarıdır.

III. SONUÇ

Alman ve Amerikan kuruluşlarının iç denetim konusundaki karşılaştırmasını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- İç denetimin kuruluş organizasyonundaki yerini belirlerken yasal düzenlemelerden kaynaklanan farklılıklar görülmüştür. Her iki ülke şirketlerinde de iç denetim yüksek derecede hiyerarşiye bağlıdır; Alman şirketlerinde disiplin ve fonksiyonel bağlılık aynı oranlarda gerçekleşirken Amerikan şirketlerinde farklılıklar tesbit edilmiş

ve bu farkın "Audit Committee" ve "Executive Committee" de iyice belirgenleştiği saptanmıştır.

- İç denetimin yürütülmesi ve görev alanları her iki ülke kuruluşlarında büyük benzerlik göstermekte, ancak Amerikan Şirketlerinde "Operational Auditing" ve bilgisayarlı denetim daha ağır basmaktadır.

- Kendi esas görevleri dışında iç denetçiler her iki ülkedede bağlı buldukları şirketlere özellikle organizasyon olmak üzere çeşitli konularda danışmanlık hizmetleri vermektedirler.

- İç denetim Amerikan şirketlerinde daha eskiye dayanmaktadır ve daha fazla kurumsallaşmıştır, örneğin 1972 yılından beri Amerikada verilen "CIA" (Certified Internal Auditor)³ nın karşılığı bir Meslek Sertifikası halen Almanya'da⁴ bulunmamaktadır.

Metin SAĞMANLI

DİPNOTLAR

- ¹ IIR (Hrsg.): Die Interne Revision in der Bundesrepublik Deutschland - 1983. Bericht über eine Fragebogenerhebung, in: Zeitschrift Interne Revision 1983, Heft 3a.
- ² IIA (Hrsg): Survey of Internal Auditing, Trends and Practices. White, K.R. and Xander, J.A., Altamonte Springs 1984.
- ³ Mints, F.E.: Internal Audit Certification - it makes a difference, in: The Internal Auditor 1985, S. 18 - 22
- ⁴ IDW Wirtschaftsprüfer Handbuch 1985/86, Bd. II - 9. Auflage, Düsseldorf 1986, S. 2 - 10.

KAYNAKÇA:

IDW - Wirtschaftsprüfer Handbuch 1985/86, Bd. II -9. Auflage, Düsseldorf 1986.

IIA : Survey of Internal Auditing, Trends and Practices. Whit, K.R. and Xander, J.A., Altamonte Springs 1984.

IIR: Die Interne Revision in der Bundesrepublik Deutschland - 1983. Bericht über eine Fragebogenerhebung, in: Zeitschrift Interne Revision 1983, Heft 3a.

MINTS, F.E.: Internal Audit Certification - it makes a difference, in: The Internal Auditor 1985.

DEĞİŞEN DÜNYADA KADIN YÖNETİCİLER ve TÜRK İŞLETMELERİ

Yrd.DoçDr.Esin (CAN) MUTLU*

Özellikle II. Dünya Savaşından bu yana çalışan kadınların sayısında %200 oranında bir artış görülmüş ve kadınlar, bilgi toplumunun yarattığı yeni bir çok mesleğin üçte ikisini ele geçirmişlerdir. Kadınların iş hayatında bir çok alanda çalışmaya başlamaları ile birlikte, yöneticilik alanında da, değişimler meydana gelmiştir.

Kadın yöneticilerin bir çok işletmede, önemli pozisyonlarda bulunmaları, işletme yönetim tarzlarında da değişiklikler meydana gelmiştir.

İşletmeleri etkileyen, çevresel değişimler ve çelişkiler, onları köklü değişikliklere sürüklemektedir. Birde kadınların, yönetime hakim olmaları "İşletme Yönetiminde Kadın"

yaklaşımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımın mevcut diğer yönetim yaklaşımlarından farkı ve kadın için gerçekten erkeklerle eşit fırsatlar yaratıp yaratmadığı konusunda inceleme ve tartışmaların yanısıra başka bir ilgili alanı da, global yönetim yaklaşımında kadının etkisinin ne olduğudur.

Bu çalışmada dünyada kadın yöneticilerle ilgili görüşler ve Türkiye'de kadın yöneticiler ile ilgili durum yer almaktadır.

1- Kadın Yöneticilerle İlgili Yönetimsel Görüşler:

Yukarıda, kadınların günümüz işletmelerinde söz sahibi oldukları ve yönetsel kademelerde, önemli noktalara geldikleri belirtilmiştir.

---

* M.Ü., İİBF, İşletme Bölümü, Öğretim Üyesi.

Esin (CAN) MUTLU

Aşağıda Verilen Tablo 1'de "Ülkelere Göre Çalışan Kadınların Sayısı" gösterilmiştir¹:

Ülkeler	Çalışan Kadın Nüfusu (Milyon)	İşgücüne Oranı
Dünya'da	790.0	%36.5
Gelişmiş Ülkelerde	156.5	%40.9
ABD	53.9	%44.1
Japonya	24.3	%39.9
Almanya	11.2	%39.3
İngiltere	11.7	%41.4
Fransa	10.2	%42.5
İtalya	8.9	%36.9
İspanya	4.8	%32.6
Kanada	5.7	%43.2
Avusturya	3.1	%39.7
İsviçre	2.1	%48.0
Gelişmekte Olan Ülkeler	554.2	%34.7
Çin	267.8	%43.8
Hindistan	76.8	%28.2
Endonezya	19.8	%31.3
Pakistan	3.4	%11.4
Tayland	12.3	%45.9
Meksika	7.1	%27.0
Türkiye	7.3	%34.0
Filipinler	6.4	%32.1
Kuzey Kore	5.7	%34.0

Tablo 1: Ülkelere Göre Çalışan Kadınların Sayısı

Tablo 1'de görüldüğü gibi, çalışan kadınların mevcut iş gücüne oranı %30'larda bulunmaktadır. Tablodaki verilere göre Türkiye nüfusunun 7.3 milyonunu çalışan kadınlar oluşturmaktadır.

Bu konuda çalışan bir çok bilim adamı, gelecekte de özellikle yönetim pozisyonlarında kadınların hızla artacağını söylemektedirler. Kadın yönetici ve girişimcilerin bilgi toplumunu egemenlikleri altına alacaklarına ilişkin verilerin bulunduğu herkesçe kabul edilmektedir².

Bu varsayımı destekleyenlerden biri olan Tom Peters, görüşlerini şöyle açıklamaktadır³.

"Günümüzün alt üst olmuş, karmaşık işletme çevresinde kadınların ekkeklerden daha iyi yöneticiler olacağı oldukça açıktır. 1990'lara hızla girerken, işletmenin nasıl olması gerektiği hakkında ihtilaflar bulunmaktadır. Daha az hiyerarşik, daha esnek ve takım yönelimli, daha hızlı ve daha akıcı. Buna göre, bu zorunlu yeni vizyonu gerçekleştirmede bir grup insan muazzam bir avantaja sahiptir: Kadınlar"

Bir başka bilim adamına göre ise⁴,

"Kadınlar örgütsel değişimleri gerçekleştirmede aileleri ve toplumlarıyla olan deneyimlerinden kazandıkları nitelikler sayesinde en radikal güç olabilir. Kadının iletişim ve işbirliği yeteneği, birleşme ve bağlılığa olan ilgileri, güce olan yatkınlıkları, diğerleri üzerinde güç oluşturma veya şahsi hırsları için değil, genel amaçları için kullandıkları serbestleştirme yetkileri çağdaş işletmelerde kritik olarak ihtiyaç duyulan insan kaynağı becerileridir."

Kadın yöneticiler üzerine araştırma yapanlardan birisi olan Sally Helgesen ise⁵,

2. Kadın Yöneticiler ve Türk İşletmeleri:

Günümüzde Türkiye'de artık politikadan sanata kadar, hemen hemen her alanda kadınları üst kademelerinde görmek mümkündür. Bir çoğu, çeşitli nedenlerle iş hayatına atılmış olsa bile, son yıllarda, kadınların eğitim düzeylerinin artmasıyla birlikte işletmelerde varlıkları ve etkileri fazlasıyla hissedilmeye başlamıştır.

Kadın üst düzey yöneticilerin üzerinde yaptığı araştırmalarda, bu yöneticilerin örgütsel yapılarının hiyerarşik bir pramitten çok, bir ağa veya daireye benzediğini belirlemiştir. Bunun nedeninin kadınların insanlarla olan bağlarından kaynaklandığını, dolayısıyla yetki kavramının işletmenin başında değil, merkezinde olduğu ortaya çıkmıştır.

Hadrick & Struggles araştırma şirketinin günümüzde en büyük 500 işletmede çalışan kadınlar üzerinde yaptığı araştırmaya göre⁶, kadınların, %83'ü başkan yardımcılığı veya daha üst düzeyde bir görevde bulunmaktadır. Liderliğe giden yolun eğitimle ilgili olduğu düşünülerek sorulan sorular sonucunda yine bu işletmelerde çalışan kadınların, yöneticilik diplomasına sahip olanlarının, oranı 1975'de %11.7 iken, günümüzde %33'e çıktığı da araştırmanın bulguları arasındadır.

Son olarak, yine bu konuda araştırmalar yapan JELINEK ve ADLER'in görüşlerine baktığımızda⁷,

"Kadınların, erkekler için model ve antranör rolü oynayabileceğini savunarak, en iyi erkek yöneticilerinde iletişim, sosyal duyarlılık ve ilişkilerde merkezleşen ve eskiden kadına aitmiş gibi görünen önemli becerileri kazanmak ve geliştirmek için çalışıyor olacağını" belirledikleri görülmektedir.

Tüm bu görüşler sonucunda diyebilirizki; Kadının özellikleriyle özdeşleşen bir yönetim yaklaşımı, cinsiyeti ne olursa olsun, mevcut bir çok faaliyet alanında yöneticileri başarıya götürecek ve iç kültürün biçimlenmesini sağlayacak bir etken olmaktadır.

NAISBITT & ABURDENE tarafından yazılan *"Megatrends for Women"* adlı kitapta Türkiye'deki kadın yöneticiler hakkında umut verici görüşler yer almaktadır⁸.

İstanbul'da faaliyet gösteren ve Sanayi Odası 1993'de yer alan 500 büyük işletmede, yönetim kademelerinde çalışan üst, orta, alt düzey yöneticilerin cinsiyetleriyle ilgili yapılan araştırmanın sonuçları aşağıda verilmiştir.

Esin (CAN) MUTLU

**a-Araştırmanın Amacı-Kapsamı
ve Yöntemi**

Türk sanayisinde söz sahibi olan ve 1993 yılında yayınlanan 500 büyük sanayi kuruluşu içine giren özel işletmelerde yapılan bir araştırmada üst, orta ve alt düzey yöneticilerin cinsiyetlere göre dağılımı, eğitim durumlarının ve iş tecrübelerinin cinsiyetlere göre değişimini belirlemek üzere yöneticilere anket soruları sorulmuştur.

Anket çalışması yapılacak denekler, tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiş ve İstanbul'da çeşitli konularda faaliyet gösteren işletmelerde çeşitli kademelerde faaliyet gösteren 245 adet yönetici ile yüz yüze görüşme yapılmıştır.

**b- Yönetim Kademelerine Göre
Cinsiyetlerin Dağılımı:**

Görüşme yapılan 245 denekğin yönetim kademelerine göre dağılımı Tablo 2'de görüldüğü gibidir;

Yönetim Kademesi / Cinsiyet	Erkek	Kadın	Toplam
Üst Düzey Yönetim Kademesi	70	7	77
Orta Düzey Yönetim Kademesi	116	17	133
Alt Düzey Yönetim Kademesi	24	11	35
Toplam	210	35	245

Tablo 2: Yönetim Kademelerinin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Tablo 2'de görülebileceği gibi, Türkiye'nin ekonomisinde söz sahibi, sanayi kuruluşların, anket kapsamına giren 245 yöneticisinin toplam 210'u (%85.7) erkek, sadece 35'i (14.3) ise kadındır. Bu 35 kadın yöneticinin 7'si (%31.4) alt yönetim düzeyinde görev yapmaktadır. Üst yönetim düzeyinde görev yapan ve ankete katılan 77 yöneticinin 70'i (%91) erkek; 7'si ise (%9) kadındır.

**c - Cinsiyetlerin Eğitim
Durumuna Göre Dağılımı:**

Tablo 3, anket kapsamına alınan işletmelerde çalışanların cinsiyetlerine göre, eğitim düzeylerinin dağılımını göstermektedir.

Cinsiyet / Eğitim	İlkokul	Lise	Üniversite (Türkiye)	Üniversite (Dış Ülke)	Lisansüstü	Toplam
Erkek	3	39	145	18	5	210
Kadın	0	6	25	1	3	35
Toplam	3	45	170	19	8	245

Tablo 3: Yöneticilerin Cinsiyetlerinin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

Tablo 3'e bakıldığında; 35 kadın yöneticinin 25'inin (%71.4) Türkiye'de bir üniversite bitirdiği; 6'sının (17.1) Lise mezunu olduğu; 1'inin (%2.9) dış ülkede Üniversite bitirdiği ve 3'ünün (%8.6) Lisans üstü diplomaya sahip olduğu görülmüştür.

d - İş Tecrübeleri ile Cinsiyetlerin Karşılaştırılması:

Tablo 4'de anket çalışması yapılan 245 yöneticilerin iş tecrübelerinin cinsiyetlerine göre dağılımı gösterilmiştir;

Yıllar / Cinsiyet	Erkek	Kadın	Toplam
1 ile 10 yıl arası	62	24	86
11 ile 20 yıl arası	75	9	84
21 ile 30 yıl arası	62	2	64
31 ile 40 yıl arası	11	0	11
Toplam	210	35	245

Tablo 4: Cinsiyetlerin İş Tecrübelerine Göre Dağılımı

Tablo 4'de görüldüğü gibi görüşme yapılan 35 kadın yöneticinin 24'ü (%68.6) 1 ile 10 yıldır iş hayatındadırlar. 9'u (%25.7) 11 ile 20 yıl; 2'si (%5.7) ise 21 ile 30 yıldır çalışmaktadırlar 31 ile 40 yıl arasında çalışan kadın yönetici ise bulunmamaktadır.

e- Genel Değerlendirme:

Türkiye'de büyük işletme statüsündeki kuruluşlara bakıldığında kadın yöneticilerinin her yönetim kademesinde yer aldıkları görülmektedir. Kadın yöneticilerin sayıları erkek

yöneticilerden az olsada, gelecekteki durumları ümit vadetmektedir.

Araştırma kapsamındaki 35 kadın yöneticinin eğitim durumuna bakıldığında ise üniversite mezunu ve lisans, üstü düzeyde yoğunlaştıkları görülür. Görüşme yapılan 35 kadın yöneticinin 25'i Türkiye, 1'i dış ülkede olmak üzere 26'sı üniversite mezunu (%74.3) ve 3'ünde Lisansüstü diplomaya sahiptir (Bkz. Tablo 3). Bu sonuçlar, iş hayatında belirli aşamalarda ki kadınların eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya çıkmaktadır.

Cinsiyetlere göre İş Tecrübelerine bakıldığında ise; 35 kadın yöneticinin 24'ünün (%68.6) sadece 1 ile 10 yıl arasında iş tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Yıllar ilerledikçe kadınların sayısı düşmekte buna karşılık erkek yöneticilerin sayısı ise artmaktadır. Bu sonuç ise; kadın yöneticilerin çoğunun 10 yıllık bir çalışma hayatı olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 4).

SONUÇ

Kadının, toplumdaki rolünün hızla değişmesi, eğitim düzeyinin artması ve özgürlük

hareketleri, işletmelerin kadın yöneticilerle tanışmalarına neden olmuştur.

Dünyadaki ekonomik değişim içinde kadın ögesini, sadece işletmelerde çalışan kadın sayısındaki artışla sınırlamak gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Toplumun kadınların da, erkeklerle eşit düzeyde meslek ve iş sahibi olabilmeleri konusundaki baskılarının gelişmedeki rolü gözardı edilemez. Bunun yanı sıra, kadınların geniş çaptaki yaratıcılık, duyarlılık, insan ilişkileri vb.. özellikleri, günümüz örgütlerinde geçerli olan esnek, grup çalışmalarına dayanan yapılara oldukça uygun olmaktadır.

Tüm bu değişimler içinde Türkiye'deki çalışan kadınların sayısında da, artış olduğu gözlemlenmektedir. Dünyada ki bir çok ülkenin tersine erkeklerle eşit şartları paylaşan, aynı ücretleri olan kadın yöneticiler ve bu kademelere aday olan çalışan kadınlar işletmelerimizde, her alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Diyebiliriz ki; erkeklerin dünyasında kadın yöneticilerimizin önemi ve sayısı her geçen gün artmakta ve bu dünya artık kadınlarında iş dünyasındaki varlıklarında kabul edildiği bir dünya haline gelmektedir.

DİPNOTLAR

- ¹ _____, International Labour Office, Economically Active Population 1950-2025 and Labour Statistics, 1988.
- ² M.B. CALAS, I. SMİRCİCH; "Dangerous Liaisons: The Feminine in Management Meets Globalizasyon", **Business Horizons**, March-April 1993, s.71.
- ³ Tom PETERS; "The Best New Managers Will Listen: Motivate, Support; Isn't That Just Like A Woman? ", **Working Women**, September 1990, s.216.
- ⁴ CALAS, SMİRCİCH; s.73.
- ⁵ Simch RONEN; **Comparative and Multinational Management**, Wiley Series in International Business, Canada, 1986, s.267.
- ⁶ J.NAISBITT, P. ABURDENE; **Megatrends 2000**, (Çev: E.Güven), Form Yayınları, İstanbul 1990, s.205-207.
- ⁷ M. JELINEK, N.J. ADLER, "Women; World Class Managers For Global Competition" **Academy of Management Executive**, February 1988, s.7.
- ⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. John NAISBITT & Patricia ABURDENE; **Megatrends for Women**; Form Yayınları, No: 20, İstanbul, 1993.

KAYNAKÇA

CALAS M.B., I. SMIRCICH; "Dangerous Liaisons: The Feminine in Management Meets Globalizasyon", **Business Horizons**, March-April 1993.

JELINEK M., ADLER N.J., "Women; World Class Managers For Global Competition", **Academy of Management Executive**, February 1988.

NAISBITT J., ABURDENE P.; **Megatrends 2000**, (Çev: E.Güven), Form Yayınları, İstanbul 1990.

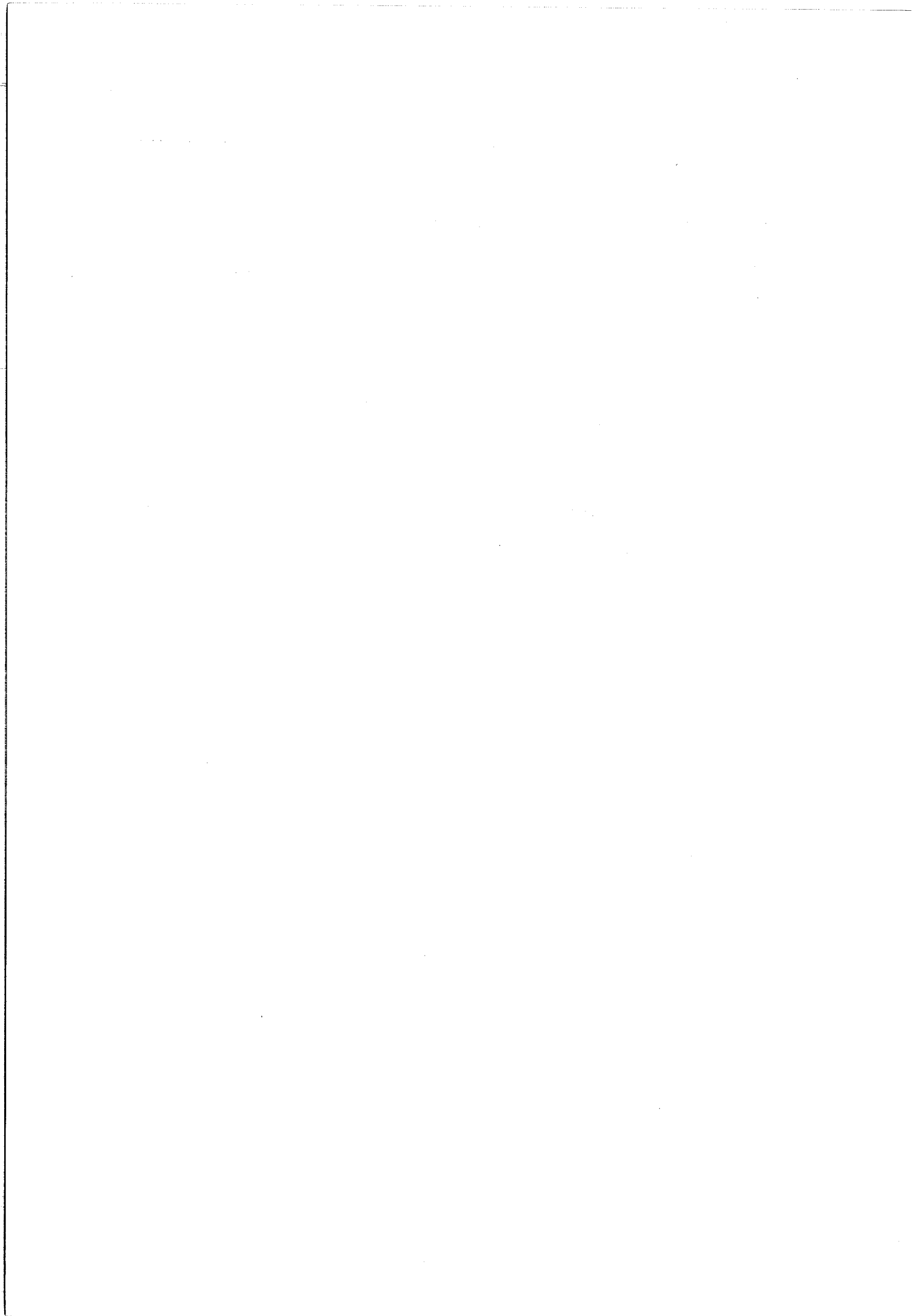
NAISBITT J., ABURDENE P.; **Megatrends for Women**, Form Yayınları, No: 20, İstanbul, 1993.

PETERS Tom; "The Best New Managers Will Listen: Motivate, Support; Isn't That Just Like A Woman?" **Working Women**, September 1990.

RONEN Simcha; **Comparative and Multinational Management**, Wiley Series in International Business, Canada, 1986.

_____, International Labour Office, Economically Active Population 1950-2025 and Labour Statistics, 1988.

_____, İstanbul Sanayi Odası, '93, 500 Büyük Sanayi Kuruluşu, İstanbul 1993.

**GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE ENTEGRASYON KAPSAMINDA TÜRK İŞLETMELERİNDE
ÖNGÖRÜLEN MUHASEBE STANDARTLARI MALİYETLER ve KALİTE
STANDARTLARININ İRDELENMESİ**

Yrd.Doç.Dr. Ümit GÖKDENİZ*

O- GİRİŞ

Yapılan bu çalışmanın amacı Gümrük Birliği'ne 1.1.1996 tarihinden itibaren girmesi söz konusu olan Türkiye'nin Muhasebe Standartları Maliyetler ve Kalite Standartları Kapsamında değerlendirilmesidir.

Bu bağlamda Muhasebe Standartları ve Kalite Standartlarının önemi ve İşletmelerde Maliyetler Üzerine olan etkileri irdelenmiştir.

Ayrıca Avrupa Birliği ve Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı metni özetlenerek Gümrük Birliği'nin önemine yer verilmiştir.

1-Gümrük Birliği Kapsamı

Gümrük Birliği iki veya daha fazla ülkenin kendi toprakları arasında malların serbest dolaşımını sağlamaları, yani gümrük vergilerini kaldırmaları ve diğer ülkelere ortak gümrük vergilerini uygulamalarıdır. Buna Ortak gümrük Tarifesi (OGT) denilmektedir. (1)

Türkiye ile geçmişteki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında 1963 yılında imzalanan ve 1.Aralık.1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşmasının 10. maddesinde yer alan düzenlemeye göre:

-Topluluk üyesi Devletlerle Türkiye arasında ithalatta olduğu gibi ihracatta gümrük vergileri ve .. etkili vergilerin miktar kısıtlamalarının ve milli üretime Anlaşmanın hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözetken en etkili başka her türlü tedbirin yasaklanmasını

-Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesinin Kabulünü ve Toplulukça dış ticaret Konusunda uygulanması diğer yaklaşmayı kapsar.

2-Türkiye ve Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Yetkisine İlişkin Açıklama

Türkiye 6 Mart 1995 tarih, 1/95 Sayılı AT. ve Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı ile 1963 Ankara Antlaşmasının 5. Maddesi Kapsamında Ortaklık Yükümlülüklerini yerine getirmeleri suretiyle ve Katma Protokol çerçevesinde siyasi ve ekonomik anlamda Gümrük Birliğine 1.1.1996 dan itibaren resmen girecektir.

Söz konusu karar metni 3 kısımdan oluşmaktadır.

-Temel Kararlar

-Tavsiye Kararları

-Mali İşbirliği

2-1-Temel Kararlar

Bu kararlar 64 Maddedir. Bunlar aşağıdaki başlıklarda özetlenmiştir.

a-Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası

b-Tarım Ürünleri

c-Ticari Koruma Araçları

d-Mevzuat Uyum

e-Kamu Alımları

f-Vergilendirme

g-Kurumsal Hükümler

h-Uyuşmazlıkların Çözümü

ı-Genel ve Son Hükümler

* M.Ü., İİBF, İşletme Bölümü, Öğretim Görevlisi

Ümit GÖKDENİZ

2-2- Ortaklığın Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararları

Temel kararlar genel hatları itibariyle uyumlaştırma ağırlıklı olmasına karşın, Tavsiye kararları daha çok sosyo-ekonomik yaklaşılmayı öngörmektedir. Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

a-İşbirliğinin genişletilmesi

b-Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ürünleri

c-Makro ekonomik diyalog

d-Tarım

e-Sosyal Konular

f-Ortaklığın Siyasi ve Kurumsal Çerçevesi

2-3-Mali İşbirliği

Topluluğun Türk Ekonomisine 1995 yılının ilk yarısında saptanacak olan mali yardımı kapsamaktadır.

Bu yardım kapsamı aşağıdaki gibidir:

-Topluluğun Bütçe Kaynaklarından 1-1-1996 tarihinden başlamak üzere 5 yıl süre ile global olarak 375 milyon ECU

-Halen yürürlükte bulunan Akdeniz programı çerçevesinde (1992-1996) 300-400 Milyon ECU

-1996 yılında devreye girecek olan 5,5 Milyon Eculuk Akdeniz fonundan henüz kesin miktardan belli olmayan yardım

-Avrupa Yatırım Bankası Kaynaklarından 1 Ocak 1996 tarihinden başlamak üzere 5 yıl süre ile 750 Milyon ECU tutarında proje Kredisi

-Makro ekonomik yardım (Söz konusu yardım ihtiyacı halinde ve Türkiye'nin talebi üzerine uluslararası kuruluşlarla koordinasyon halinde IMF programına ek olarak verilecektir.

Yukarıda açıklanan karar metninin Mali İşbirliği ile ilgili kısmının gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin Avrupa Birliği'nce öngörülen

Gümrük Birliği kapsamındaki yönergeleri çok süratli bir şekilde entegre etmelidir. Yapılacak mali yardımlar Türk İşletmelerinin entegrasyonunu kolaylaştıracaktır.

Diğer taraftan özellikle KOBİ diye adlandırılan Küçük ve Orta Büyüklükteki işletmelerde etkinliklerini koruyabilmeleri büyük ölçüde gelişen dünyadaki değişikliklere ayak uydurmalarına bağlıdır.(2)

3-Gümrük Birliğinin Türkiye'de Uygulanmakta Olan Muhasebe Düzenine Etkisi Ne Olacaktır?

Bilindiği gibi Türkiye'de Maliye Bakanlığınca 26.12.1992 tarih ve 21447 sayılı resmi gazetede yayımlanan Muhasebe sistemi uygulama genel tebliği 1 ve daha sonra çıkarılan tamamlayıcı ve düzenleyici nitelik taşıyan 2, 3, 4 ve 5 nolu tebliğlerle 213 Sayılı Vergi Usul Yasası Kapsamında Tekdüzen Muhasebe düzeni öngörülmüştür. Ancak bu düzenlemeler sadece bilanço hesabı esasına göre defter tutma zorunluğu olan mükellefleri kapsamına almıştır.

Söz konusu tebliğ ile Türkiye'de uygulanan muhasebe AB standartlarına uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi AB'nce öngörülen muhasebe standartları 4,7,8 nolu yönergelerle öngörülmüştü. Ancak bu çalışmalar olumlu olsa bile vakit gecirilmenden uluslararası Muhasebe standartlarına entegrasyon sağlanmamıştır.

Özellikle Gümrük Birliğini gerçekleşmesi ile birlikte sadece muhasebe ile ilgili değil bir çok alanda entegrasyon çalışmalarını gerektirir. Bu çalışmalar kayıt ve belge düzenine dayanan ve tablolar aracılığı ile devlete ve 3 ncü kişilerce bilgilendirilmesi nedeniyle muhasebe yönünden önemlidir. Bu nedenle mali tabloların:

-Standartlarının tesbit edilmesi

-AB muhasebe standartlarına uyumlaştırılması önemlidir. Ancak Uluslararası Muhasebe Standartlarına entegrasyon gereklidir.:

Öneri, C.1, S.3.

4- Gümrük Birliği'ne entegrasyonun Türk üretim İşletmelerinde Maliyetler üzerinde etkisi ne olacaktır?

4.1. Büyük Ölçekli Üretim İşletmelerinde

Gümrük Birliğine entegrasyonla birlikte bundan başlıca üç sektör en çok etkilenecek ve bunun sonucu olarak bu sektör bazındaki maliyetler etkilenecektir.

- Tekstil
- Dayanıklı tüketim mamulleri
- Otomotiv

Tekstil ve giyim sanayicileri dramda Gümrük Birliği diğer sektörler içtenlikle desteklememektedirler. Çünkü otomotiv, beyaz eşya ve gıda sektörü belirli geçiş dönemleri istemektedirler. Bundan başlıca Avrupalı Sanayiciler % 2-2,5 enflasyon oranı ve % 5-6 oranındaki kredi Maliyetleri ile, düşük maliyetli enerji ve hammadde girdileri ile çalışırken Türk Sanayicileri tam dersi bir durum ile uğraşmaktadır (3) denilmektedir.

Ancak ihracatının % 50 den fazlasını A.B'ne üye ülkelere yapın Türkiye'nin Gümrük Birliğine entegrasyonu bu üç sektör için tehlike arz etmemesi gerekir. Bunun nedeni ise bu sektörlerde gerekli ön çalışmalar Gümrük Birliği geçiş sözkonusu olmadan önce başlatılmış ve sektörün zarar görmemesi büyük işletmeler AB ile ilgili on-line ağı kurarak gelişmeleri takip etmektedirler. Bu yukarıda sayılan özellikler daha çok Büyük işletmeler için geçerlidir.

4.2 (KOBİ) küçük ve Orta Büyüklükteki işletmelerde.

Gümrük Birliğinden etkilenecek olan diğer sektör KOBİ'lerdir. Bu bağlamda bu işletmeler koruma altına alınmalıdır. Çünkü KOBİ'lerde tekstil endüstrisi oldukça yaygındır. KOBİ'ler 60 milyonluk bir pazar olan Türkiye'nin 330 milyon nüfus potansiyeli olan AB pazarı ile rekabet edebilmesi için üretim bazında

- Kalite
- Verimlilik

-Kapasite artışı gibi maliyetlerin etkilendiği olgulara önem verilmelidir.

Bunu gerçekleştirebilmek için kullanım maliyetlerinin düşürülmesi ve kalitenin artırılması nedeniyle Türk Standartları Enstitüsü tarafından çalışmalar yapılmaktadır.

5-TS-ISO.9000 Kalite Güvence Standartlarının Maliyetler Üzerine Etkisi.

Avrupa Birliği üye Ülkelerle ekonomik ilişkilerimizin dış ticaretimizde önemli bir yer tutması nedeniyle Tek pazarda ISO ya da EN 29.000 diye bilinen kalite Güvencesi Standartları serisinin uygulanacak olması ülkemiz açısından özel bir önem taşımaktadır. Ülkemizdeki konumu ile TS-ISO 9000 Standartları çerçevesinde kalite güvencesi ... belgelendirmesi faaliyetine 1990 yılında başlayan TSE 30 Kasım 1994 tarihi itibarı ile 150 firmayı TS-ISO 9000 Standartları çerçevesinde belgelendirmiştir. (4)

T.S-ISO 9000 Standartları, ürüne değil ürünün üretildiği işletmeye ait yönetim standartları olup uygulayan kuruluş için

- Kamu pazar payının artması
- Kaynakların verimli kullanımı
- Maliyetlerin azaltılması
- Çalışanların tatmini
- Saygılığın artması
- Verimliliğin artması
- İyi planlama
- Problemlerin daha hızlı çözümün
- Ürün ve projesini geliştirilmesi

gibi yararlar sağlamaktadır,

Ancak yukarıda sayılan yararlar arasında maliyetleri etkileyen faktörler son derece stratejik konumdadır.

Örneğin maliyetlerin minimize edilmesi maliyetlerin üç unsuru olan:

Ümit GÖKDENİZ

- Dolaysız Madde (H.Madde)
- Dolaysız işçilik
- Genel imal giderleri

ile ilgilidir. Bu üç unsurun hesaplanmasının önemi kadar onu etkileyen faktörler de gözardı edilmemelidir. Zira Gümrük Birliği sadece malların serbest dolaşımını ifade etmektedir. İşçilik AB'ne üye ülkeler ile ülkemizde farklı standartlara sahiptir.

Genel imal giderleri ise:

- Sabit
- Değişken
- Yarı Değişken

niteliği taşımaktadır. Bu nitelikler işletmelerin

- Verimliliği
- Kapasitesi

Bütçelenmiş giderleri ile yakından ilgilidir. Sonuçta işletmelerin verimliliği ve kapasitenin artırılması maliyetlerin artması anlamını ifade eder.

Gümrük Birliği kapsamında işletmeler yukarıda sayılan hususları gerçekleştirmek için teknolojilerini yenilemeleri yada daha fazla üretim araçlarına gereksinim duyacaklardır.

Bundan başka kalitenin AB standartlarına entegre edilmesi için öncelikle yukarıda sayılan maliyet ile ilgili unsurlar önem arz etmektedir.

-Verim kuşkusuz artacaktır.

-AB pazarı işletmelerin üretim kapasitelerini arttıracaktır.

Bunun sonucu olarak ihracat artacaktır. Tüm yukarıda açıklanan hususlar Türkiye'de öncelikle Muhasebe ve Denetim Standartlarının geciktirilmeden düzenlenmesi ile çok büyük bir ivme kazanacaktır.

Kısaca Türkiye AB ne tam üyeliğini gerçekleştirmeden ikinci etap olan G.B'ne ente-

grasyonu olumsuz gibibir görünümü vermektedir. Ancak yukarıda da irdelendiği gibi öngörülen yönergelerin zamanında uyumlaştırılması ve standartların gerçekleştirilerek hayata geçirilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye'nin entegrasyon sürecinde G.B.'nde karşılaşacağı dezavantajlardan biri devletin gümrük vergilerinden elde ettiği gelirin ve ithalattan elde ettiği fonların kaybı olacaktır.(6)

6-SONUÇ VE ÖNERİLER:

Türkiye 1.1.1996 tarihinden itibaren şayet son anda bir olağanüstü durum söz konusu olmadığı takdirde Gümrük Birliği'ne resmen girecektir. Ancak AB'ne üye olmadan doğrudan Gümrük Birliğine geçiş süreci pek çok zorlukları beraberinde getirecektir. Ancak bu zorlukları aşılabılır ve Türkiye istenilen hedeflere ulaşabilir. Bu konuda Devlete, kurum ve kuruluşlara pek çok görevler düşmektedir. Bu konuda şunlar ivedilikle yapılmalıdır:

1-Gümrük Birliği'nin ne olduğu ve neleri içerdiği henüz toplum tarafından pek iyi anlaşılamamıştır. Bu konuda geciktirilmeden toplum yeterli bilgilerle aydınlatılmalıdır.

2-İşletmelerle ilgili kamu kuruluşları arasında bilgi ağı (On-line) kurularak ve tüm gelişmeler işletmelerin gereksinimi olan bilgiler verilmelidir.

3- AB ve Gümrük Birliği kapsamında çıkarılan yönergeler ve bunların incelenmiş olduğu standartların uygulanmasına yönelik yasalar parlamentodan süratli bir şekilde geçirilmelidir.

4-Vergi yasaları gözden geçirilip Dünya ve AB Standartlarına uyumlaştırılmalıdır.

5-Kayıt ve Belge düzenine dayalı Muhasebenin ve denetim standartlarının dünya standartlarıyla entegre olmasının sağlanması ve sistem olarak uygulanması

6-Türk standartları Enstitüsü (TSE) nin çalışmaları ve Kalite ve Güvence standartları Maliyetleri etkileyen bir olgu olarak Türk İşletmelerince dikkate alınmalıdır.

Öneri, C.1, S.3.

7- Son olarak üniversitelerimizin bu konularla ilgili çalışmalarını bilinmektedir. Bu nedenle Devlet, Üniversite Kamu ve Özel Sektör

ve kuruluşlarının ve Türkiye Odalar Birliğinin işbirliği içinde olmaları kuşkusuz G.B. için verilen 5 yıllık entegrasyon süresi için gereklidir.

DİPNOTLAR

- 1) Türkiye ile Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları Dünya Ekonomi-Politika. Karar 1/95
- 2) Avrupa Topluluğu'nda küçük ve Orta boyutlu İşletmeler Yönelik Uygulamalar İKV yayını İstanbul 1993 S.3
- 3) Çerçeve, Gümrük Birliği ve Türkiye MUSİAD yayını İstanbul Kasım-Aralık 1994; S.14
- 4) Kalite Notları, Türk Standartları Enstitüsü yayını Ankara 1994. S 11
- 5) T.S.E. Türk Standartları Enstitüsü yayını Ankara 1994 S.10
- 6) Perista, Türkiye, Ekonomik Entegrasyona Gümrük Birliği ile admatıyor. (Turkey Joins the Costoms Union as a step to Economic Integrasyon) İstanbul, Sayı 1, Mayıs 1995, s.17.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Türkiye ile Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları Dünya Ekonomi-Politika. Karar 1/95

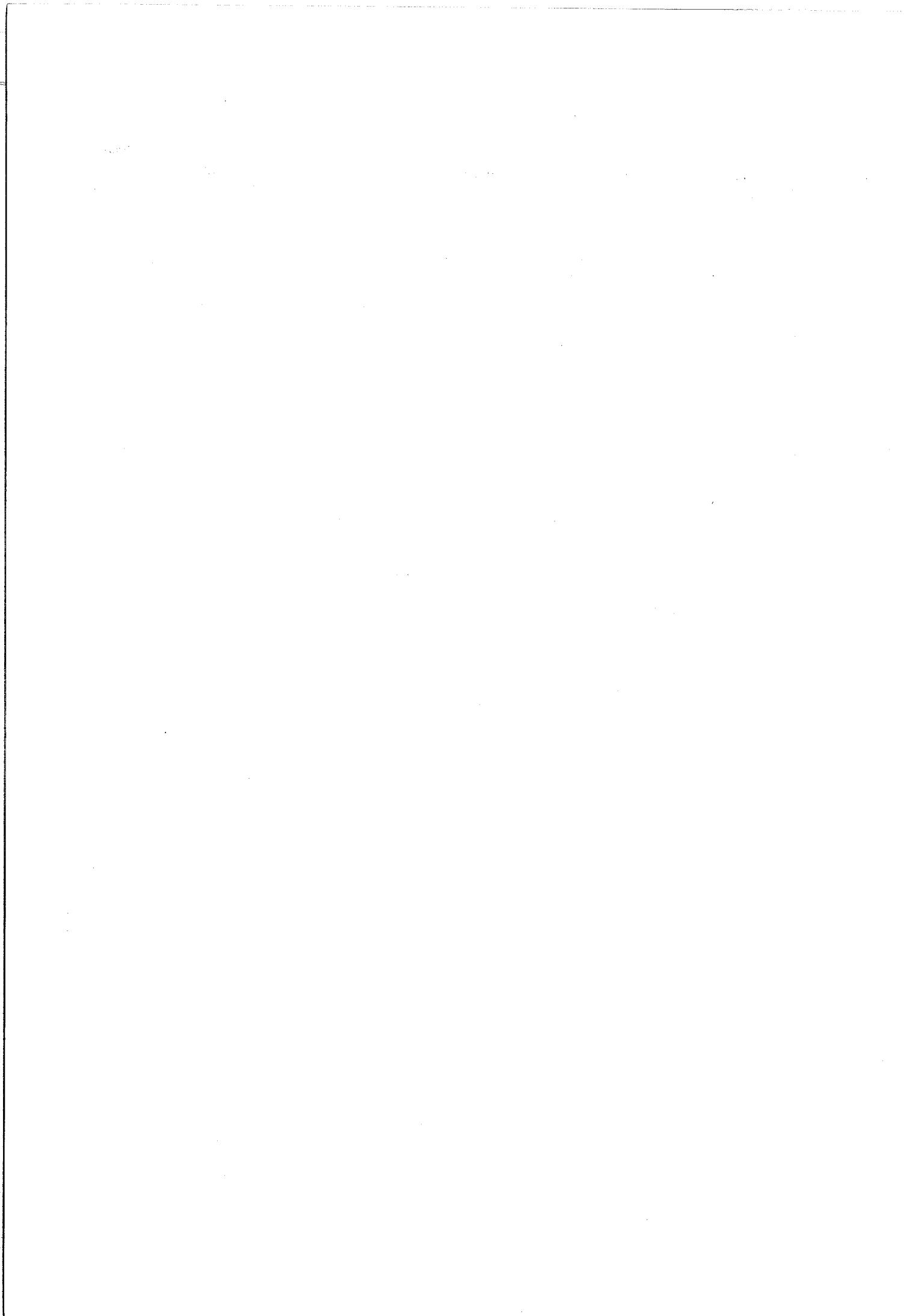
Avrupa Topluluğu'nda küçük ve Orta boyutlu İşletmeler Yönelik Uygulamalar İKV yayını İstanbul 1993.

Çerçeve, Gümrük Birliği ve Türkiye MUSİAD yayını İstanbul Kasım-Aralık 1994.

Kalite Notları, Türk Standartları Enstitüsü yayını Ankara 1994.

T.S.E. Türk Standartları Enstitüsü yayını Ankara 1994.

Perista, Türkiye, Ekonomik Entegrasyona Gümrük Birliği ile admatıyor. (Turkey Joins the Costoms Union as a step to Economic Integrasyon) İstanbul, Sayı 1, Mayıs 1995.

BRİTANYA'DA İKLİM DEĞİŞİMİ VE TOPRAK EROZYONU*

J.Boardman, D.T.Favis-Mortlock
Çeviren: Yrd.Doç.Dr. Recep EFE **

Özet: Britanya'da son yıllarda toprak erozyonunun artmasının nedenleri; ilkbahar ürünleri yerine sonbahar tahıllarının ekilmeye başlaması sonucu arazi kullanım şeklinde meydana gelen değişiklikler nedeniyle tarımın oldukça yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda etkin olacak iklim koşulları altında meydana gelecek erozyon miktarının önceden tahmin edilmesi arazi çalışmaları ve gözlemleri ile bilgisayardan elde edilen sonuçlar esas alınarak yapılmaktadır. Kış aylarında yağışın artması, yaz aylarında ise fırtınalı günlerin çoğalması, sulanabilir tarım alanlarının genişlemesi, darı gibi erozyona duyarlı ürünlerin ekimine başlanması gelecek yıllarda erozyon oranının artmasına neden olacaktır. Sellerin yerleşim alanlarında meydana getirdiği kirlilik ve diğer olumsuz etkileri; kısa vadede toprak tabakasının incelmeye başlaması sonucu oluşan verim düşmesine göre daha büyük ve ciddi bir tehlike olarak kalmaya devam edecektir. Erozyon miktarını doğru tahmin edebilmek için gelecek yıllarda iklimin nasıl olacağı, arazi kullanım şeklinde meydana gelebilecek değişiklikler hakkında daha ayrıntılı bilgilere ihtiyacımız vardır.

Anahtar kelimeler: Birleşik Krallık, toprak erozyonu, iklim değişikliği, tarım alanı, tahıl rekoltesi.

Britanya'da 1970 ve 80 li yıllarda tarım sahalarında gözlenen erozyon artışı bugün ülkenin bazı kesimlerinde çok ciddi bir problem haline gelmiştir. Bu artışın nedenlerinden birisi de, makineli tarım yapabilmek için küçük parselleri birbirinden ayıran çitleri ve ağaçları ortadan kaldırarak büyük parseller açılmasıdır. Bunun sonucu tarım oldukça yoğunlaşmıştır. Diğer bir önemli neden ise, ilkbaharda ekilen ürünlerin yerini sonbahar ve kış mevsimi ekilen tahıllara bırakması sonucu meydana gelen arazi kullanım değişikliğidir. Bunların sonucunda ise bugün tamamen bitkiden yoksun ya da yer yer

sadece kültür bitkilerinin ekildiği geniş alanlar ortaya çıkmıştır. Bitki örtüsünün tahrip edildiği bu sahalar yılın en yağışlı dönemi olan Eylül-Aralık arasında çok büyük oranda su erozyonu riski taşımaktadır.

1980 den sonra, hüküm süren kuraklık şartlarına rağmen erozyonun artması biraz şaşırtıcı olmuştur. Bu durum, arazi kullanım şekli ile birlikte erozyonun diğer bazı etkenlere de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. 1982 ve 1987 yılı sonbahar aylarında Güney Downs'ta meydana gelen yağışlar önemli taşkınlarla birlikte, çok şiddetli toprak erozyonuna da neden olmuştur. Bundan dolayı önümüzdeki yıllarda meydana gelecek erozyon miktarının tahmini, arazi kullanımı (land use) ve iklim ile birlikte su ve rüzgar erozyonunun fiziksel işlevinin anlaşılmasına da bağlıdır.

Bazı etkenleri tahmin etmek oldukça güçtür. Örneğin, tarım sahalarının gelecekteki dağılımını daha çok ekonomik ve siyasi politikalar belirleyecektir. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda meydana gelecek erozyon miktarı ve şiddeti ancak tahmini olarak hesaplanabilir. Mesela; darı tarımı daha geniş bir alana ve şu anda tarım yapılamayan arazilere de yayılırsa ne olur? Darı tarımı yapılan sahalarda bugün meydana gelen erozyon miktarı hakkındaki bilgiler diğer ülkelerden elde edilebilir. Fakat esas gaye daha değişik ürünler için daha sonraki yıllarda meydana gelecek erozyonun miktarını ve şiddetini tahmin etmektir. Bugün Britanya'da bir kaç çeşit erozyon ve bunların herbirine etki eden değişik iklim koşulları bulunmaktadır.

Kış tahılları ve su erozyonu

Yağışın kış aylarında %15 kadar artması erozyon miktarında da belirli bir artışa neden olacaktır. Güney Downs'ta belirli bir arazideki birim alanda meydana gelecek erozyon miktarında 2050 yılında %27 lik bir artış olacağı

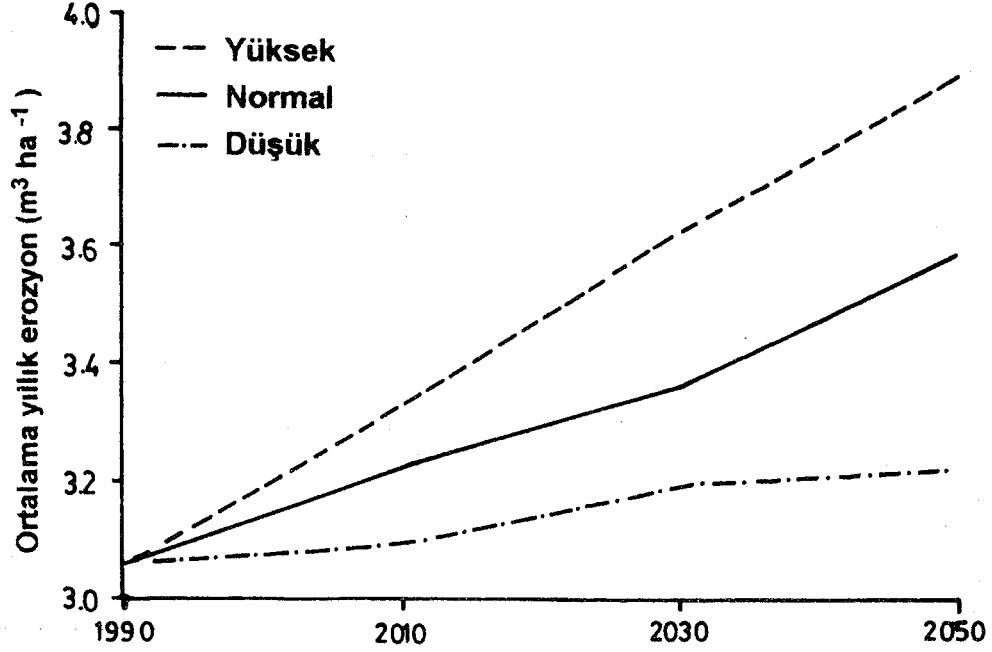
* The Geographical Journal, Vol.159 Part 2. July 1993. London.

** M.Ü., A.E.F. Coğrafya Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Recep Efe

tahmin edilmektedir (Şekil 1). Yaz aylarında meydana gelen sağanak yağışların sıklık ve

şiddetinde gözlenen artış erozyona da yansımaktadır.

Şekil 1- Güney Downs'ta birim alanda EPIC model kullanımıyla elde edilen tahmini yıllık ortalama toprak kaybı. Üç çizgiden herbiri değişik üç iklim ve yağış tahminini göstermektedir.

İlkbahar ve yaz ürünleri ile erozyon ilişkisi

Midlands'ın birçok yerinde özellikle kumlu ve humuslu toprakların şeker pancarı ve patates tarımı yapılan kesimlerinde yüksek oranda erozyon meydana gelmektedir. Yaz aylarında meydana gelen sağanak yağışların şiddet ve sıklığında meydana gelecek herhangi bir artış erozyon potansiyelini de arttıracaktır.

Tarım alanlarında sulama ile meydana gelen erozyon

1982-1984 yıllarında yapılan gözlemlerde İngiltere ve Galler'de özellikle Kent, Nottinghamshire ve Shropshire'de sulu tarım yapılan sebze, şeker pancarı ve patates ekim sahalarında toprak erozyonunun diğer sahalara göre daha şiddetli olduğu ortaya çıkmıştır

(Evans,1988). Mesela Kent'te 1984 sonbaharında sulanan soğan ekili sahalarda erozyonla taşınan toprağın hektar başına 15 ton olduğu gözlenmiştir (Hazelden, 1986). Bu yüksek erozyon miktarı ıslak olan toprak yüzeyine yağın yağmurun hemen yüzeysel akışa geçmesinden kaynaklanmaktadır. Toprağa kanklar şeklinde ekilen pancar, havuç ve bazı sebzeler erozyon karşı daha hassas tarım alanları oluşturmaktadır. Sıcaklığın daha yüksek olduğu yaz aylarında ise sulamaya daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Rüzgar erozyonu

Rüzgar erozyonu, bugün sadece Galler, York ve Fens'teki kumlu ve turbalık topraklarda gözlenen küçük çaplı bölgesel bir problemdir. İlkbaharda ise ısınan hava toprağın kuruyarak rüzgar tarafından taşınmasını kolaylaştırmaktadır.

Yüksek kesimlerdeki turbalık ve mineralli topraklardaki erozyon

Bu tür topraklar Pennines ve Göller Bölgesi'ndeki otlaklarda yer alır. Yağış şiddeti ve şekli çayırda otlatılan koyun sayısı bu çeşit topraklar üzerindeki erozyonu arttıran başlıca faktörlerdir.

Erozyon riski taşıyan bölgeler

Bugün Britanya'da yüksek erozyon riski taşıyan ekilebilir tarım alanlarının yer aldığı bölgeler şunlardır:

1-Güneyde Wight adasını da içerisine alan Aşağı Greensad bölgesi.

2-Nottinghamshire ve Batı Midlands'ta yer alan kumlu ve killi topraklar.

3-Somerset ve Dorset'te bulunan kumlu ve killi topraklar.

4-Doğu Anglia'daki kumlu ve killi topraklar.

5-Güney Downs, Cambridgeshire, Yorkshire, Lincolnshire Wolds, Hampshire ve Wiltshire'deki kireçli toprakların tamamı.

6-Güney Devon'da yer alan kumlu topraklar.

7-Doğu İskoçya'da bulunan killi topraklar.

Bu sahalarn büyük bir kısmında su erozyonu başta olmak üzere; Doğu Anglia, Midlands ve Galler Yorku'ndaki bazı kesimlerde rüzgar erozyonu da etkili olmaktadır.

Erozyon miktarının önceden tahmin edilmesi

Bitki ve tahıl yetişmesi açısından oldukça önemli olan sıcaklık artışının erozyon miktarına doğrudan etkisi çok az olmaktadır (Boardman ve diğerleri, 1990). Kış ürünlerinde erozyonun etkisi çok önemlidir. Sonbahardaki hızlı büyüme erozyondan etkilenme süresini kısaltmaktadır. Bitki büyüme hızı atmosferdeki karbondioksit konsantrasyonundaki artış miktarına paralel olarak yükselir. Bilgisayardan elde edilen sonuçlara göre sonbaharda erozyon riskinde görülen azalma; tahmin edilen yağış ve akım artışlarından daha fazla olacaktır (Favis-Mortlock ve diğerleri, 1991).

"Erozyon Üretkenlik Etkisi Hesaplayıcısı" (EPIC-Erosion Productivity Impact Calculator) (Sharpley and Williams, 1990) gibi toprak erozyon modelleri tarla gibi nispeten küçük sahalardaki erozyon miktarını tahmin edebilmek için oldukça çok veriye ihtiyaç vardır.

Toprak cinsi	Bölge	Güney Downs'a göre erozyon oranı	Yıllık ortalama yağış miktarı değişimi (%)			
			0	+5	+10	+15
Siltli	Güney Downs	1.0	0.39	0.43	0.49	0.52
"	Kent	9.3	3.63	4.00	4.56	4.84
"	Somerset	7.4	2.89	3.18	3.63	3.85
"	bütün bölgeler	7.9	3.08	3.40	3.87	4.11
Kumlu	Wight adası	4.5	1.75	1.94	2.21	2.34
"	Nottinghamshire	4.0	1.56	1.72	1.96	2.08
"	Salop	2.9	1.13	1.25	1.42	1.51
"	Staffs.	3.1	1.21	1.33	1.52	1.61
"	bütün bölgeler	3.5	1.37	1.51	1.72	1.82
Killi	Dorset	3.5	1.37	1.51	1.72	1.82
"	Cambs./Beds.	0.6	0.23	0.26	0.29	0.31
Humuslu	Norfolk	1.8	0.70	0.77	0.88	0.94

Çizelge 1- İngiltere ve Galler'de bazı bölgeler için ortalama erozyon oranları ($m^3/ha/yıl$).

Oldukça fazla olan etkenler (factors) ve bunlar arasındaki karmaşık ilişki nedeniyle daha geniş sahalara için güvenilir tahminler yapmak mümkün değildir. Bu faktörler; yağış şekli, miktarı, sıklığı, zamansal dağılımı, yamaçların eğimi, uzunluğu, şekli, toprağın özellikleri, bitki örtüsünün çeşidi ve yoğunluğu ile uygulanan tarım metodlarını kapsamaktadır.

Ülkenin değişik yerlerine ait ham veriler çizelge (1) de görülmektedir. Bunların EPIC modelin uygulandığı Güney Downs ile karşılaştırıldığında yağış miktarında görülen artışın erozyon oranına da paralel olarak yansıdığı ortaya çıkmaktadır. Tespit edilen oranlar Güney Downs'un bazı yerlerinde saptanan oranlardan sekiz kat daha fazladır. Birleşik Krallıkta ortalama toprak yenilenme oranının ise yılda hektar başına $1 m^3$ gibi çok düşük bir değer olduğu gözönünde bulundurulursa tahmin edilen erozyon oranlarının çok yüksek olduğu ortaya çıkar. Bu durum toprak kalitesinin yavaş yavaş bozulmasına neden olmaktadır.

Bazı ekstrem olaylar (büyük fırtınalar gibi) ile ilgili veriler olmadan erozyon frekansı hakkında kesin bir tahminde bulunmak zordur. Değişen iklim koşullarında ekstrem olayların

tekrarlanma sayılarında azalma olacağını gösteren kanıtlar vardır (Pittock ve diğ., 1991).

Fırtına frekansının artması erozyonun da artmasına ve dolayısıyla erozyondan etkilenen sahaların genişlemesine neden olmaktadır. Taşkınlar, tarım sahalarının sel sularının getirdiği kum, çakıl, çamur silt ve mil gibi materyal ile kaplanmasına neden olmaktadır.

Erozyonun ürün rekoltesine etkisi

Erozyon sonucu kalınlığı azalan toprak su kaybı ve besin tutma kapasitesinin azalması nedeniyle verim bakımından fakirleşir. Toprağın yüksek oranda organik madde içeren üst tabakasının yok olması bu bağlamda çok önemlidir. Gerek İngiltere'de ve gerekse diğer ülkelerde bu mücadeleyi destekleyen önemli araştırmalar yapılmaktadır. Veriminin azalması nedeniyle ekonomik olmaktan çıkan sulu tarım için kullanılan topraklarda da değişiklik olacaktır.

Bununla beraber karmaşık bazı faktörler de vardır. Mesela bazı toprakların üst horizonu oldukça kalındır. Bunların üst tabakasının bir miktar aşınarak taşınıp yok olması kısa vadede ürün verim kapasitesini pek fazla etkilemez. Peak bölgesindeki kalkerli araziler ile Güney

Downs'taki kireçli topraklarda olduğu gibi anakaya üzerindeki kalınlığı 20 cm.yi geçmeyen topraklarda erozyonun etkisi çok belirgindir. Anakaya üzerindeki toprak tabakası rüzgar, su ve toprağı işleme gibi nedenlerle taşınca bu kesimler kayalık bir görünüm kazanır. İşlemesi oldukça zor olan bu topraklardan iyi ürün de alınmaz. Fakat bütün bu olumsuz etkiler kısa zamanda hissedilmez. Örneğin; Güney Downs'taki % 38 taş içeren toprakların mevcut iklim şartları ve erozyon oranına göre %80 (toprağın sulu tarım için ekonomik olmadığı kabul edilen sınır) taşlı hale gelmesi için 380 yıl geçmesi gerekmektedir. Eğer iklim daha sıcak ve yağışlı olursa bu 300 yıla düşer.

Britanya'da tarım alanlarının veriminin düşmesi ile toprak erozyonu arasındaki ilişki üç nedenden dolayı pek ciddiye alınmamıştır.

1-Erozyonun halen mevcut olan ve meydana gelecek etkileri verimi yüksek ürünler ekerek ya da kimyasal gübre ve ilaçlar kullanmak suretiyle veya teknolojinin sağladığı gelişmelerle maskelenebilir.

2-İklim rejiminden dolayı yıldan yıla % 25 e kadar varan verim değişikliği erozyonun anlaşılmasını güçleştirir.

3-Ülkedeki tarımsal üretime etki eden erozyon miktarları bir çiftçinin çalışma hayatı boyunca farkedemeyeceği 50-100 yıl gibi oldukça uzun bir zaman diliminde hissedilmeye başlar.

İklim değişikliğinin toprak zararlılarına etkisi hakkındaki bilginin yetersiz olması nedeniyle gelecek yıllardaki erozyon oranları ile bu oranların ürün verimine etkisini anlamak çok zordur (Faviz-Mortlock ve diğerleri, 1991; Porter ve diğ., 1994). Fakat sadece ilik ve nemli bölgelerde bunun (iklimin toprak zararlılarını arttırdığı) arttığı ve dolayısıyla verimi azalttığı tahmin edilmektedir.

Erozyonun tarım alanları dışındaki etkileri

Günümüzde Britanya'da erozyonun gözlenen en önemli etkileri yüzey sularının kirliliği ve beşeri yapıların taşkınlarla maruz kalmasıdır. Tarım alanları dışında meydana gelen bu etkilerden yüzey sularının kirliliği konusu çok az araştırılmış; beşeri yapıların

taşkınlarla uğraması konusunda ise bir miktar yayın yapılmıştır. 1980 li yıllarda kış ürünü ekilen arazilerde meydana gelen yüzeysel akış beşeri yapılara oldukça büyük zararlar vermiştir. Bunlardan en önemlisi ise Ekim 1987 de Doğu Essex'teki Rottingdean'de meydana gelen ve 500.000.- pound sterling'den daha fazla maddi zarara yol açan sel felaketidir. Yerel yönetimler, sigorta şirketleri ve mal sahiplerinden elde edilen bu rakamdan çiftçilerin gördüğü zararın tamamı olarak tespit etmek çok güçtür. Bu nedenle erozyonun bir çok zararını tespit edilememektedir. Örneğin Kent, Sussex, Somerset ile Midlands'ın bazı kesimlerinde yerel yönetimler yollarda biriken toprakları sürekli olarak temizlediklerinden erozyonun meydana getirdiği zararın maliyeti tam olarak hesaplanmamaktadır. Aynı durum sulama kanallarını doldurarak tarımsal ürün verimini olumsuz yönde etkileyen silt ve mil gibi aşınım materyali için de sözkonusudur. Gelecekte ise yüksek oranda meydana gelecek kış yağışlarının taşkın riskini de arttıracacağı tahmin edilmektedir. Yüksek sıcaklıktan kaynaklanan buharlaşma ekili olmayan tarım alanlarındaki yüzeysel akışa olumsuz etki yapacaktır.

Yeni ürünler erozyonun artmasında etkili olur mu?

Britanya'da dan ve ayçiçeği gibi sıcak iklimde yetişen yeni ürünlerin ekimine başlanması yüksek erozyon riskini de beraberinde getirmiştir. Her ikisi de yaz başlarında toprağı erozyondan koruyacak bir örtü oluşturamazlar. Bugün ülkede erozyonun çoğu bu ürünlerin ekildiği sahalarda görülür. Erozyon sahanın özel şartları ile uygulanan tarım metodlarına bağlıdır.

Arazi kullanım şeklinde yapılan değişiklik ile erozyon arasındaki ilişki.

Yeni ürünlere ilave olarak, İngiltere'de bugüne kadar ekilen ürünlerin ülkeye dağılımında değişiklikler olacaktır. Yükselti ısı üst limiti 1° C de 200 m. artacaktır (Holme ve diğ., 1993). Bu durum ise otlakların tahıl ekim alanı olarak kullanılmasına imkan verecektir. Yüksek yağış alan sahalardan sulu tarıma geçilmesi, özellikle eğimi fazla olan arazilerde çok yüksek miktarda erozyon meydana getirecektir.

Recep Efe

Otlakların yulaf ekim sahası olarak kullanılmaya başladığı Batı Derbyshire'de erozyon çok artmış ve bir kötü sel suları basmıştır (Boardman ve Spvey, 1987). Yüksek kesimlerde yaşayan çiftçiler için yapılan ekonomik teşvikler arazi kullanımına da etki yapacaktır.

Geleneksel tarım metodlarını muhafaza etmek için çevresel duyarlılığı fazla bölgelerin (Environmentally Sensitive Area) belirlenmesi gerekir. Bu bölgelerde erozyon riskini azaltmak için çok yoğun olmayan tarım metodları geliştirilir ve bunların uygulamaları teşvik edilmelidir. Erozyon riski yüksek olan sahalarda ki tarım faaliyetlerini durdurarak beşeri yapılar ve insanları tarım sahalardan gelen sellerin tehdidinden kurtarmak esas gaye olmalıdır.

Sonuç:

Britanya'da gelecek yıllarda tahmin edilen iklim şartları, geleneksel tarım ürünlerinden kış buğdayında daha fazla verim elde edileceğini, ayrıca danı gibi yeni tahılların da ekimine başlanacağını göstermektedir. Belirli bazı ürünlerin nerelerde yetişeceği, zararlı bitkilerin etkisi, yaz aylarındaki yağmur miktarı, doğal afetlerin sıklığı, sulu tarım için su kullanımı gibi konularda güvenilir bilgilerin eksik olması nedeniyle erozyon miktarının kesin boyutunu tahmini oldukça zordur. Ekonomik şartların ne olacağı ve bu şartların çiftçileri nasıl etkileyeceği ise bunu daha da güçleştiren diğer etkenlerdir. Gelecek yıllarda Britanya'da yüksek sıcaklıktan ziyade, erozyonu arttıracak yoğun yağışlar tahmin edilmektedir. Mevcut ürünler yerine yenilerini ekme suretiyle arazi kullanım

şeklinin değişmesi erozyon artışında rol oynayan diğer bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Bunu toprak ve arazi şartları ile birlikte tarımsal ekonomi belirleyecektir. Buna rağmen erozyona karşı hassas bölgelerin korunması için plan ve programlar önerilebilir. Değişiklikleri tespit etmek toprak koruma önlemleri açısından oldukça büyük önem taşımaktadır (Boardman, 1988,1991).

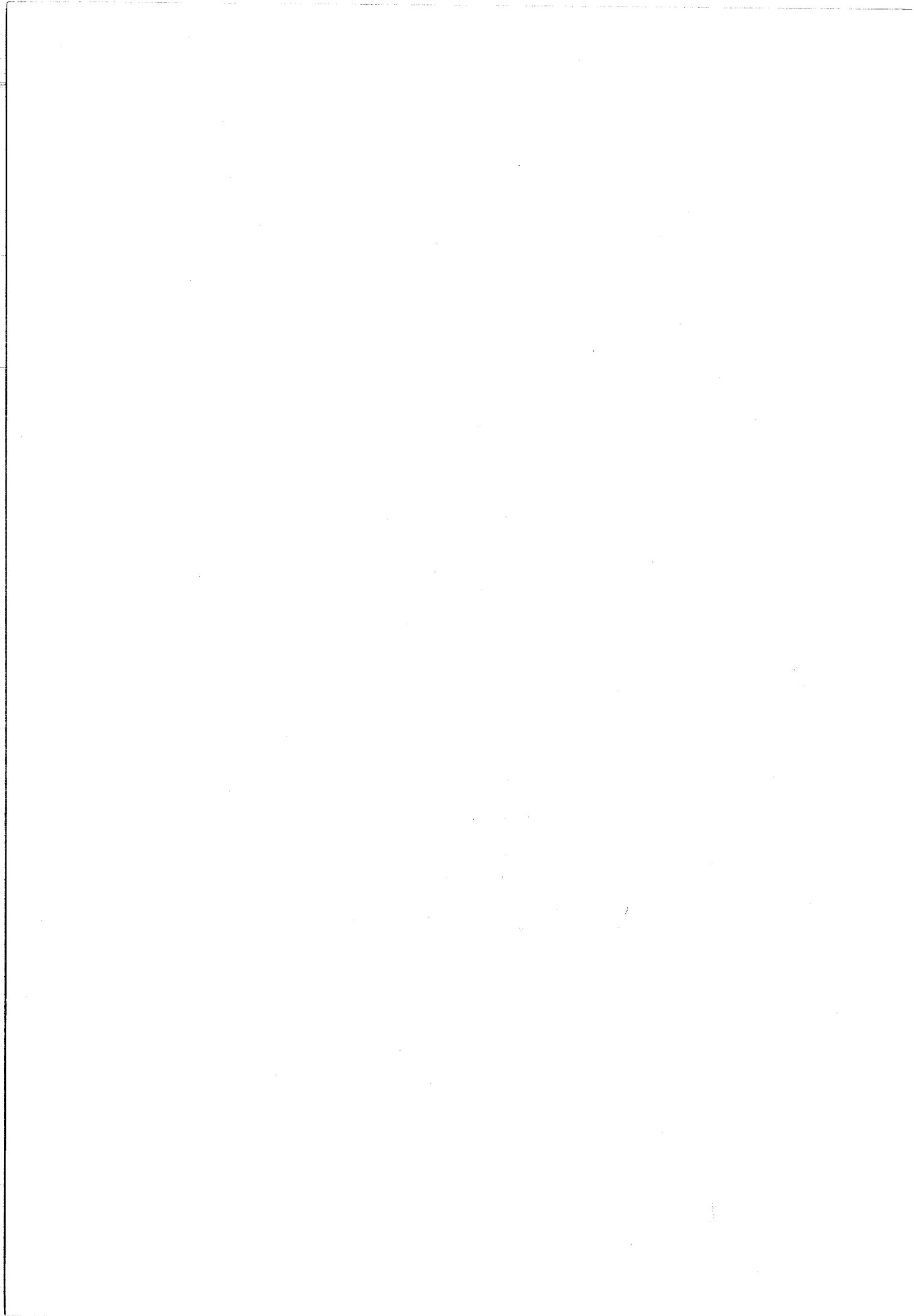
Tarım alanlarının sel baskınlarına karşı korunması ile ilgili önlemler alınmadığı sürece sel ve bunun neden olduğu kirliliğin yerleşim alanlarındaki etkileri sürekli artma eğilimindedir. İklim değişikliği artan yağış ve bunun sonucu meydana gelecek arazi kullanım şekli değişikliği açısından bazı önlemler içermektedir. Meydana gelebilecek erozyon miktarı önemizdeki yıllarda bir felaket boyutunda olmamakla birlikte yenilenen toprak miktarından oldukça fazladır. bu nedenle; erozyonu kontrol etmek için önlemler alınması en akılcı yol olarak görülmektedir.

Orta ve uzun vadede Britanya'nın alçak kesimlerinde yapılan sulu tarım, bugünkü erozyon miktarları gözönüne alındığında uzun süre sürdürülemeyeceği, ve meydana gelecek iklim değişikliğinin toprak kaynakları için bir tehdit unsuru olacağı ortaya çıkmaktadır. Yüksek kesimlerde ise, ekonomik koşullar koyun sayısının azaltılmasını ve otlakların tarım sahaları olarak kullanılmasının önlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Kısaca, bunun çözümü için bugün hakim olan *bekle gör* politikasından ziyade orta ve uzun vadeli planların hazırlanması gerekmektedir.

Öneri, C.1, S.3

KAYNAKLAR

- Boardman, J.** 1988 Public policy and soil erosion in Britain. In Hooke, J. M. (ed) *Geomorphology in environmental planning*. Chichester: John Wiley.
- _____, 1990 Soil erosion on the South Downs: a review. In Boardman, J., Foster I.D.L. and Dearing, J.A. (eds) *Soil erosion on agricultural land*. Chichester: John Wiley.
- _____, 1991 The Canadian experience of soil conservation: a way forward for Britain? *Int. J. Environ. Stud.* 37: 263-69.
- Boardman, J. and Hazelden, J.** 1986 Examples of erosion on brickearth soils in east Kent. *Soil Use and Management* 2(3): 105-8.
- Boardman, J. and Spivey, D.** 1987 Flooding and erosion in west Derbyshire, April 1983. *East Midland Geographer* 10 (2): 36-44.
- Boardman, J., Evans, R., Favis-Mortlock, D.T. and Harris, T.M.** 1990. Climate change and soil erosion on agricultural land in England and Wales. *Land Degradation and Rehabilitation* 2: 95-106.
- Departments of the Environment,** 1991 Chapter 3: Soils. In *The potential effects of climate change in the United Kingdom*. London: HMSO.
- Evans, R.** 1988 *Water erosion in England and Wales 1982-1984*. Report prepared for Soil Survey and Land Research Centre, Silsoe.
- Favis-Mortlock, D.T., Evans, R., Boardman, J. and Harris T.M.** 1991 Climate change, winter wheat yield and soil erosion on the English South Downs, *Agricultural Systems* 37: 415-33
- Hulme, M., Hossell, J.E. and Parry, M.L.** 1993 Climate change and land use in the UK *Geogr. J.* 159:131-147.
- Pittock, A. B., Fowler, A.M. and Whetton, P.H.** 1991 Probable changes in rainfall regimes due to the enhanced greenhouse effect. International Hydrology and Water Resources Symposium, 2-4 October 1991, Perth, Western Australia.
- Porter, J.H., Parry, M.L. and Carter, T.R.** in press The potential effects of climatic change on agricultural insect pests. *Agricultural and Forest Meteorology*.
- Sharpley, A.N. and Williams, J.R.** 1990 EPIC- Erosion Productivity Impact Calculator: I. Model documentation. *USDA Technical Bulletin* 1768.

KÜÇÜKÇEKMECE KUZAYBATISI, KLİMATOLOJİK VE HİDROLOJİK ÖZELLİKLERİNİN YERLEŞİME UYGUNLUĞU

Yrd.Doç.Dr. Recep Efe*

Özet: *Istıranca Yarımadası'nda İstanbul'un batı kesiminde yer alan inceleme alanı, hızla büyümekte olan şehrin planlı yapılaşma ile yerleşime açılabilir bir bölümü konumundadır. Yer itibarıyla 4 milyonluk nüfusu iskan edebilecek kapasiteye sahip bölgenin yerleşim için uygun ve sakıncalı alanlarının belirlenmesi ve "Coğrafi Bilgi Sistemi" (Geographical Information System) ne dayanarak arazinin kullanımında gözününde bulundurulacak ölçütlerin ortaya konulması ve buna göre yerleşim sınıflandırılması yapılması gerekmektedir. Uzun yıllardan bu yana göç kabul eden İstanbul doğu ve batıya doğru plansız bir şekilde hızla büyümektedir. Bu durum, başta ulaşım olmak üzere altyapı, çevre kirliliği, içme suyu havzaları kirlenmesi gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve bunların çözümü gündem güne zorlaşmaktadır. Bu nedenle aynı meselelerin tekrar gündeme gelmemesi için iskan düşünülen alanlarda, jeomekanik, jeoteknik, jeofizik, jeomorfolojik ve coğrafi incelemeler yapılarak yerleşime uygunluklarının önceden tespit edilmesi gerekmektedir. Bu ölçütlere göre yerleşime uygunluğu tespit edilen sahalar gerekli planlar yapılarak iskana açılması daha uygundur.*

Yaptığımız çalışma; yakın gelecekte önemli ölçüde yapılaşmaya sahne olması beklenen bölgenin klimatolojik ve hidrolojik özelliklerini ortaya koyarak yerleşime en uygun alanların saptanması amacını taşımaktadır. İlk

bölümde iklimle ilgili yağış, sıcaklık, rüzgar nem ve buharlaşma özellikleri çevredeki 4 meteoroloji istasyonunun verileri esas alınarak incelenecek, ikinci bölümde ise tespit edilen su tutma alanları ve yüzeysel kaynaklarına değinilecektir.

I- İKLİM ÖZELLİKLERİ

A-İklim Elemanları

Çalışma alanı Akdeniz ile Karadeniz geçiş iklim kuşağında yer almaktadır. Genel olarak kışlar ılık ve yağışlı, yazlar sıcak ve kurak geçer. Bölgenin iklim koşullarını değerlendirmek için, aşağıdaki gözlem istasyonlarının iklim elemanları olan yağış, sıcaklık, nem ve rüzgar ile ilgili verileri belirli aralıklarda incelenmiştir.

1- Yağış

Çalışma alanı yakın çevresinde bulunan meteoroloji istasyonlardan alınan uzun yıllara ait gözlem verilerine göre bölge yılda 600-800 mm. arasında yağış almaktadır. İstanbul ve yakın çevresi içinde değerlendirildiğinde Altınşehir kuzeyi yıllık 700-800 mm., Altınşehir güneyi ise 600 - 700 mm. yağış almaktadır. Yörede aylık yağış ortalaması ise 18 ile 104 mm. arasında değişmektedir (Çizelge 2). Yağışın Eylül-Nisan döneminde ve özellikle bahar ve kış aylarında arttığı görülmüştür. Bu dönem içinde Ocak 104 mm. ile en yağışlı ay olarak gözü çarpar.

Gözlemevi adı	Veri toplama aralığı	Yükseklik	Enlem	Boylam
Florya	1973-1980	34.4 m.	40° 59' N	28° 48' E
Kumköy	1951-1980	30.0 m.	41° 18' N	29° 60' E
Tekirdağ	1930-1980	4.0 m.	40° 59' N	27° 29' E
Kırlareli	1929-1980	232.0 m	41° 44' N	27° 13' E

Çizelge 1-Çalışma alanı ile ilgili meteorolojik verilerin alındığı gözlem evlerine ait bilgiler

* M.Ü., A.E.F., Coğrafya Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi

Recep EFE

Kasım ayında başlayarak Mart ayı ortalarına kadar olan dönemde ise su fazlası görülür. Yağışın en az olduğu zaman dilimi ise yaz aylarını kapsayan dönem olup yağış minimumu 18.4 mm. ile Temmuz ayına rastlamakta, bunu 20 mm. ile Ağustos ayı izlemektedir.

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağs.	Eylül	Ekim	Kas.	Ara.
Yağış Rainfall Max./Mean	43.6 90.2	54.7 73.7	49.7 63.1	50.6 43.9	38.8 28.9	31.7 24.0	43.4 18.4	33.7 20.0	34.5 40.1	112.5 9.2	86.0 83.9	64.8 104.0
Sıcaklık Temperature max/min/mean	19.4 -12.6 5.1	21.0 -9.5 5.5	25.6 -9.6 6.7	28.0 -0.4 10.9	31.6 2.6 15.8	35.3 8.4 20.6	36.7 13.0 23.2	38.6 11.4 23.3	36.6 6.7 19.7	29.6 2.1 15.5	25.7 -4.6 11.9	20.0 -11.5 8.0
Buharlaşma Evaporation min/mean	5.0 23.1	5.0 22.9	8.0 29.0	5.6 37.5	7.7 44.9	8.0 62.5	10.6 91.6	10.8 93.2	7.8 67.0	7.5 45.0	5.2 31.2	5.8 27.6
Nem (%) min/mean	35 80	34 79	24 77	24 76	21 76	22 72	13 68	12 69	24 73	31 78	34 79	33 80
Rüzgar (m/sn) ortalama hız	4.3	4.0	3.8	3.2	2.8	2.9	3.5	3.4	3.2	3.0	3.3	4.0
En hızlı esme yönü ve hız	SSW 26.0	NE 27.0	ENE 25.0	SE 27.0	N 27.0	SW 27.0	NE 27.0	NE 20.1	NE 24.3	NE 23.2	SW 29.4	S 30.0
Ortalama fırtınalı gün sa. (17.2 m/sn)	2.0	1.3	1.4	0.6	0.3	0.3	0.3	0.7	0.5	0.3	0.6	1.1
Ortalama kuv- vetli rüzg.gün 10.8-17.1 m/sn	8.3	5.9	7.3	6.0	3.9	4.5	8.0	7.7	7.7	6.9	5.4	8.8

Çizelge 2- Florya meteoroloji gözleminde 1937-1980 yılları arasında toplanan iklim verileri.

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Ey.	Ek.	Kas.	Ara.
Yağış-Rainfall Max/Mean	56.4 102.6	42.3 73.6	45.7 71.1	42.1 42.4	28.5 33.4	68.0 27.2	45.3 19.8	76.4 30.2	45.3 33.4	55.7 66.3	75.6 89.3	60.3 107.9
Sıcaklık Temperature Max/Min/Mean	21.0 -11.7 5.8	23.6 -8.6 6.0	26.8 -6.4 6.7	31.5 -3.0 10.6	31.5 2.0 15.1	36.5 7.2 19.8	36.4 10.1 22.6	39.1 10.3 23.1	33.5 5.0 14.9	31.5 2.4 15.8	27.2 -4.2 12.3	22.8 -7.3 8.5
Nem (%) Min/Mean	27 81	22 79	8 80	11 79	18 80	21 76	6 77	18 76	23 75	14 77	22 80	20 81
Rüzgar (m/sn) Ortalama hız	6.4	6.3	5.4	4.2	3.6	3.6	4.0	3.5	4.7	4.8	5.5	6.2
En hızlı esme yönü ve hız	SSW 30.9	NW 26.8	S 31.6	SW 27.2	NNW 25.5	NNW 31.0	NE 30.0	NW 25.1	NW 31.6	NW 31.9	NW 42.0	NW 33.9
Ortalama fırtınalı gün sayısı (17.2 m/sec.)	5.6	3.8	2.5	1.1	0.7	1.2	1.4	0.5	2.4	1.6	3.0	4.3
Ortalama kuv- vetli rüzg.gün 10.8-17.1 m/sn	9.6	10.3	8.5	7.3	5.0	4.6	3.9	5.6	5.4	8.1	6.7	10.5

Çizelge 3- Kurnköy (Kilyos) meteoroloji gözleminde 1951-1980 yılları arasında toplanan iklim verileri.

Nisan ayı ortalarından başlayarak Eylül ayına kadar olan dönemde ise su eksikliği

olması nedeniyle yeraltı sularına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle yeraltı ve yüzey

Recep EFE

sularının tarım sahaları ile bağ ve bahçe sulaması amacıyla kullanılması durumunda ise bu eksiklik doruk noktaya ulaşmaktadır.

Bölgeye kar şeklindeki yağış kış aylarında düşmektedir. Ortalama 14 olan karlı gün sayısının aylara dağılımı ise şöyledir. Aralıkta 2, Ocak'ta 5, Şubat'ta 6 ve Mart'ta ise 1 gündür.

Çalışma sahasındaki akarsuların drenaj (akaçlama) alanlarının küçük olması nedeniyle fazla yağışlı dönemlerde taşkınlar görülmez. Fakat yağmur ve eriyen kar sularının fazla

olduğu dönemlerde Küçükçekmece gölünde su düzeyinin yükselmesi nedeniyle Yarımburgaz sazlığı ile Ispartakule deresi çayırında çok sık olmamakla birlikte taşkınlar görülmektedir. Taşkın zamanında sözü edilen bu yerler adeta bataklığa dönüşmektedir.

Taşkınları önleyici tedbirler alınmadıkça bu kesimlerin yerleşime açılması sakıncalıdır. Ayrıca Ispartakule deresi vadisine birleşen Bilgedere ve Kanlıcaderelerin kesişme noktalarında iyi bir drenaj çalışmasının yapılması gerekmektedir.

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Eyl.	Ekim	Kas.	Ara.
Yağış-Rainfall	91.5	106	128	39.7	76.1	50.0	36.2	45.1	43.4	45.2	83.7	117
Max/Mean	68.6	53.0	47.5	41.6	48.7	49.1	25.8	21.1	25.4	45.1	69.2	80.5
Sıcaklık	16.2	18.7	22.7	29.4	36.0	35.1	39.7	38.3	36.0	30.6	21.7	18.8
Temperature	-13.7	-12.2	-8.2	-2.5	2.4	7.7	9.0	8.7	3.0	0.6	-4.2	-10.0
Max/Min/Mean	1.7	4.2	6.2	11.9	17.1	21.5	23.6	22.9	19.1	13.9	10.2	5.6
Nem (%) Min.	46	45	35	28	20	21	25	22	26	23	28	44
Mean	81	82	78	73	69	63	61	62	68	75	82	85
Rüzgar (m/sn)	3.4	3.2	3.3	2.9	2.8	2.8	3.0	2.4	2.7	8.9	2.9	3.5
Ortalama hız												
En hızlı esme yönü ve hız	NNE	NNE	NE	SW	NW	NW	NW	NW	NNE	N	SSW	NE
	25.7	22.8	23.7	20.1	25.1	19.6	18.1	19.3	22.0	25.4	22.8	23.8
Ortalama kuvvetli rüz.gün	12	20.2	14.5	10.5	7.5	12.5	20.5	12.8	12.5	7.5	11.8	13.5
10.8-17.1 m/sn												

Çizelge 4- Kırklareli meteoroloji gözleminde 1929-1980 yılları arasında toplanan iklim verileri.

2- Sıcaklık

Yıllık toplam (649.4 mm.) yağışın % 73 ünün düştüğü Ekim-Nisan döneminde ortalama sıcaklık 5°C ile 15°C arasında değişir. En soğuk ay ortalama 5°C ile Ocaktır. En düşük sıcaklık ise -12.6° ile yine Ocak ayında meydana gelmektedir. Mayıs-Eylül arasında sıcaklık ortalaması 16°C - 23°C arasında değişir. En yüksek sıcaklık ise 39°C ile Ağustos ayında kaydedilmiştir. Sıcaklık düşmesine paralel olarak yağış ta düşmekte ve bu dönemde yıllık yağışın ancak % 27 si görülmektedir. Sıcaklığın 15°C - 20°C arasında değiştiği Nisan, Mayıs, Eylül, Ekim ve Kasım ayları insan yaşamı için en uygun dönem olarak görülmektedir.

Buharlaşmanın en çok meydana geldiği dönem sıcaklığın yüksek olduğu Haziran- Eylül arası olup % 45 ile % 93 arasında değişir. En çok buharlaşma sıcaklık artışının da maksimum değere ulaştığı Ağustos ayında meydana gelir. En az buharlaşma ise sıcaklığın en az, yağışın en çok olduğu kış döneminde olup minimum % 23 ile Şubat ayındadır. Bu nedenle kentleşme sürecinde yerleşim alanları içinde yer alacak yeşil sahalar ile başka amaçlar için gereken su ihtiyacı buharlaşmanın en fazla olduğu dolayısıyla su eksikliğinin en üst notaya ulaştığı Haziran - Eylül döneminde sorun yaratabilir.

3- Nem oranı

Yıllık ortalama nem % 75.6 olup, bu oran yağışların arttığı ve sıcaklığın düşük olduğu kış

Recep EFE

aylarında %80 e çıkar. Buna karşılık yüksek sıcaklıkların görüldüğü kurak yaz aylarında ise nem oranının % 68 e kadar düştüğü gözlenir.

4- Rüzgar

Ortalama rüzgar hızı 3.45 m/sn. dolayındadır. Rüzgar hızı yağışlı kış aylarında artmakta, yaz aylarında ise azalmaktadır. Bu hız

Aralık- Mart döneminde 4 ile 4.3 m/sn, Nisan - Kasım döneminde ise 2.65 m/sn. dolayındadır.

Gün içerisinde ise sabah ve akşam saatlerinde hız değişmemekle birlikte öğle saatlerinde % 75 oranında artmaktadır. Alanda 17.2 m/sn. den hızlı fırtınalı gün sayısı yağışlı aylarda 1.5 ile 2 gün, diğer aylarda ise 0.5 gündür. Hızı 10.8 - 17 m/sn. olan rüzgarlı gün sayısı 5 tir. Bu zaman aralığında

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Eylül	Ekim	Kas.	Ara.
Yağış-Rainfall Ort./ Mean	91.6	74.0	64.6	44.8	32.6	21.4	20.9	26.8	49.2	66.2	85.9	108.2
Günlük max. Daily max.	49.6	72.8	52.2	50.6	55.4	45.3	56.3	72.5	81.3	87.8	67.5	87.3
Sıcaklık Temperature Mean/Max/Min	5.4 21.7 -13.6	5.5 24.0 -16.1	7.0 24.8 -11.1	11.5 32.7 -2.0	16.3 34.1 2.8	20.7 37.3 7.1	23.2 38.3 10.5	23.2 40.5 10.2	19.5 37.5 6.0	15.6 32.4 2.2	11.7 26.4 -7.2	8.0 21.5 -10.8

Çizelge 5-Göztepe meteoroloji gözleminde 1929-1980 yılları arasında kaydedilen verilerin ortalaması.

rüzgarın esme yönü Temmuz, Ağustos ve Eylül'de KD, Aralık ayında güney, Ocak 'ta ise GGB dir. Bölgede vadilerin egemen doğrultuları KB-GD olduğundan rüzgarın yaz ve kış aylarındaki esiş yönü vadilere diktir. Bu nedenle rüzgarın erozyon ve yağış aracılığı ile etkisi daha çok tepe düzlüklerinde görülür. Ancak bu etkiler Haramidere çukurunda artış eğilimi gösterir.

Yukandaki bilgilere gere, hava kirliliği yaratabilecek endüstriyel yapıların güneye, fakat sırtların tepelere yakın kesimlerine veya tepelere, toplu konut, spor tesisi gibi yapıların da sırtlara ve düzlüklere toplanması uygun olacaktır.

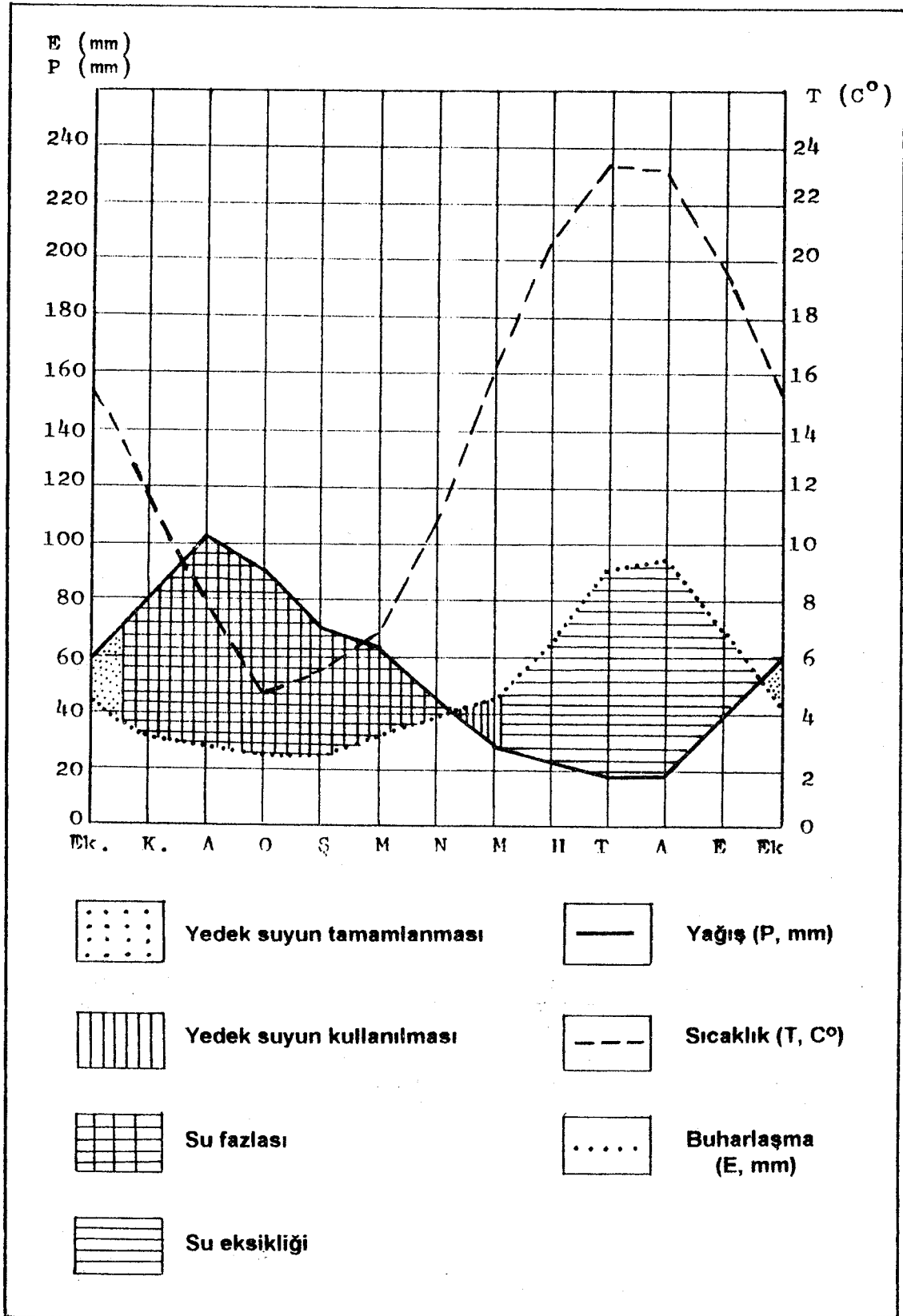
B-Su Bilançosu

Florya gözlemevi verilerine dayanılarak çıkartılan su bilançosu (Şekil 1) na göre bölgede

Ekim ayında yağışın 50 mm. yi geçmesiyle toprakta yedek su oluşmaktadır. Artık suyun oluştuğu bu dönem Kasım'ın 15 ine kadar sürer. Kasım ayından itibaren artmaya başlayan yağışlar (Çizelge 2,3,4,5,6) Nisan ayına kadar olan zaman aralığında su fazlası meydana getirir. Su fazlalığı yağışın yüksek olduğu Aralık ve Ocak ayında en yüksek değere ulaşır.

Nisan ortalarında sıcaklığın artmasıyla başlayan buharlaşma yoluyla su kaybı Ekim ayına kadar devam eder. Mayıs ile Ekim ayları arasındaki budönemde sıcaklığın, dolayısıyla buharlaşmanın da artması ve yağışın azalması nedeniyle su eksikliği ortaya çıkar. Ekim ayından itibaren daha önce oluşan yedek su kullanılmaya başlar.

Şekil 1- Küçükçekmece Kuzeybatısının su blançosu (Florya gözlemevi).

II- SU TUTMA ALANLARI

Çalışma sahasında birbirlerinden subölümü çizgileriyle ayrılan 6 ana su tutma alanı vardır (Şekil 2). Kuzeyden güneye doğru bunlar; 1.Ispartakule 2.Yarımburgaz, 3.Sazlıdere, 4.Alibeyköy Çiftliği, 5. Turan ve 6. Haramidere su tutma ve akaçlama alanları olarak

sayılabilir. Bunlardan Ispartakule ile Turan su tutma alanı birleşik olup jeomorfolojik olarak iki parçada ele alınmıştır (Şekil 2).Tutturulmamış formasyonlar içinde yer aldığından 1, 2 ve 3 ün vadileri dar, 4, 5 ve 6 da ise daha geniştir.

En uzun boyun 1 ve 5 no.lu su tutma alanlarını 2, 3 ve 4' no.lu alanlardan ayıran Çaylak-Çağatay

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Eylül	Ekim	Kas.	Ar.
Yağış-Rainfall	65.8	53.7	50.5	50.2	32.5	53.9	57.0	48.3	76.8	79.2	78.2	86.0
Mean/Max.	71.8	57.7	56.0	43.1	35.7	37.5	19.2	9.2	29.8	52.2	82.5	95.8
Sıcaklık	18.9	22.2	28.1	34.3	33.8	34.0	37.6	37.2	34.0	29.5	27.9	21.6
Temperature	-13.5	-13.5	-9.0	-1.0	2.7	9.2	12.6	11.0	3.7	-0.2	-6.9	-10.9
Max/Min/Mean	4.3	5.2	6.7	11.5	16.6	20.9	23.4	23.5	19.7	15.3	11.4	7.3
Buharlaşma	4.9	5.9	15.0	8.2	13.8	10.5	11.9	10.9	10.5	10.0	5.8	4.8
Mean/Max.	30.7	33.6	46.8	59.6	73.1	93.4	138.2	147.9	104.5	71.5	44.2	33.9
Nem % Min	30	28	18	13	15	20	21	22	16	26	25	34
Mean	81	79	77	74	74	70	66	66	71	76	31	82
Rüzgar- Wind	3.8	3.5	3.3	2.6	2.3	2.5	2.9	3.1	3.1	3.2	3.1	3.6
Mean (m/sec)												
En hızlı esme yönü ve hızı	SSW	NNW	SW	SW	S	NNE	NNE	NNW	NNE	SW	S	SSW
Ortalama fırtınalı gün sayısı (17.2 m/sec)	28.3	28.9	28.6	26.5	25.7	25.0	20.4	23.9	19.0	19.6	27.0	24.6
Ort. kuv.rüzgarlı gün sayısı (10.8-17.1 m/sn)	1.2	0.8	1.0	0.7	0.6	0.5	0.1	0.1	0.3	0.3	0.8	1.0
	4.6	3.7	3.8	3.0	2.1	2.3	3.6	2.6	3.0	3.6	2.9	4.7

Çizelge 6-Tekirdağ meteoroloji gözleminde 1920-1980 yılları arasında toplanan iklim bilgileri.

sırtının uzunluğu 10 km. dir. KKB doğrultusunda uzanan bu kesimi daha batıda 7 km. uzunluğundaki Esenyurt boynu izler (Şekil 2). Her iki boyun birbirine paralel uzanmaktadır. Ana doruklarla, boyunlar birbirlerine uyumlu olmasına karşın, ikincil sırtlar çoğunlukla boyun ve doruklara dikey olarak uzanır. Bu alanlardan en büyüğü Ispartakule dereyi içine alan 1 ve 5 no.lu bölüm olup toplam yüzey alanı 40 km²

dir. En küçüğü ise 3.5 km² ile Yarımburgaz su tutma alanıdır. 1, 2, 3, 4 ve 5 no.lu alanların topladığı sular yüzeyden Küçükçekmece Gölüne karışırken, 6 no.lu alan Marmara denizine boşalır. Çoğunlukla boyun ve ana doruklar yerleşime en uygun alanları oluştururken, aralarına sıkışmış vadi birleşim yerleri sel riski taşımaktadır.

III- YÜZEYSU KAYNAKLARI

Bölgede başlıca su kaynakları irili ufaklı akarsular ile güneydoğudaki Küçükçekmece gölüdür. Küçükçekmece gölü etraftaki nispeten

Öneri, C.1, S.3.

Su tutma alanı	Yüzey alanı (km ²)	Akaçlama biçimi	Akaçlama yönü	Ana doruklar	Dereler	Yüzey eğimi	Boyutu En-boy (km)
Ispartakule	15	dantritlik kancah	GB	3	Ispartakule Kanhca Bilge	20-30	15-30/7.5
Yarımburgaz	3.5	dantritlik saçak	G	2	-	5-10	1/4
Sazlıdere	7	dantritlik saçak	KD	2	Sazlıdere	5-20	0.7/1.7
Alibeyköy çiftliği	2.5	dantritlik	D	-	-	0-10	0.5/5
Turan	25	dantritlik	KD-GB	4	Ispartakule	0-10	3.7/6.7
Haramidere	4.8	dantritlik	GB	-	Haramidere	0-10	1.2/3.7

Çizelge 7 - Küçükçekmece gölü kuzeybatısındaki akaçlama ve su tutma bölümlerinin özellikleri.

	Ekim	Kas.	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haz.	Tem.	Ağus	Eyl.
Akım 10 ⁶ m ³	0.00	0.32	1.36	0.44	0.69	0.61	0.26	0.12	0.05	0.00	0.00	0.00
Max. m ³ /sn.	0.03	3.0	7.4	0.38	0.88	0.68	0.18	0.07	0.05	0.00	0.01	0.00
Min. m ³ /sn.	0.00	0.00	0.02	0.06	0.11	0.15	0.04	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00
Ort. m ³ /sn.	0.00	0.12	0.50	0.16	0.27	0.23	0.09	0.04	0.02	0.00	0.00	0.00
lt/sn/km ²	0.02	2.86	11.8	3.81	6.40	5.33	2.10	1.05	0.47	0.00	0.00	0.00
yüks. mm	0.00	7.44	31.6	10.2	16.0	14.2	6.05	2.79	1.16	0.00	0.00	0.00

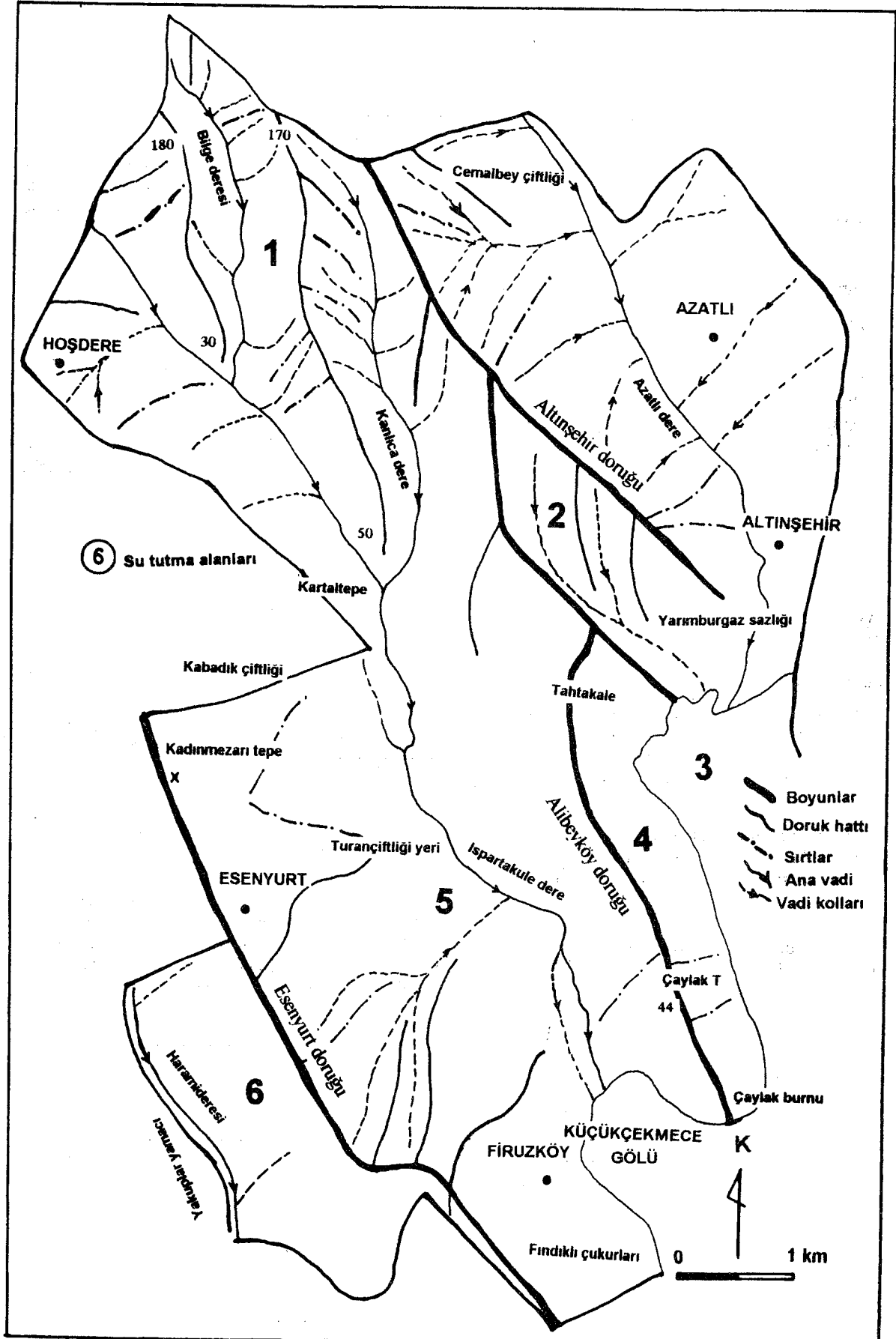
Çizelge 8- Halkalıdere'nin su tutma ve akıtma özellikleri.

yüksek kesimlerden gelen derelere yerel taban düzeyi rölü oynamaktadır. Gölü besleyen iki önemli akarsu vardır. Bunlar; kuzeydoğduki Sazlı

(Azatlı) dere ile daha batıda yer alan Ispartakule dereleridir. Çalışma alanında yer

alan üçüncü akarsu olan Haramidere ise Marmara denizine dökülür.

Sazlıdere ve Ispartakule dere ile beslenen Küçükçekmece gölü önemli bir su potansiyeline sahiptir. Çalışma sahasındaki en önemli su toplayıcı olan Küçükçekmece gölünün özelliklerini ise şöyle sıralayabiliriz.

Şekil 2-Küçükçekmece Kuzeybatısında su tutma alanları.

a) Küçükçekmece Gölü Su Durumu

Gölün yağış alanı 340 km² olup yıllık topladığı su 104x10⁶ m³ (yüzdörtmilyon metre küptür). En çok su topladığı dönem, Aralık-Mayıs ayları arasındadır. Bu aylar aralığında en az 4. 10⁶ m³ ile Eylülde, en çok ise 27. 104 m³ ile Ocak ayında su toplar.

En büyük besleyici akarsu olan Sazlıdere'nin yıllık su katkısı 25.106 m³ tür. Bu değer tüm beslenmenin yaklaşık %25 i dir. Derenin en çok su getirdiği dönem ise, Ekim-Nisan arası olup, 6.10⁶ m³ ile Aralık ayında doruğa ulaşır. Bu dönem aynı zamanda en yağışlı zaman dilimi olarak göze çarpar.

SU YILI	Ekim	Kas.	Aral.	Ocak	Şubat	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Eylül	YILLIK
1970	0	2.86	19.1	35.6	20.8	11.0	4.20	1.36	0.16	0.03	0	0	45.26
1971	0	0	5.89	48.5	12.2	21.5	3.93	1.42	0.40	0.05	0	0	43.98
1972	0.19	1.34	26.5	46.4	26.4	12.9	13.9	3.69	0.67	0.24	0.19	0.19	132.0
1973	0	0	4.80	7.01	34.9	17.9	25.9	5.25	1.10	0.11	0	0	93.06
1974	0	4.95	14.32	26.5	10.6	39.6	7.84	1.66	0.32	0.03	0	0	105.8
1975	0.03	4.60	15.9	6.99	12.55	3.32	2.92	3.24	1.02	0.13	0	0	51.70
1976	11.5	11.5	6.64	20.2	21.4	24.3	8.25	4.87	0.62	0.03	0	0	109.4
1977	7.50	1.63	4.71	19.6	19.3	19.7	13.7	37.9	4.86	0.62	0.64	0.75	131.1
1978	0.83	2.38	1.63	17.2	12.9	14.8	5.76	7.60	16.0	0.40	1.90	0.11	81.69
1979	2.92	12.8	19.9	8.27	17.7	11.7	5.41	1.58	0.36	0	0	0	76.62
1980	1.85	7.42	28.6	20.6	6.93	14.8	5.25	2.52	0.32	7.76	0	0.08	95.90
1981	3.56	0.08	4.85	30.6	24.2	13.2	13.9	6.70	0.59	0.27	0.11	0.53	98.78
1982	23.5	1.69	16.0	27.0	12.3	7.09	4.42	2.11	0.40	0.11	1.18	0.70	46.67
1983	1.96	9.80	5.33	24.4	22.3	27.1	4.05	12.8	6.83	0.91	1.23	0.51	131.4
1984	0.70	2.73	5.78	76.3	32.2	24.7	3.96	3.43	1.07	2.01	0.45	0.80	154.2
1985	1.02	5.46	23.1	17.9	10.2	15.6	20.9	13.4	4.20	1.28	0.86	0.54	114.7
ORT.	3.98	4.33	12.4	27.2	18.5	17.5	9.29	6.83	2.43	0.85	0.41	0.26	103.90

Çizelge 9-Küçükçekmece Gölü su toplama kapasitesinin yıl ve aylara göre değişimi.

(Birimler 10⁶ m³ -milyon metre küptür)

Florya gözlemine göre bölgeye Eylül-Mayıs döneminde düşen yağış yıllık toplam yağışın % 73 ünü kapsamaktadır. Sıcaklığın en az (Ocak 5.1^o C) buharlaşmanın en düşük (Şubat 22.9), nem oranı en yüksek (Aralık % 80), rüzgar hızının en fazla (Ocak 4.1 m/sn.) olduğu aylar da aynı döneme rastlamakta ve meteorolojik veriler birbirleriyle çakışmaktadır.

Diğer yandan, gölün su düzeyi yağışların az olduğu yaz aylarında düşmektedir. Tabii ki bunda gölün beslenmesinde % 25 lik bir payı olan Sazlıdere'nin yaz aylarında beslenememesi büyük etkindir.

1970-1985 arasında en çok su tutmayılan 154.28. 10⁶ m³ ile 1984, 131.4.10⁶ ile 1983, 131.15 10⁶ m³ ile 1977, 132 10⁶ m³ ile 1972 yıllarıdır. En az beslendiği yıl ise 51.7 10⁶ m³ ile 1975'dir.

Gölde toplanan su, Kasım'dan başlamak üzere gölün su düzeyinin artmasına neden olur. Böylelikle karaya doğru ilerleyen göl, Firuzköy-Çaylaktepe yolu ile Sazlıdere deltasını basar ve geçit vermez (Çizelge 7,9).

b) Sazlıdere (Azatlı Dere) Su Toplama Durumu

Küçükçekmece gölüne akan Sazlıdere (Azatlı deresi) nin ortalama denizden yüksekliği 12 m.dir. Yağış alanı ise 84 km² olup ortalama akımı 0.860 m³/sn. dir. Derenin yıllık ortalama toplam su akımı ise 24.77 10⁶ m³ tür.

Sazlıdere'nin gözlem süresinde en fazla akımı 130 m³/sn. ile Mayıs 1966 yılında görülmüştür. Aynı tarihteki eşel düzeyi 500 cm. dir. Sazlıdere'nin sıcak yaz aylarında bazı günler kuruduğu görülmüştür.

Recep EFE

Sazlıdere'nin en çok su getirdiği yıllar 35.65 10⁶ m³ ile 1977, 34.80 10⁶ m³ ile 1981, 30.607 10⁶ m³ ile 1979 yılıdır. En az su getirdiği yıl ise

YIL	Ekim	Kas.	Aral.	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağ.	Eylül	Yıllık
1975	0.00	1.00	5.67	4.68	6.10	3.36	1.43	0.48	0.04	0.00	0.00	0.00	27.86
1976	0.00	0.00	1.51	10.9	3.81	5.83	1.22	0.49	0.25	0.02	0.00	0.00	23.93
1977	0.00	0.16	7.04	12.9	7.66	3.54	3.23	0.92	0.18	0.02	0.00	0.00	35.65
1978	0.00	0.00	0.22	1.86	9.05	5.22	5.87	1.79	0.48	0.04	0.00	0.00	24.53
1979	0.00	1.07	4.26	8.30	2.91	11.3	2.38	0.54	0.08	0.00	0.00	0.00	30.60
1980	0.00	0.54	3.78	0.85	7.39	0.76	0.82	1.11	0.35	0.05	0.00	0.00	11.71
1981	3.51	3.30	2.30	6.29	6.92	7.59	2.87	1.77	0.23	0.01	0.00	0.00	34.80
1982	0.00	0.00	1.11	4.86	1.84	5.11	3.40	9.38	1.20	0.06	0.00	0.00	27.24
1983	0.00	0.00	0.40	5.04	4.15	4.55	1.97	2.61	5.73	0.11	0.71	0.04	25.31
1984	1.09	4.48	6.67	2.65	4.47	3.75	1.76	0.47	0.08	0.03	0.00	0.00	24.77
1985	0.69	2.61	8.67	6.42	2.32	3.49	1.69	0.86	0.11	0.03	0.00	0.00	26.89
1986	0.00	0.00	0.44	7.02	6.68	3.77	3.66	1.85	0.16	0.00	0.00	0.00	23.58

Çizelge 10- Sazlıdere nin 1975-1986 yılları arasında Sazlıbosna'da yapılan gözlemlere göre çıkarılan su getirim çizelgesi. (Değerler 10⁶ m³ tür.)

11.7 10⁶ m³ ile 1980 dir. 1975 ile 1986 arasındaki 11 yılın ortalaması ise 26.4. 10⁶ m³ tür.

Sazlıdere'nin aylara göre su akımı çizelge 9 da verilmektedir.

IV-Sonuç

Çalışma sahası Akdeniz ile Karadeniz geçiş ikliminin etkisi altındadır. Ortalama yıllık yağış 700 mm. olup Eylül-Nisan arası en yağışlı dönemdir. Kasım-Mart arasında yerde su fazlası görülür. Nisan-Eylül arasında ise su eksikliği göze çarpar. Nem oranı %75 ile %80 arasında değişir. Ortalama rüzgar hızı 3.4 m/sn. olup hakim rüzgar yönleri yıl içinde değişiklik gösterir. Temmuz-Eylül arasında kuzeydoğu, Aralık'ta güney, Ocak ayında ise GGB doğrultusundan eser. İnceleme alanındaki vadilerin egemen doğrultuları KB-GD olduğundan rüzgarın yaz ve kış aylarındaki esiş yönü vadilere diktir. Kuzey yamaçlar hakim rüzgar yönüne baktığından özellikle kış aylarında güneye göre daha soğuk olup, rüzgar ve fiziksel (don) aşındırmalarına karşı çok duyarlıdır. Bu nedenle rüzgarın erozyon ve yağış yolu ile etkisi daha çok kış aylarında ve tepe düzlüklerinden görülür. Ancak bu etkiler Haramidere çukurunda artış eğilimi gösterir. O nedenle yukarıda açıklanan coğrafi bilgi sistemi çerçevesinde, hava kirliliği meydana getirebilecek endüstriyel tesislerin güneydeki sirtların tepelere yakın kesimlerine veya tepe düzlüklere, toplu konut ile spor tesislerinin ise

sırtlara ve düzlüklere toplanması uygun olacaktır.

İnceleme alanında boyunlarla birbirlerinden ayrılan 6 ana su tutma alanı bulunmaktadır. 56 km² lik sahada dere düzlükleri 11 km² olup bölgenin % 19.6 sını kapsar. Egemen akaçlama yönü GD ya, türü ise dantritik veya saçak biçimlidir. En büyük su toplama alanı 40 km ile Ispartakule deresi havzasıdır.

Küçükçekmece gölünün yağış alanı 340 km² olup yıllık topladığı su 104x 10⁶ m³ tür. Gölü besleyen en önemli akarsu % 25 lik katkısı ile Sazlıdere'dir. Kasım ayında yükselmeye başlayan göl suları Yarımburgaz sazlığı ve Ispartakule deltasını basar.

V-Abstract

This paper discusses the climatic and hydrologic conditions of NW Küçükçekmece lake from the stand point of human settlement.

The study area contains some advantages for human settlements. The aim of this study is to determine the correct areas in terms of the climatic and hydrologic conditions

Öneri, C.1, S.3.

with the help of the "Geographical Information System".

The methodology is based on a statistical analysis of historical records of the climatic and hydrologic data for the study area. Climate stations were selected based on proximity to the study area (Figure 1).

The metropolitan city of İstanbul is growing rapidly in terms of population and land requirements. This creates many environmental problems. The Sea of Marmara and Black sea transitional climate prevails in the study area. The annual total precipitation is about 700 mm.

The period between October and March is the wettest part of the year. The 75 percent of

the annual precipitation occurs in the time between October and April. Average temperature is 15° C and it changes between 5° C (in January) and 24° C (in July). The direction of the wind changes time to time, but northerly winds are dominant all the year.

There are 6 main water catchment areas and 3 rivers which are the Ispartakule, Sazhdere and Haramidere. First two flow to the Küçükçekmece lake and last one flows to the Sea of Marmara.

Küçükçekmece lake is the most important water source in the study area with its drainage area of 340 km².

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ARDEL, A., KURTER, A., DÖNMEZ, Y. (1969) Klimatoloji Tatbikatı. İ.Ü. Ed.Fak.Coğrafya Ens.Yay.40
- Devlet Meteoroloji İşleri Rasat Yıllıkları.
- D.S.İ. Genel Müdürlüğü Akım Yıllıkları
- D.S.İ. Genel Müdürlüğü Taşkın Yıllıkları
- ERİNÇ, S. Jeomorfoloji I İ.Ü. Ed.Fak.Yay.2931.
- EROL, O. (1993) Genel Klimatoloji. Gazi Büro Kitapevi. Ankara
- KURTER, A., HOŞGÖREN, M.Y. (1975) Jeomorfoloji Tatbikatı. İ.Ü. Coğr.Ens.Yay. 78
- M.T.A. Enstitüsü 1:500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası. İstanbul Paftası.

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the integrity of the financial system and for the ability to detect and prevent fraud.

2. The second part of the document outlines the various methods used to collect and analyze data. It describes the use of statistical techniques to identify trends and anomalies in the data, and the importance of using reliable sources of information.

3. The third part of the document discusses the role of the auditor in the process. It explains that the auditor's primary responsibility is to provide an independent and objective assessment of the financial statements, and to ensure that they are prepared in accordance with the applicable accounting standards.

4. The fourth part of the document discusses the importance of communication in the auditing process. It emphasizes that the auditor must maintain open and effective communication with the client, and must be able to clearly and concisely communicate the results of the audit.

5. The fifth part of the document discusses the importance of ethics in the auditing profession. It explains that auditors must adhere to a strict code of ethics, and must be able to resist pressure from the client to engage in unethical behavior.

ŞİRKET KONTROLÜ VE YATIRIM FINANSMANI SEÇİMİ: ŞİRKET SATIN-ALMALARI VAKASI:¹

Çev. Dr. Müge İŞERİ^{*}
Arş. Gör. Altan MASUN^{**}

ÖZET

Barada, şirket kontrolü düşüncesinin yatırım finansmanı araçlarını yönlendirmesi nakit (veya borç) veya hisse senedi önerisi test edilecektir. Kontrole önem veren şirket içindekiler (corporate inciders) ellerindeki hisse senedi miktarını sulandıracak ve kontrolü kaybetme riskini yükseltecek yeni hisse senedi çıkartılmasından ziyade nakit veya borç yoluyla yatırımların finansmanı şeklini tercih edeceklerdir. Bizim (ampirik) deneysel sonuçlarımız bu hipotezi desteklemektedir: şirket satın-almalarında, satın alıcı firmanın yönetimdeki söz hakkı ne kadar fazlaysa, nakit finansmanı kullanımı o derece yüksektir. Ayrıca, hisse senedi finansmanı ile ilişkili anormal kazançlar sağlayan olumsuz teklif vericiler (negative giders, fiyat düşürücü) esas olarak yönetimde düşük düzeyde söz hakkı firmalar tarafından yapılan satın almalarda yer alırlar.

Finans yatırımlarında firmaların tercihi nedir? Modigliani ve Miller'in (1958) tarifindeki vergilerin olmadığı mükemmel pazarda, yatırımların nasıl finanse edildiğinin, firmanın toplam değeri ile hiçbir ilgisi yoktur. Miller(1977)'de vergileri de işin içine katarak olayı daha da genişletmiştir. Ancak gözlemlendiğinde, firmaların, finanslama araçlarını birbirinden anlaşılmıştır. Örneğin pek çok firma farksız görmedikleri yatırımlarını yeni hisse senedi ihracından çok, iç kaynaklarla ya da borçlanma yoluyla yapmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla bu tür finanslama tercihlerine ve sonuçta ortaya çıkan sermaye yapılarına bir açıklama aranmalıdır. Konuya yönelik pek çok açıklama yapılmıştır. Örneğin De Angelo ve Masulis (1980), firmaların farklı sabit yükümlülüklerden dolayı karşılaştıkları, farklı vergi oranları varsa, yatırımları finanse etmek için kullanılan araçların, yararlı olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca finanslama tercihlerinin borçla ilgili olan acenta maliyetlerinden

(Örneğin Barnea, Haugen, and Senbet (1981)) veya yöneticilerle dışardan yatırım yapanlar arasındaki bilgi akışının paralel olmamasından (Myers, Majluf (1984)) kaynaklandığı tartışılmaktadır.

Yakın geçmişte, Harris ve Raviv (1988) ve Stulz (1988), şirketteki kontrolü ellerinde tutmak için yöneticilerin içgüdüsel davranışlarının da finanslama tercihlerine etki ettiği hakkında bir görüş ortaya atmışlardır. Örneğin, sermaye yapısında borç oranını artırıp, bununla halkın dinde olan hisseleri geri almak, firma sahipleri veya yöneticilerin kontrolü ellerinde bulundurma olasılıklarını artırır.

Hisse senedi ihracıyla finans edilmiş şirket birleşmelerindeki, negatif hisse fiati olgusu, yönetimin söz hakkının düşük olduğu (%5'in altında) firmalar için geçerlidir. Bu da, yöneticinin, işletmenin kontrolünü elinde tuttuğu işletmeler tarafından uygulanan finansal politikaların, hissedarların servetlerini maksimize etme amaçlarına uygun politikalar olduğunun işaretidir. Daha önceki bulgulardan anlaşıldığı gibi yönetimde kontrolü elinde tutan idareciler kendi güçlerini kaybetme riskiyle karşılaşmamak için hisse senedi ihracı yoluyla kaynak yaratmak istemezler. Bu da bizi hissedarlarla yöneticilerin çıkarlarının çakışması sonucuna götürür. Yöneticinin az miktarda hisse sahibi olduğu işletmelerde bu çıkar çatışması daha da büyük bir problem haline gelir, çünkü yöneticiler hissedarların servatini maksimize edecek türde politikalar izlemezler. Bunun yerine daha çok kendi çıkarlarına yönelik şekilde, firma riskini azaltan birleşmelere veya firmalarını büyütme yoluna giderler. (Amihud ve Ley (1981)) Hisse senedi ihracı yoluyla finanse edilmiş birleşmelerde

Sonuçlar

Şirket kontrolü ile büyük bir yatırımı şirket satın alma finanse etme araçları arasındaki

¹ Yakov Amihud, Baruch Lev ve Nicholaos G.Trawlas The Journal of Finance Vol.XLV, No:2, June 1990.

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Öğretim Görevlisi.

** M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

ilişkiyi inceledik özellikle, yatırımları Finanse etmek için hisse senedi ihraç etmi yoluna gitmenin, kontrole değer veren ve firmalarının hissesinin önemli bir (arayış) elde tutan yöneticiler için elde tuttıkları hisseleri sulandırmada ve kontrolü kaybetme riskiyle karşılaşmada isteksizlik doğuracağına dair hipotez (Harris ve Raviv (1988) ve Stulz (1988)'u takip ederek) daha ileri götürülmüştür. Daha büyük olasılıkla yeni yatırımları nakit veya harç yoluyla finanse edeceklerdir.

Bu hipotez, başka firmaları satan alan şirketlerdeki yönetimsel sahiplik derecesiyle, bu satın almaların finanse edilme yolları arasındaki ilişki incelenerek test edilmiştir. Bulunan sonuçlar hipotezi desteklemektedir. Bulunan sonuçlara göre, satın alan şirketteki yönetimsel sahiplik oranı ne kadar büyük olursa, satın alma finansmanının borsaya arz yolundan ziyade, nakit yoluyla gerçekleşme olasılığı daha büyüktür. Bu bulgular, şirket içindekiler ile bilgi alamamış dışardaki yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisini temel alarak ispatlanabilir. Şayet şirket içindekiler, hisse senetlerinin değerlerinin altında olduğunu düşündükleri için sözkonusu şirket ihses senetlerinin önemli bir miktarını elde tutuyorlarsa, satınalma finanse etmek için yeni hisse senedi çıkartmak konusunda daha az istekli olacaklardır.

Ayrıca, satın alma ilanında teklifçilerin hisse senedi fiyatı reaksiyonlarına yansıdığı gibi, yönetimsel sahiplikle bağlantılı olarak satın alma finansmanının enformasyon(bilgi) etkisi de incelenmiştir. Bulunan sonuçlara göre hisse senedi ihracından doğan maliyetlerin ydüşük yönetimsel sahipliği olan firmalarda görülmüştür. Hisse senedi finansmanda arttığı kontrolü kaybetmek gibi daha büyük bir potansiyel maliyeti gözönüne alınca, yöneticilerin hala bu ödeme yöntemini uygulaması yatırımcılar için satın almaların değer düşürücü olmadığı işaretini verebilir. Hisse senedi finansmanının nisbeten yüksek yönetimsel sahipliği olan firmalardaki önemli ihraç maliyetleriyle ilgili olmadığına dair bulgumuz, genellikle, hisse senedi ihraç ilanlarının ihraç liderleriyle tutarlı olduğuna dair belirtiler ışığında görülmelidir. Yeni hisse senedi ihracı ilan eden firmalardaki yönetimsel sahiplik derecesinin bu maliyetleri etkilemesi mümkündür.

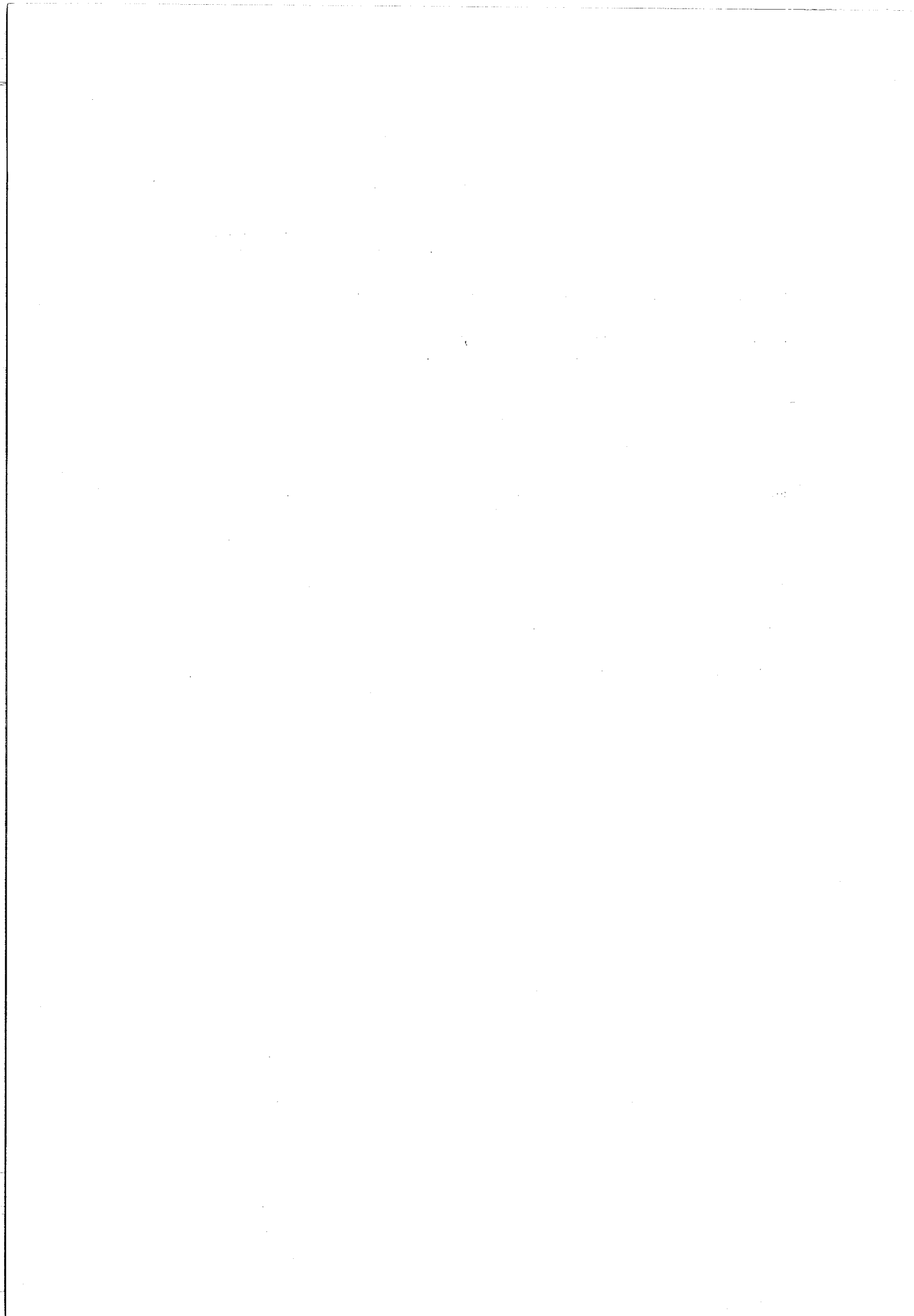
Bu çalışma, yönetimsel sahiplikle firmaların yatırımlarını finanse etmek için seçtikleri araçlar arasındaki ilişkiyi doğrudan ispatlamaktadır. daha genel sermaye yapısı politikalarının zaman zaman şirket kontrol düşüncesi tarafından etkilenebileceğini öne sürmektedir.

REFERANSLAR

- Agrawal, A. and G. Mandelker, 1987, Managerial incentives and corporate investment and financing decisions, *Journal of Finance* 42, 823-837.
- Amihud, Y., 1989, Leveraged management buyouts and shareholders wealth, in Y. Amihud, ed: *Leveraged Management Buyouts* (Dow Jones-Irwin, Homewood, IL).
- _____, P. Dod, and M. Weinstein, 1986 Conglomerate mergers, managerial motive and stockholders wealth, *Journal of Banking and Finance* 10, 401-410.
- _____, and B. Lev, 1981, Risk reduction as a managerial motive for conglomerate merger, *Bell Journal of Economics* 12, 605-617.
- Auerbach, A.J. and D. Reishus, 1988, The impact of taxation on mergers and acquisitions, in A. Auerbach, ed.: *Mergers and Acquisitions* (University of Chicago Press, Chicago, IL).
- Berne, A., R. Haugen, and L. Senbet, 1981, An equilibrium analysis of debt financing under costly tax arbitrage and L. Senbet, 1981, An equilibrium analysis of debt financing under costly tax arbitrage and agency problems, *Journal of Finance* 36, 569-581.
- Carleton, W., D. Guilkey, R. Harris, and J. Stewart, 1983, An empirical analysis of the role of the medium of exchange in mergers, *Journal of Finance* 38, 813-826.
- De Angelo, H. and R. Masulis, 1980, Optimal capital structure under corporate and personal taxation, *Journal of Financial Economics* 8, 3-30.

Öneri, C.1, S.3

- Demsetz, H. and K. Lehn, 1985, The structure of corporate ownership: Causes and consequences, *Journal of political Economy* 93, 1155-1177.
- Eckbo, B.E., R. Giammarino, and R. Heinkel, 1988, Asymmetric information and the medium of exchange in takeovers: Theory and evidence, Working Paper, University of British Columbia.
- Fishman, M.J., 1989, Preemptive bidding and the role of the medium of exchange in acquisitions, *Journal of Finance* 44, 41-57.
- Franks, J., R.S. Harris, and C. Mayer, 1988, Means of payment in takeovers: Results for the U.K. and the U.S., in A. Aurbach, ed: *Mergers and Acquisitions* (University of Chicago Press, Chicago, IL).
- Friend, I. and J. Hasbrouck, 1987, Determinants of capital structure, in A. Chen, ed: *Research in Finance*, Vol. 7 (JAI Press, Inc., Greenwich, CT).
- _____, and L. Lang, 1988, An empirical test of the impact of managerial self interest on corporate capital structure, *Journal of Finance* 43, 271-281.
- Hansen, R.G., 1984 Information asymmetry and the means of payment in auction, Working Paper, Amos Tuck School of Business, Dartmouth College.
- _____, 1987, A theory for the choice of exchange medium in mergers and acquisitions, *Journal of Business* 60, 75-95.
- Harris, M. and A. Raviv, 1988, Corporate control contests and capital structure, *Journal of Financial Economics* 20, 55-86.
- Huang, Y.S. and R.A. Walking, 1987, Target abnormal returns associated with acquisition announcements, *Journal of Financial Economics* 19, 329-349.
- Kim, W. S. and E. Sorensen, 1986, Evidence on the impact of the agency costs of debt on corporate debt policy, *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 21, 131-144.

SİVAS İLİNİN NÜFUS HAREKETLİLİĞİ DIE BEVÖLKERUNGSBEWEGUNG DER STADT SIVAS

Dr.Nuriye GARİPAĞAOĞLU (FARIMAZ)*

ÖZET

Demografik bakımdan çeşitli yönleriyle ilgi çekebilen Sivas şehrinde nüfus hareketliliği araştırmaya değer konulardan birini oluşturmaktadır.Gerek 1975-1980 ve gerekse 1980-1985 dönemlerinde sivas nüfus akımıyla büyük sanayi merkezlerini besleyen iller arasında yer almaktadır.Ayrıca Sivas büyük merkezlere göç vermeye kalmayıp,bu merkezlerden bir miktarda nüfus almaktadır.Söz konusu şehrin nüfus hareketliğinde ikinci derecede Kayseri,Tokat,Malatya,Erzincan gibi komşu iller etkin olmaktadır.

ZUSAMMENFASSUNG:

Die bevölkerungsbewegung in der stadt Sivas,die wegen ihrer Bewölkerung mit verschiedenen hinsichten interesse zieht,ist ein der forschungsthemen.

Sowohl in den jahren 1975-1980 als auch 1980-1985 findet Sivas mit ihren Bevölkerungswanderungen in den städten platz, die den industriezentren verstärken.Ausserdem bringt Sivas nicht nur ihre bevölkerung zu grossen zentren zum einsturz,sondern sie nimmt auch von diesen zentren eine kleine Menge Bevölkerung als wanderung.

In der Bevölkerungsbewegung der oben zitierten stadt haben die nachbarstädte wie Kayseri,Tokat,Malatya, Erzincan in zweitem aussmass einfluss.

GİRİŞ:

Ülkemizde iç göçler 1950'lerden itibaren önemli ölçüde artış göstermiştir.1975-1980 döneminde ise göç hareketi hızlanarak devam etmiştir.1980'li yıllardan beride bu hareket,ülkenin sanayileşme hızıyla paralelleşmiştir.Nüfustaki bu aktivite,başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere yönelmektedir.Türkiye genelinde iç göçlerde Kars,Erzurum,Artvin,Gümüşhane,Erzincan,Amasya ve Kastamonu illeri gibi Sivas'ın da önemli bir yeri vardır.

Bütünüyle Türkiye'nin nüfus hareketliliğinden ayrı düşünilemeyen Sivas'ın diğer illerle olan nüfus alış-verişi bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır.Bunun için D.İ.E.'nin 1980 ve 1985 yıllarında basılan "Nüfus sayımı 12-10-1980 ve 20-10-1985 daimi ikametgaha göre iç göçler" isimli yayınından yararlanılmıştır.

Metot olarak öncelikle her dönem kendi içerisinde değerlendirilmiş,daha sonra dönemler mukayese edilerek sonuca gidilmiştir.

1975-1980 DÖNEMİ :

Dış göç, iç göç ve net göç miktarları dikkate alındığında; herşeyden önce Sivas'ın diğer illere bir miktar nüfus gönderdiği ve bir miktarda nüfus aldığı anlaşılmaktadır.(Tablo 1) Ancak diğer illerle Sivas arasındaki nüfus hareketliliği,birbirine nazaran bir hayli farklılıklar göstermektedir.Şöyleki; Sivas'tan giden nüfusun yerleştiği illerin başında 35023 kişi ile İstanbul gelmektedir.Bunu 9975 kişi ile Ankara takip etmekte,5127 kişi ile Kayseri üçüncü sırada bulunmaktadır. Daha sonra aldığı göç miktarı itibariyle İzmir, Tokat, Kocaeli, Bursa, İçel ve Adana illeri önem kazanmaktadır. En az göç alan iller konumunda ise,

* M.Ü. A.E.F., Coğrafya Eğitim Bölümü, Öğretim Görevlisi

Nuriye FARIMAZ

Bingöl, Hakkari, Bitlis, Rize, Artvin, Adıyaman, Burdur, Sinop, Mardin, Çankırı, Kırşehir, Uşak ve Siirt bulunmaktadır.

Sivas'a göç veren illerin başında göç alışıyla dikkat çeken İstanbul ili yer almaktadır.(6498 kişi). Bunu yine 2804 kişi ile Ankara izlemektedir. Bunların dışında sırasıyla Tokat, Kayseri, Malatya, İzmir, Samsun, Adana, Erzurum, Giresun gibi illerde dikkat çekmektedir.

Sivas'la diğer iller arasında gerçekleşen net göç olayı incelendiğinde; bu şehrin bazı illerden azda olsa göç aldığı,ama önemli miktarda nüfus kaybına uğradığı anlaşılmaktadır. Net göç miktarlarına göre Sivas'ın kazançlı çıktığı bazı iller arasında Giresun, Kars, Malatya, Erzurum, Mardin, Ağrı, Adıyaman, Trabzon, Rize, Artvin, Kırşehir, K.Maraş, Bitlis, Muş ve Tunceli görülmektedir.

Net göç miktarına göre Sivas'tan nüfus alan illerin başında 28525 kişi ile yine İstanbul göze çarpmaktadır.

7171 kişi ile Ankara ikinci sıraya yerleşmekte, bunları 4092 kişi ile Kayseri'nin izlediği görülmektedir.

Daha sonra ise önem sırasına göre İzmir, Kocaeli, Bursa, İçel illeri gelmektedir. Bu durumda sivas ilinde nüfus akımı 1975-1980 döneminde başta İstanbul olmak üzere, Ankara, Kayseri, İzmir, Kocaeli, Bursa ve İçel gibi büyük sanayi merkezlerine yönelmiştir. Ayrıca Hatay, Tokat, Zonguldak, Manisa, Erzinan, Adana, Balıkesir, Bolu, Antalya, Eskişehir ve Aydın ikinci derecede göç alan illerdir. Bunların dışında Sivas'la nüfus alışverişinde kazançlı çıkan diğer illerin net göç miktarları pek önemli değildir.

Bu dönemde toplam olarak Sivas'tan 74778 kişi başka illere yerleşmiştir. 24485 kişi ise diğer illerden Sivas'a gelmiştir.Bu duruma göre,bahsedilen devrede Sivas'ın net göç miktarı -50293'dür. Yani Sivas dışarıya 50293 kişi vererek,Türkiye illeri arasında birinci sıraya yerleşmiştir. Net göç oranı %0 -67,8 ile dikkati çekmektedir.1)

Sivas'ın diğer illere verildiği göç miktarı %0 oranına göre değerlendirildiğinde (Tablo 2) şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

-İstanbul % 0 468 oranı ile Sivas'ın dışarıya verdiği göçün nerede ise yarsını kendisine çekmiştir.

-Ankara %0 133 oranı ile burada da ikinci sırasını korumaktadır.

-Kayseri ve İzmir illeri toplam %0 116 oranıyla üçüncü sırada görülmektedir.

-Tokat, Kocaeli, Bursa, İçel, Adana gibi iller ise ; %0 21 ile 14 arasında değişen oranlarla toplam %0 85'lik bir paya sahiptir.

-Oranları %0 10-11 arasında değişen Malatya, Samsun, Hatay, Erzinan gibi merkezlerin toplamı %043 olarak gerçekleşmiştir.

-Diğer 53 ilin Sivas'tan aldığı toplam nüfus oranı %0 155 civarında görülmektedir.

-İstanbul, Ankara, Kayseri ve İzmir gibi büyük sanayi merkezleritoplam %0 717 oranı ile Siva'tan göç eden nüfusun 1/3 den fazlasını kendilerinde toplamışlardır. Bu yönüyle Sivas nüfusunun aktığı 4 önemli merkez oldukları anlaşılmıştır.

-Geriye kalan %0 283'lük oran ise 62 il arasında paylaşılmaktadır.

-Sivas nüfusu, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük mekezlere yönelmekle birlikte, Kayseri, Tokat, Malatya ve Erzinan gibi komşu illerde bir nüfus akımı gözlenmektedir. Hatta, Kayseri'nin bu bakımdan İzmir'inde önünde yer aldığı gözlenmektedir.

Aynı dönemde diğer illerden Sivas'a yerleşen %0 oranlarına göre gösterdiği durum ise şöyledir.(Tablo 3):

-Tokat %0 30 'un üzerinde bir değer göstererek diğer iller arasında birinci sıraya yerleşmiştir.

-İkinci sırada oranları %0 20-30 arasında değişen Kayseri ve İstanbul bulunmaktadır.Bu iki ilin toplam oranı ise %0 52'dir.

-Malatya, Samsun, Giresun, Ankara, Erzinan, İçel ve Adana % 10-20 arasında değişen oranlarla Sivas'a Nüfus gönderen illerdir.

Öneri, C.1, S.3

-Diğer illerin Sivas'a verdiği göç oranı ise %0 1,5-9,5 arasında kalmaktadır.

-Dikkat çeken bir başka husus ise, Sivas'ın nüfusunu çeken illerin aynı zamanda Sivas'a en fazla göç veren iller durumunda olmadığıdır. Ancak Kayseri ikinci sıraya yerleşerek, nüfus alış verişindeki hareketliliği ile dikkat çekmektedir.

-Sivas'lı nüfusun odak merkezi olan İstanbul ise, burada üçüncü sırada gözükmektedir.

-Sivas'dan aldığı göçe göre ikinci sırada bulunan Ankara, verdiği göç oranı itibarıyla yedinci sıraya gelmiştir.

-Sivas nüfusunu dördüncü derecede çeken İzmir ise, burada onbirinci sıraya yerleşmektedir.

-Tokat, Kayseri, Malatya ve Erzincan gibi komşu illerin Sivas'la aralarında önemli bir hareketliliğin olduğu anlaşılmaktadır.

-Belirtilen dönemde, diğer illerin dışarıya verdikleri göç miktarı 2.679708 kişi civarındadır. Bu toplamın ancak 24362 kişisi yerleşim yeri olarak Sivas'ı seçmiştir. Bu duruma göre Türkiye genelinde Sivas'ın aldığı göç oranı %0 9.1'i bulmaktadır.

Bir başka açıdan, yani Sivas'tan giden ve Sivas'a gelen nüfusun yerleşim merkezlerine göre dağılımı dikkate alındığında önemli bir-iki husus göze çarpmaktadır.(Tablo 7)

-Sivas'tan dışarıya giden toplam 74778 kişinin enönemli kısmını bucak ve köyler vermiştir. (33933 kişi) ve (%0 454) Bu oran nerede ise %50'yi bulmaktadır.

-İl merkezi ise, az bir farkla (%0 310) ilçe merkezlerin (%0 236) önünde yer almaktadır.

-Sivas'a yerleşen toplam 24485 kişinin yarısından fazlası(%0 516) ise il merkezini tecih etmiştir.(tablo 8)

-İlçe merkezleriyle bucak ve köylere yerleşenlerin oranları arasında önemli bir fark gözükmemektedir. (ilçe merkezleri %0 254, Bucak ve Köyler %0 230)

1980-1985 DÖNEMİ :

Dış göç, iç göç ve net göç miktarları (tablo 4)'nın ışığı altında, Sivas'la diğer iller arasında nüfus akışının bu dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Yine İstanbul'un 28535 kişiyi kendisine çektiği ve bu anlamda birinci derecede göç aldığı gözlenmektedir. Bu oran ise % 41 tekabül etmektedir. Ankara 7417 kişi ile göç alan ikinci önemli merkez olurken, İzmir 3890 kişi ile üçüncü ve Kayseri 3174 kişi ile dördüncü olmuştur. Bunları sırasıyla Tokat, İçel, Adana, Kocaeli, Bursa, Malatya ve Antalya izlemektedir. En az göç alan iller olarak da Hakkari, Tunceli, Burdur ve Uşak gözükmektedir.

Sivas'a önemli miktarda göç veren illerin başında İstanbul (7204 kişi) olmak üzere, bunu Ankara(3394 kişi), Kayseri (1650 kişi), Tokat (1463 kişi), İzmir (1201 kişi) izlemektedir. Daha sonra ise, Malatya, Samsun, Erzurum, Adana, Erzincan ve Konya önem kazanmaktadır. En az göç veren iller arasında ise, Hakkari, Bitlis, Burdur, Uşak, Sinop ve Muş yer almaktadır.

Afyon ve Hakkari bulunmaktadır. İstanbul net göç miktarıyla (21331 kişi) yine ön sıradadır. Ankara (4023 kişi) ve İzmir (2689 kişi) İstanbul'dan sonra en kazançlı iller arasında görülmektedirler. Bunları sırasıyla

Net göç

1) Net göç oranı : $\frac{\text{Net göç}}{\text{İlin 1975 nüfusu}} \times 100$ (Samira Yener'e göre)

Kayseri, Manisa, Sakarya ve Erzincan gibi 3.dereceden göç alan iller göze çarpmaktadır. Kazançlı Durumda olan diğer illerin ise net göç miktarları önemli değerler göstermemektedir.

Bahsedilen devrede Sivas dışarıya toplam olarak 69028 kişi göndermiş ve dışardanda 31331 kişi almıştır. Buna göre Sivas'ın net göç miktarı -37607 civarında gerçekleşmiştir. Kısacası Sivas 37607 kişi civarında nüfus kaybına uğramıştır. Bu dönemin net göç oranı ise %0 -50 olmuştur.2)

Tablo 5 Sivas'ın bu dönemde dışarıya verdiği nüfusun %0 oranına göre tasnifini

Nuriye FARIMAZ

vermektedir. Böyle bir değerlendirmeden çıkarılabilecek belli başlı sonuçlar şunlardır:

-%0 413'lük bir oran ile İstanbul, Sivas'ın verdiği göçün yarıya yakın bir kısmına sahip gözükmektedir.

-İkinci sırada %0 107'lik bir payla Ankara bulunmaktadır.

-İzmir %0 56, Kayseri %0 46'lık oranlarla toplam %0 102 değerine ulaşmıştır.

-Tokat, İçel, Adana, Kocaeli, Bursa, Malatya, Antalya %0 16 - 31 arasında değişen oranlarla toplam %0 145' lik bir paya sahiptirler.

-Erzincan, Samsun, Giresun, Balıkesir ve Konya'nın oranları ise % 0 10 ile 13 arasında olup toplam payları %0 55'tir.

-Diğer 50 ilin aldıkları nüfus oranı % 0 10'un altındadır. Bu illerin toplam payı ise %0 178'i bulmaktadır.

-İstanbul, Ankara, İzmir ve Kayseri'nin aldıkları toplam göç oranı %0 622 civarında olup, Sivas'ın verdiği nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır.

-Bu dönemde de Sivas'ın nüfusunu İstanbul, Ankara, İzmir gibi sanayi merkezleri çekmektedir.

-İkinci derecede ise Sivas nüfusu Kayseri, Tokat, Malatya, Erzincan gibi komşu illerle İçel, Adana, Kocaeli, Bursa ve Antalya gibi iş merkezlerine yönelmektedir.

-Sivas'ın dışardan aldığı göç miktarının %0 oranına göre değerlendirilmesi (tablo 6) neticesinde :

-Tokat ve Kayseri %0 34 -38 arasında değişen oranlarla ilk sıraya yerleşmişlerdir. Bunların toplamları ise %0 78 bulunmaktadır.

-Toplam oranları % 0 46,9 civarında olan İstanbul ve Erzincan illeri, %0 21-26 arasındaki oranlarla ikinci sıradadırlar.

-Malatya, Ankara, Samsun, Yozgat, İçel, Amasya, Giresun, İzmir, Hatay gibi iller Sivas'a üçüncü dereceden nüfus veren merkezlerdir. %0

10-18 arasında değişen oranlarla toplam %0 118.4'lük payları vardır.

-Geriye kalan illerin oranları %0 3 - 10 arasında değişmektedir. Toplamları ise %0 339.3'e ulaşmaktadır. Bu değer ise Sivas'a yerleşen nüfusun 1/3'ü kadardır.

-İstanbul ili Sivas'a verdiği göçün oranı itibariyle üçüncü sırada bulunmaktadır.

-Diğer büyük merkezlerden Ankara altıncı, İzmir ise onikinci sırada görülmektedir.

-Tokat, Kayseri, Erzincan, Malatya ve Yozgat gibi komşu illerle Sivas arasında önemli ölçülerde bir nüfus alış-verişi gözlenmektedir.

-Bu dönemde Türkiye genelinde illerin dışarıya verdiği göç toplamı 2819081 kişi olup bunun sadece 31441 tanesi Sivas'a yerleşmiştir. Dolayısıyla Sivas'ın Türkiye genelinde aldığı göç oranı %0 11.2 dir.

-Sivas'ın nüfus hareketliliği adı geçen dönemde birde yerleşim merkezlerine göre dağılım esas alınarak değerlendirildiğinde (tablo 7 ve 8) şu gibi sonuçlara ulaşılmaktadır:

-Sivas'ın verdiği nüfusun (69028 kişi) oran olarak yerleşim alanlarına göre dağılımı 72404 az çok birbirine yakınlık göstermekle beraber, Bucak ve Köyler (%0 346) önde yer almaktadır. Bunu %0 337 ile.

Net göç

$$2\text{-Net göç oranı} = \frac{\text{Net göç}}{\text{İlin 1980 nüfusu}} \times 100$$

İlin 1980 nüfusu

İlçe merkezleri takip etmekte, en az değerlerde il merkezi (%0 317) dikkat çekmektedir.

Sivas'a göç eden toplam 31331 kişinin ise, yandan fazlası (%0 527) il merkezine yerleşmiştir. Bunu ilçe merkezleri (%0 272) izlemiş ve daha az olarak Bucak ve Köyler (%0 201) tercih edilmiştir.

**1975-1980 VE 1980-1985
DÖNEMLERİNİN MUKAYESESİ
VE SONUÇ:**

Çalışmanın esasını oluşturan 1975-1980 ve 1980-1985 dönemleri karşılaştırılarak, önemli bazı hususlar tespit edilmiştir.

-Her iki dönemde de Sivas'tan göç alan illerin başında İstanbul gelmekle birlikte, 1980-1985 arasında İstanbul'un aldığı nüfusta bir miktar azalma görülmektedir.

-Ankara ikinci sırasını koruyarak 1980-1985 döneminde aldığı nüfus payını artırmıştır.

-Aldığı nüfus miktarı itibari ile, 1975-1980 döneminde İzmir üçüncü durumda iken, 1980-1985 döneminde Kayseri üçüncülüğe yükselmiştir.

-Tokat, İçel, Adana, Kocaeli, Bursa, Malatya ve Antalya gibi illerin aldıkları miktarlar iki dönem arasında değişiklik görmeye beraber, İstanbul, Ankara, İzmir ve Kayseri'den sonra ikinci dereceden göç alan merkezler olarak belirmektedirler.

-1975-1980 döneminde Hakkari, Tunceli ve Uşak en az göç alan iller durumunda iken 1980-1985 de Bingöl, Bitlis, Rize, Artvin, Adıyaman, Burdur, Sinop, Mardin, Çankırı, Kırşehir ve Siirt gibi merkezler dikkat çekmektedir.

-Sivas'a göç veren illerin başında ise her iki dönem içinde yine İstanbul bulunmaktadır.

-Ankara ise ikinciliğini koruyarak, kararlılığını burada da göstermiştir.

-Bu illeri 1975-1980 döneminde Tokat 1980-1985 te ise Kayseri izlemektedir.

-İzmir, Malatya, Samsun, Adana, Erzurum, Erzincan, Giresun gibi iller farklı dereceden göç vermeleri ile dikkat çekmektedirler.

-Sivas'ın net göç miktarı 1975-1980 döneminde %0 -67.8 oranında gerçekleşirken bu oran 1980-1985 de %0-50 ye düşerek kısmi bir artış kaydetmiştir. Bir başka ifade ile, Sivas'ın nüfus kaybında bir azalma görülmektedir.

-Sivas'tan göç alan illerin %0 oranına göre değerlendirilmesi yapıldığında, en fazla nüfus çeken merkezlerin yine İstanbul, Ankara, İzmir ve Kayseri olduğu gözlenmektedir. Belirtilen iller 1975-1980 döneminde Sivas'tan toplam %0 717 oranında göç alırken, 1980-1985 de bu oran %0 622 olarak gerçekleşmiştir. Yani son dönemde büyük merkezlere gönderilen nüfusta az da olsa bir düşüş izlenmektedir. Dolayısıyla diğer illere verilen göç miktarında kısmi bir artış gerçekleşmiştir.

-Sivas'a göç veren illerin başında bulunan Tokat ve Kayseri'nin oranları son dönemde artış kaydetmiştir. (1975-1980'de %0 61,5 iken, 1980-1985'de %0 71.8'dir.)

-1975 -1980 döneminde Sivas'ın Türkiye genelinde aldığı göç %0 9.1 olarak gerçekleşirken, 1980-1985' de bu değer %0 11.2'ye yükselmiştir. Buna göre, Sivas'ın aldığı göçte belli bir miktar artış olduğu anlaşılmaktadır.

-Sivas'tan göçen, diğer illere yerleşen nüfusun yerleşim merkezlerine dağılımlarında bu iki devre arasında farklı oranlarla belirmektedir. 1975-1980 döneminde giden nüfusun %50 ye yakını Bucak ve köyler vermiştir. İl ve ilçe merkezlerinin oranları ise birbirine yakın gözükmektedir. 1980-1985'de yerleşim merkezleri arasında yine buçak ve köyler önde olmakla beraber, İlçe merkezleri ile il merkezi arasında önemli farklar bulunmamaktadır.

-Sivas'a gelen nüfusun yerleşim merkezlerine göre dağılımında ise, 1975-1980 arasında % 50'nin üzerindeki oranla il merkezi dikkat çekmektedir. İlçe merkezleri ile Köy ve Bucaklara yerleşenlerin oranları birbirine yakın bulunmaktadır. 1980-1985 döneminde de il merkezi %50'nin üzerinde bir değer göstermektedir. İlçe merkezleri ikinci dereceden nüfus çeken alanlar olarak belirlemekte, Bucak ve Köyler ise daha düşük oranda göç almaktadır.

-Sivas'la diğer iller arasında her ne kadar nüfus alış-verişi izleniyorsa da bu hareketlilik daha çok İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük sanayi merkezleri ile Kayseri, Tokat, Malatya ve Erzincan gibi komşu iller arasında gerçekleşmektedir.

-Sivas'ın son dönemde verdiği nüfusta bir azalma ve aldığı nüfusta kısmi bir artış

Nuriye FARIMAZ

kaydedilmiş hala, dışarıya önemli bir ölçüde göç veren iller arasında yer almaktadır.

-Bütün bu değerlendirmeler Sivas'ın hala yüksek oranda dışarıya göç verdiğini

göstermektedir. Bu durum ise, Türkiye genelinden ayrı düşünülemez. Göçü teşvik eden ekonomik, sosyal ve kültürel kökenli bir dizi sebeple ilgili bulunmaktadır.

TABLO I: 1975 - 1980 DÖNEMİNDE SİVAS'IN DIŞ GÖÇ , İÇ GÖÇ VE NET GÖÇ MİKTARLARINA GÖRE DURUMU.

İLLER	SİVAS'TAN GİDEN NÜFUS	SİVAS'A GELEN NÜFUS	NET GÖÇ
ADANA	1078	759	-319
ADİYAMAN	80	129	+49
AFYON	159	109	-50
AĞRI	106	160	+54
AMASYA	351	221	-130
ANKARA	9975	2804	-7171
ANTALYA	420	160	-260
ARTVİN	68	99	+31
AYDIN	320	115	-205
BALIKESİR	561	285	-276
BİLECİK	125	51	-74
BİNGÖL	44	43	-1
BİTLİS	74	81	+7
BOLU	357	94	-263
BURDUR	82	56	-26
BURSA	1294	225	-1069
ÇANAKKALE	224	123	-101
ÇANKIRI	87	43	-44
ÇORUM	173	153	-20
DENİZLİ	191	103	-88
DİYARBAKIR	249	185	-64
EDİRNE	206	159	-47
ELAZIĞ	348	186	-162
ERZİNCAN	756	422	-334
ERZURUM	526	612	+86
ESKİŞEHİR	398	168	-230
GAZİANTEP	248	168	-80
GİRESUN	327	610	+283
GÜMÜŞHANE	117	101	-16
HAKKARİ	53	15	-38
HATAY	813	170	-643
ISPARTA	182	69	-113
İÇEL	1133	364	-769
İSTANBUL	35023	6498	-28525
İZMİR	3479	799	-2680
KARS	229	354	+125
KASTAMONU	145	91	-54
KAYSERİ	5127	1035	-4092
KIRLARELİ	177	145	-32
KIRŞEHİR	90	113	+28
KOCAELİ	1374	177	-1197

Öneri, C.1, S.3

İLLER	SİVAS'TAN GİDEN NÜFUS	SİVAS'A NUFUS	GELEN	NET GÖÇ
KONYA	504	270		-234
KÜTAHYA	227	123		-104
MALATYA	849	947		+98
MANİSA	506	161		-345
K.MARAŞ	288	301		+13
MARDİN	86	170		+84
MUĞLA	158	86		-72
MUŞ	64	68		+4
NEVŞEHİR	200	89		-111
NİĞDE	157	116		-41
ORDU	262	253		-9
RİZE	77	116		+39
SAKARYA	304	129		-175
SAMSUN	814	797		-17
SİİRT	94	98		+4
SİNOP	84	62		-22
TEKİRDAĞ	288	185		-103
TOKAT	1554	1179		-375
TRABZON	155	196		+41
TUNCELİ	69	73		+4
Ş.URFA	118	117		-1
UŞAK	91	49		-42
VAN	129	112		-17
YOZGAT	377	315		-62
ZONGULDAK	554	219		-335
TOPLAM	74778	24485		-50293

TABLO 2 : 1975-1980 DÖNEMİNDE SİVAS'IN DİĞER İLLERE VERDİĞİ GÖÇ MİKTARINA GÖRE DURUMU:

SİVAS'IN GÖÇ VERDİĞİ İLLER	SİVAS'TAN GİDEN NÜFUS	GİDEN NÜFUSUN %O	%O GÖRE ORANI	GURUPLANDIRILAN İLLER SAYISI
İSTANBUL	35023	468	470-465	1
ANKARA	9975	113	135-130	1
KAYSERİ	5127	69		
İZMİR	3479	47	70-45	2
TOKAT	1554	21		
KOCAELİ	1374	18		
BURSA	1294	17		
İÇEL	1133	15		
ADANA	1078	14	25-14	5
MALATYA	849	11		
SAMSUN	814	11		
HATAY	813	11		
ERZİNCAN	756	10	11-10	4
BALIKESİR	561	8		
ZONGULDAK	554	7		
ERZURUM	526	7		

Nuriye FARIMAZ

SIVAS'IN GÖÇ VERDİĞİ İLLER	SIVAS'TAN GİDEN NÜFUS	GİDEN NÜFUSUN ORANI	%0 GÖRE GUPLANDIRMA	ORANI	GURUPLANDIR MAYA GİREN İLLER SAYISI
MANİSA	506	7			
KONYA	504	7		8-7	5
ANTALYA	420	6			
ESKİŞEHİR	398	5			
YOZGAT	377	5			
BOLU	357	5			
AMAYA	351	5			
ELAZIĞ	348	5		6-5	6
GİRESUN	327	4			
AYDIN	320	4			
SAKARYA	304	4			
K.MARAŞ	288	4			
TEKİRDAĞ	288	4			
ORDU	262	4			
DİYARBAKIR	249	3			
GAZİANTEP	248	3			
KARS	229	3			
KÜTAHYA	227	3			
ÇANAKKALE	224	3			
EDİRNE	206	3			
NEVŞEHİR	200	3			
DENİZLİ	191	3		4-3	14
DİĞERLERİ	3044	40		2-0	28
TOPLAM	74778	1000		----	66

(Sivas'tan göç ederek A iline yerleşen nüfus x 1000)

Sivas'tan göç eden toplam nüfus

TABLO 3 : 1975-1980 DÖNEMİNDE DİĞER İLLERDEN GÖÇEDEN TOPLAM NÜFUS İÇERİSİNDE SIVAS'A GELENLERİN %0 ORANLARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI:

İLLER	İLİN DIŞARIYA VERDİĞİ TOPLAM GÖÇ	SIVAS'A GELEN NÜFUS	SIVAS'A GÖÇ EDEN NÜFUS %0 ORANI	%0 ORANINA GÖRE GRUPLANDIRMA
TOKAT	34990	1179	33.7	>30
KAYSERİ	37197	1035	27.8	
İSTANBUL	268419	6498	24.2	20-30
MALATYA	48291	947	19.6	
SAMSUN	46019	797	17.3	
GİRESUN	35257	610	17.3	
ANKARA	203949	2804	13.7	
ERZİNCAN	33649	422	12.5	
İÇEL	33222	364	11.0	
ADANA	73328	759	10.3	10-20
İZMİR	83898	799	9.5	
AMASYA	24436	221	9.0	
ERZURUM	76722	612	7.9	
YOZGAT	40268	315	7.8	
TEKİRDAĞ	23581	185	7.8	
ANTALYA	22135	160	7.2	
KIRKLARELİ	21620	145	6.7	

Öneri, C.1, S.3

İLLER	İLİN DIŞARIYA VERDİĞİ TOPLAM GÖÇ	SİVAS'A GELEN NÜFUS	SİVAS'A GÖÇ EDEN NÜFUS %0 ORANI	%0 GÖRE ORANINA GRUP- LANDIRMA
EDİRNE	24063	159	6.6	
ORDU	39758	253	6.3	
BURSA	36932	225	6.1	
K.MARAŞ	50132	301	6.0	
ZONGULDAK	36572	219	6.0	
ADİYAMAN	22357	129	5.8	
NEVŞEHİR	15960	89	5.6	
MÜĞLA	15181	86	5.6	
BALIKESİR	51647	285	5.5	
KÜTAHYA	22260	123	5.5	
HATAY	31546	170	5.4	
KIRŞEHİR	20938	113	5.4	
VAN	20751	112	5.4	
KOCAELİ	33157	177	5.3	
ÇANAKKALE	22509	123	5.3	5-10
GAZİANTEP	34071	168	4.9	
ELAZIĞ	39482	186	4.7	
ESKİŞEHİR	35387	168	4.7	
AĞRI	34784	160	4.6	
SAKARYA	28041	129	4.6	
KONYA	62613	270	4.3	
NİĞDE	26679	116	4.3	
ARTVİN	23160	99	4.3	
MANİSA	39499	161	4.1	
MARDİN	41713	170	4.0	
BURDUR	13949	56	4.0	
KARS	89983	354	3.9	
ÇORUM	39061	153	3.9	
AYDIN	28986	115	3.9	
UŞAK	12543	49	3.9	
TRABZON	49810	196	3.9	
DİYARBAKIR	48403	185	3.8	
RİZE	31456	116	3.7	
TUNCELİ	19962	73	3.6	
BİLECİK	14284	51	3.6	
DENİZLİ	29445	103	3.5	
SİİRT	28258	98	3.4	
BOLU	27365	94	3.4	
AFYON	33915	109	3.2	
GÜMÜŞHANE	31263	101	3.2	
ISPARTA	21456	69	3.2	
BİTLİS	28299	81	2.8	
KASTAMONU	34081	91	2.7	
MUŞ	25289	68	2.7	
BİNGÖL	16833	43	2.5	
Ş.URFA	51439	117	2.3	
HAKKARİ	6628	15	2.2	
SINOP	30314	62	2.0	
ÇANKIRI	27758	43	1.5	
BİLİNMEYEN	13805			<5
TOPLAM	2679708	24362	9.1	

A İlinde göç ederek Sivas'a yerleşen nüfus X 1000

A İlinde göç eden toplam nüfus

Nuriye FARIMAZ

TABLO 4: 1980 - 1985 DÖNEMİNDE SİVAS'IN DIŞ GÖÇ , İÇ GÖÇ VE NET GÖÇ MİKTARLARINA GÖRE DURUMU.

İLLER	SİVAS'TAN NÜFUS	GİDEN	SİVAS'A NÜFUS	GELEN	NET GÖÇ
ADANA		1469		726	-743
ADİYAMAN		128		105	-23
AFYON		196		207	+11
AĞRI		145		260	+115
AMASYA		316		336	+20
ANKARA		7417		3394	-4023
ANTALYA		1092		254	-838
ARTVİN		106		218	+112
AYDIN		397		228	-169
BALIKESİR		715		347	-278
BİLECİK		117		67	-50
BİNGÖL		115		101	-14
BİTLİS		150		66	-84
BOLU		296		161	-135
BURDUR		91		66	-25
BURSA		1319		355	-964
ÇANAKKALE		302		186	-116
ÇANKIRI		128		84	-44
ÇORUM		220		197	-23
DENİZLİ		268		187	-81
DİYARBAKIR		265		276	+11
EDİRNE		218		233	+15
ELAZIĞ		267		295	+28
ERZİNCAN		862		659	-203
ERZURUM		546		739	+193
ESKİŞEHİR		339		329	-10
GAZİANTEP		582		571	-11
GİRESUN		719		500	-219
GÜMÜŞHANE		122		144	+22
HAKKARİ		42		43	+1
HATAY		488		356	-132
ISPARTA		197		171	-26
İÇEL		1533		492	-1041
İSTANBUL		28535		7204	-21331
İZMİR		3890		1201	-2689
KARS		349		580	+231
KASTAMONU		192		125	-67
KAYSERİ		3174		1650	-1524
KIRLARELİ		233		149	-84
KIRŞEHİR		156		142	-14
KOCAELİ		1369		283	-1086
KONYA		707		654	-53
KÜTAHYA		362		161	-201
MALATYA		1120		833	-287
MANİSA		492		275	-217
K.MARAŞ		333		345	+12
MARDİN		232		180	-52
MUĞLA		282		110	-172
MUŞ		127		96	-31

İLLER	SİVAS'TAN NÜFUS	GİDEN	SİVAS'A NÜFUS	GELEN	NET GÖÇ
NEVŞEHİR		241		122	-119
NİĞDE		191		213	+22
ORDU		288		354	+66
RİZE		145		97	-48
SAKARYA		411		200	-211
SAMSUN		845		777	-68
SİİRT		154		139	-15
SİNOP		115		89	-26
TEKİRDAĞ		314		248	-66
TOKAT		2143		1463	-680
TRABZON		191		219	+28
TUNCELİ		56		96	+40
Ş.URFA		244		198	-46
UŞAK		94		69	-25
VAN		219		137	-82
YOZGAT		417		443	+26
ZONGULDAK		445		376	-69
TOPLAM		69028		31331	-37607

TABLO 5 : 1980-1980 DÖNEMİNDE SİVAS'IN DİĞER İLLERE VERDİĞİ GÖÇ MİKTARINA GÖRE DURUMU:

SİVAS'IN GÖÇ VERDİĞİ İLLER	SİVAS'TAN GİDEN NÜFUS	GİDEN NÜFUSUN %0 ORANI	%0 ORANI GÖRE GRUPLANDIRMA	GRUPLANDIR- MAYA GİREN İL SAYISI
İSTANBUL	28535	413	415-420	1
ANKARA	7417	107	110-105	1
İZMİR	3890	56		
KAYSERİ	31074	46	60-45	2
TOKAT	2143	31		
İÇEL	1533	22		
ADANA	1469	21		
KOCAELİ	1369	20		
BURSA	1319	19		
MALATYA	1120	16		
ANTALYA	1092	16	35-15	7
ERZİNCAN	862	13		
SAMSUN	845	12		
GİRESUN	719	10		
BALIKESİR	715	10		
KONYA	707	10	15-10	5
ERZURUM	546	8		
MANİSA	492	7		
HATAY	488	7		
ZONGULDAK	445	7		
YOZGAT	417	6		
SAKARYA	411	6		
AYDIN	397	6		
G.ANTEP	382	6		
KÜTAHYA	362	5		

Nuriye FARIMAZ

SİVAS'IN GÖÇ VERDİĞİ İLLER	SİVAS'TAN GİDEN NÜFUS	GİDEN NÜFUSUN %0 ORANI	%0 ORANI GÖRE GRUPLANDIRMA	GRUPLANDIRMAYA GİREN İL SAYISI
KARS	349	5		
ESKİŞEHİR	338	5		
K.MARAŞ	333	5		
AMASYA	316	5		
TEKİRDAĞ	314	5	8-5	14
ÇANAKKALE	302	4		
BOLU	296	4		
ORDU	288	4		
MUĞLA	282	4		
DENİZLİ	268	4		
ELAZIĞ	267	4		
DİYARBAKIR	265	4		
ŞURFA	244	4		
NEVŞEHİR	241	4		
KIRKLARELİ	233	3		
MARDİN	232	3		
ÇORUM	220	3		
VAN	219	3		
EDİRNE	218	3		
ISPARTA	197	3		
AFYON	196	3		
KASTAMONU	192	3		
NİĞDE	191	3		
TRABZON	191	3	4-3	19
DİĞERLERİ	1991	29	2-0	17
TOPLAM	69028	1000	---	66

TABLO 6 :1980-1985 DÖNEMİNDE DİĞER İLLERDEN GÖÇ EDEN TOPLAM NÜFUS İÇERİSİNDE SİVASA GELENLERİN %0 ORANINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI:

İLLER	İLİN DIŞARIYA VERDİĞİ TOPLAM GÖÇ	SİVAS'A GELEN NÜFUS	SİVAS'A GÖÇ EDEN NÜFUSUN %0 ORANI	%0 ORANINA GÖRE GRUPLANDIRMA
TOKAT	38842	1463	37.6	
KAYSERİ	48225	1650	34.2	35-40
İSTANBUL	279184	7204	25.8	
ERZİNCAN	31211	659	21.1	20-30
MALATYA	45820	833	18.2	
ANKARA	220885	3394	15.3	
SAMSUN	52396	777	14.8	
YOZGAT	34299	443	12.9	
İÇEL	39749	492	12.4	
AMASYA	27559	336	12.0	
GİRESUN	41917	500	11.9	
İZMİR	112070	1201	10.7	
HATAY	34789	356	10.2	10-20
ADANA	75843	726	9.6	
K.MARAŞ	35681	345	9.6	
ARTVİN	23131	218	9.4	
ERZURUM	78152	739	9.4	
G.ANTEP	41263	371	9.0	

Öneri, C.1, S.3

İLLER	İLİN DIŞARIYA VERDİĞİ TOPLAM GÖÇ	SİVAS'A GELEN NÜFUS	SİVAS'A GÖÇ EDEN NÜFU- SUN %0 ORANI	%0 ORANINA GÖRE GRU- P- LANDIRMA
KONYA	72101	654	9.0	
TEKİRDAĞ	27628	248	9.0	
ANTALYA	29088	254	8.7	
BALIKESİR	49982	437	8.7	
AĞRI	32637	260	7.9	
EDİRNE	29269	233	7.9	
ELAZIĞ	37055	295	7.9	
ZONGULDAK	47770	376	7.9	
ORDU	44876	354	7.9	
BURSA	46631	355	7.6	
ESKİŞEHİR	36489	279	7.6	
KARS	75635	580	7.6	
ISPARTA	23471	171	7.3	
KOCAELİ	39123	283	7.2	
NEVŞEHİR	17063	122	7.1	
NİĞDE	30043	213	7.1	
ÇANAKKALE	26808	186	6.9	
HAKKARİ	6263	43	6.8	
AYDIN	34056	228	6.7	
KIRŞEHİR	21114	142	6.7	
KÜTAHYA	23335	161	6.7	
SAKARYA	29775	200	6.7	
MANİSA	41614	275	6.6	
DENİZLİ	29716	187	6.3	
KIRKLARELİ	23544	149	6.3	
BİNGÖL	16989	101	5.9	
AFYON	37518	207	5.5	
BİLECİK	12041	67	5.5	
BOLU	29811	161	5.4	
GÜMÜŞHANE	26869	144	5.3	
MUĞLA	20684	110	5.3	
ÇORUM	37969	197	5.2	
DIYARBAKIR	52775	276	5.2	
VAN	27459	137	5.0	5-10
UŞAK	13930	69	4.9	
ŞURFA	42068	198	4.7	
MARDİN	40115	180	4.5	
TRABZON	48514	219	4.5	
SİNOP	21820	89	4.1	
BURDUR	16805	66	3.9	
SİİRT	36449	139	3.8	
ADİYAMAN	28434	105	3.7	
MUŞ	25585	96	3.7	
KASTAMONU	34681	125	3.6	
TUNCELİ	26288	96	3.6	
BİTLİS	20760	66	3.2	
ÇANKIRI	27136	84	3.1	
RİZE	32919	97	2.9	
BİLİNMEYEN	5390	20	3.7	<5
TOPLAM	2819081	31441	11.2	

Nuriye FARIMAZ

TABLO 7: 1975-1985 DÖNEMLERİ ARASINDA SIVAS'TAN GİDEN NÜFUSUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YILLAR	YERLEŞİM MERKEZİ	GİDEN NÜFÜS MİK.	%0 ORANI	TOPLAM
1975-1980	İL	23172	310	
1975-1980	İLÇE	17673	236	
1975-1980	BUCAK-KÖY	33933	454	
TOPLAM				74778
1980-1985	İL	21871	317	
1980-1985	İLÇE	23259	337	
1980-1985	BUCAK-KÖY	23898	346	
TOPLAM				69028

TABLO 8: 1975-1985 DÖNEMLERİ ARASINDA SIVAS'A GELEN NÜFUSUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI

YILLAR	YERLEŞİM MERKEZİ	GELEN NÜFÜS MİK.	%0 ORANI	TOPLAM
1975-1980	İL	12644	516	
1975-1980	İLÇE	6217	254	
1975-1980	BUCAK-KÖY	5624	230	
TOPLAM				24485
1980-1985	İL	16505	527	
1980-1985	İLÇE	8539	272	
1980-1985	BUCAK-KÖY	6287	201	
TOPLAM				31331

YARARLANILAN KAYNAKLAR :

ATALAY, İ. (1991) ; Türkiye Coğrafyası. Ankara.

ŞEN, E. (1984) ; Türkiye'de mevsimlik iş gücü göçleri üzerine düşünceler. Ege coğrafya dergisi, sayı : 2, İzmir.

TANDOĞAN, A. (1989) ; Türkiye nüfus hareketinde İstanbul'un yeri. Coğrafya araştırmaları dergisi, sayı : 1 Ankara

TÜMER TEKİN, E. (1977) Türkiye'de iç göçler üzerine. İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Dergisi, sayı : 22, İstanbul

YENER, S. (1977) ; 1965-1970 döneminde iller arası göçler ve göç edenlerin nitelikleri. D.P.T. yay. no: 1528, Ankara.

Genel nüfus sayımı. 12-10-1980 ve 20-10-1985 Daimi ikametgaha göre iç göçler. T.C. Başbakanlık D.İ.E. Ankara.

INFLATION IN THE CAPITAL MARKET - A MONEY MACHINE?

Dr. Joachim Behrendt*

1. Introduction

A corporation which wants to calculate the net present value of an investment needs a discount rate. Typically, it takes the long-term capital market interest rate for this purpose. For financing the corporations investments, it has to decide which credit instruments cause which capital costs. This means it has to get informations about capital market interest rates as well. To manage the daily cash flows with a cash management system and to optimize cash balance, it needs capital market interest rates to know about his opportunity costs of cash balance a third time. Nearly every decision in

financial management depends on capital market interest rates.

Table 1 shows a few rates of interest and of inflation for Turkey. It is easily to see that interest rates in Turkey exceed interest rates in countries with lower inflation; inflation seems to increase interest rates. But what is the exact relationship between interest rates and the rate of inflation? Does taxation have an influence on interest rates? What are the consequences of higher interest rates for financial decisions of corporations in high-inflation countries? This paper tries to show a few answers for this questions.

	CPI	WPI	P _{CPI} / month	P _{WPI} / month	P _{CPI} / year	P _{WPI} / year	i _o (Overn)	i _d (sight)	i _d (month)	i _d (year)
Jan 92	1046,70	893,80	9,37	11,03	78,50	69,02	60,39	12,10	57,40	72,20
Feb 92	1099,40	940,70	5,03	5,25	77,84	69,01	63,03	12,00	56,90	71,70
Mar 92	1152,90	981,00	4,87	4,28	78,69	68,09	63,76	11,90	56,90	71,70
Apr 92	1196,20	1002,50	3,76	2,19	73,99	63,01	65,83	11,70	58,00	74,00
May 92	1206,70	1009,50	0,88	0,70	69,86	59,50	67,63	11,80	58,40	74,50
Jun 92	1212,60	1012,00	0,49	0,25	65,79	57,76	68,49	11,90	58,40	74,70
Jul 92	1228,60	1030,60	1,32	1,84	65,80	57,13	66,72	11,70	57,90	74,70
Aug 92	1275,50	1080,40	3,82	4,83	65,54	57,29	64,91	11,00	57,10	74,10
Sep 92	1370,50	1148,10	7,45	6,27	67,67	60,13	63,31	10,80	57,10	73,90
Oct 92	1474,10	1211,80	7,56	5,55	69,18	63,27	65,73	10,70	57,10	73,80
Nov 92	1546,00	1254,10	4,88	3,49	68,59	62,70	66,68	10,60	57,50	74,20
Dec 92	1588,30	1299,30	2,74	3,60	65,97	61,40	67,77	10,60	57,60	74,20
Jan 93	1672,30	1364,80	5,29	5,04	59,77	52,70	65,19	10,90	57,70	74,20

(CPI / WPI = consumer price index / wholesale price index, p_{CPI} / month or / year and p_{WPI} / month or / year = change in consumer- or wholesale price index per month or per year; i_o = average overnight rate, i_d (sight)/(month)/(year) = average deposit rate for sight/month/year. Source: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Aylık istatistik bülteni december 1993, own calculations)

Table 1: Rates of inflation and of interest in Turkey

1) M.Ü. Almanca İşletme, Öğretim Görevlisi

2. Starting points: Fisher and Darby

Following common practice, the nominal rate of interest i_n can be calculated as sum of real rate of interest (after considering inflation) and the rate of inflation p :

$$i_n = i_r + p \quad (1)$$

As an example, look for an investor who demands a rate of interest after inflation of $i_r = 5\%$ and expects a rate of inflation of $p = 75\%$ for the next year. Following (1), he claims a nominal rate of interest of $i_n = 80\%$. Investing 1 million TL, he will get 1,8 million TL one year later. But in the same time, purchasing power has fallen: the purchasing power of 1,8 million TL in one year is equal the purchasing power of 1,8 million TL / $(1+p) = 1,0286$ million TL today. Therefore, his real rate of interest is 2,86% instead of 5% as calculated. The common practice, formula (1), ignores that not only the invested capital but interest too loses purchasing power. For a real rate of interest of 5% without any losses in purchasing power, the investor has to demand a nominal rate of interest of

$$i_n = i_r + p + i_r \cdot p \quad (2)$$

Therefore, nominal rate of interest must raise to $i_n = 83,75\%$ in the example above to avoid a loss in purchasing power. The term $i_r \cdot p$ can only be ignored when inflation is relatively low or when interest is paid continuously.

Formula (2) was evolved by Irving Fisher even 100 years ago. Fisher assumed in his theoretical and empirical investigations rational behaviour - which means the absence of financial illusions in this context - and identical expectations regarding inflation of all participants of capital markets. Moreover, he made the assumption that capital markets are perfect. Following the condition of the absence of financial illusions as assumed in (2), there could be no impact of inflation on the real rate of interest; a raise in the rate of inflation will be compensated by a raise of the nominal rate of interest (**Fisher-effect**)¹.

Results change when taxation is considered. Interest earned is taxed by income or corporation tax, interest paid for credits by corporations reduces income or corporation tax.

Therefore, the net interest rate after taxes i_s can be calculated as

$$i_s = i_n \cdot (1-s) \quad (3)$$

with s as marginal tax rate for interest earned or paid, respectively. Thus, a marginal tax rate of $s = 25\%$, applied on a nominal interest rate of $i_n = 5\%$, leads to an interest rate after taxes of $i_s = 3,75\%$ ².

In case of inflation, application of (3) on the Fisher-condition (2) leads to a rate of inflation of

$$i_s = (i_r + p + i_r \cdot p) \cdot (1-s) \quad (4)$$

which means a interest rate after taxes of $i_s = 62,8125\%$ for our example mentioned above. If an investor invests 1 million TL, he will get 1,628125 million TL one year later. Considering the loss of purchasing power, this amount equals a capital of 0,93004 million TL, measured with the purchasing power at the time of investing. That means his real rate of interest is -6,96%.

This negative real rate of interest is caused by taxation of the rate of inflation p itself by taxing the whole nominal rate of interest: The term p in (4) is like the "real" interest taxed with s . To obtain a constant real rate of return after taxes in case of inflation, the rate of inflation p ought not to be taxed. In this case, nominal rate of interest after taxes has to be

$$i_s = (i_r + i_r \cdot p) \cdot (1-s) + p \quad (5)$$

Together with (3), the nominal rate of interest before taxes can be calculated as

$$i_n = \frac{i_s}{(1-s)} = i_r + i_r \cdot p + \frac{p}{(1-s)} \quad (6)$$

In the example, nominal rate of interest has to raise to $i_n = 108,75\%$ in case of taxation to obtain a real rate of interest after taxes of $i_s = 3,75\%$. This condition, evolved for the first time from Michael R. Darby in 1975, is named **Darby-effect**³.

Since there is no reliable statistical material, it is much more difficult to look into interest rate for credits than to investigate in real interest rates for deposits. A possible way is the examination of the average overnight rates which are published by the Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası regularly. The overnight rate is the rate for short-time credits between commercial banks. Normally, credit rates from commercial banks for corporations tend to be a few per cent above the overnight rates which means that they follow the same trends as the overnight rate. Credit rates below the overnight rate are economic irrational. In such a case, corporations would try to get credit as much as possible to invest them in capital markets⁶. To test the Fisher-effect, the overnight rate as a short-time interest rate has to be compared with a short-time rate of inflation. Simplifying, we can use the rate of inflation for the same month. A monthly rate of inflation, e.g. for January 1992 (consumer price index) of 9,37%, equals an annual rate of inflation - when this lost in purchasing power will continue for one year - of $(1 + 0,0937)^{12} - 1 = 192,94\%$.

In the following, we abstain from showing the results for the real overnight rates. Even in the "quiet" time from January 1992 to December 1993, real overnight rates fluctuate between -54% and +63%. In April 1994, real overnight rates of more than 100% are realized. So we can conclude as following:

3. In the short run, the real interest rate for credits is not constant but fluctuates with sometimes extreme oscillations.

To some extent, a regulatory can be seen by comparing the overnight rate with the rate of inflation, measured by the consumer price index, of the last 12 months (see fig.2)⁷. Apart from a few oscillations during the economic crisis in spring 1994, rate of inflation and real interest rate have an approximately reverse trend: a raise in the rate of inflation leads to a fall in the real interest rate. Constant real interest rates as assumed by Fisher cannot be observed in this case, too. This leads to two further conclusions:

4. Credit rates are adapted to rate of inflation not in the short, but in the long run. For adapting credit rates to inflation, commercial banks seems to use the rate of inflation of the last 12 months, measured by the consumer price index.

5. Rising rates of inflation result in sinking real interest rates and therefore in cheaper credits⁸.

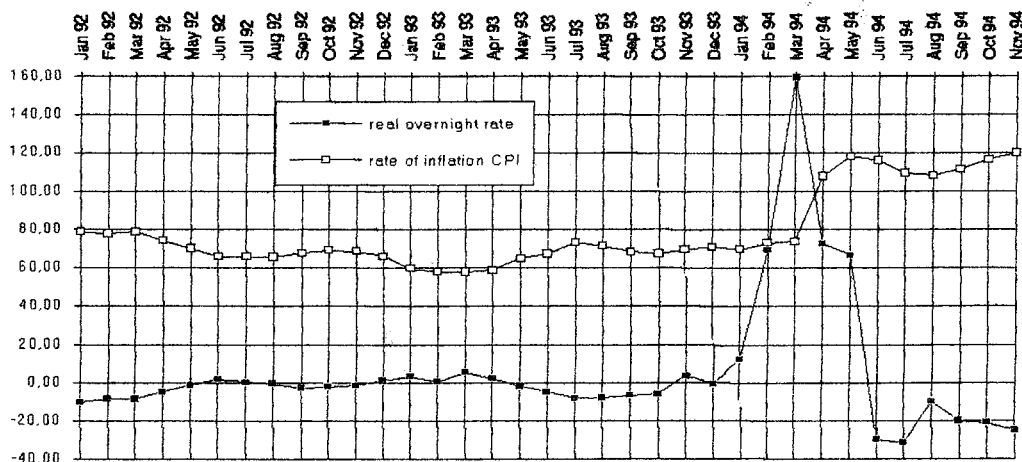

Fig. 2: Real overnight rate

Looking on fig. 2, it is interesting to see that the real overnight rate is sometimes below

zero without considering taxation. After taxes, the real overnight rate is always negative: From

3. Interest rates and rates of inflation in Turkey

It is difficult to test the Fisher- and the Darby-effect. Fisher did not maintain a constant **realized** but a constant **expected** real interest rate. Since the real interest rates, expected by market participants, are not observable, it is impossible to test the ex-ante-version of the Fisher-effect or the Darby-effect empirically⁴. Only the ex-post-versions of this effects which measure the realized real interest rates are testable.

Table 1 shows without long calculations that the interest rate for sight- or one-month-deposits is lower than the rate of inflation, measured either with the consumer price index or the wholesale price index. Therefore, our first result can be formulated as following:

1. Sight- or one-month-deposits in commercial banks leads to real capital losses in all probability.

Judgement of one-year-deposits is a little bit more complicated. If investor and bank agree about a nominal interest rate of 72,20% in january of 1992 (see table 1), questions about

2. One-year-deposits in commercial banks leads to uncertain and - in case of taxation - negative real interest rates and therefore to income losses.

the real interest rate can be answered not until january 1993 by comparing the rate of inflation from january 1992 to january 1993 with the nominal interest rate fixed in january 1992. Using (2), the ex-post interest real rate before taxes can be calculated as

$$i_r = \frac{i_n - p^*}{1 + p^*} \quad (7)$$

with p^* as the rate of inflation - in this case, using the consumer price index - one year later⁵. The ex-post real interest rate after taxes can be calculated in the same way.

Fig. 1 shows the ex-post real interest rate before and after taxes ($s = 25\%$) for one-year-deposits from january 1992 to june 1993. It can be seen easily that the real interest rate is by no means constant and very often negative. Especially from march to june 1993, real interest rates are strong negative due to the economic crisis and the resulting raise in the rate of inflation in spring 1994. The real interest rate after taxes is negative in any case. So we can fix a second result

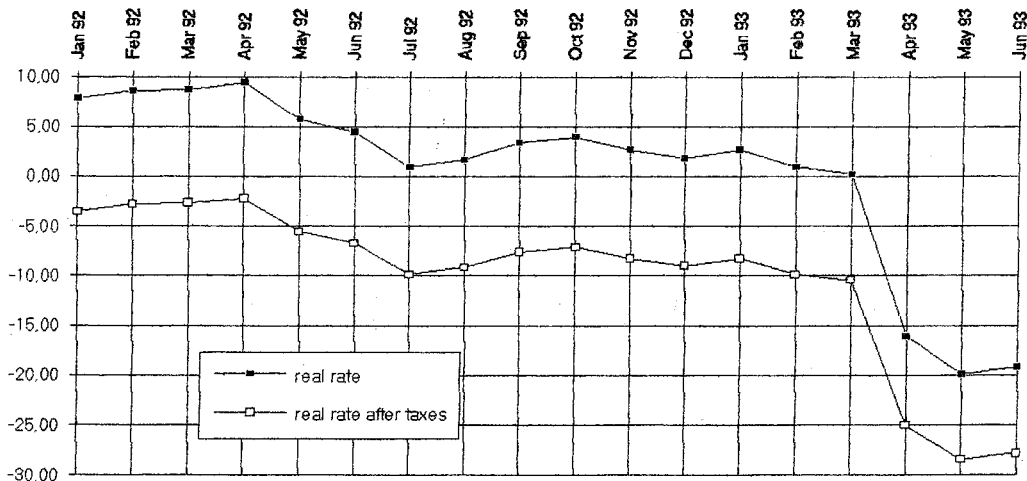

Fig. 1: Real interest rates for one-year-deposits

january 1991 to november 1994, the average real overnight rate after 25% taxes is -7,5%. After 55% taxes, it is in the average -21,11%. That means that, depending on the difference between overnight rate and credit rates for corporations and on the marginal tax rate of the borrower, real credit rates after taxes can be negative, too. As mentioned above, this is first and foremost caused by deducting inflation rate (included in the nominal interest rate) from taxable income - a small compensation for financial problems for corporations caused by the economic policy from government. So we get the last and - as it seems to us - most urgent conclusion:

6. Especially in times with high inflation, there are good chances to get credits with a negative real interest rate. In this case, it is possible to earn money only by borrowing and paying back credits.

4. Open questions and new research

It seems surprising that real credit rates fall - sometimes below zero - when inflation rises, because in this case, investors shift real money to borrowers. But empirical results for other countries show that Turkey is no single case - real interest rates tend to fall when inflation rises⁹.

The question why the real interest rate tends to fall when inflation rises is investigated relatively detailed. The problem of formation of interest rates in an economy is being examined in detail from macro economics¹⁰. Mundell, for example, argues as following: In times of inflation, real cash balance of households falls. This leads to a lower demand for consumption and, therefore, higher savings. Higher savings means higher capital supply, which leads,

together with a constant capital demand, to sinking capital costs and - after all - falling real interest rates (**Mundell-effect**)¹¹. But until today, there is no model explaining these falling real interest rates in times of high inflation which is complete and which is broadly accepted.

Another way of explaining the facts dealt with in this paper could be research in modern capital market theory. Until now, there are only a few attempts to explain the formation of interest rates considering inflation within capital market theory. The most interesting starting points are developments of the **CAPM (Capital Asset Pricing Model)**, a model explaining the equilibrium of the capital market. Basis of the CAPM is the explanation of the rate of interest as riskless basic rate of interest plus a supplementary charge for risk. For evaluating risk, the CAPM shows a few ways, partly useful for practical purposes. The developments of the CAPM regarding inflation see inflation as a special risk and investigate in the relationship between inflation risk and other risks¹². But in this research area, there is much more to do, and models are far away from common acceptance and - particularly due to measurement problems - further away from practical usability.

Therefore, our summary is not motivating for practitioners: Until today, economics and business administration give little help in handling problems with financial decisions and financial risks in an inflationary world with strong oscillations of normal and real interest rates. The greatest hope for financial managers may be that the scientific community of countries with high inflation rates, affected with these problems nearly every day, one day will give satisfying explanations and models which will help financial managers to do their job. Another way may be to get a better control over budget and inflation by the economic policy of governments. Today, it seems hard to say which way is more difficult for Turkey.

DIPNOTLAR

- 1) For details, see *Fisher*, *Appreciation and Interest*, New York 1896 (reprint 1970) chapter II; *Gebauer*, *Realzins, Inflation und Kapitalzins*, Berlin et al 1982, p.2 f.
- 2) Corporate tax rate in turkey is 25%, marginal income tax rate is between 25% and 55% depending on taxable income. For private investors, tax duties for capital income are often fulfilled by paying a tax at source of 10%. Since this paper deals with financial decisions of corporations, tax rate is assumed as $s = 25\%$ in the following.
- 3) *Darby*, *The Financial and Tax Effects of Monetary Policy on Interest Rates*, in: *Economic Inquiry* 1975, p.266 f. See also *Thierner*, *Der Zusammenhang zwischen Realzins und Inflationserwartung*, Bergisch Gladbach / Köln 1987, p.11 f.
- 4) See *Thierner*, loc.cit., p.6 f.
- 5) It depends on the situation which price index should be preferred for measuring inflation. In this case, we have a private consumer who invests and defers his consumption for one year. Therefore, measuring the rate of inflation with the consumer price index is correct. Has, in comparison, a corporation to decide about borrowing for buying mining material now instead of buying them later, inflation should be measured with the wholesale price index for mining.
- 6) We had to learn that - in Turkey - some credit rates are lower than the overnight rate. In most cases, this credits are credits for special purposes, for example credits for exports or imports.
- 7) This comparison supposed that investors build their inflationary expectations from past rates of inflation which means that inflationary expectations are built adaptive. Although this seems to be possible in reality - e.g., for the turkish overnight rates -, it is not consistent with rational behaviour. See, for example, *Schlotthauer*, *Inflationserwartungen*, Hamburg 1981, p.20 f., for a discussion in detail.
- 8) Please notice that these statements are not the results of statistical tests; they are only plausible estimations.

-
- 9) See, for example, the empirical investigations of *Nelson/Schwert*, Short-Term Interest Rates as Predictors of Inflation: On Testing the Hypothesis that the Real Rate of Interest is Constant, in: *American Economic Review* 1977, p.478 f.; *Fama/Gibbons*, Inflation, Real Returns and Capital Investment, in: *Journal of Monetary Economics* 1982, p.297 f.; *Barsky*, The Fisher Hypothesis and the Forecastability and Persistence of Inflation, in: *Journal of Monetary Economics* 1987, p.3 f. For the German case see *Thiemer*, loc.cit., p.61 f.
- 10) See *Thiemer*, loc. cit., p.18f.; *Thiemer*, Zinseffekte von Inflationserwartungen - Ein Überblick, in: *das wirtschaftsstudium* 1994, p.117 f.
- 11) See *Mundell*, Inflation and Real Interest, in: *Journal of Political Economy* ^{1963, p.280 f.} 1963, p.200 f.
- 12) See *Roll*, Assets, Money and Commodity Price Inflation under Uncertainty: Demand Theory, in: *Journal of Money, Credit and Banking* 1973, p.903 f.; *Long*, Stock Prices, Inflation, and the Term Structure of Interest Rates, in: *Journal of Financial Economics* 1974, p.131 f.; *Chen/Boness*, Effects of Uncertain Inflation on the Investment and Financing Decisions of a Firm, in: *Journal of Finance* 1975, p.1975 f. For a more sophisticated approach with less assumptions, see *Friend/Landskroner/Losq*, The Demand for Risky Assets under Uncertain Inflation, in: *Journal of Finance* 1976, p.1287; for newer attempts *Solnik*, Inflation and Optimal Portfolio Choices, in: *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, p.903 f.; *Levy/Levy*, Equilibrium under Uncertain Inflation: A Discrete Time Approach, in: *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, p.285 f.

1000

1000

1000

CAUSAL RELATIONSHIP BETWEEN EXPORT EXPANSION AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY: AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Dr. Hilmi Zengin - Harun TERZİ*

Abstract: The effect of export expansion on economic growth is examined through econometric analysis. The hypothesis that the relationship under the consideration is significantly affected by the level of development is tested. Our purpose is to reconsider the causality issue with the aid of co-integration and unit root tests for the periods of 1923-1969 and 1970-1992. Contrary to conventional macroeconomic analysis, this study implies that Gross Domestic Product (GDP) and Export expansion (EXP) of Turkey are not cointegrated, implying the lack of any long-run equilibrium relations and causality between two variables. Rest of the paper is organised as follows. Section 2 addresses a methodological procedures and alternative testing methods. Section 3 reports the empirical results and section 4, finally, concludes the paper and suggests possible directions for the future research.

1. Introduction:

The importance of export expansion as a key factor is promoting economic growth has been much emphasised among the advocates of export oriented policies. According to this line of argument export expansion raises factor productivity and leads to economic growth by giving rise to various benefits, such as more efficient use of resources and adaptation of technological innovations, resulting from foreign competition, greater capacity utilisation and gains of scale effects associated with large international markets. A substantial relationship between export expansion and economic growth in terms of export expansion alone, thus ignoring the role of other important sources of growth.

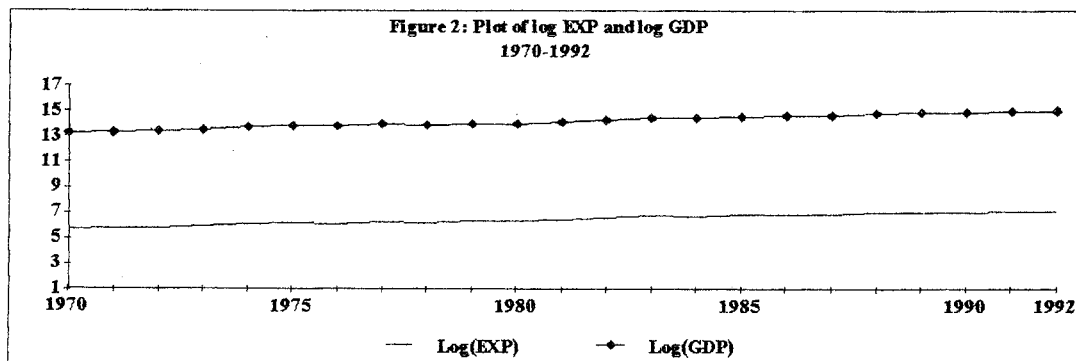
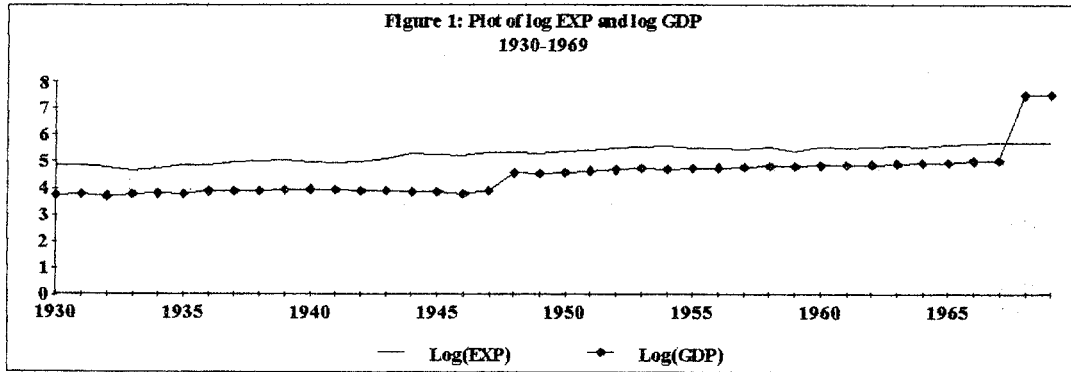
A worrisome aspect of this procedure is that it may yield biases due to omitted variables and hence superiors correlations. An additional and related issue which has been addressed is whether there exist a certain threshold level of development below and above which the relationship between export expansion and economic growth differ. In this context some economists have concluded that «growth is affected by export performance development»,

a view which has also been adopted by Tyler (1981, p.124) who has argued that «a basic level of development is necessary for a country to most benefit from export oriented growth» Kovoussi (1984, p.249) in low income countries too export expansion tends to be associated with better economic performance, but that «the contribution of export to factor productivity is greater among the more advanced developing countries». Several economists claimed that export is the key factor during the process of economic development and export performance has direct and indirect impacts on the level of Gross Domestic Product GDP. Several studies proved that the existence relationship between GDP and export performance (EXP) for many developed and developing countries.

A radical reform package has been implemented in Turkey in the post 1980 era involving an export-oriented one, the Turkish economy exhibits a mixed record. Achievement in impressive growth in exports and resumption of the GDP growth are the areas for which the economic policies pursued in the past fourteen years should be, and frequently credited for. In more specific, the purpose of this research is to examine and evaluate the causal relationship between two variables, GDP and EXP, of Turkish economy.

* KTÜ-Econometrics Department, Öğretim Görevlileri, Trabzon

2. Framework of Analysis

From the figures 1 and 2 we can see the distributions of GDP and export over the periods of 1930-1969 and 1970-1992. In order to see how these two variables trade each other and converge for the related periods, recent statistical developments in the literature needs to be applied. The Engle and Granger (1987) co-integration technique is employed to establish the long-run relation between export and GDP. As a matter of fact Granger (1986, p.213) made reference to the variables which the co-integration technique could be applied. Section 2.1. outlines briefly Engle-Granger technique.

2.1. Co-integration and Unit Root Tests

Granger and Engle (1984) propose several tests for co-integration. We use two of the tests they suggest. All of these tests first

involve estimating the so-called «*equilibrium regression*» of

$$X_t = c + bY_t + u_t \quad (1)$$

where a time series variable such as X_t is said to be integrated of order d if it achieves stationary after being differenced d times. This notion is usually denoted by $X_t \sim I(d)$. According to Granger and Engle (1986), and Granger (1987), two $I(d)$ variables are cointegrated if in the simple OLSQ regression of one on the other, the residuals (as a proxy for a linear combination) are integrated of any order less than d . For example, if $X_t \sim I(1)$ and $Y_t \sim I(1)$, in order for X_t and Y_t to be cointegrated, the residuals from OLSQ regression of X_t on Y_t or Y_t on X_t should be $I(0)$. In equation (1) X_t and Y_t are the series tested for co-integration, c is the estimated constant term, b the estimated co-integration factor, and u_t the estimated residuals.

The first and second test use Dickey-Fuller regression (Dickey and Fuller, 1971, 1981) to test whether the estimated time series of residuals from the equilibrium regression has a unit root. The first step is to determine whether the variables in question contains a unit root using the DF procedure. Briefly, we regress the first difference of, say, the GDP on its lagged level, in addition to a constant, a time trend, and a lagged dependent variable. A significant coefficient on the lagged level of the variables implies rejection of the null hypothesis that the variables contains a unit root. The critical values are modified t-values reported in Fuller. Having established the presence of unit root in the level of each variable, we can proceed to test whether the system of the two variables has unit roots (non-cointegrated) one it shares one unit root (co-integrated). In other words, If there is a unit root, X_t and Y_t are not co-integrated. The Dickey-Fuller test estimates the regression,

$$U_t = -pU_{t-1} + \epsilon_t \quad (2)$$

and examines the significance of the p coefficient. If p equals zero, then U_t is non stationary and X_t and Y_t are not co-integrated. However, if p is significantly different from zero, U_t residuals from the equilibrium equation are stationary so that the hypothesis of co-integration is accepted. The ADF is similar to the SDF except that additional lags of U_t are used as regressor (in our work, we used 2 and 4 lags). Engle and Yoo (1987) recommended to utilise a standard Dickey-Fuller (SDF) and Augmented Dickey Fuller (ADF) test. If the residuals prove to be stationary using these two tests, then the two variables can be considered co-integrated.

Each time series is first examined for the probable order to difference stationary, because co-integration equations require the use of non-stationary (stationary) variables. All variables require a first difference of log transformation to attain stationary. Table 1 reports our non-stationarity test for all time series, using conventional Dickey-Fuller test and its augmented version (see the note to Table 1). we include a constant but no time trend in these tests as recommended by Dickey, William and Robert, (1986).

In testing for co-integration, there is no a prior choice of X_t and Y_t . Thus, we conducted

each test twice, once with GDP as the X_t variable and EXP as Y_t , and once with the designations reversed.

2.2. Causality Test

The concept of causality followed in this paper is based on Granger's definition of causality. According to this, a variable x causes another variable y if future values of y can be better linearly predicted with values of x than without them, all other information being included in making the predictions. In this study we utilise Granger's statistical technique to test whether there is evidence of causality within a system of two variables (EXP and GDP) using regression equations with both lagged and 1st. differenced terms of entering two variables. The granger's causality between x and y at times t can be tested with the set of following equations

The evidence of no causal linkage between x and y maybe given credence if two variables do not possess any reliable long-run relationship. On an intuitive level, the standard Granger causality test examines whether past changes in one variable, y , help to explain current changes in another variables, x , over and above the explanation provided by past changes in x . If not, then one concludes that y does not Granger cause x . To determine whether causality runs in the other direction, from x to y , one simple repeats the experiment, but with y and x interchanged. Four findings are possible: (1) neither variable Granger cause the other; (2) y causes x , but not vice versa; (3) x causes y , but not vice versa; and (4) y and x Granger cause each other.

In more formal terms, the standard Granger causality test is based on the regression:

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{xi} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{yi} \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (3)$$

where Δ is the first-difference operator and Δx and Δy are stationary time series. ϵ_t are the two error terms The null hypothesis is that y does not Granger cause x is rejected if the

coefficients, $\beta' y_i$, in equation (3) are jointly significant, based on a standard F-test. The null hypothesis that x does not Granger cause y is rejected if the β_{xi} , are jointly significant in equation (3), when Δx_t replaces Δy_t as the left-side dependent variables.

The causality test and the direction of causality in the GDP and EXP process, the following regression models are considered.

$$\Delta GDP_t = \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta GDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta EXP_{t-i} + \epsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta EXP_t = \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_i \Delta GDP_{t-i} + \epsilon_t \quad (5)$$

Where coefficients α_i , β_i , δ_i , γ_i are the unknown are to be estimated. Dealing with the regression model (equation 4), if the null hypothesis that β_i 's for $i=1,2,3,\dots,n$ are jointly equal to zero can not be rejected, then the past value of EXP has no effect in the prediction of

GDP and therefore EXP does not cause GDP in Granger's sense. In the same way, using (the regression) equation 5, one can investigate whether GDP cause EXP. The null hypothesis which is described above can be tested by using the F-statistics. The values of F-statistic, when are calculated using Granger's procedure and are reported in the section of empirical results.

On the effects of lag structure:

It is well known that an inadequate selection of lag can in some cases causes biased estimates. Regarding these points, it is evidently very important to study the effects of lag lengths on the results of causality tests (Jones,1989). In the selection of lag length for the Granger's causality test we applied Akaika criteria. $FNP(p,q) = [(n+p+q) / (n-p-q)] [SSR(p,q) / n]$. Here, n is the number of observation, p is the number of lags of y variable and q is the that of the x variables and $SSR(p,q)$ is the sum of squared error. Maximum lag length over which the search is carried out minimum FNP correspond to the optimal lengths.

On the Autocorrelation Problem of the Error Terms:

Using the LS estimation method, one obtains unbiased estimates for the F-statistic if the error terms are not autocorrelated. Due to this, the examination of error terms for serial correlation is very important. Since equation 1-2 include lagged dependent variables, the D-W statistics of autocorrelation with regard to these points, the Q-statistics, which is more adequate in such situations, was used. The Q-statistics was developed by Ljung and Box (1978) has the form

$$Q = N(N+2) \sum_{i=1}^K (N-i)^{-1} \hat{r}_i^2$$

and Q is distributed $\chi^2_{k(m-p-q)}$.

Where $\hat{r}_i^2$ is the estimate of autocorrelation coefficient r_i , N is the number of observations, K is the number of considered autocorrelations and assuming that error terms are white noise.

After the 1st. differenced data, autocorrelation in residuals does not seem to be problem for most of the equations since Q statistic does not usually get close to 10% significance level.

2.3. Impulse Response Function

An alternative way to explain the dynamic relationship between two variables is to derive impulse response functions (IRFs) Fischer (1981) has described IRFs as a type of dynamic multiplier that gives the current and subsequent effects on each variable of a shock to one of those variables. IRFs are reported in Table 4. The figures in each column represent the responses in EXP to a one-standard deviation shock to the shocked variable. The responses are expressed in percent of change.

3. Empirical Results

From the unit root test results it is concluded that for both GDP and EXP over the periods 1923-1969 and 1970-1992, we reject null hypothesis of there is unit root at 5% and 10% levels for the variable GDP (1970-1992) according to SDF test, and for the variables GDP (1923-1969) according to ADF. In other cases, t-statistics are smaller than critical values implying we can not reject null hypothesis that there is unit root.

Having established the presence of unit root in the level of each variables, we can proceed to test whether the system shares one unit root (co-integrated). Co-integrated variables, if they are distributed, will not drift away from each other and thus process a long-run equilibrium relationship.

We applied SDF and ADF tests as described in section 2.1, and Table 3 reports the results and statistics for the granger causality test.

Table 1: Unit Root Test

Variable	SDF	ADF(2)
EXP(1923-1969)	-1.197	1.041
GDP(1923-1969)	-3.039	-3.312**
EXP(1970-1992)	1.675	1.536
GDP(1970-1992))	4.105**	1.592

Notes: The critical values of the ADF statistics for the residuals and for 50 observations at the 10% ,5% and 1% levels are -2.90, -3.29 and -4.12 . The critical values of SDF statistics at the 10% ,5% and 1% levels are -3.28, -3.67 and -4.32 . This value is from Engle and Yoo (1987, pp. 157-158). ** means significant at 5% and 10% levels.

Table 2: Tests Applied for the Residuals of the Cointegration Equations

Dependent Variable	Independent Variable	SDF	ADF(2)	ADF(4)
EXP(1923-1969)	GDP(1923-1969)	-6.533*	0.574	0.979
GDP(1923-1969)	EXP(1923-1969)	-6.432*	0.243	-0.050
EXP(1970-1992)	GDP(1970-1992)	-4.116**	-0.276	1.409
GDP(1970-1992)	EXP(1970-1992)	-2.950***	0.394	1.235

Notes: The critical values of the ADF statistics for the residuals and for 50 observations at the 1% ,5% and 10% levels are -2.90, -3.29 and -4.12 . The critical values of SDF statistics at the 1% ,5% and 10% levels are -3.28, -3.67 and -4.32 . This value is from Engle and Yoo (1987, pp. 157-158).

* means significant at 1%, ** means significant at 5%, ***means significant at 10%.

Table 3: Granger-Causality Test, F-statistics on Causal Variables*

Regression	d. f.	F-Statistics ¹	Time Period
GDP→EXP	F(2, 40)	0.376	1923-1969
EXP→GDP	F(2, 40)	0.318	1923-1969
GDP→EXP	F(2,18)	1.944	1970-1992
EXP→GDP	F(2,18)	1.139	1970-1992

Notes: (d.f.) is degrees of freedom. ¹ $F = ((SSRC - SSRU) / SSRU) * (n - 2m) / m \sim F(m, n - 2m)$ where SSRC means sum of the squared residuals from constrained model; SSRU is from unconstrained model; m is the number of lags; n is the number of observations. * means for the 1st. differenced-logged data.

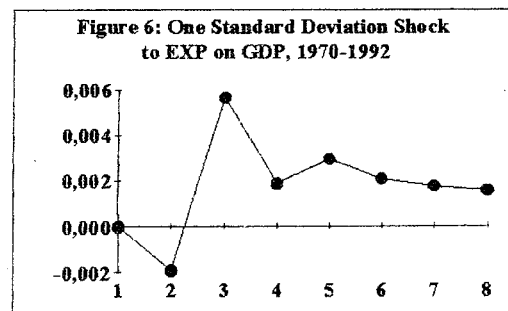
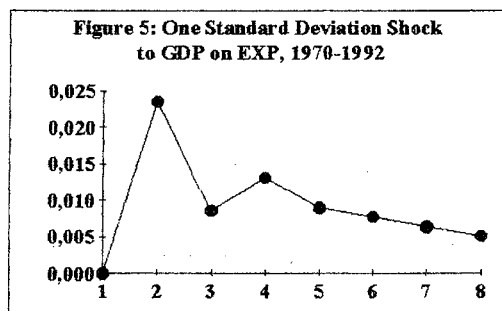
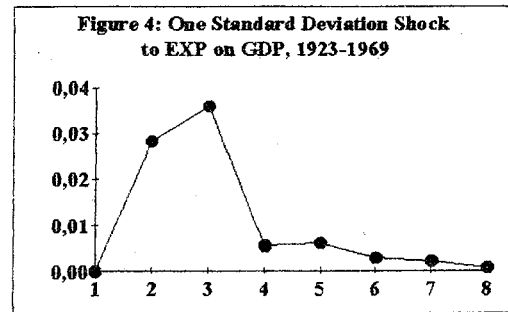
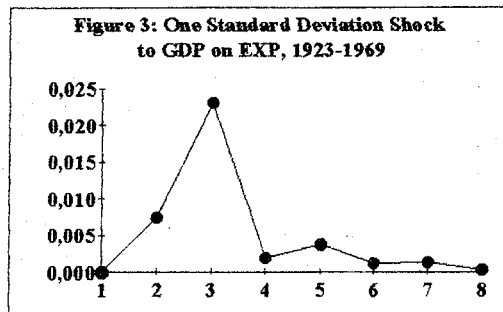
For the granger causality test, arbitrary lag lengths are also selected for differenced-logged data. It is found that for the period of 1923-1969, there are no any causal relationships between two variables in any direction. On the other hand, for the 1970-1992 period, there also seems to be a no any causal relationship between EXP and GDP. In addition, arbitrary selected lag lengths for differenced-logged data imply that there is no any causal relationship between two variables

in any direction. The same regression analysis is also replicated for the only 1st differenced but not logged data and it is found that there is only a causal relationship between EXP and GDP running from EXP to GDP for selected lag length (1,2), though not reported here. Other than in other lag lengths, there is no any causal relationship between them for the period 1970-1992. Table 4 presents the results of the cumulative responses of GDP on EXP and EXP on GDP for both periods.

Table 4: Impulse Responses to One-Standard Deviation Shock Innovations

Time	1923 - 1969		1970 - 1992	
	GDP on EXP	EXP on GDP	GDP on EXP	EXP on GDP
1	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
2	0,0075	0,0285	0,0236	-0,0019
3	0,0231	0,0361	0,0086	0,0057
4	0,0020	0,0056	0,0131	0,0019
5	0,0038	0,0062	0,0090	0,0030
6	0,0013	0,0029	0,0078	0,0021
7	0,0014	0,0023	0,0064	0,0018
8	0,0004	0,0009	0,00517	0,0016

In Table 4, the cumulative responses of EXP to GDP are positive in Turkey. That is, an increase in EXP will unambiguously lead to an increase in GDP. Results in Figures 3-6 seem to support the hypothesis that there is no long-term convergence between EXP and GDP. In fact the graph of the impulse response coefficients provides a better device to analyse the shocks and therefore, we presented graphs of IRFs in order to capture the dynamic effects, we considered responses over 8 years to a one-standard deviation shock in each variable. Following is a summary of the results of impulse responses: (1) Inspection of Fig. 3 and 5 reveals that one-standard deviation shock to GDP does not produce a strong positive impact on EXP in the long-run (for the period 1923-1969 and 1970-1992). In other words the impact of an initial increase in GDP does not significantly influence EXP in the long-run.

This result produced by the impulse response function are also very interesting and seem to be consistent with the other statistical results in this study. Initial impact of GDP on EXP appears to be positive and only after 2, 3 years EXP rapidly starts to decline (in both periods of time). The long-run impact of GDP is much weaker on the EXP; (2) Inspection of Fig. 4 and 6: A one-standard deviation shock to

EXP also produces similar results, long-run impact of EXP results a weak response of GDP for the periods 1923-1969 and 1970-1992.

Initial impact of EXP on GDP appears to be positive in the long-run and only after 3 years GDP starts to decline (in both periods of time).

4. Summary and Concluding Remarks

Our purpose in this study is to determine whether Turkey's export and import have a tendency to converge towards an equilibrium in the long-run analysis. Using Engle-Granger cointegration technique we were able to show that Turkey's export and GDP are indeed not cointegrated according to ADF test, indicating that there is no any long-run equilibrium between them. This finding was interpreted as Turkey's macroeconomic policies have been not effective enough to make export and GDP converge toward an equilibrium in the long-run. This paper has found that there is no any Granger causality type of relationship between GDP and EXP for the period of 1923-1969. On the other hand, this study determined little evidence, at 10% level of significance according to SDF test (with the selected lag length (1,2), and only in 1st. differenced data) that export expansion causes an increase in GDP for the period 1970-

1992. Although contrary to conventional macroeconomic analysis, this findings is consistent with several recent studies in this area. Within this framework of this results obtained on the basis of available data do not support the view that the positive significant effects of export expansion on economic growth in the long-run.

differenced but not logged data. However, the conclusions reached in this study base on availability of data, and employing alternative models such as, a more general VAR (Vector Autoregressive) model and reconsidering the causality issue with the aid of error-correction model can determine causality relationship which may be neglected in standard Granger causality test.

These results are not altered by adopting different lag structure and by utilising only

References

- Akaike, H., (1970) "Statistical Predictor Identification", Annals of Institute of Statistical Mathematics, 22, pp. 203-217.
- Dickey, D. A., William, R. B., and Robert, B. M., (1986) "Unit Roots in Time Series Models: Tests and Implications" The American Statistician, February, pp. 12-26.
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A., (1979) "Distribution of the Estimators for an Autoregressive for Time Series with Unit Root", Journal of American Statistical Association, June, 74, pp. 251-276.
- _____ (1981) "Likelihood Ratio Statistics for an Autoregressive Time Series with a Unit Root", Econometrica, 49, July, pp. 1057-1072.
- Emery, R. F., (1967) "The Relation of Export and Economic Growth", Kyklos, 20, pp. 470-486.
- Engle, R. F., and Yoo, B. S., (1987) "Forecasting and Testing in Co-integrating Systems", Journal of Econometrics, vol. 35, May, pp. 143-159.
- Fischer, S., (1981) "Relative Shocks, Relative Price Variability and Inflation", Brookings Papers on Economic Activity, no. 2, pp. 381-441.
- Fuller, W. A., (1979) "Introduction to Structural Time Series", New York, John Wiley and Sons.
- Granger, C. W. J., (1986) "Developments in the Study of Cointegrated Variables", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, vol. 48, August, pp. 213-228.
- _____ (1988) "Some Recent Developments in a Concept of Causality", Journal of Econometrics, vol. 39, Sept/Oct, pp. 199-211.
- Granger, C. W. J., and Engle, R. F., (1987) "Cointegration and Error Correction: Representing, Estimation and Testing", Econometrics, pp. 251-276.
- Hasio, C., (1981) "Autoregressive Modelling and Money-Income Causality Detection", Journal of Monetary Economics, 7, pp. 85-106.
- Jones, D. J., (1989) "A Comparison of lag-Length Selection Techniques in Tests of Granger Causality Between Money Growth and Inflation Evidence for the US 1959-1986", Applied Economics, 21, pp. 809-282.

Ljung, G. M., and Box, G. E. P., (1978) "On a Measure of Lack of Fit in Time Series Models", Biometrika, 65, pp. 297-303.

Kravis, R. M., (1970) "Trade as a Handmaiden of Growth: Similarities between the nineteenth and twentieth Centuries", Economic Journal, 80, pp. 850-872.

Kavoussi (1984) "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence", Journal of Development Economics, 14, pp. 241-250.

Tyler, W. G., (1981) "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidences", Journal of Development Economics, 9, pp. 121-130.

Appendix

The data employed in this study are yearly 1923-1992. They are deflated by the consumer price index (1985=100). Variables are EXP (export of goods and services, billions of Turkish Lira) and GDP (gross domestic product, billions of Turkish Lira). Data source for GDP series is SIS (State Institute of Statistics), 1994, Statistical Indicators 1923-1992, Issue number: 1682, pp. 426-427, and for EXP is the News Letter of SIS- Statistics of Foreign Trade, January, 1995, p.3. In this study, RATS (Regression Analysis in Time Series) Doan, A., and Litterman, B. R., VAR Econometrics (version 4.10) software is utilized for the econometric analyses.

1945

1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

THE IMPLEMENTATION OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT: A CASE STUDY

Dr. Mustafa KÖSEÖĞLU-Dr. Hilmi ZENGİN *

Abstract: This study consists of three manufacturing firms operating in Turkey. To obtain information about Total Quality Management (TQM) practice, two multinational and one national manufacturing firms of approximately the same size (in terms of employees) in different industries were selected for the study. A structured interview was conducted to examine the implementation of TQM in the selected organisations. This study reports the findings from three organisations which have introduced TQM.

1. Introduction

In the past couple of years there has been increased interest shown by business and governments in the concept of Total Quality Management (TQM) in the Turkish manufacturing industry. The government provides incentives for organisations to introduce (TQM) and business has recently established the Turkish Quality Society (Kal-Der). The purpose of the Turkish Quality Society (TQS) is to create a framework which can explore, exchange, work together and accelerate the process of implementing TQM in Turkey. Turkey is a developing country and its economic growth is to large extent dependent on foreign investments in the manufacturing sectors. Companies in Turkey discovered TQM in the late 1980s. As a result implementation has only taken place recently. A further increase in implementation is to be expected over the next few years.

In recent years, some extensive sample surveys have investigated the state of TQM implementation and development throughout Western countries: such as Lascelles & Dale (1989, 1990); Blauw & During (1990) and Newall & Dale (1991) but there has to date been nothing similar in Turkey. Based on the current literature, there are very large gaps between the body of knowledge between developed and developing countries. It has been found that there is a complete lack of theoretical and empirical study available in this field. Most of the studies of quality management practice have been in developed countries. The intention of this study is to begin the process of filling these

gaps in the literature. This study involves three companies (Swedish, American and Turkish) operating in Turkey. The main objective are to determine their emphasis on TQM practices and factors that influence implementation of TQM.

2. The concept of TQM

During the last decade the concept of quality has evolved from the final inspection to production control and later on Total Quality Management. TQM is a term that is in common use today. Like its predecessor "quality", it is still rather an abstract term and many people find it difficult to quantify the meaning of TQM. There are a number of leading pioneers and proponents of the TQM idea, notably Crosby (1979), Feigenbaum (1983), Deming (1986), and Juran & Gryna (1986). The TQM approaches emphasises the need for change in the organisation culture.

The culture change required is not possible without different processes operations. The gurus stress that it can take several years to obtain results. Oakland (1989) states that TQM is an approach to improving the effectiveness and flexibility of business as a whole and is a method of ridding people's lives of wasted effort by involving everyone in the process of improvement. Dale (1989) suggests that team work and cost effective improvement activities are the key to the successful implementation of TQM which must be senior management driven. Ishikawa (1985) uses the term "company-wide quality control".

*KTU, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Öğretim Görevlileri, Trabzon

Most of the contributors to the literature such as Kanji (1990), Lammermeyr (1991) agree that TQM is the way of life for an organisation committed to customer satisfaction through continuous improvement and the human factor play a significant role in the implementation process of TQM. In short, TQM demands a clear focus on the customer (internal and external) and total commitment throughout the organisation. It means defining the quality in customer terms, it means making people responsible for quality, it means management commitment to ~~supporting that responsibility,~~ and it means a continuum for quality improvement.

3. Research Methodology and the selection of companies for study

The research design consisted of a field study of manufacturing firms operating in Turkey. To obtain hard data about quality management practices, it was necessary to include different types of manufacturing organisations in terms of size, industry and market. Industries which comprised the population for this study were textile, electrical and electronics, metal, automobiles, engineering, chemical and related products.

Two different methods were used to collect data: survey questionnaire and structured interviews in selected organisations. The survey questionnaire was developed to provide a baseline for quality management practices of Turkish manufacturing firms. A total of 250 questionnaire were distributed to companies, 56 were returned, the response rate was 22.4 percent. Prior to the mail survey, a pilot study was conducted with some manufacturing firms and institutions to verify that the questions were clearly understood and that responses would be consistent the purpose of the study. After the mail survey, the authors undertook limited trips to examine the implementation of TQM techniques and concepts in Turkish manufacturing firms. Two multi-national (Swedish and American) and one national (Turkish) manufacturing firms of approximately the same size (in terms of number of employees) in different industries were selected for the study. These three companies were selected for the study from an earlier

questionnaire survey on the extent of the TQM practices.

The data were obtained from manufacturing firms which have an experience of implementation of TQM concept and techniques. The proforma was devised to ensure that the same questions were asked at each interview. The section of the proforma comprised the following.

- * Quality system
- * Knowledge and understanding of TQM
- * Training and motivation
- * Communication
- * Statistical methods
- * Cost of quality
- * Quality performance measurements
- * Barriers to implementation of TQM

Each typical visit lasted an average of four days included interviews with managers in quality, manufacturing, engineering, purchasing as well as several hours spent working the factory floor. Questions concerned the areas as indicated above. Published materials on each organisation's quality management program and other selected documents such as annual reports and company profiles were also used. During the interview the questionnaire which had been previously completed was discussed. Answers were amplified and additional information both verbal and written was also supplied to the interviewer. The interviews gave a good opportunity to hear directly managers' opinions and views on TQM techniques and concepts.

4. Company profile

Company A

The company A is in chemical manufacturing industry and is a part of a Swedish-owned group. It employs 765 people. The management structure of the company was examined, with particular reference to the way in which the quality function is accommodated. Overall, the company has a board of

management as well as board of directors. The board of management comprises four managing directors, one of whom is the chief executive, while the other three are responsible for finance, technical, and sales respectively. The entire management of the company reports to the board of management through a group of senior managers who are designated directors of product planning, home sales, international marketing, supply of materials, production, finance, communication, and product development.

It was noted that while quality assurance work permeated virtually the whole of the company's operations (more deeply in some branches than in others). It was also given a separate identity and not simply subsumed under other functions. There were staff designated as quality managers, quality engineers and quality technicians, all responsibility to a central quality manager reporting directly to the board of management. Within the product development project group structure the quality staff were given attachments in the specific areas of production, and marketing as well as an important coordinating role between incoming raw material inspection and the quality of the finished product. The quality staff have dual responsibilities to the central quality manager on the professional level, but also to the manager of the functional area in which they are operating on day to day matters. Moreover, it was noted that the quality function was of particular service to the project manager had on occasions been assigned to quality staff. From all the evidence gathered during this visit it is clear that quality assurance is well established as a strong technical function, and it is closely integrated with the management structure at a high level in the company.

Company B

The company B is in electrical manufacturing industry and is part of a corporate American-owned group, employs 860 people and manufactures consumer durable equipment in Turkey. The products are mainly for domestic consumption (85%) and the rest are exported. The writers had the opportunity to examine the quality system documentation quite closely, and a number of points emerged. First of all, it was clear that the company was

taking a very positive line in defining and developing an effective policy. Secondly, it was apparent that production, development, and management were not placed in exclusive isolated cells. The list of production related quality procedures showed that quality control activities were not limited to the production line but extended forward into the market area and backward into the area of supplies.

The writers were shown a product development project document prepared by the quality department in which the total project was broken down into 13 stages, and the quality function had an involvement in 8 of them. At the operating level within the production groups the quality procedures are written in great detail. These detailed procedures are issued in quality manuals to each of the departments having an influence on the quality of the company's product. The authors were shown an internal document setting out the terms of reference of the production manager. His performance is measured in terms of relative quality costs and the market reaction to the quality of the product. His responsibilities embrace a wide range of duties including collaboration with the quality function, the preparation and issue of specifications and directives for the inspection of raw materials, the control of the manufacturing processes and the inspection and testing of the finished products. He also has to monitor the quality trend and quality costs in order to maintain the quality level and to reduce the total quality costs.

Company C

The company C is a Turkish company and is concerned with the automotive industry and employs 715 people. In this company, the quality control manager reports directly to the top management and works closely with the managers of engineering, manufacturing, sales and marketing to define the company quality objectives. He is also responsible for developing and implementing a product assurance system which ensures that the company's product satisfy the quality expectations of the customers, and he enjoys a high degree of independence in the execution of his duties. That is not to say that the responsibility of the various other departments for quality has been diminished in any way. It is clearly written in the terms of the reference of quality department

that its role is to support, rather than supplant, the assurance of quality by the departments of engineering, of manufacture, and sales.

The authors were provided with a copy of quality manual of the company. This was prepared in 1980 by the quality control manager and issued under the joint approval of the technical director and commercial director. It contains a general description of the quality assurance system and an index of the standard product assurance procedures described in detail. The manual is intended primarily for internal use to define the quality and reliability program, but it is also used in external relations with customers and vendors as a reference on standards of quality. In this company, there was more emphasis on the technical aspects of quality, such as performance, reliability, safety and environmental considerations. There was less dependence on highly developed management systems and a philosophy that quality is everyone's responsibility.

5. Emphasis towards TQM

Interviews with employees of the three firms suggested that their senior management placed strong emphasis on the implementation of TQM. All three firms stressed that they practice a participative management philosophy and all employees are being encouraged to participate in quality control activities. All three firms organized in house quality control courses at regular intervals and also sent their employees to attend courses at their parent companies and outside institutions. The interviews showed that middle management encouragement for the implementation of TQM is not enough in their firms because they did not recognize the benefits of TQM. However, when asked whether they have succeeded in implementing TQM practices in their firms, the Swedish and Turkish firms cited difficulties and perceived that they have failed. In contrast, the American firm perceived that they were very successful. A general conclusion may be drawn that although companies put strong emphasis on TQM implementation the results are different. The next section examines main findings.

6. Findings

Quality system

Organisations accept that there is a need for quality management system as a foundation on which to build TQM. It is recommended that the International Standard on quality systems provides the correct framework for the build up of Total Quality Management and the objective to reach certification by a given date provides the necessary drive on all the management levels. It is also suggested that it is up to the top management to fill this system with life and action. In all cases, companies are willing to accept that ISO 9000 alone is an adequate system to meet their perceived needs. This involves setting policy, developing quality manuals, a quality information recording and analysis system, quality plans etc.

Recommendation

It is recommended that organisations accept that there is a need for a quality management system as a foundation on which to build TQM. It is also recommended that the basic quality management system can be enhanced by the integration of process capability studies and subsequent monitoring of process using SPC.

Knowledge and understanding

Managers have limited access to information about TQM compared to managers in more developed countries. There are fewer journals and books readily available in libraries, and fewer courses available at universities and other institutions of higher education. Most importantly, there are only a small number of companies attempting to implement TQM, resulting in limited opportunities for managers to discuss common problems.

Interviewees had heard of TQM from a variety of sources such as reading articles, attending seminars, visiting a company that applies TQM and the most important information is provided by the Quality Society (Kal-Der) that was established in 1990. One company studied is member of this society. Although managers are aware of the term of TQM, there is a great divergence of understanding of concepts of TQM. To some

managers, it is just Total Quality- to other managers it is a combination of human research development, quality improvements, quality circles, identification of customer needs or any combination of these and other programmes.

Recommendation

Although there is much literature available and accessible on TQM in the form of books written by respected authors, there is a little reason why organisations in general should not be fully conversant with the concepts and requirements of TQM. There is clear requirement for educational institutions to develop short, medium and long term strategies to educate the population in TQM. In the short and medium term, education institutions have a responsibility to publicize the objectives and benefits of TQM to industry at large. They should design appropriate courses for their customers and implement TQM in their own establishments. In the long term, the TQM education process should start, as a minimum, at secondary school level and continue through higher education. In addition, post-experience courses will continue to have a role to play. All of this may be summed up in the expression, education for "quality of life".

Training

With the exception of quality staff, first line supervisors and shop floor employees, personnel in one company appears to have received formal management training. In companies with a traditional detection approach to quality, staff from functions such as personnel, marketing, production are often perceived as having little influence on a company's product and service quality. The role of quality function appears to be contingent on the Board of Directors' appreciation and understanding of quality management. It was found that in companies where directors are reported as having received formal quality skills training.

Only company B has an induction course for all new employees stating and explaining the company's quality policy. Internal and external training courses are attended by all quality and inspection personnel allowing them to remain abreast of changes. The majority of training is being conducted by

external sources, the main reasons for this being that expertise has lack of experience and knowledge on the subject. They believe that consultants play an important role in assisting companies who introduce TQM programs. The consultant's role varies from being a catalyst for stimulating awareness in building understanding of the TQM process, conducting training for specialized areas such as statistical techniques and other tools of TQM. Two companies claimed that all levels in the organisation are being trained.

In company A, according to middle and first line managers, there are two obstacles to be overcome in order to implement TQM techniques and philosophy in their operations. The first is the lack of top management understanding and support. The second is resistance from workers to the new philosophy. Top management is reluctant to invest in educating workers so that they become familiar with new system and is worried about decreasing quality resulting from the changes. Employee resist the new system for many reasons. Such as significant changes create a threatening sense of imbalance in the work place and many members of the organisation desire to maintain safe, secure and predictable status. Without adequate introductory or remedial training an otherwise positive change maybe perceived in a negative light.

Recommendation

Management need to know what constitutes the subject of TQM. Organisations need to plan a strategy for training as part of the overall plan for improving the business, starting at the top of the organisation and cascading down. Management need to know where and how to obtain training.

Communication

The style of communication relating to quality is mostly formal, in writing and communicated on a regular basis. If one department which requires some information from another department cannot get it unless the request comes through a formal channel, then this cultural barrier creates an atmosphere of mistrust. In company A, the performance of individuals is checked by inspection. Wages, bonuses and other incentives are given on the

basis of production quota, but not on the basis of innovation, improvement and detication.

It is found that the provision of improved feedback mechanism was appreciated by staff, however the level of feedback was still regarded as generally low. This suggests that managers need skills to help them solicit feedback from their subordinates. The availability of resources was cited as a limiting factor in the variety of media used for communication.

Recommendation

Good communication is fundamental to the success of any TQM programe. Shared information usually leads to greater understanding of a problem and therefore a higher chance of buy-in to solutions or changes. The other side of communication is listening. The way to total quality is built on listening both to your customers and to every person in the company who may have ideas of how to make improvements.

Statistical Methods

The management strives to achieve quality by full inspection of critical components and finished products. This increases the cost of manufacturing. The increased costs have been compensated by introducing SPC techniques and its benefits. There is a lack of appreciation by middle and first line management, and bad labor relations caused problems in their adoption. Management have had to learn to accept involvement from shop floor employees on day to day problems. While the employees have had to accept long term goals, such as job security and job involvement rather than the more obvious short term goals of wage increases. Commitment by both management and employees is vital for the successful implementation of TQM in this firm (C).

The results showed that the organisations introducing/implementing TQM were already using some statistical techniques and had plans to increase the use of statistical techniques in the future. However, the results also indicate that the use of techniques such as SPC, experimental design, quality costing within each organisation is patchy. This appears to have resulted from an unclear definition of the scope

of the individual projects to introduce and establish that techniques.

Recommendation

Statistical methods should be used in every department of every organisation as a means of identifying and preventing common causes and removing the assignable causes of variation in all process.

Cost of quality

It was found that the organisations attached little importance to activities such as quality cost and vendor rating. None of them appeared to reflect the true total cost of failure in terms of failure, prevention and appraisal. Organisations collect data on quality costs and just one of them (company B) make use of these data in decision making relating to future quality improvement. Furthermore, the interviews carried out by the authors indicated that senior management is still unaware of the importance of quality cost collection and analysis.

Recommendation

Careful thought needs to be given to initiate costing activities in the form of failure, prevention and appraisal costs. It is believed that realistic methods should be used by every organisation to identify, record and calculate the true of quality in the forms mentioned above. The source of failure identified should lead to effective investment to prevent their recurrence and will result in increased profit.

Quality performance measurement

With the exception of quality managers, there is a general lack of management awareness of performance indicators, whether they be financially based or not. While managers are unaware, they will not be pursuing the use of appropriate measures of performance. Companies use different indicators to measure the quality management performance such as defect level, customer complaints, scrap/rework costs, market share and sales turnover.

Recommendation

Although capability indices are valuable in comparing one process with another, the best and more understandable measure of quality is cost. Management training and education need to know recognize the importance of performance measurement.

Barriers to implementation of TQM

Most of the respondents believed that management attitudes were a major factor which needed to be resolved. This was in the form of lack of awareness, understanding and commitment to the philosophies of TQM at all management levels. The majority of respondents perceived that the major barrier was related to the cultural changes that would be necessary at all levels within the organisation. Several respondents expressed concern over the amount of training, the resources required to do the training and time-scale which this could necessarily involve.

According to respondents, the implementation of TQM systems encounters several problems, as does any new program, such as cultural change, management behavior, measuring results, and poor communication are serious problems encountered by companies as they introduce and implement TQM.

Recommendation

Barriers can only be remedied by the education of a senior management to ensure that they appreciate that the investment in the training to follow the route to TQM will generate significant improvement to the bottom line.

7. Conclusion and lessons learned

It has been observed that different companies have different views and

understanding towards TQM. The study suggested that in many cases companies used elements of TQM such as documented quality management policy, product planning, market research, SPC, quality costing, quality circles etc. The concept of joint responsibility between departments towards quality is not very common. It is also observed that the documented plans and procedures are too elaborate in some companies but in practice entirely different norms are followed without modification of the documented plan.

All companies recognize the importance of attitudinal change among their people in order to sustain TQM. This research shows that each organisation has adopted a different approach to the structure and implementation of their programs. Only one company has adopted a complete package offered by a parent company.

Experience has shown that in most companies considerable positive effort is necessary in order to succeed in introducing this new culture. It can only be achieved if there is the commitment to this change from the highest managerial levels of the company. Unfortunately, there are no 'quick fixes' as far as people development is concerned, it is slow but a rewarding one in the long run. The key to implementing this change is first of all in the mind. Companies will have to recognize that in the face of global competition and new standards of manufacturing efficiency, the factory must be exploited as an important source of competitive advantage. This requires engaging the full creativity of all employees and involving continuous improvement of every aspect of a company's activities.

It must be stressed that the organisations which are included in this study have not yet entered the review, reinforcement and restart phase beyond the implementation of TQM. A follow up study in 2-3 years time may yield interesting results.

Mustafa KÖSEOĞLU-Hilmi ZENGİN

REFERENCES

- BLAUW, J. N. & DURİNG, W., "Adoption of an organisational innovation: Total quality control in industrial firms". INT. J. PROD. RES., Vol.: 28, No: 10, 1990.
- CROSBY, P. B., "Quality is Free". New-York, McGraw-Hill, 1979.
- DALE, B. G. & ASHER, J. M., "Total quality control: The lessons european executives can learn from Japanese companies". E. M. J., 7(4), 1989.
- DEMİNG, W. E., "Out of crisis". Cambridge University Press, 1986.
- FEİGENBAUM, A. V., "Total quality control". 3rd. Edition, McGraw-Hill, New York, 1983.
- ISHİKAWA, K., "What is the total quality control? The Japanese way". Prentice Hall, Englewood Cliffs, USA, 1985.
- JURAN, J. M. & GRINA, F. M., "Quality planning and analysis". McGraw - Hill Book Company, New York, 1986.
- KANJİ, G. K., "Total quality management: Myth or Miracle". Total Quality Management, Vol. 1, No: 2, 1991.
- LASCELLES, D. M. & DALE, B. G., "Quality improvement: what is the motivation". Journal of Engineering Manufacturing- Part B, Vol.: 203, 1989.
- LASCELLES, D. M. & DALE, B. G., "Quality management: The chief executives perception and role". EMJ, Vol.: 8, No: 1, 1990.
- LAMMERMEYR, H. U., "Human relationships- The key to total quality management". Total Quality Management, Vol. No: 2, 1991.
- NEWALL, D. & DALE, B. G., "The introduction and development of a quality improvement process: a study". INT. J. PROD. RES., Vol.: 29, No: 9, 1991.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KENTSEL EMEK PİYASALARI¹

Bu piyasaların işlevi sanıldığından çok daha fazla etkindir.

Gelişmeye olan katkıları uygun politikalar ile hızlandırılabilir..

Çev: Dr.Alkan SOYAK*

İktisadi büyüme ve faydalarının dağılımı, emek piyasasının insan kaynaklarını en iyi nasıl harekete geçirdiğine ve bu kaynağı, yeni iş konuları, yerleşim bölgeleri ve uzmanlıklar arasında nasıl dağıttığına bağlıdır. 1970'lerin başlarından bu yana gelişmekte olan ülkelere yönelik kentsel ekonomi çalışmalarının çoğu, açık işsizlikle sonuçlanan geçimlik düzeyde informal sektör ve yüksek ücrete dayalı formal sektör şeklinde bölünmüş emek piyasası varsayımı temeline oturtulmuştur. Buna karşılık ampirik çalışmalar, bu durumun kısmi ve yanlış yönlendirilen bir görüntü olduğunu göstermektedir. Açık işsizlik çok büyük ölçülerde değildir. Ayrıca informal sektöre ait ticari kazançların bir kısmı, formal sektördeki düşük düzeyli işler ile rahatlıkla karşılaştırılabilir. Elbetteki kentsel emek piyasasının işlevi ve istihdam üzerine etkisi, toplumsal eşitsizlikleri azaltan ve gelişmeyi hızlandıran politikalar tarafından artırılabilir.

Kentleşme

Gelişmekte olan ülkelerdeki kent nüfusunun 1950-75 arasında 400 milyon arttığı ve 2000'li yıllara doğru 1 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki toplam nüfus oransal olarak, 1965'te %24'den 1985'te %31'e yükselmiştir. Bu artış, gelişmiş ülkelerde aynı dönemde %70'den %75'e ulaşmıştır. Kentsel ve kırsal sektörler arasındaki dengenin değişimi, sıkı bir biçimde istihdam kalıplarının değişimine ve ekonomik büyümeye bağlıdır. Ticaret ve sanayideki gelişme ve ulaştırma, haberleşme ve eğitim altyapısındaki büyüme kentleşmenin önemli belirleyicileridir. Böylece kentsel büyüme çeşitli ekonomik fırsatlar sağlar ve buna bağlı olarak emek gereksinimini artırır ve kırdan kente göçü teşvik eder. Bundan dolayı kentsel emek piyasalarının niteliğinin gelişmekte olan

ülkelerde stratejik öneme sahip olduğu varsayılır.

İstihdamın Niteliği.

Kentsel istihdam hakkındaki birçok kuramsal çalışma, onun ikili yapısını vurgular. Baskın olmasına rağmen yavaş büyüyen, yüksek verimlilik ve sermaye-yoğun teknoloji tarafından nitelenen modern sektör ve düşük sermaye ve basit teknoloji ile sınırlandırılmış, çoğunlukla küçük ölçekte olan geleneksel sektör. Modern sektörün varlığı göçü asıl teşvik eden unsurdur. Ancak göçün büyük bir bölümü ikinci sektöre masdedilir. Bunlar formal ve informal sektörler olarak bilinir. Aynı zamanda kentsel alanlarda da büyük ölçüde açık işsizliğin olduğu genel kabul edilmiştir.

Buna karşın iktisat kuramına göre, açık işsizlik giderilmedikçe süregelen kırdan-kente göç azalmaya devam edecektir. Açık işsizlik kentsel ve kırsal kazançları dengeleyecek ve kentsel ücretleri bastırmaya yönlenecek ve böylece göçün şiddeti azalacaktır. Bunun olabilmesi için ücretlerin esnek olması gerekir. Bundan dolayı, ikili bir kentsel emek piyasası, yalnızca kentsel alanlar çok miktarda iş arayanlara rağmen ücretlerdeki üstünlüklerini korusa ortaya çıkabilir.

Yasal düzenlemeler ve sendikal faaliyetler gibi kurumsal baskıların formal sektör kazançlarını kırsal ücretlerin çok üzerine çıkarttığı, dolayısıyla göçü cazip hale getirdiği yaygın bir düşüncedir. Fakat kurumsal olarak belirlenmiş ücretler, masedilebilen göçmen sayısını ve istihdamın büyümesini sınırlayabilir. Formal sektörde bir iş arayışta bulamayan göçmenler şu üç tercihle karşı karşıya kalır; köylerine geri dönebilirler, informal sektörde çalışmayı kabul eder ve kentsel alanda kalabilirler veya kentsel işsizlik havuzunu genişletirler. Süregelen göç ile formal sektörde

¹ Kannappan, Subbiah., "Urban Labor Market in Developing Countries", **Finance and Development**, Vol.26, No.2, 1989, pp.46-48.

* M. Ü., İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma görevlisi.

Alkan SOYAK

kentsel bir iş bulma şansları, işsizlik zincirine eklenen yüksek sayıda kırsal işçiler olarak azalacaktır. Bu durum bir noktada göç umudunu kırsa bile yüksek işsizlik ve kentsel gelir dağılımının keskin bir biçimde kutuplaşması devam edecektir.

Kentsel emek piyasasının formal ve informal sektörlerle bölündüğü varsayımı şunları vurgulamaktadır:

-Karşılaştırılabilir meslekler açısından formal sektör kazançları, informal sektör kazançlarından daha yüksektir, fakat bu durum iş gücünün kişisel veya hanehalkından kaynaklanan nitelik farklılıklarından dolayı değildir.

-Formal sektör birimleri geniştir, sermaye-yoğundur, kamu girişimleri gibi veya bir şirket gibi organize edilmiş ve istikrarlı istihdam politikalarına sahiptir.

-Ücretler ve istihdamın yasal düzenlemesi ve bunla ilişkili sendikal baskılar, formal sektör ücretlerinin belirlenmesinde önceliklidir ve,

-Formal sektörde anında iş bulma olanağı olmasa bile, kırsal alanlardan gelen göçmenler daha yüksek ücret umuduyla kentsel formel sektöre çekilir.

Bu analizler kentsel işsizliğin ve gelir eşitsizliğinin giderek kötüleşmesine ilişkin kötümser bir tahmin ortaya koymuştur. Kentsel ekonomi ve işgücünün bir bölümü ele alırsa, bir kesimin refah içinde iken diğer kesimin artan bir mahrumiyet içinde olduğu görülür. Bu kesim baskın olmaktadır. İktisat kuramı, geleneksel olarak emeğin düşük verimlilikten yüksek verimliliğe doğru hareketliliği ve büyüme konusundaki uygun sonuçlar üzerinde durur. Bazıları işsizliği ortadan kaldırdığı ya da geçimlik kazanç sağladığı için kırdan kente göçü yörekte teşvik eder.

Amprik Çalışmalar

İnformal Sektörün Hacmi. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından desteklenen çalışmaların çoğu, informal istihdamın gelişmekte olan ülkelerdeki toplam kentsel istihdamın %40'ını aşğını göstermektedir. Bununla birlikte bütün çalışmaların belirli zayıf yanlarının olması ve bir sektörde çalışan işçilerin, diğerinden daha çok geçici olarak ele alınmalarından dolayı herhangi bir genelleme yapmak zordur. Çeşitli çalışmalar işçileri formel sektöre dahil etmiştir, fakat

kazançlar ve ücretler hakkında tamamlayıcı bilgi vermemiştir. Toplumsal yapıdan dolayı formal sektördeki istihdam ordusuna katılmak kolay olmadığından, formal sektörde yerleşen diğer işçilerin çoğuna ilişkin yanlış bilgiler mevcuttur. Hindistan'da yapılan bir çalışma, bazı formal sektör birimlerinin küçük, ve sendikalar ile kanunlar tarafından etkin bir biçimde korunmadığına işaret etmektedir. Brezilya'daki diğer bir çalışma minimum ücret ve kuruluş hacmi kriterinin her ikisini de içerir, buna karşın formal sektörde ücretlerin yüksek olup olmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Hindistan'da daha sonra yapılan bir çalışmada kurumsal ilişkilerine dikkat edilmeksizin başlangıçta belirlenmiş bir gelir eşliğinin altında olan tüm çalışanlar otomatik olarak informal sektörde yer almışlardır.

İşsizlik. İşsizlikle ilgili araştırmalar kentsel işsizliğin geniş olduğu ve göçmenlerin özellikle dezavantajlı olduğu konusunda hem fikirdir. Bu araştırmadan doğan bazı iddialar, gelişmekte olan bazı ülkelerdeki açık işsizlik oranının temel kentsel alanlarda %15' den, %20' lere kadar yükseldiği ve bu işsizlik oranlarının 1960' lardan 1980' lere gözlenebilir bir şekilde arttığını vurgulamaktadır.

Bunlar, tahminler veya rapor edilen rakamların analizi ile desteklenmemiştir. İstatistikler önemli bir bölümü için yetersiz, oldukça fazla derlenmiş ve genellikle güvensizdir. İşsizlik verilerinin yararlılığı özellikle işsizlik dönemlerinde temel tamamlayıcı bilgilerin yokluğu tarafından da sınırlandırılmaktadır.

Derlenmemiş istatistikleri baz alan birkaç çalışma şaşırtıcı gözükmektedir. Genç- eğitimli insanlar ve daha yaşlı niteliksiz işçilerin, daha yüksek işsizlik oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Olgun çalışma çağındaki el işçileri daha düşük oranlara sahip olma eğilimindedirler. El işçileri ve eğitimli işçiler arasındaki zıtlık, daha iyi ödeme yapan işleri bekleme motivasyonu ve gerekli araçların her ikisine de sahip olan eğitimli insanlar temelinde açıklanmıştır. Eğitimsiz ve yalnızca ilkökul eğitimi görmüş olanlar endüstri işsizlik oranına sahiptir. Bununla birlikte, fakir halkın bir kısmı fakir olmanın getirdiği handikaplar nedeniyle yüksek işsizlikten dolayı acı çekmektedir.

Kanunlar, şehire yeni gelenlerin çoğunun, gelmelerinden hemen sonra bir iş bulduğunu gösterir. Bunların önemli bir miktarı informal sektörde çalışılmaksızın, doğrudan formal

sektörde işe başlarlar. İnfomal sektörün bazı bölümlerine giriş - küçük ölçekli işletmeler, aile işletmeleri ve geleneksel ticaret ve el sanatları-uzun zamandır bir şehirde olmalarına rağmen, ayrıcalığı daha az olduğu için zordur.

Karşılaştırmalı Kazançlar

Geleneksel varsayımların aksine, yapılan çalışmalar şunu göstermektedir,

(1) Kırsal kazançlar kentsel kazançlardan standart olarak daha az değildir,

(2) Bu kazançlar tutarlı bir kentsel infomal/formal sektör hiyerarşisi içinde sıralanmış olmayabilir,

(3) Serbest çalışma kazançlarının kentsel infomal ve formal sektörlerde ücret kazananlarınkinden daha düşük olduğu kesin değildir.

Kentsel/Kırsal : Kazançlarla ilgili elde edilebilir bilgiler, değişen ve farklı piyasa koşullarını yansıtmaktadır. Derlenmiş istatistikler kentsel kazançların, kırsal kazançları aştığını göstermektedir. Bununla birlikte işçiler arasında karşılaştırmalar yapmak, işçilerin geldikleri köyler ile bunlara karşı gelen kentsel emek piyasaları bölümleri arasındaki gelir benzerliklerini gösterir. Ortalama kentsel kazançların yüksek ve ortalama kırsal kazançların düşük olmasına rağmen, gelir farklılıkları, özellikle farklılıkları gidermek için yapılan düzenlemelerden sonra karşılaştırılabilir işçi ve işler açısından daha küçüktür. Bu farklılıklar yaşam maliyeti ve her hane halkındaki kazanç sağlayanların sayısını kapsamaktadır.

Formal/İnfomal. Daha önce savunulan görüşün aksine, kentsel faaliyet ve işlerden elde edilen kazançların, formal sektördeki kazançlar ve kentsel geçimlik menfaatlerin üstünde olduğu görülmektedir. Benzer durum geleneksel beceriler içinde geçerlidir. Örneğin Kalkuta'da yapılan bir araştırmada, aile işletmelerinde çalışan 100.000 müslüman terzinin gelirlerinin, formal sektörde bulunan diğer yerleşmiş faaliyetlerden önemli bir biçimde daha yüksek olduğu tesbit edilmiştir. Aynı şekilde Lima'da eve -dayalı işletmelerden sağlanan gelirler, formal sektöre uygun bir alternatif olarak gözükmektedir. Hindistan'da geleneksel öğrenme ve çıraklık kurumuna dayalı olarak gelişmiş uzmanlıkların da daha iyi durumda olduğu belirtilmektedir. Bu liste, müzik ve dans öğretmenleri, geleneksel tıp uzmanları ve

astrologları da içermektedir. Her ne kadar gelirle ilgili veriler sınırlıysa da, bazı bulgular, adı geçen mesleklere yönelik kazançların, düzenli ödeme yapan işlerde daire işi yapan veya lisede öğretmenlik yapanların ücretlerine eşit veya daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Serbest Çalışma Ücreti Kazananlar. Serbest çalışmadan dolayı düşük kazanç düzeyi ile ilişkili genelleştirmeler oldukça yanıltıcıdır. Tayland'da son dönemlerde yapılan bir çalışma bu konuda yol gösterici niteliktedir. 79 örnek birey seçilerek bu kişilerle görüşülmüştür. Bunların 49'u gıda ve meyve satıcıları, 19'u tuğla taşıyıcıları ve çekicileri, ve 15'i de kuaför, terzi, berber ve restuarant gibi dükkan sahipleridir. Çalışma, bu kişilerin ortalama günlük ücretlerinin, imalat, inşaat ve devlet işlerinde çalışan niteliksiz işçilerin aldıklarından yüksek olduğunu vurgulamakta; asgari ücretten üç kat daha fazla olduğunu ve sosyal hakları temsil eden %80'lik kısım eklendikten sonra bile imalat sektöründeki ücretten %50 daha fazla olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum erkek ve kadınların her ikisi için de geçerlidir. Küçük ölçekli ve eve-dayalı işletmelere yönelik çalışmalar, değişken ekonomik getirilerin olduğu kentsel ekonomide büyük genişim yelpazesini göstermekte ve infomal kentsel ekonomiyi kötümser bakışı gidermeye çalışmaktadır.

Gelişen Kentsel Emek Piyasaları

Amprık kanıtlar, gelişmekte olan ülkelerin kentsel ekonomilerine fonksiyonel etkinliği olmayan bölünmüş emek piyasalarının hakim olduğu önsel fikrine meydan okur. 1970 ve 80'lerde yapılan çalışmalar göre gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel emek piyasaları, karşılaştırılabilir işler ve mesleklerdeki kazançları eşitlemede, ücret ve kazançlardaki farklılık kanalıdan emek arz ve talebini karşılaştırmada ve emek hareketliliğini artırmada oldukça etkilidir. Geçimlik kazanç ile cari ücret düzeyinin belirlediği alt ve üst limitler açısından istisnalar sözkonusudur. Bu belirgin etkinliğe rağmen, bir endişe sözkonusudur; hala toplumsal yapının katmanlaşmasından doğan haksızlıkları azaltabilecek uygun politikalara gereksinim vardır.

Hızlandırılan Ekonomik Büyüme. Üretken ve yaratıcı istihdam eninde sonunda yine ekonomik büyümeye bağlıdır. Uygun ekonomi politikaları ile bu biçimdeki bir istihdam işgücünden daha fazla artırılabilir. İnfomal sektörde yerleşmiş farklı faaliyetlerin bir çoğunun istihdam potansiyeli oldukça yüksek

Alkan SOYAK

olduğundan dolayı kaynak hareketliliğini artırmayı amaçlayan politikalar ile büyümelerinin teşvik edilmesi arzu edilebilir

Brezilya deneyimi, hızlı ekonomik büyümenin emek piyasaları üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir. 1966-74 döneminde ortaya çıkan ekonomik ve tarımsal büyüme, önemli bir kırdan kente göç olgusu ile eş anlı olarak ortaya çıkmıştır. Şehirlerde, diğer sektör hizmetlerine talepte ortaya çıkan artışların yansıttığı gibi, formal sektörde çalışanların ortalama ücretlerinin diğerlerine göre azdığı görülmüştür. Bu sonuçları destekleyen faktörler arasında, eğitimin yayılması, 1960' larda %51 olan eğitim çağı nüfusu oranının, 1980' lerde %35' e düşmesi sayılabilir. Bu da bize, iş olanaklarının artırılması ve büyümenin sağlanması açısından toplumsal politikaların desteklenmesi gerektiği sonucunu vermektedir.

Azalan Ekonomik Eşitsizlikler. Gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel emek piyasalarının işleyişi, gelirdeki büyük eşitsizlik ve işlere girişi yönlendiren şartlardan dolayı, halen tatminkar olmaktan uzaktır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu durum toplumsal olarak ayrıcalık kazandırılmış sınıflar ve grupları destekleyen bir ekonomik ve toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. Bu yapının büyümeye zarar vermesi nedeniyle, ekonomik ve toplumsal adaletsizlikleri azaltan politikaların kritik bir önemi olduğu varsayılır.

Ekonomik büyüme ve dağılımına yönelik sonuçları, birbirinden ayrı süreçler değildir; herikisi de ortaya çıkan fırsatları karşılamada hanehalkı ve bireylerin davranışları ile yakından ilişkilidir. Kamu politikası, eşitliği olduğu kadar, hızlı büyümeyi ve emek piyasasına girişi yaygınlaştırmayı da hedeflemelidir. Emek piyasası araştırmaları, genellikle kurumsal veya yayınlanmış verilere dayanır, ve nadir olarak da beşeri sermayenin niteliğinin önemini belirten okullaşma ve eğitim gibi kriterleri kullanır. Dolayısıyla hanehalkının davranışlarını etkileyen toplumsal kurallar için de daha fazla bilgi gereklidir. Fakat henüz, kırsal emek piyasalarında yapılmış olan çalışmaları kapsamak yoluyla toplumsal yapının rolünü hesaba katan kentsel emek piyasalarının iktisadi analizi yoktur. Güçlü kent-kır paralellikleri ve bağlantılar, kentsel ve kırsal piyasaların her ikisinin de geliştirilmesi düşünülüyorsa, bu açığın kapatılması gerektiğini vurgulamaktadır.

“REKLAMLARIN TÜKETİCİLERİN SATINALMA DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ” KONULU BİR ARAŞTIRMA

Dr.Nurhan Babür TOSUN

Günümüzde mal ve hizmet türlerindeki çeşitlilik ve artış, işletmeler arasındaki rekabetin yoğunlaşmasına ve bu doğrultuda reklamın, reklam kampanyalarının önem kazanmasına neden olan faktörlerin önde gelenleridir.

Bu araştırmanın genel amacı; reklamların tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmak ve satın alma davranışları ile reklam mesajları arasındaki ilişkiyi belirtmektir.

Reklamların tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini genel olarak saptamayı amaçlayan araştırmamızda, üç farklı sosyo-ekonomik katmanda bulunan 300 kadın, 300 erkek olmak üzere toplam 600 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular özetle şöyle açıklamak mümkündür.

Alt düzey, orta düzey ve üst düzey olmak üzere üç farklı sosyo-ekonomik katmanda bulunan tüketicilerin reklamları izlenmeleri arasında çarpıcı farklılıklar bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle sosyo-ekonomik katmanlar ile reklamların izlenmesi arasında bir korelasyon görülmemektedir. 600 tüketicinin %30'u reklamları izlediklerinin, %61' reklamları bazen izlediklerini %9'u ise reklamları hiç izlemediklerini belirtmektedirler. Ancak %9'u oluşturan 54 tüketicinin yarısı tesadüfen reklamlarla karşılaştıklarını reklam mesajlarının istekleri dışında gözlerine iliştiğini ifade etmektedirler.

Anket uygulanan tüketicilerin %90'ı reklamların satın alma kararlarında etkili olabildiğini belirtmektedirler. 304 tüketici reklamın satın alma kararında etkisi olduğunu, 239 tüketici ise reklamın satın alma kararında bazen etkili olabileceğini söylerken 65 tüketici (%10) reklamın satın alma kararında hiç bir etkisi bulunmadığını, satın alma kararlarını etkileyen başka faktörlerin söz konusu olduğunu belirtmektedirler. Bulgular, reklamların izlenmesi ile tüketicilerin satın alma kararları arasında bir korelasyon bulunduğunu göstermektedir. Reklamı izleyen 180 kişinin 172'si reklamların satın alma kararlarında etkin

olduğunu, reklamları bazen izleyen 366 kişinin ise 352'si reklamların satın alma kararlarında etkin olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgular, tüketicilerin satın alma kararlarında reklamların etkisi altında kaldığını ve reklamların etkinliğini de ortaya koymaktadır.

Reklamların etkisi ile satın alma davranışında bulunan tüketicilerin sosyo-ekonomik dağılımını ortaya koyan bulgular, tüketicilerin sosyo-ekonomik düzeyi ile reklamların etkisi altında satın alma davranışını gerçekleştirme arasında korelasyon olduğunu göstermektedir. Reklamın etkisi ile satın alma davranışında bulunan 296 kişinin 137'si alt düzey, 92'si orta düzey, 67'si ise üst düzey sosyo-ekonomik katmanda bulunmaktadır.

Reklamın etkisi ile bazen satın alma davranışında bulunan 239 kişinin 111'i alt düzey, 74'ü orta düzey, 54'ü üst düzey sosyo-ekonomik katmanad bulunmaktadır. Reklamın etkisi ile satın alma davranışında bulunmayan 65 kişinin 7'si alt düzey, 11'i orta düzey, 47'si ise üst düzey sosyo-ekonomik katmanda bulunmaktadır. Bu bulgular sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe, reklamın etkisi ile satın alma davranışında bulunmanın azaldığını ortaya koymaktadır.

Araştırma, en çok izlenen ve en etkili reklam aracı olma konumunda bulunan kitle iletişim aracının TV olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Anket uygulanan 600 kişinin %70'i televizyonun, %14'ü radyonun, %10'u gazetenin, %6'sı ise derginin en çok izledikleri medya türleri olduğunu belirtmektedir.

Tüketicilerin %70'i televizyonun, %14'ü radyonun, %10'u gazetenin, %6'sı ise derginin reklamlarla en çok karşılaştıkları, reklamları en çok izledikleri medya olduğu ifade edilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular, kitle iletişim araçlarının izlenme oranı ile etkili reklam aracı olmaları arasında bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır.

En çok izledikleri kitle iletişim aracının televizyon olduğunu söyleyen 418 kişinin

tamamı, reklamlarla en çok karşılaştıkları medyanın da televizyon olduğunu belirtirken; radyo izlediklerini söyleyen 86 kişinin, 83'ü radyonun, 2'si gazetenin, 1'i ise televizyonun reklamları izledikleri medya olduğunu; Gazete okuduklarını söyleyen 60 kişinin 56'sı gazetenin, 2'si derginin, 1'i radyonun, 1'i ise televizyonun reklamlarla en çok karşılaştıklarını medya türleri olduğunu, Dergi okuduklarını söyleyen 36 kişinin 34'ü derginin 2'si ise gazetenin reklamlarla en çok karşılaştıkları medya türleri olduğunu bilmektedir. Bu bulgular, kitle iletişim araçlarının izlenme oranları arttıkça, etkili reklam aracı olma konuma sahip olma oranlarının arttığını bize göstermektedir.

Araştırma'da elde edilen bir diğer bulgu ise, tüketicileri etkileyen reklamların içeriksel özellikleri ile tüketicilerin marka değiştirme nedenleri arasında bir korelasyon olmasıdır.

Tüketicilerin %51'i ürünün yenilik ve üstünlüğünü anlatan reklamların, %22'si ürünün temsil ettiği yaşam biçimini sunan reklamların %14'ü marka imajı veren reklamların %13'ü ürüne güven duygusu sağlayan reklamların kendilerini etkilediğini belirtmektedirler.

Tüketicilerin %55'i kullandıkları ürünün markasını sık sık değiştirdiklerini, %27'si arasıra değiştirdiklerini, %18'i ise hiç marka değiştirmediklerini ifade etmişlerdir.

Marka değiştirdikleri belirlenen 492 tüketicinin 260'ı yenilikleri takip etmekten hoşlandıkları, 118'i başkaları gibi olma isteğinden ötürü, 78'i başka bir markaya güven duymaya başladıkları, 36'sı fiyatından ötürü marka değiştirdikleri anlaşılmıştır. Yenilikleri takip amacıyla marka değiştirdiği belirlenen 260 kişinin 218'i ürünün yenilik ve üstünlüğünü anlatan reklamları, özdeşleşme isteği ile marka

değiştiren 118 kişinin 100 kişisi ürünün temsil ettiği yaşam biçimini sunan reklamları; Başka bir markaya duyulan güven duygusu ile marka değiştiren 78 kişinin 66'sı marka imajı veren reklamları; ürünün fiyatından ötürü marka değiştiren 36 kişinin 28'i ürünün ucuzluğunu yansıtan reklamları beğendikleri ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki bulgular tüketicinin etkilendiği reklamların özellikleri ile marka değiştirme

nedenleri arasında bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulardan bir diğeri ise, tüketicilerin çabuk ve çok tüketilen ürünlere yönelik beğendikleri reklam mesajları ilk bu tür ürün grubunu satın alma davranışları arasında bir korelasyonun varlığının ortaya konmasıdır.

Sana reklamını beğenen 180 kişinin 177'si Sana margarini satın aldıklarını; Luna reklamını beğenen 150 kişinin 145'i Luna margarini; Aymar reklamını beğenen 120 kişinin 119'u Aymar margarini, Rama reklamını beğenen 84 kişinin 80'i Rama margarini, Becel reklamını beğenen 60 kişinin 58'i Becel margarini kullandıkları belirtilmektedir.

Beyaz-eşya grubunda ise aynı korelasyona rastlamak mümkün olmamıştır. Bu ürün grubunun pahalı olması, sık sık değiştirilmemesi gibi faktörlerin bu sonuca yol açtığını söylemek mümkündür.

Tüketicilerin gereksinim duymadıkları bir ürün satın almaları ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında bir korelasyon söz konusudur.

Ankete katılan tüketicilerin %8'i gereksinim duymadıkları bir ürünü satın almalarında o ürüne yönelik bir reklam mesajının etkili olduğunu, %12'si bazen etkili olduğunu, %80'i ise hiç etkili olmadığını belirtmektedirler.

Reklamdan etkilenerек bu tür ürünü satın alan 48 tüketicinin 4'ü alt düzey, 19'u orta düzey, 25'i ise üst düzey sosyo-ekonomik katmandadır. Reklamdan bazen etkilendiğini söyleyen 72 tüketicinin 7'si alt düzey, 28'i orta düzey, 37'si ise üst düzey ekonomik katmandadır. Görüldüğü gibi sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe tüketicilerin gereksinim duymadıkları bir ürünü salt reklamdan etkilenerек alma oranları da yükselmektedir.

Genel olarak, reklamların tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyerek onları yönlendirdiğini söylemek mümkündür.

Öneri, Cilt.1, S.3

Tüketicilerin reklamlardan etkilenmeleri ile cinsiyetleri (kadın-erkek) arasında bir korelasyon olmaması ise araştırmada elde edilen bir bulgudur.

Genel olarak, tüketicilerin reklamların etkisi ile satın alma davranışında bulunmalarının söz konusu olduğunu ve sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe reklamlardan satın alma bazında etkilenme oranının düşüklüğünü söylemek mümkündür.

Araştırma sonuçlarına göre, tüketicileri etkilemeyi amaçlayan reklamları hazırlayan reklam ajanslarına ve hazırlatan firma yöneticilerine aşağıdaki öneriler sunulabilir.

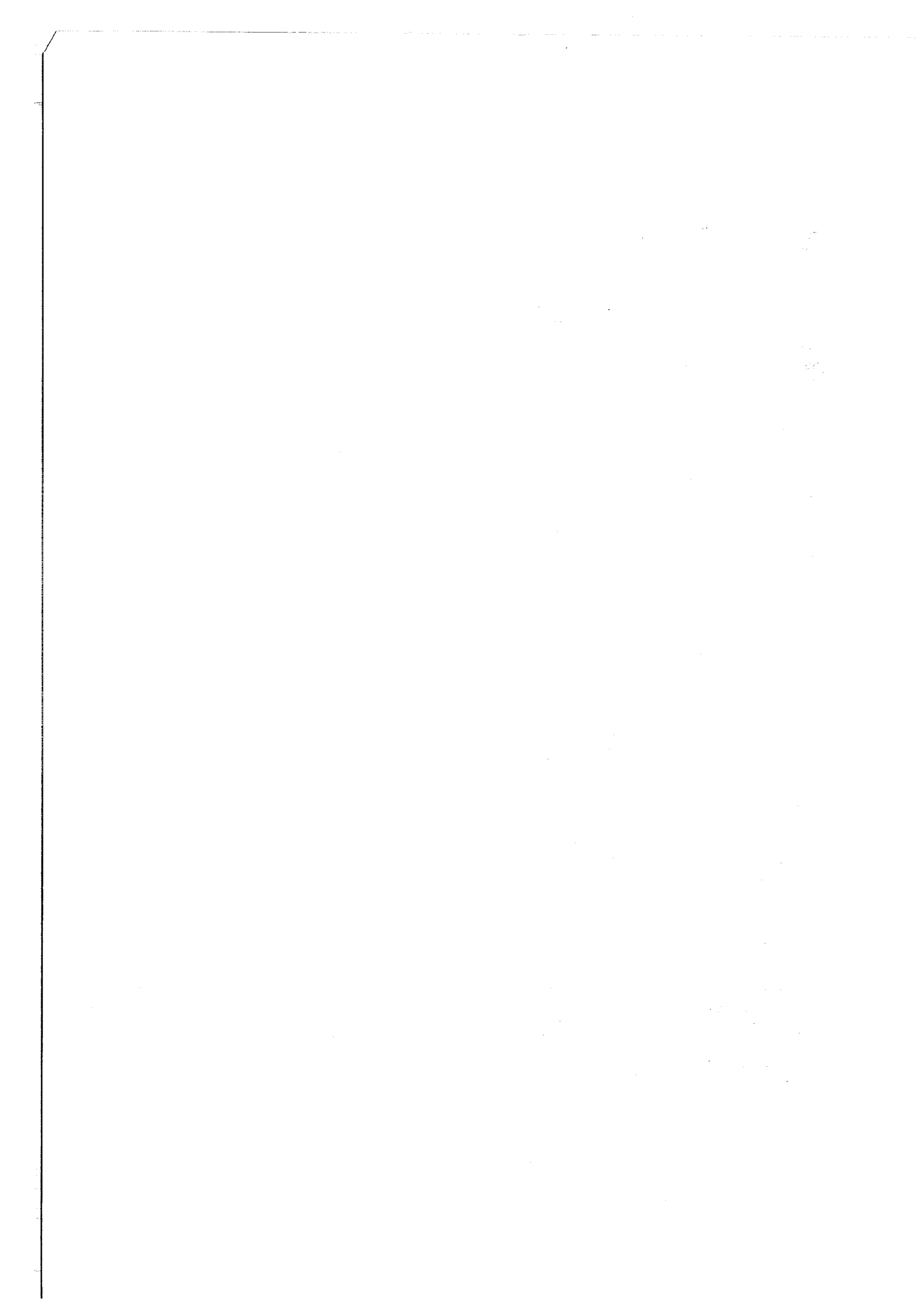
- Ürünün yenilikleri, diğer ürünlerden farkını anlatan bilgilendirici reklamlar daha etkileyici olmaktadır.

-Reklamlarla malın markasını oluşturan güven, marka imajı tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir.

- Sanatsal nitelikli, haber ağırlıklı reklamlar özellikle sosyo-ekonomik düzeyi yüksek gruplarda; yarışma ağırlıklı, video klip özelliği sosyo-ekonomik düzeyi orta gruplarda; çizgi film ve görsel özellikli reklamlar sosyo-ekonomik düzeyi alt gruplarda etkileyici olmaktadır.

-Televizyon en çok izlenen medya olmasına karşın diğer araçların da reklamların etkinliğinin artırılması için kullanılması gerekir.

-İletişim çağı olarak kabul edilen günümüzde toplumun her kesitinde tüketiciler çeşitli kitle iletişim araçlarından yararlanarak reklamlarla karşılaşmakta ve satın alma davranışlarında bulunmaktadır. Tüketiciler üzerinde bu denli etkin olan reklam mesajlarının bilgilendirici, gerçeğe uygun, aydınlatıcı özellikler içermesi tüketicilerin doğru bilgilerle donanarak bilinçli tüketim yapmalarına neden olabilecek önemli bir faktördür.

MAX WEBER'DE YÖNTEM VE TARİHSEL İDEAL TİP OLARAK KAPİTALİZM KAVRAMLAŞTIRMASININ KAPİTALİST OLMAYAN TOPLUMLARIN GELİŞME SÜREÇLERİNİ ANLAMA ÇABALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Arş.Gör. Fuat Ercan*

1-Giriş:

Bu yazıda amacımız M.Weber'in geliştirdiği yönemsal temelleri ve bu temellerin ışığında toplumsal değişmeyi anlamaya yarayacak teorik argümanları gözden geçirmek olacaktır. I.Mezzaros'un çalışmasında vurguladığı gibi "çağımızın yeni entellektüel ihtiyaçlarına uygun olarak M.Weber'in geliştirdiği teorik araçlar onu yirminci yüzyılın kapitalizminde 'her mevsimin insanı' yapmıştır (Mezzaros,1989,147, vurgu bana ait). Weber geliştirdiği yönemsal kavramlar, kategoriler ışığında temel amacı; kapitalizmin neden Batı- Avrupa'dan köklerini aldığı ve başka bir yerden almadığını göstermek olmuştur." (Lukacs,1972,396). Çalışmamızın temel yoğunlaştığı konu tamda bu noktada anlam kazanmakta. Weber'in Batı-Avrupa kapitalizminin varoluş nedenlerini 'tamamen Kıta Avrupasına bağlamasını ve bu anlamda kapitalizmin kıta Avrupa'ya özgü olma nedeni/nedenlerini gösterirken kullandığı yöntem ve bu yöntemin sonucu olarak Batı-Avrupa dışında kalan toplumların ekonomik ve toplumsal yapıları hakkında bir dizi sonuca varması, genel de sosyal bilimlerde özelde ise iktisat ve sosyolojide bir dizi günümüze dek gelen ele alış biçimlerinin varlığına neden olmuştur. Zetlin'in çok açık bir şekilde belirttiği gibi "Weber'in temel amacı, modern kapitalizmin özünü ve doğasını anlamaya çalışmaktır ki bu amaç onu Batı'nın ekonomik sistemini ekonomik kültürel yönleriyle gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu gözlemler sonucunda geliştirdiği Batı'nın Çağdaşlaşmasının kendine özgü olduğu vurgusu onun teorisinin bir diğer önemli kısmının varlığına neden olmuştur" (Zeitlin'1968) Weber'i dönemin diğer düşünürlerinden farklı kılan tarafı, onun kapitalizmin doğuşu ve gelişimi hakkında sadece açıklamalar yapması değil, bu açıklamaların belirli bir yöntem ışığında, etkili bir yöntem ışığında yapmasıdır. Lukacs'a göre Weber'in bu çabası kapitalizmin emperyalist çağına uygun bir formülasyondur. Soruna daha farklı bir açıdan bakan E.Said Batı düşün geleneğini geliştirerek "sanayileşmiş Batı kültürünün

"hegomanyasını kurma çabası içinde öteki toplumları tanımlama çabası olarak ele alır. Weber'in geliştirdiği yönemsal araçların amacı ne olursa olsun (ister direk olarak kapitalizmin özelliklerini karşılaştırmalı tarih yöntemi açısından ele alma, isterse bir bütün olarak kapitalizmin yeni vardığı aşamada diğer toplumlarla olan ilişkisinde hegemonya aracı olarak bir açıklama biçimi geliştirmiş olsun) bizim burada temel amacımız Weber'in yöntemini detaylandırarak, bu yöntemin kapitalizmin gelişimini anlama biçimi ile kapitalizmin gelişim sürecini farklı biçimde ve hızda yaşayan toplumların gelişimini anlama biçimini nasıl etkilediğini göstermektir

Weber,Avrupa'da kapitalizmin doğuşu sorunu çerçevesinde geliştirdiği analizinde, belirleyici unsur, kapitalizmin gelişiminin sadece Avrupa'ya özgü olduğu vurgusudur. Bu vurguyu anlamlı hale getirmek için, bu toplumların içsel dinamikleri üzerine yoğunlaşırken kültürel faktörler önemli değişkenler olarak analizin merkezine yerleşmiştir. Weber'de kültürel faktörler sadece sembolik üretim üzerinde değil, fakat daha önemlisi maddi üretim üzerinde de etkileri vardır. Her ne kadar M.Weber'in kapitalizm ile protestanlık ahlakı arasındaki bağlantı önemli bir yere sahipse de M.Weber'in analizini basit bir indirgemecilikle maddi yapıların belirleyicisi kültürel yapılar gibi bir sonuca varılmaz. Böyle bir ele alışın temelinde M.Weber'i ilk çalışması olan Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu temel almak ve daha sonraki yetkinleşmiş çalışmalara daha az yer vermek yatmaktadır. Weber'in çalışmalarında kapitalizmin tarihsel olarak Batı-Avrupa'da gelişmesi, bir dizi değişkene ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler dolayımında ele alınmakta. Burada Weber'i önemli kılan unsur gelenekselleşen hali ile kapitalizmi protestan ahlakına bağlı kılmış olması değil, kapitalizmin varoluşu için gerekli koşulların tarihsel olarak Avrupa'ya özgü olduğunu vurgulaması ve bu vurguyu belirli bir yöntem temelinde gerçekleştirmesidir (Collins,1990). Bu anlamda Weber, daha ilk dönem çalışmalarında, tarihsel

* M.Ü, İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi:

yapıların ve çağdaşlaşmanın evrensel/genel teorisini yapma eğilimi içinde olan Hegelyan okul ile Romantik okulu bilimsel olmamakla suçlar. Weber'in kendi yöntemine bağlı olarak kapitalizmin gelişimini ele almasında birey ve bireyin verili ortam içindeki farklı değerleri seçimi ve bu seçim sonucu oluşan yapılar kendi sosyal gelişme eğilimlerini belirler. Bütünsel ve telelojik bir yöntem ve tarih anlayışından farklı olarak, bireysel eylemlerin ve dolayısıyla bireysel seçimlerin belirlediği varoluş biçimleri, ya da Weber'in deyimi ile "yaşam biçimleri", doğal olarak kendine özgü (unique) olacaktır. Bu anlamda kapitalizm ve kapitalist yaşam biçimi kendini özgüdür, çünkü kapitalist yaşam biçimini şekillendiren bireylerin eylemleridir. Sorun böyle olunca, kapitalist ya da kapitalist olmayan bir yaşam biçimini anlamının direkt ve en mantıklı yolu, *bireylerin kendi eylemlerine verdikleri anlamı anlamaktır*. Analizin genel çerçevesi bu şekilde belirlenince, analizin izleyeceği yol da genel olarak belirlenmekte, kapitalist ya da kapitalist olmayan yaşam biçimini belirleyen ve bireylerin eylemlerinde dile gelen değer bağımlı değişkenleri saptamak. M.Weber'in temel kaygısı çerçevesinde örgütlenen bu tip bir bakış, doğal olarak onun çalışmalarının da temelini oluşturmuştur. Çalışmalarında Weber, kapitalist yaşam biçimini belirleyen bireysel eylemler ve bu eylemleri yönlendiren kültürel motifleri anlayabilmek için, bir çok ülke örneği ve bu örneklerin karşılaştırmasına yönelmiştir. Bu karşılaştırmanın varlığı beraberinde bir dizi kapitalist yaşam biçimini tanımlayan değişken ile bu yaşam biçimi ile örtüşmeyen değişkenler karşımıza çıkmakta. Karşılaştırma süreci içinde kapitalizmi tanımlayan temel özellik Weber'e göre rasyonalizmdir."kişinin kendisi olabilmesi için, özgür olması için, rasyonelleşmeye ihtiyacı vardır ve bu anlamda rasyonelleşme özgürlük alanıdır."(Mommssen,1991,158)

Weber kapitalizmin gelişimini açıklarken ilk etapta yoğunlaştığı konu Avrupa merkezli ekonomik sistemlerin yani feodalizm ile kapitalizmin temel farklılığını vurgulamak olmuştur. Weber'e göre bu toplumları birbirinden ayıran temel unsur bu toplumlarda varolan sosyal değerlerin niteliğidir, yani feodalizmde geleneksel sosyal değerler, kapitalizmde ise rasyonel sosyal değerler hakimdir" (Birbaum,1953,128) Rasyonel sosyal değerler sistemi ise, kapitalizmde sadece bir sosyal değerler sistemi olarak değilde, bir sosyal yaşam biçimi olarak ele alınmıştır(Sayer,1991)

Sosyal bir yaşam biçimi olarak ele alınan kapitalizmin, rasyonellik yönündeki eğilimi/davranış kalıpları ise bürokrasi biçimi içinde dönüştürücü bir güç haline dönüşmüştür. Rasyonel değerler sistemi ile bireysel amaçların en rasyonel dile geliş biçimi olarak üretimin organizasyonu ve yönetim organizasyonunda gözlemlenen değişmelerle birlikte bir yaşam biçiminin örgütleniş biçimi olarak kapitalizm, rasyonelleşme temelinde kendisini çevreleyen ve rasyonel olmayan toplumlardan farklı olduğu gibi, bu toplumları dönüştürme potansiyelini içinde taşımaktadır. Gerçektende M.Weber'in kapitalizmin yayılma dönemi ve belkide en önemlisi Almanyanın dünya üzerinde bir siyasi ve ekonomik güç olarak varlığını göstermesine paralel geliştirilen bu ele alış daha sonra özellikle 1940'lar sonrasının 'Gelişme Sosyolojisi'nin' en önemli belirleyicisi olacaktır. Bu anlamda Weber'in geliştirdiği yöntem sadece kapitalizmin Avrupaya özgü olduğuna dair bir açıklama biçimi ile noktalanmıyor, tanımladığı rasyonel sosyal değerler sistemi ve bunun örgütlü bir güç olarak diğer sosyal değerler üzerindeki üstünlüğü üzerindeki vurgu beraberinde toplumsal değişimi Avrupa'dan daha farklı ya da daha yavaş yaşayan toplumları anlamak içinde bir rehber/yöntem haline gelmiştir. Her ne kadar A.G.Frank gibi bazı düşünürler 2.Dünya Savaşı sonrası Weberyana ele alışın kaba bozulmuş bir Weberyana bakış olduğunu vurgulasa bile, bu dönemde Weber miti daha güçlü bir şekilde (yaşadığı dönemden daha fazla bir etkileme gücüne sahip olarak) genelde sosyal bilimlere özelde ise gelişme sosyolojisi ve dolaylı olarak kalkınma yazınına etkilemiştir

Biz çalışmamızın ilk bölümünde Weber'in düşünsel yapısını belirleyen toplumsal ve düşünsel özelliklerini vereceğiz. Bu bölüm bize Weber'in niçin her dönemin insanı olacak bir donanımına sahip olduğunu gösterecektir. İkinci bölümde ise Weber'in geliştirdiği yöntem anlayışı üzerinde durarak, temel argümanları ve yöntemsel ilkeleri üzerinde yoğunlaşacağız. İkinci bölümde ayrıca, Weber'in kullandığı yöntem ışığında kapitalizmi nasıl bir ideal tip olarak ele aldığını diğer karşılaştırmalar için kullandığı verilerle birlikte ele alınacak. İkinci kısmın ikinci alt başlığında ise tarihsel bir süreç içinde kapitalizmin ideal tip olarak, belirli ideal tiplerin toplamı olarak ele alınmasının, kapitalizmle karşılaşan diğer toplumları yani Weberyana terminoloji ile *geleneksel toplumları*

ele alma biçimleri ve teknikleri için nasıl temel teşkil ettiği üzerinde duracağız.

Sonuç olarak Weber'in bakış açısı, geliştirdiği argümanlarla birlikte klasikleşen kapitalist toplumlarla, kapitalist olmayan toplumlar yada daha kapsayıcı bir şekilde söyleyecek olursak, toplumsal değişimi daha yavaş yaşayan toplumlarla daha hızlı yaşayan toplumlar arasında süregelen ayrımın anlaşılması/açıklanması için gerekli yöntem sağlanmış olmaktadır. Böylece biz ve öteki terimleri ile ifadelendirilen açıklama biçimleri geleneksel-rasyonel toplumlar şeklinde ele alınmaya başlanmıştır. Weber'in özünde bilimsel açıdan oldukça başarılı bir şekilde geliştirdiği bu ele alış biçimi diğer yandan Batı toplumlarının ekonomik, kültürel ve sosyal varoluşlarını yeniden üretme için gerekli temel hegemonyayı sağlamıştır.

II-M.WEBER'DE YÖNTEM VE TARİHSEL TOPLUMSAL ARKA PLAN

A-Weber'in Düşünsel Formasyonunun Tarihsel/Toplumsal Arka Planı:

Max Weber'in düşünsel gelişimi ve geliştirdiği teorik kavramlar, kuşkusuz yaşadığı ülke olan Almanya'nın tarihsel, sosyal, ekonomik özellikleri ile etkileşim halinde oluşmuştur. Bu yönüyle Almanya'nın tarihsel ve toplumsal gerçekliği D.MacRae'ninde vurguladığı gibi "Almanya devleti çok garip bir devlettir ve ona benzer bir devlet ne daha önce olmuştur, ne de daha sonra oldu". (MacRae,1985,36) Almanya'nın gerçekliği yada daha anlamlı bir ifade ile 'farklılığı', İngiltere'de başlayan ve kıta Avrupayı saran bütünsel toplumsal değişimin (feodalizimden kapitalizme) Almanya'da daha yavaş bir hızla gerçekleştiği, Örnek olarak İngiltere'de 1640-1660'lı yıllarda "esas olarak feodal olan eski bir düzeni koruyan devlet iktidarı şiddet yoluyla alaşağı edilmiş, iktidar yeni bir sınıfın eline geçmiş ve böylece kapitalizmin daha özgür gelişmesini mümkün kılmıştır (Hill,1983,25) İngiltere'de 1640'tan sonra Parlamento içinde örgütlenen burjuvazi güç kazanmak için, krallığın varlığını sürdürmesini sağlayan bürokratik mekanizmanın yok edilmesi, sürekli bir ordu kurulması ve en önemlisi bir ulusal politika oluşturulması yönünde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan Almanya'nın değişim pratiğinden çok farklı olarak İngiltere'de kentte gelişen ve

kendi ilişki ağlarını kurumsallaştıran burjuvazi önemli ölçüde tarımsal yapıdan destek almıştır. Kentte gelişen burjuvazi ile kırsal yapının ticarileşen kesiminin güç birliği sonuçta kapitalizm için en gerekli olan 'geniş bir pazar'ın varlığına neden olmuştur (Moore,1989)

Diğer yandan Almanya'da sosyal-düşünsel ortamı etkileyen Fransız devrimi, ilk kitlesel burjuva devrimi olarak dönüşüm içinde olan tüm toplumlara/yapılara örnek olurken, kuşkusuz yanı başındaki komşu ülke bu kitlesel devrimden daha fazla etkilenmiştir. Fransa, Hobsbawm'ın vurguladığı gibi "Avrupa'nın en eski aristokratik mutlak monarşilerin en güçlüsü olmasına rağmen 1720'li yıllarda Britanya'nın en başta gelen rakibi olmuş ve bu iki farklı özelliği nedeni ile (güçlü merkez geleneği-hızlı dönüşüm) toplumsal güçler arasındaki çatışma 1789 yılında, devrimle sonuçlanırken, aynı zamanda diğer toplumlarda, yeni gelişen burjuvazinin hem ideolojisi hemde korkusu olmuştur. Fransız devrimi diğer toplumlarda yeni gelişmekte olan burjuvazinin bir sınıf olarak özellikle 'geniş bir pazar ve feodalizmin engellerini kaldıracak düşünsel ve sosyo-ekonomik aparatları sağlarken diğer yandan Fransız devrimi geniş halk kitlelerini harekete geçiren, uyuşukluktan kurtaran ve yine geniş çapta bu halk kitleleri tarafından gerçekleştirilen bir modern devrim" olması yönüyle burjuvazinin aynı zamanda korktuğu birtakım özellikleri içinde taşıyordu (Guerin,1986). Almanya aşağıda da kısaca göstereceğimiz gibi Fransız burjuva devriminin taşıdığı bu çifte dinamik etki karşısında (burjuva ideolojisi/kitlesel hareketlilik) oldukça fazla etkilenmiştir. Avrupa kıtasında kapitalizm ilişkisi ve kurumlarıyla tüm toplumsal yapının temel unsurlarını değiştirirken Almanya'da bu süreç daha yavaş ve daha farklı bir yol izlemiştir." İngiltere'de ve Fransa'da feodalizm, ya tamamen yok edildiği ya da, bu ülkelerin birincisinde olduğu gibi, büyük kentlerde ve özellikle başkentlerde toplanmış zengin ve güçlü bir burjuvazi " varken "Almanya'da feodal soyluluk, eski ayrıcalıklarından büyük bir bölümünü korumuştur. Feodal toprak mülkiyeti sistemi hemen her yerde egemendi. Feodal soyluluk, resmen ülkenin birinci 'zümresi' (etat) sayılıyordu" (Engels,1975,273-277). Avrupa'nın diğer ülkelerine göre (İtalya hariç) Almanya'nın diğer bir özelliği Alman ulusunu oluşturan farklı kısımların iç birlikten yoksun olmaları. Önceleri 36'ya yakın prensliğin sosyal bölünmüşlüğü ile birlikte, malların bir yerden diğerine gitmesini

zorlaştırıyor ,böylelikle kapitalizmin en temel gelişme dinamiklerinden birinin önünde engel oluşturuyordu. Merkezileşme/uluslaşma çabası Almanya'da daha sonra ulusal bütünlük için mücadele süreci, aynı zamanda kırsal yapıda güçlü olan toprak sahipliğinin karşısında burjuvazinin toprak aristokrasisinin etkisi altına girmesine neden olmuştur. B.Moore'un "çavdar ile demirin evliliği olarak adlandırdığı "ve sonucunda krallık bürokrasisi ile toprak aristokrasisinin askerleşmiş bir birleşimi olan "güçlü bürokratik yapılara dönüştü". Bu birleşimin "önlem paketlerinin çok önemlilerinden biri, siyasal düzenin rasyonelleştirilmesiydi." Bunun anlamı ise geçmişten gelen geleneksel bağımsız devletler ve prenslik gibi bölümlerin yerini, merkezi siyasal aygıt ve dolayısıyla iç gümrüklerin kaldırılması,ve ekonomik bakımdan etkili olan ekonomik biriminin boyutlarının büyümesi anlamına geliyordu" (Moore, 1989, 341). Almanya'da ekonomik birimlerin ülke içi güçlendiği dönem uluslararası ilişkiler açısından "deniz aşırı ticarete Asya'ya giden yol, Doğu Hint Şirketlerinin geçişi ve Avrupalı ve Amerikalıların Çin ve Japon ticaretine zora dayanan girişleriyle açıldı...Kısıtlamaların kaldırılması ve gümrük tarifelerinin indirilmesi uluslararası rekabeti teşvik etti" (Heaton, 1985, 217). Lukacs'ın 'emperyalizm çağı' olarak adlandırdığı bu dönemde yeni gelişen bireysel sermaye, bazen yerel, bazen ülkenin iki ayrı alanı fakat Heaton'unda belirttiği gibi "büyük rekabetlerin savaş alanı uluslararası arena idi" (Heaton, 1985, 219). Almanya'da ise kapitalizmi eşitsiz bir süreç içinde yaşamının ve yukarıda belirttiğimiz 'askeri bürokratik' yapı, dönemin uluslararası ticaretinde geçerli olan laissez faire kavramını hiç bir zaman tanımadı ve daha da öte 1879 gümrük tarifesi ile Batı Ağır sanayilerini ve doğu çavdar ürünlerini yabancı rekabetten korudu. Almanya bu dinamikleri ile uluslararası rekabetçi ortama 1871-1873 yıllarında genişlemeci bir politika ile katıldı. Bu politika sayesinde Almanya 1896 yılına gelindiğinde uluslararası piyasaya hakim en az kırk karteğe hakim durumu geldi.

Almanya'da başlayan hızlı genişleme süreci yada rasyonelleşme R.Aron'un vurguladığı 'machtpolitik'ya da güç politikası ile bütünleşiyordu. Güç politikası sayesinde gerek ülke içi toplumsal bütünleşme gerekse ülkelerarası yoğun rekabet ortamında Almanya oldukça güçlü bir yapıya kavuşmuştu. Bu bir anlamda güçlü bürokratik yapı ile kapitalizmin

başarıydı. İki özellik birden, tarihsel olarak binlerce yıl süren ülke içi ilişki ve anlandırma dünyalarını yerle bir etmekle kalmıyor ,bu güç uluslararası ortamı, yani 'öteki' toplumlarla da güçlü bir şekilde dönüştürüyordu Yukarıda açıkladığımız toplumsal yapının varlığında McRae'ninde vurguladığı gibi "Weber'i genellikle sanıldığından ya da olabileceğinden çok daha az önemli kılıyor"Alman devleti bir bürokrasiydi ve"Almanya,devlet ordusu ve bürokrasi aracılığıyla güçlü hayatın dokusuna eşsiz bir biçimde nüfuz ediyordu. Weber'in hakkı ünü büyük çapta, bu bürokratik düzeni teşhis etmiş olmasına dayanıyordu" (McRae, 1985,36-41). Diğer yandan Weber, Lukacs'ın vurguladığı gibi, baş döndürücü hızda sanayi kapitalizminin geliştiği ve uluslararası rekabetin değiştiği noktada, tek bir sermaye piyasası, tek para, tek ölçü sistemi, yoğunlaşan sermaye, örgütsel olarak anonim şirketlerin güçlendiği bir dünya da yaşıyordu. Ekonomik ve sosyal yaşamın hızla dönüşme sürecinin bir diğer anlamı ise, hızla gelişen bu kapitalist ilişkilerin henüz kapitalizmle tanışmayan ya da daha yavaş bir gelişme içinde olan toplumları yani "öteki" toplumları ve bu toplumların binlerce yıl süren günlük yaşam biçimleri, değer yargıları ve üretim yapılarını alt üst ettiği bir dönemde yaşıyordu. M.Weber tüm bunları, bu olup bitenleri güçlü bir ulus, kapitalist bir ulusun bireyi olarak yakından izliyordu.

Weber'in yaşadığı dönem açısından bir diğer önemli olgu, kapitalizmin bu dönemde hızla gelişmesine bağlı olarak nicel/nitel açıdan oldukça güçlü bir işçi kitlesi yaratmış olmasıydı.İşçi sınıfının varlığı toplumda çelişkili ve çatışmalı süreçlerin varlığına neden oluyordu ki, bu çatışmalar, güçlü ve her değiştiği noktayı bir bütünüün parçası haline getiren sistemin idealize edilmiş gelişimi önünde önemli bir engel oluşturuyordu. Mezasros'un aynı yöndeki yorumuna göre, Almanya'nın içinde bulunduğu "yuşmaz,çatışmalı süreç Weber'in "artan zıtlıklar ve karşılaştırılmayacak ölçüde keskin sosyal çatışmaların altında uzlaşma için yeni bir model"oluşturmasına neden olmuştur. Fakat burada M.Weber'i bu yönüyle alınca Weber'in aynı zamanda başarısı açısından varolan ve dokunduğu yerde ona göre"hayatı kurutan bürokrasi" ahusuzluğun kaynağıdır. Bu yönüyle Weber,farklı bir açıdan kapitalizmi eleştirme özelliğininide yine bu toplumsal arka -plandaki özellikten almıştır*

M.Weber'in teorik çalışmasının nesnelere yukarıda kısaca verdiğimiz toplumsal gerçeklik alanıdır, bu anlamda Preston'un vurguladığı gibi M.Weber'in aslında kapitalizmin sorunsal dediği şeyin Almanya'nın kapitalistleşmesi olduğunu vurgulamak gerekiyor. Tıpkı toplumsal çerçevenin farklılığı gibi, Almanya düşün geleneğinde kıta Avrupası'nda önemli farklılıklar içermekte M.Weber'in geliştirdiği yöntemin, Alman düşün geleneği ile büyük paralellikler taşır. Bu paralelliği yakalamak M.Weber'i anlamak için önemli bir adım olacaktır.

B-M.Weber'in Düşünsel Yönelimlerinin Tarihsel/Düşünsel Arkaplan:

M.Weber'in düşünsel yönelimleri ve dahada önemlisi onu 'her mevsimin insanı'yapan epistemolojik temelleri anlayabilmek için, Weber'in yaşadığı dönemde geçerli olan ve R.Bierstedt'inde vurguladığı günümüzde farklı disiplin ve bakışlarında temelini oluşturan entellektüel ortamı/tartışmaları temel yönleriyle vermemiz gerekiyor. Entellektüel ortam açısından Almanya'nın özelliği tarihsel açıdan ekonomik,toplumsal yapıya denk gelecek şekilde bir farklılığı gösteriyor. Farklılığın en önemli özelliği "onyedinci ve onsekizinci yüzyılların rasyonalistlerinin parlak öncülüğünü sürdürerek,insan toplulukları için fiziki yasalara eşdeğer yasalar"oluşturma eğilimi ve dolayısıyla "felsefi materyalizm ya da amprisizm, Newton'un kuramları, Descartesçi (Kartezyan) çözümleme vb düşünceleri". Almanya'da varolan entellektüel ortama oldukça yabancı ve hatta bu ortamı rahatsız edici nitelikteydi" (Hobsbawm, 1989, 463). İngiltere ve Fransa'da bilime olan güven ortamı ve ruhban karşıtı genel eğilim varlığını sürdürürken", Almanya'da ise "dogmatik olmayan bir dindarlık,tinsel olan üstünde bir vurgu ve maddi dünyaya duyulan bir güvensizlik"ve bu entellektüel ortamda genel olarak, öduyguyu aklın karşısına, topluluk duygusunuda teknolojik değişimin karşısına koymak ve ya doğrudan ya da örtülü olarak kapitalizme ve akılcı kılınan topluma karşı çıkmak akılcı görünüyordu" (Hughes,1985, 249) Bir önceki bölümde kısaca vurguladığımız gibi Almanya'da toplumsal değişimin diğer Batı toplumlarına göre daha yavaş yaşanması ve toprak sahipliğinin güçlü olması bu ülkede yeni ve farklı düşüncelerin gelişmesinin önünde temel engellerden biri oluyor. Lukacs'ın Alman sosyoloji düşünü için,bu yüzyıllarda geçerli olan eğilimin "Rank'ın romantik ve irrasyonel tarihçi okul olduğunu belirtir. Diğer yandan bilgi

edinme biçiminde temel Neo-Kantian 'bilinmezlik' olmuştur (Lukacs,1982,386-387) Tarihselci okul 'yasalar üzerine kurulmayan 'birbirleri ile örtüşmeyen bir bilim olarak tasarlanıyordu.Bu yönüyle toplumsal olgu ancak tekil,bireysel ve özgül olana,yalnızca onun kendi bir defalık bütünlüğünü kavramak yoluyla gerçekliği kendi bireyselliği içinde ele alır (Özlem,1990,41). İleride ayrıntılı olarak ele alacağımız Alman düşün geleneği esas olarak yukarıda da vurguladığımız gibi doğa bilimlerine anoloji yoluyla yapılan bilim anlayışına karşı argümanlarla gelişmiştir. Doğa bilimlerine yapılan referanslarla oluşturulan bilgi kuramı temelde günümüzde pozitivism olarak adlandırılıyor Gerek pozitivism gerekse sosyoloji terimleri A.Giddens'ında vurguladığı gibi A.Comte aittir. Sosyoloji A.Comte'a göre bilimler sisteminin tamamlanması için gerekli bir disiplin olup, tüm bilimlerin üstündedir ve diğer bilimlere göre "daha karmaşık ve daha özgül olduğu için" kendine özgü metodlarla gerçekleştirilmesi gerekir"(Giddens,1990). Comte'a göre gerçekler gözlem ya da deneyle tanımlanabilir, çünkü tek bir doğa düzeni vardı ve bu düzen doğal ve sosyal olanı içeriyordu. Bu yönüyle de doğanın kendine özgü yasaları, sosyal yasaları vardır:toplum doğa üstü bir durum değildir, fakat insanlığın gelişimi hayvanlık içgüdülerinden insanlığa doğru olma yönündedir. Bu süreci en iyi anlamamızı sağlayacak yöntem, tarihsel yöntemdir. Tarihsel yöntemse insanlığın toplumsal gelişiminin yasalarının aranması demektir, tarihteki olgu ve olaylardan hareketle onların içinde toplumların geliştirdiği düzeni açıklayan ilişkiler sonuç olarak çıkarmak demektir" (Ergin,1982,67).Comte'dan sonra Durkheim daha güçlü bir şekilde sosyolojiyi ve dolayısıyla pozitivismi sistematize etmiştir. Sonuç olarak pozitivist yöntemin temel formülasyonu, toplumsal dünya ile doğal dünyanın birbirinden farklı olmadığını ve dahası Durkheim'in vurguladığı gibi, "toplumsal olguların şeyler gibi incelenebileceğini"belirterek doğal dünya ile toplumsal dünyanın denklik fikri esas alınmıştır. Diğer önemli bir özellik ise, doğal ve toplumsal gerçekliğin bilgisinin ancak gözlem ve deneyle elde edilebilirliği yönündeki vurgu olmuştur.Bu süreç sıra ile gözlem--deney--tümevarımsal genelleme-- deneme- -bilgi, şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tip bilgi edinme sürecinin gerek Alman düşün geleneği gerekse Weber'den ayıran bir diğer önemli özellik, toplumsal olgu gözlem ve deneyle elde edildiği için araştırmacının bireysel tercihleri, bu bilgi

edinme sürecinin dışında kalır. Yani bilgi araştırmacının değer ve eğilimlerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşir. Pozitivist bilgi anlayışında, bilimin dünyayı bir bütün olarak açıklayabilme potansiyeline sahip olduğu ve dolayısıyla dünyayı bilgi sayesinde etkileme gücümüz olduğu yönünde bir anlayış hakim iken bu Weberyen bilim anlayışında pek te mümkün değildir. Özellikle Fransa ve İngiltere'de kabul gören pozitivist bilgi kuramı, daha başından itibaren Alman düşününe yabancı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Alman düşün geleneği anti-pozitivist bir çizgiye sahip olmasına rağmen Weber'in bilgi kuramı, ileride göstereceğimiz gibi tamamen pozitivistliği dışlamaz aksine pozitivistliğin temel araçlarından biri olan açıklama ve nedensellik bağı aynı zamanda Weber'in bilgi kuramı ve yönteminin temel kaygılarından/paradokslarından biri olacaktır. Weber pozitivistliğin bazı ilkelerini kendi kuramı içinde eritmesine karşılık, aynı zamanda pozitivistliğin en güçlü eleştirisini yapmıştır. Weber'in teorik argümanları özde Alman düşün geleneği ve Neo-Kantçı bir eğilim üzerinde gerçekleşmiştir. Şimdi kısaca Neo-Kantçı düşün geleneğine bir göz atmamız gerekiyor. Her türlü "evrensel ilke" ve "tek yönlü indirgemeci" anlayışı red eden M.Weber özellikle kapitalizmi tarihsel özel/ideal tip olarak yorumlayan yönteminin temellerini Kant ve Yeni Kantçı okulun genel çizgileri doğrultusunda sistematize etmiştir. Pozitivist bilim teorisinin karşısında İ.Kant ilk defa insanın "bizzat kendi yaşam biçimini seçme ve öbür hayvanların yanında bunu başaracak bir hayvan olma olanağı vermiştir....İşte bu özellik insanın doğadan bağımsız olan yangı,onun tinselliğidir"(Kant'tan aktaran,Özlem,1986,18). Kant böylece tüm Alman düşününü etkileyerek "doğal gerçeklik-tinsel gerçeklik" ayrımını yaparak bir ölçüde epistemolojinin günümüze kadar gelen tartışmalarını başlatmıştır.Kant'ın savunduğu bir diğer önemli sav *a priori* ilke ve kavramlara sahip olan anlıgımızın(zihin)duyusal verileri etkin bir biçimde işleyip biçimlendirmesinin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle de bilimizde oluşan dış dünya nesnel gerçekliğin basit bir yansıması olmayıp,ikinci düzeyde oluşturulan bir gerçekliktir.Kant'la başlayan bu düşünsel eğilim bir bütün olarak Alman entellektüel ortamını,bilimsel bilgi için toplumsal olguların şeyler gibi ele alınamayacağı, işaretler,simgeler olarak ele alınabileceği yönünde bir düşünce biçiminin gelişmesine neden olmuştur.Bu tip bir açıklama ise yukarıda ele aldığımız pozitivist ele alışın tam karşısında

bir bilgi kuramınının gelişmesi için gerekli düşünsel materyalleri sağlamıştır.

Kantı tarihsel-sosyolojik açıdan ele alıp yorumlamaya çalışan Dilthey için "genel yasa" yoktur. Genel yasa ile birlikte ele alınan 'neden' terimi yerine Dilthey,"insanın kendi yarattığı bir düşünce, bir değer,bir norm,bir hukuk düzeni bir politik rejim vb olarak insan eylemlerini içten belirleyen'motif' terimini kullanır. Motifler tinsel/insan dünyasına ait olup "tinsel dünya; kendi olanaklarıyla hareket eden doğadan serbestleşmiş bir düzeydir."Bu yönüyle insanların oluştuğu dünya, neden-sonuç ilişkisi içinde açıklanamaz,ancak insan yapısı olan simgeler, motifler anlam-eylem,motif-eylem bağlantısı içinde ele alınabilir.Anlam-eylem bağlantısı içinse, önce eylemleri motive eden anlamı kavramak gerekir.Motif ve eylem bağlantısı özne bağlantısı olduğu için,ancak anlama yöntemi her insanı,ulusu,halkı kendi tarihselliği içinde ele alınır.Bu yönüyle ise anlama yöntemi, en iyi tarih bilimi ile gerçekleşir(Özlem,1990,28).Rickert'e göre,gerek doğa bilimleri gerek insan bilimleri aynı şekilde "insan bilincinde" yeniden kurulduğunu belirtir. Fakat doğa bilimlerinin ilgisi,konularını bir genellik tasarımı altında bilmeye yöneliktir. Hedefi ise, bu ilgiye bağlı olarak ortaya genel yasalar koyabilmektir. "Oysa kültür bilimleri bir defalık olup bitmiş olgu ve olaylar kümesine yönelmesi açısından bireyselleştiricidir. Bu sınıflandırmanın temelinde ise doğanın kendiliğinden oluşmanın sürekliliğinin kavramı olmasının karşısında" kültür,eyleyen insanın kendi değerleri doğrultusunda ortaya koydukları...insanın kurduğu bir gerçekliktir ve insan bu gerçekliği değerlere bağlı olarak kurar." Bu açıdan ise kültür bilimleri Rickert'e göre, insanın bir gerçeklik olarak "irrasyonel dış dünyanın rasyonel işlemlerle kavranmasıdır. Bu yönüyle gerçek olan, bireysel, tekil ve özgül olandır. Rickert'in düşüncesinin doğal sonucu, toplumsal olguların anlaşılması için ancak "kültürel anlamlardan",değerlerden hareketle anlaşılabilir. Bu düşüncenin doğal sonucu "Kendisine genellik açısından baktığımızda, gerçeklik doğadır, bireysellik ve kendine özgüllük açısından baktığımızda ise gerçeklik tarihtir" (Özlem,1980,42).

Aynı dönemde Neo-Kantçı okula yaklaşan ve dönem için belirleyici olan Georg Simmel'in 'biçimsel sosyolojisi'dir.Simmel'in çalışmalarında hareket noktası insanların farklı güdülere sahip olmasıdır. Güdüler, çıkar, ihtiras

ve iktidar amaçlı davranışlara neden olurki, bu davranışların incelenmesi psikolojinin konusudur. İkinci olarak bireyin davranışları kişinin sadece kendisine gönderme yaparak değil, onun diğerleriyle yada diğerlerinin onun üzerinde etkisi biçiminde, diğerleriyle etkisi biçiminde ele alır. Bu bireyler arası ilişkileri incelemek ise sosyal psikolojinin görevidir. Üçüncü ve en önemli aşama ise, "insan etkinliklerinin ya taklit, rekabet, hiyerarşik yapılar vb gibi genel biçimlerde ya da okul, kilise, devlet gibi toplumsal gruplanmalarda, yani her oluşumda bir takım biçimler içinde geliştirdiğidir. Sosyolojinin konusu bu biçimleri çözümlenektir" (Freund,1990,173). Simmel'in çözümlenmesi sonuçta birey ve bireyin psikolojik özellikleri üzerinde yoğunlaşır. Örnek olarak devlet, Simmel için, bireylerin toplamından başka bir şey değildir. Simmel çözümlenmesinde geometri ile toplumu anlama arasında bir paralellik kurar, nasıl geometri fizik varlıklarının içeriklerini dikkate almada, sadece mekandaki biçimleriyle uğraşursa, sosyolojide toplumsal olayların içeriklerini dikkate almada sadece biçimleriyle uğraşacaktır" (Kösemihal,1982,203). Simmel bazı biçimleri toplumsal /tarihsel boyuttan soyutlayarak ele alır, örnek olarak; "ekonomik çıkar bir biçim olarak kendisini üreticilerin planladığı bir sistemde de, bir rekabet sisteminde de gösterebilir, diğer gruplardan ayrı mı, onlarla işbirliği içinde mi oldukları farketmez dinsel bir yaşamın belli başlı öğeleri değişmeden kalabilirken komüniter bir biçime ulaşmış da olabilir ki, bu da bazen liberal bazen de merkezileşmiş biçimdedir" (Simmel'den aktaran, Freund, 1990, 174). L.A.Scaff'ın vurguladığı gibi Simmel'de Weber gibi Berlin'de ortanın üst tabakasına üye ve Nietzsche'nin psikolojizminden etkilenmiştir. Simmel'in yoğunlaştığı biçimler sosyolojisi Hıristiyanlığın deneyimleri ile modernizmin yeni kültürel estetiği üzerinde uğraşırken Weber'in düşünceleri üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur (Scaff,1988.). Weber, Simmel'in çabalarından en anlamlısının onun tek yönlü Comte'in rasyonalist aşamalı toplum teorisi yerine ahistorical psikolojiyi koymasını olduğunu belirtmiştir. Scaff'ın doğru bir şekilde vurguladığı gibi, M.Weber ve G.Simmel,"modern kültürün büyüleyici etkisi karşısında modernliğin özel karakteristikleri üzerinde yoğunlaşmışlardır (Scaff,1988,17).

Almanya'nın kapitalist gelişme sürecine daha geç girmesi, ve kapitalist gelişme için büyük toprak sahipliği ve burjuvazi arasındaki

ittifakın varlığı, politik açıdan Almanya'nın hızla güç kazanması, bu süreci tanımlayacak bir dizi açıklamaları gerekli kılmıştır. G.Lukacs'a göre "Alman kapitaliziminin hızlı gelişimi, kaçınılmaz olarak kapitalizmin özünü ve onun gelecekteki eğilimlerini tanımlama/açıklama ihtiyacını hissettirmiştir. Almanya'da yaşanan toplumsal değişimin doğal sonucu olarak, oldukça kıyasıya rekabet ve sanayinin gelişmesi ile birlikte işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin gelişmesi bu gelişmelere uygun açıklama ihtiyaçlarını beraberinde getirmiştir." M.Weber bu anlamda Alman İmparatorluğu'nun Alman yönelimli Orta Avrupa kültürünü dünyaya yayma misyonu için mücadele etmelerini destekliyordu. Diğer yandan aynı Weber, kapitalizmin temel belirleyicisi, olan rasyoneleşmenin ve dolayısıyla ekonomik kalkınmanın sürekliliği için rasyonelleşmenin uluslararasılaşmasının gerekliliğini belirtecektir (Mommssen,1991,169).

Weber'in düşünsel ve töntemsel temelleri açısından önemli olan bir diğer etken ise, ekonomi disiplini içinde gelişen yeni "marjinalist okuldur". Ekonomik değişkenleri toplumsal ve tarihsel çerçevelerinden kopararak, bir dizi psikolojik evrensel aksiyomlardan hareketle açıklayan bu yeni okul için kalkış noktası birey ve bireylerin ekonomik çıkarlarını rasyonalize etmesidir. Bu okulun kurucularında olan K.Menger'in çabasının özünde bireyi ekonominin temel öznesi yapmaktır. Bu çaba sonuçta "Üretim sürecinde oluşan nesnel sosyal ilişkiler inceleneceği yerde, insanın ihtiyaçlarını gidermeye yarayan nesnel karşılarındaki öznel davranışlarıyla uğraşmaya varılır"(Lange,1975,264). Marjinalist okul gerçekte dönemin sosyolojik eğilimlerini birçok açıdan ekonomik bir dile çeviriyordu. Yöntem açısından bu ele alışın temeli, bilgi edinme sürecini 'özel-işsel' bir boyuta taşımaktır. Marjinalist okul, özellikle bu okulun kurucularından K.Menger Weber'in teorik formasyonu üzerinde etkili olmuştur.² Weber, K.Menger'le karşılaşmadan önce Alman tarihçi okulun ateşli savunucularından Schmoller'in etkisi altındaydı. Fakat zamanla Weber K.Menger'den etkilenmektedir. Weber K.Menger'in yaklaşımında doğru bulduğu yan, tarih çalışmalarında bile bazı neden-sonuç ilişkilerinin varlığı üzerindeki düşüncelerdir. Menger'in bilimsel bilgiyi tarihsel bilgi ile yasalara bilgisi olarak ayırması ve bu ayırımı hareketle tarihsel bilgiyi tam ampirik araştırma bağlamında ele alması M.Weber'in çalışmalarını etkilemiştir. Diğer yandan Weber öncesi

Menger, ekonomi biliminin kavramlarının mutlaka ideal tipler olarak algılanması yönündeki vurgusu, Weber'in analizinde merkezi öneme sahip ideal tip kavramının öncülü olması açısından da önemli (Therborn,1980,291). Weber'i Weber'in düşünsel yapısı içinde önemli bir yeri olan amaçlarını en uygun araçlarla gerçekleştirme ilkesi ile, marjinalistlerin üretici ve tüketici olarak bireylerin rasyonel seçimi arasındaki paralellik belirgindir. Bu paralellige rağmen Weber'in rasyonel bireyi marjinal okulun bireyine göre sosyal ve kurumsal bir çerçevede içinde ele almır(Holton ve Turner,1990,30).

Tüm Alman düşün geleneğinin temel eğilimlerinin Lukacs'ında vurguladığı gibi, gerek sosyoloji gerekse ekonomide geçerli olan bilim/yöntem ilkeleri formalizm, öznelcilik ve bilinmezciliktir. Fakat yukarıda açıkladığımız farklı düşün biçimleri, Almanya'nın yeni ulaştığı aşılma olan kapitalizmin uluslararası rekabetçi aşamasını açıklayamıyordu. Bir yandan kapitalizmin özünü ve bir ölçüde Almanya'da aldığı biçimin öncelikle diğer kapitalist ülkelerle(bu aşamada özellikle ülke)daha sonra diğer toplumlara göre farklılıkları göstermek gerekiyordu. Diğer yandan toplumsal yapıların öyle zanedildiği gibi tamamen bilim kanalıyla anlaşılıp ve dönüştürülmesinin mümkün olmadığı dahası bilimin işlevinin bu olmadığını göstermek gerekiyordu. Weber tamda bu aşamada Lukacs'ında vurguladığı gibi, çağının temel sorunu olan "kapitalizmin özü nedir sorusuna" en gelişkin cevabı veren ve buna oldukça ustaca geliştirilmiş araçları sağlayan düşünür olmuştur. Yukarıda sıralanan somut arka plan ile düşünsel yapılar M.Weber'in ileri sürdüğü yöntem ve düşüncelerinin temel hammadeleri olmuştur. Weber bir yandan pozitivist okulun bakış açısını eleştirirken diğer bir yanda ise, artık kapitalizmi özellikle Almanya'nın içinde bulunduğu yeni duruma göre açıklayamayan teorileri eleştiriyordu. İrrasyonalist tarihçi ve ekonomistlere karşı çıkıyordu. Örneğin, Trieitschke, Roscha ve Knies'in ekonomi ve tarih anlayışını yetersiz buluyordu. Farklı disiplinlerle hesaplaşmasına rağmen, Weber'in kendisinin geliştirdiği "politik ekonomi, temelde tarihsel, sosyo-ekonomik, yapısal faktörler üzerinde yoğunlaşmıştır(Scaff ,1988,4) Weber'in bu açıdandan farklılığı, W.G.Runciman'ında vurguladığı gibi, herhangi bir toplumsal olgunun açıklanması için "hem bir 'işsel' kavrayış, hem dışsal 'bir'olumlanma biçiminin zorunlu olduğunu

gözler önüne sermiş olmasında yatar(Runciman,1986,9)

III-M.Weber'in Geliştirdiği Yöntemin Temel Özellikleri:

Buraya kadar yirminci yüzyılın başlarına kadar, toplumsal düşüncenin iki farklı gelenek içinde toplumsal yapıyı anlamaya/açıklamaya çalıştığını vurguladık. Anlama ve açıklama amaçlı bilim anlayışlarından açıklama ya da pozitivist gelenek bilginin gözlemler sonucu gözlemlenen sosyal yapıyı açıklama amaçlı olarak dünyaya ait olduğunu ve aş uluıyayı tanıması ettiğini ileri sürerek, bilgi ile dünya arasında bir denklik olduğu üzerinde yoğunlaşırken, anlamacı okul ise, düşünsel sistemleri doğal zorunluluk ve itkilere, pratik etkinlik veya pratik mantığa indirgenmesine karşı çıkmaktadır. Sonuçta "bir insan etkinliği ancak sembolik bir bütünlük içinde yer aldığı. zaman anlam kazanır, daha doğrusu eylem(action)sembolik bir biçimde temellendirdiği zaman eylem niteliğini kazanır"(Sunar,1985,4). Weber, bu iki farklı bakış açısının oldukça tartışmalı olduğu bir dönemde "bütün mevsimlerin adam" olacak bir eylemlilik haline girerek "açıklama ve anlamayı birleştiren bir analize" başvurur. Bu iki farklı bilim anlayışı sonuçta J.Habermas'ın vurguladığı gibi "açıklama ve anlama arasındaki ilişki oldukça farklı kuralları içerir" (Habermas,1988,10-13). Bu farklı bakış açısı, yöntem ve sonuçta bilim anlayışı Weber'i sosyal olguyu anlamak için yukarıda vurguladığımız dönemin tüm eğilimlerinden etkilenme/tartışma sürecinde bir dizi farklılaşmış kuramsal araç üretmeye yöneltmiştir.³

Weber, Neo-Kantçı geleneğin izinde bilimde mutlaklık ve nesnel bir bilim olmayacağı görüşünden hareketle "istençe bağlı, özgür seçim yapabilen" insan/bilim adamının "fenomenlerin sonsuzluğunun sonlu bir kesitinin (parçasının) tek başına anlamlı olduğu hakkında ki bir" varsayıma dayanarak "muazzam bir olgu dünyasından" seçim yapmak zorunda olduğunu belirtir. Bu yönüyle sosyal bilimlerde konu "hep sınırlandırılmış bir konu olur." Weber bu sınırlanmış alanda ihtiyaç olan temel yoğunlaşmanın "olguların emprical durumlarıyla değer bağımlılığı arasındaki farklılığın belirlenmesi"nin olduğunu belirtir. (Weber, 1949,9) Bu farklılık, sınırlandırılmış ve bu yönüyle görece/kısmi bilim anlayışında, bilim adamı konusunu seçmekte tamamen özgürdür. Bu açıdan bilim adamı konusunu

"kendi özel ilgilerine göre" seçer. Weber 'Sosyoloji ve Ekonomide Etik Doğallığın Anlamı' adlı çalışmasında temel problemin "bilim adamının değer bağımlı seçişi ile olguların amprik konumu arasında olduğunu belirtir. Bilim adamının değer bağımlı olarak sosyal olguya yaklaşması, başlı başına doğal bilimlerle sosyal bilimlerin temelindeki ayrıma ilişkin bir sorunsaldır. Sosyal bilimlerin konusu olan insan ve insanın kültürel temelli karakteri, belirli evrensel kalıplar içermediği için, birden çok durumu farklı anlamlar dünyası ve motifler olarak içinde taşıyabilirken, doğal bilimlerde bu durum yoktur. Weber bu ayrımı yaptıktan sonra bir açmazda girmekte, literatürde Weber sorunsalı olarak adlandırılan bu durum, araştırmacının sonsuz değişkenleri içeren toplumsal dünyadan eğer bağımlı bir seçim yaparak araştırma sürecine giriyorsa bu değer-bağımlı başlangıç nasıl olurda nihai olarak objektif olabilir? Kendi vurgusu ile, eğer sosyal bilimlerde bir değer-bağımlı ve amprik bilgiden söz ediyorsak, bu ayrımın varlığında problem "sosyal bilimlerde 'objektif' olarak geçerli bir doğrunun ne anlama geldiğini "cevaplamak olacaktır (Weber, 1949, 63). Weber'in kendisinin de altını çizdiği bu problemin temelinde hiç kuşkusuz bireylerin kendi eylemlerine verdikleri anlamı anlamak için yola çıkan bilim adamının bu anlamlar dünyasından kendi değer-bağımlı seçişlerinin nasıl doğru olduğu ya da objektif olduğu saptanacaktır.?

Weber'in bu öznellik-nesnellik sorunsalının çözümü için başlangıç noktası olarak, formel bir bilim adamının toplumsal olanı nasıl anlayabileceği ve neden hareket etmesi gerektiği sorusu ile yönteminin ilk adımını atar. Bu soruya verilecek cevap aslında, sosyal bilimlerinin araştırma nesnesinin ne olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Giddens,1990). Weber'e göre bilim adamı en iyi şekilde "diğer insanların eylemlerini anlayabilir". McRae'ninde vurguladığı gibi, bu Weber sosyolojisinin ilk adımıdır. Bu ilk adım Weber'e bilim adamı için doğrudan ele alabileceği, gözlenebilir nesneyi yani "insan eylemi"ni verir. Bireyin eylemi Weber için "anlamli davranışın tek taşıyıcısı ve üst sınırıdır...Genel olarak 'devlet', 'dernek', 'feodalizm' ve benzeri kavramlar sosyoloji için, insanların etkileşimini gösteren kategorilerdir. Dolayısıyla sosyolojinin görevi bu kavramları "anlaşılabilir eylemlere indirgemektir" (Weber'den aktaran, Gerth ve Mills, 1986,56). Weber tek kişinin eylemini sosyolojinin temel

atomu kabul ettikten sonra bireysel eylemi bir "gözlem nesnesi" yada algılama nesnesi değilde birer "anlama nesnesi" olarak ele alır. İnsan eyleminin belirleyicisi ve yönlendiricisi öyleyse" eylemde bulunan insanın eylemi sırasında bu eylemini etkilemiş olan ve yine bu eylemi sırasında kendisini bağlamış olduğu bir öznel anlamdır." Böylece sosyolojinin amacı "bireyin eylemini yönlendiren bu özel anlamı ortaya çıkarmak ve eylemin nedeni olan 'kültürel motifleri' saptayabilmektir. Fakat burada özellikle üzerinde durulması gereken konu Weber'in psikolojik anlamda insan eylemiyle değil 'toplumsal eylem' ile ilgilendiğini vurgulamaktır. Toplumsal eylemi Weber "bu eylemde bulunan kişi veya kişilerin öznel bir anlama göre başkalarının durumu ile ilgili içerisine girdikleri sürece bu bu ilgi temelinde, bu öznel anlama göre yönlendirilmiş bir eylem olarak" tanımlamıştır. (Weber'den aktaran, Özgür, 1990, 19). Toplumsal eylem bu açıdan "doğal olgularda yer almayan bir niteliğin 'anlamın' etkisi altındadır." Bir eylemi yapan kişi için eylemi farklı anlamlar taşıyabilir, bu yönüyle de insan eylemi nedensellik açısından anlaşılabilir, çünkü o doğal ve devinimsiz değil, aksine insan güdülere, istençleri ile Kant'ın esaslarını koyduğu özgür bireyin, "basit maddi koşulların ötesine varan, bir direnme yeteneğinden" kaynaklanan önemli bir farklılığı vardır (Freund, 1990, 182-183). Weber, tüm toplumsal eylemleri değil sadece anlaşılabilir olan, kültürel motiflere bağlı eylemlerin sosyolojinin konusu olduğunu belirtir. Anlaşılabilir toplumsal eylemleri Weber dört kategori içinde ele alır.

i-) Amaca yönelik rasyonel eylem; burada birey amacının ve bu amaca ulaşmak için seçtiği araçların bilincindedir. Para kazanmaya çalışan bir spekülâtörün davranışı bu eylemlilik haline örnek gösterilebilir. Amaca yönelik eylem biçiminde, birey varolan değişkenler içinde dışsal bir müdahale olmaksızın (emir, değer gibi) öznel ihtiyaçlara göre amaçlı rasyonel bir seçim yapmasıdır

ii-) Değere yönelik rasyonel eylem; eylemin bir değere yönelik bilinçli olarak yapılmasıdır. Örneğin cesur bir kaptanın gemisiyle birlikte sulara gömülmesi durumu rasyoneldir Çünkü amaca yöneliktir, birey kendi şeref düşüncesine sadık kaldığı için rasyonel hareket ediyor. Bu yönüyle, bu tip eylemlilik hali bir gözlem nesnesi olabilir.

iii-)Geleneksel eylem,Weber'in özellikle rasyonel amaca yönelik eyleminin tam karşısı olan, süregelen, alışılmış uygulamalar karşısında gösterilen tepkilerdir.Geleneklere ve inançlara yönelik eylemler olarak günlük eylemlerin oluşturulduğu ortama yakın eylemlerdir.

iv-)Duygusal eylem,"alışılmış günlük ilgilerin dışındaki bir uyan ile meydana gelebilir.Duygusal temelli bir eylem, duygusalığın bilinçli bir boşalma olarak ortaya çıkması halinde, bir yüceleştirmedir. Bu tür eylem,genellikle (ama her zaman değil) bir 'değer-rasyonalleşmesi yoluyla yapılan bir eylemde veya amaçsal-akılcı bir eylemde veya her ikisinde de ortaya çıkabilir" (Özlem, 1990, 150). Weber'in temel hareket noktası olan "atomik gözlem birimi" toplumsal eylemleri, rasyonel kavram oluşturma ile'eylem tipolojileri'ni oluşturduktan sonra tıpkı G.Simmel'in yaptığı gibi tüm bu bireysel eylemlilik hallerinin toplamı olan ilişkiler bütünü olan 'toplumsal oluşumlar' içinde yeniden yine bu eylem tipolojilerine bağlı olarak tipler yapmaya çalışır. Bu tipler hiç kuşkusuz çalışmamızın temel yönlerinden biri olan Weber'de öteki kavramı ile yakından ilgilidir. Weber'de toplumsal ilişki"insanların kültürel anlamı olan eylemlerinin belirme ortamı veya çevresi" olması sonucu her toplumsal ilişki kendi içinde bir bütünün özelliklerini niteler. Bu yönü ile toplumsal ilişkiler belirli toplumsal oluşumları meydana getirir. Weber burada toplumsal oluşumlar için yukarıda vurguladığımız Tönnies'in ayrımına başvurur. Böylece toplumsal oluşumlar, cemiyet (toplum) ve cemaat (topluluk) olarak ayırır. Cemaat "bir defalık bir durum veya ortalama ya da saltık bir tipe (ideal tip) göre, katılanların (aktörlerin) kendilerini öznel olarak (duygusal veya geleneksel biçimde) bağlı hissettikleri bir süreç olarak bir toplumsal ilişkiyi ifade eder. Toplumlaşma ise, toplumsal eylemin rasyonel (değersel- akılcı veya amaçsal-akılcı)motiflere bağlı ilgilere göre seçildiği veya buna benzer motiflere dayandırıldığı süreçlerde oluşan bir toplumsal ilişkidir"(Weber'den aktaran, Özlem, 1990, 164). Weber böylece geliştirdiği 'eylem tipolojileri'kanalı ile belirli toplumsal ilişki ve toplumsal oluşum tipolojileri elde etmiştir.Topluluk(cemaat) duygusal ve geleneksel eylemlerle, toplum (cemiyet) ise,değersel-akılcı ve amaçsal-akılcı eylemlerin başat olduğu oluşumlardır (Özlem,1990,165). Weber'in toplumsal eylemleri tanımlayarak oluşturduğu bu tipler daha sonra diğer

toplumları tanımlamaya çalışan düşünürler için temel yöntemsel araçlar olmuştur. Bunu ikinci kısımda daha ayrıntılandırarak ele alacağız. Yukarıda ele aldığımız ve sosyolojinin atomu olarak kabul edilen toplumsal eylemin sosyolog tarafından, bireyin kendi eylemine verdiği öznel anlam açısından gerekli bağıntı kurularak anlaşılması toplumsal olmanın çözümlenmesi için birinci aşamayı oluşturur.Birinci aşamada Weber,özne ve onun toplumsal eyleminden hareketle,öznenin eylemine verdiği anlamı anlamaya yönelir.Toplumsal eyleme bir anlamda o eylemin motivizasyonu kültürel ve düşünsel anlamını anlamak yoluyla varılır (Habermas,1988,11) Weber'e göre iki türlü anlama vardır. Bunlar 'gözlemsel yada direk anlama'(aktuelles Verstehen) ve 'açıklayıcı yada motivasyonel anlama' (erklärendes Wersthen)" (Keat and Urry, 1982, 146). Direk anlama, ilk bakışta görüp anladığımız anlamadır.Weber buna örnek olarak, birileri tahtaya 2X2=4 yazdığında onu direk olarak anlayabildiğimiz bir durumken, açıklamacı anlamada,bir eylemin motiflerini ya da amaçlarını bilmek gerekir. Motif ise, bireyin belli bir anda ve belli bir koşulda yaptığı eyleme yüklediği öznel anlamdır.Örnek olarak elinde silah ile hedef alan kişi bu eylemini ya emir ya da intihar, kıskançlık gibi yukarıda vurguladığımız eylem motiflerinden biri temelli olabilir. Bir eylemi açıklamada oldukça mantıklı görünen bu güdüsel hipotezler son derece yanıltıcı olabilirler çünkü,görünürdeki güdüler hem bireyden hemde gözlemciden gerçek güdüleri saklayabilir,ya da eyleyen birden fazla ve farklı motifle karşı karşıya kalabilir. Weber bu nedenlerden dolayı kontrol edilebilir değişmelerin pek mümkün olmadığını kabul edip, karşılaştırmalı yöntemi önerir. Karşılaştırmalı 'anlama' süreci aynı zamanda eleme aşaması olup burada seçilen anlamlardan en anlamlısı seçilir. Toplumsal olgunun çözümlenmesinin ilk aşaması olan anlama sürecinde "nedensel açıdan geçerli bir yorum yapma" Weber'in yönteminin ikinci aşamasını oluşturur.

Weber'in yönteminde ikinci aşama anlamadan sonra gelen 'yorumlama'dır. Yorumlama bir olguyu yada olgular arasındaki ilişkilerin çeşitli elemanlarının belirleyiciliğini anlamak için kullanılan" bir süreç olup üç farklı düzeyde gerçekleşir.

i-)Filolojik yorumlama,bir kitabın textin, dökümanın dilsel anlamı sözkonusudur, yani yazılı kaynakların anlamına yöneliktir.

ii-)Etik yorumlama,bir konuya değer yükleyerek ve üzerinde lehte, aleyhte yargıda bulunmaktır.

iii-)Rasyonel yorumlama,nedensellik ya da anlama yoluyla farklı olgular arasında ya da aynı olguların farklı elemanları arasında anlamlı ilişki kurmaktır (Freund, 1972, 52). M.Weber'in çalışmalarının nihai amaçlarından biri, sosyal eylemin ampirik analitik açıdan açıklanmasıdır. Yani öznel/işsel olan aşamadan nesnel/dışsal aşamaya, ikinci boyuta, nesnelere dışsal olarak toplumsal eylemin nedensel ve açıklanabilir olması yani Weber'in geliştirdiği yöntemin üçüncü aşaması olan aşamaya varıyoruz. Weber'i çağdaşlarından ayıran bu özellik yani iki farklı bilim anlayışını tek bir yöntemde birleştirme. Weber'i tanımlama çabalarının en çok takıldığı noktada tam da bu noktadır. Weber'in yöntemi öznel/işsel bir süreci/bilgi edinme sürecini mi içeriyor, yoksa onun nedensellik kaygısına bağlı olarak dışsal/nesnel bilgi sürecine mi yakındır? Örnek olarak Runciman, Weber'in her iki bilgi edinme sürecini oldukça anlamlı bir şekilde sentezlediğini belirtir. Runciman'a göre Weber'in yöntemi "Bir kez daha görüyoruz ki, pozitivist olabilirmişcesine davranmamız gerekmektedir; ama bu pozitivist işlemlerin farklı türde daha başka işlemlerle birleştirilmesi (ya da öncelenmesi) gerektiğini kavramış olmamız" koşulunu sağlamıştır. (Runciman, 1986, 9) Diğer yandan İ.Sunar ise yorumlamacı ekolün bilgi edinme süreçleri açısından Weber'in kaşıkla aldığı kepeyle geri vererek pozitivist bir söyleme yaklaştığını belirtir. Burada herşeyden önce Weber'in bireylerin davranışlarından dolayısıyla öznel ve öznelerin eylemlerine verdiği anlamların kültürel temellerinden hareket etme açısından Weber'in Neo-Kantçı geleneğin temel sorunsah içinde kaldığını açıkça söyleyebiliriz. Weber'in nedensellik kaygısı özneler dünyasının çok boyutluluğu karşısında bilimsellik/tarafsızlık kaygıları içinde ve bilim adamının değer bağlı seçiminin ikinci aşamasında bu değer 'bağlılığın ötesinde ele aldığı konuda nesnel/tarafsız olması gerekiyor. Nesnel/tarafsızlık bir nedensellik arama kaygısını gündeme getiriyor Şimdi Weber'in yöntemindeki ikinci boyut ve üçüncü aşamaya kısaca bir göz atabiliriz.

Burada ilk aşamada Weber'de nedensellik kavramının ne anlama geldiğini göstermemiz gerekiyor.Weber'e göre her yorumlayucu açıklama, bilimsel bir önerme halini alacaksa, nedensel bir açıklama sürecini içermeli (Coser, 1971, 220). Weber'in nedensel yorumlamaya verdiği örnekte "Bir dülgerin bir kapıyı yerine takma olayının gözlemlenmesi sadece bir ampirik veridir. Ama aynı dülgerin bu işi bir ücret karşılığında mı yaptığı, yoksa kendi özel gereksinimini gidermek içinmi yaptığını bildiğimiz sürece,bu olgu çıplak bir empri olmaktan çıkar, çünkü bu olgu bizim için ancak, dülgeri yönlendiren bir motif olarak anlama doğrultusunda açıklanabilir. İşte ancak bir dülgeri yönlendiren motifi anlar,daha sonra dülgerin eylemini bu motife bağlı olarak nedensel açıdan açıklayabiliriz." Weber bu örnekten hareketle aynı zamanda sosyal bilimlerde, doğrudan bir açıklama olmayacağını, dülgerin eylemini bir motife bir 'anlama' dayandığımız zaman, bu eylem bir açıklama nesnesi haline gelir"(Özlem,1990,82-83). Bu anlamda nedensel araştırma iki yönde gerçekleşir, tarihsel nedensellik ve sosyolojik nedensellik (Aron, 1986, 493).

i-)Tarihsel nedensellik,bir defalık,bireysel ve özgül bir tarihsel olay ve olaylar kümesinin benzersiz koşulları olarak nedensellik. Weber bu tip bir nedensellik için,"tarihsel bir olgunun nedenlerini araştırmak tarihsel süreci bir yasa üzerine taşımak değildir." Tarihsel nedensellik, karmaşık bir olguda şu veya bu etkenlerin başat kılması ile ve bu başat kılınan etkenlere dayalı, bir görüş doğrultusunda uygulanmaktadır. "Burada Weber güvenli olması açısından tarihinin "karşılaştırmalı tarihsel nedenselliği" seçerek girdiği alanı daha iyi tanıyabileceğini belirtir. Özellikle çalışmamızın amacı açısından önemli olan tarihsel nedensellik, ileride göreceğimiz gibi, kapitalist toplumun ideal tipik olarak ele alınması bu kavramlaştırma doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu kavramlaştırmaya göre kapitalizmin gelişimi Batı-Avrupa toplumlarının tarihsel olarak belirli kültürel özellikler dolayımında açıklanmıştır. Burada temel, "bir tarihsel dönemde 'B' gibi bir tarihsel olgunun 'A,C,D,Ep,q,...'gibi motiflere dayandığı saptanmış olsun. Bir başka tarihsel dönemde 'B'gibi bir olguya aynen rastlanamaz; tarihçi bu dönem için 'H'gibi bir olguyu ancak 'J,K,L,M,tz....'gibi motiflere dayandırabilir.Bu ise bize tarihsel nedenselliği verir.Ya da tarihsel olarak tekil olanun motiflerini.

ii-)Sosyolojik nedensellik, iki olgu arasında bir tekrar ilişkisinin varlığında "toplumsal" olgu tekil olgular içinde yaklaşık olarak tekrar eden olgu türüdür. Örnek olarak, tarihsel nedensellik devrimlerin nedeni nedir? diye sorarken, sosyolojik nedensellik tüm ihtilallerin ekonomik, sosyal, demografik nedenlerini sorgular. Yani genelleştirici olarak sosyolog' B'nin 'A, C, D, p, g....." gibi motiflere dayandığını saptar. Başka bir dönemde," A, B, C, D, E, ..." gibi veya benzer yaklaşık motiflerle de karşılaşılabilir. Sonuç olarak sosyolojik nedensellik, tarihsel oluşun genel kurallarını saptamaya yönelir.

Weber çözümü süresince yoğunlaştığı öznel/işsel yönelim, nedensel/dışsal açıklama aşamasında onun 'bilimsel bulguların ölçütü varılan sonuçların nesnel geçerliliği' olma şartı ile birlikte Sunar'ın doğru bir şekilde vurguladığı gibi "Weber radikal bir öznelliğe düşmemek için, bir eliyle aldığı nesnelliği diğer eliyle geriye vermeye çalışmaktadır" (Sunar, 1985, 27). Weber'in bu çabası ideal-tip olarak karşımıza çıkar, kendi kelimeleri ile "ideal tipler, şimdiye kadar hep tekrarlandığı gibi, empirik olguların uçsuz, bucaksız okyanusu üzerinde sunulması gereken limanlardır" (Weber, 1949). Bu açıdan, ideal tipler "nedenselliğin analitik kısmi anlayışına bağlı olarak tarihsel özgünlükleri ve tarihsel bütünlükleri kavramı olanağı verir (Aron, 1986, 500). Diğer yandan Weber'in öğrencilerinden olan G.Lukacs'a göre, ideal tipler, Weber'in içinde bulunduğu entelektüel ortamın formalist ve öznelciliğinin sonucudur (Lukacs, 1972, 393). Weber diğer bir tanımında ise ideal tipleri, "her durumda sosyoloji, bu gerçekliğin bilgisine bir form içinde ulaşmaya yardımcı olmakla, yetinmelidir. Bu form, tarihsel bir fenomen, bir yaklaşıklık derecesi içinde ele alınmasıyla bir veya daha çok kavramla bu fenomenlerin bir düzen içerisinde anlaşılmasına olanak verir. İdeal tipler kendi içinde olanaklı olduğu kadar etkin bir anlam uygunluğunun verimli niteliğini ortaya çıkarırlar. Fakat, hemen de bu yüzden, bu soyut ideal salt formların içine gerçeklikte olan şeyler yaklaşık olarak girerler"(Weber,1949).

Sonuçta ideal tipler, toplumsal gerçeklikle bütünleşmez, onu kapsamaz ve ortalama tipler değildir, radikal öznelikten kaçınmanın sonucu geliştirilen "yöntemsel bir aparatır" (Giddens, 1990). Weber'de ideal tipler, tıpkı eylem motifleri gibi kategorilere ayrılmıştır. Bu ayrımın göre üç farklı şekilde ideal tip görülür.

i-)Tarihsel ideal tipler, bunlardan en önemlileri, Protestan etik, Batı şehirler, modern kapitalizm olup bunların tarihsel olmalarının nedeni ise; tarihsel süreç içinde bir defa ortaya çıkan tekil olgular olmalıdır. Bu tipler doğal olarak belirli bir mekanda varolmaları ile diğer mekanlardan olan farklılıkları sonucu anlaşılır. Daha çok tarihsel ideal tipler bazı kültürel özelliklerin kesişiminde ortaya çıkar.

ii -)Belirli davranışlar olarak ideal tipler, bu tür ideal tipler rasyonel oluşumları içeren ideal tiplerdir. Bunlardan en önemlisi ise hiç kuşkusuz, amaçlarla araçlar arasında en rasyonel seçimi yapan "rasyonel ekonomik insan" olarak ideal tip. Bu Weber'in daha çok K.Menger'den etkilenerek geliştirdiği bir ideal tiptir. Bu ideal tip daha sonra öteki toplumları tanımlamada çok fazla başvurulan bir kavramlaştırma olacaktır.

iii-)Toplumsal gerçekliğin elemanı olan ideal tipler, bürokrasi, feodalizmdir. Bu ideal tipler çeşitli tarihsel ve kültürel kontekstlerde bulunabilen ideal tiplerdir.

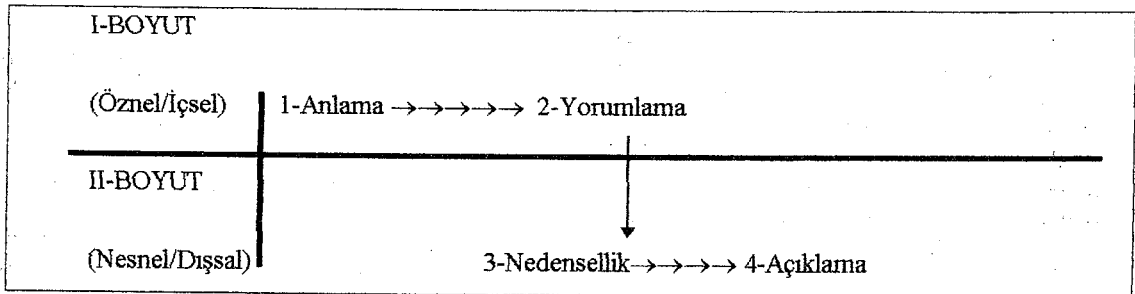
Buraya kadar kısaca özetlemeye çalıştığımız Weber'in yöntemsel çerçevesi toplumsal değişmeyi daha yavaş yaşayan toplumların dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesi için gerekli düşünsel/eylem alanının belirlenmesine yardımcı olmuştur. Weber'in yöntemi bu açıdan, kapitalizmin geliştiği mekan olan Batı-Avrupa'nın tarihsel ve kültürel şartların kendine özgüllüğünü gösterirken, aynı zamanda diğer toplumları (bu literatürde geleneksel toplumlar, az gelişmiş toplumlar, geri kalmış toplumlar olarak tanımlanan) 'öteki' kavramı içinde tanımlanmasını sağlamıştır. Bu açıdan Lukacs'ın Weber'in kapitalizmin emperyalist çağı için ihtiyacı olan en uygun yöntemsel araçları sağladığı yönündeki yorumu oldukça anlamlıdır. Kısaca Weeber'in yöntemini özetleyecek olursak, Weber Neo-Kantçı geleneğin ilkelerinden hareketle "anlamacı okulu'un temel yönelimi olan 'öznel-işsel' olan bir bakışla, tarihsel açıdan tekil ve kendine özgü olanın kültürel-motiflerini 'nesnel-dışsal' araçlarla birleştirerek bir yandan kapitalizmin kendine özgüllüğü nedensel-nesnel açıdan açıklanırken diğer yandan 'öteki' kavramı içinde düşünülecek toplumların daha bilimsel bir açıdan tanımlanması, yani eski ilkel açıklama biçimlerini daha gelişmiş argümanlarla dile getirmiştir. Bu yeni yöntemsel araçlar, artık ilkel

ve vahşi yada buna benzer terimlerle tanımlanan toplumlara medeniyet götürme adı altında yapılan tüm eylemlilik hallerini daha donanımlı bir takım araçlarla ve bir ölçüde kendiliğinden bir doğal süreç olarak ele alınmasına neden olmuştur. Weber'in geliştirdiği öznel ve değerler sistemine bağlı karşılaştırmalı yöntemsel analizi bu anlamda gelişme ve modernleşmenin tarihsel olarak sadece Batı-Avrupa toplumlarına özgü olduğunu vurgulamakla yetinmemiş, yöntemin kendisi başlı başına, bir toplumsal gerçekliği algılama biçiminin nasıl daha iyi olacağı yönündeki vurgusu ile bilimsel araştırmanın farklı biçimlerine karşılık, bizzat rasyonel yorumlamaya dayanan ele alışın diğer yöntemlere olan üstünlüğü üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada ki açmaz ise, Weberyan bir yöntem ile araştırma nesnesine yönelmenin, nihai olarak araştırma nesnesini tanımlama biçimlerini belirleme gibi bir açmaz vardır. Bu bir anlamda modernleşmenin diğer toplumsal yapılar üzerindeki etkisi ve diğer yapıları hızla dönüştürmesine paralel olarak, Weberyan yöntem ya da analiz biçimi, farklı olan diğer bilme biçim ve araçlarının ortadan kalkması ve dönüştürülmesi anlamına geliyor. II.Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin uluslararası yeniden inşası ile birlikte, Weberyan analizin biranda yeniden düşünsel planda etkili olması bu açıdan anlamlıdır. Gerçektende II.Dünya Savaşı sonrası birer alt disiplin olarak ortaya çıkan, "gelişme sosyolojisi" ve daha örtük olarak "kalkınma iktisadı"nın yöntemsel temelleri aşında Weberyan ilkeler doğrultusunda inşaa edilmiştir.Yine aynı şekilde 1970'lerde Weberyan ele alış Modernleşme II teorileri ya da neo-liberalleşme teorilerinde karşımıza çıkmakta. Bu süreçleri ele almadan önce

tekrarlama pahasına Weberyan analizi kısaca özetlemek yararlı olacak.

Weber'in iki boyutlu analizinde temel hareket noktası olan, 'empirik araştırma ve rasyonel kavram kurma',bu hareket çabasına uygun olarak, temel empirik araştırma nesnesi olarak 'toplumsal eylemleri ele alıp bu eylemlerin öznesi olan bir diğer anlamda eyleyenin eylemine verdiği anlam ve motifleri anlama Weber'in yönteminin ilk aşamasını oluşturur. İkinci aşamada, sosyal bilimcinin değer bağumlu ve özgür seçimi anlamlar arası en uygun olanı seçerek yeni-farklı anlamları yorumlamak ve daha sonra tarihsel ve sosyolojik açıdan toplumsal eylemlerle eyleyeni arasındaki nedensel bağı kurma çabası, Weber'in çözümlemesini ikinci boyut olan nesnel-dışsal alana ve açıklamaya götürmektedir. Weber'in tüm çözümlemelerini anlamak için kaçınılmaz bir başlangıç olduğunu vurgulamak gerekir. Giddens'in vurguladığı gibi, Weber toplumsal yapıyı bütünsel anlama çabalarından ilki olan Marxisme alternatif olarak ortaya çıkan ikinci bütünsel toplumu anlama çabasıdır. Bu açıdan Weber'i bir takım disiplinlere ayırarak her disiplinin kendi dar mantığı içinde anlamak oldukça eksik bir bakıştır. Weber'i anlamak onun kullandığı kavramsal araçları tanımlamak/anlamak ile mümkündür. Bu araçları anlamadan ikinci dünya savaşı sonrası yeniden yapılanan uluslararası kapitalizmin öteki toplumlar için belirlediği düşünsel yapıları anlamak imkansızdır. Weber'de yöntem bölümünü bitirmeden önce Weber'in yöntem için geliştirdiği aşamaları görsel olarak aşağıdaki gibi verebiliriz.

IV-Tarihsel İdeal Tip Olarak Kapitalizm ve Öteki Toplular

Giriş:

Weber yukarıda verilen yöntemine uygun olarak kapitalizmin Batı-Avrupa'ya özgü olduğu sonucuna vardığını yukarıda belirtmiştik. Weber oldukça zengin ampirik veri ile bir nevi ansiklopedik nitelikteki çalışmaları Batı-toplumlarını kendine özgü olan mekanizmaları tanımlamaya yönelmiştir. Tüm bu vurgulardan sonra Weber'in yöntemine bağlı ideal tip olarak kapitalizmin kavramlaştırmasına bakabiliriz. Weber'in toplumsal olgunun analizi için geliştirdiği yöntemsel öngereklere uygun olarak kapitalizmin farklılaşmasını anlamak için onun 'ampirik araştırma' nesnesi olan toplumsal eyleme yönelip bireylerle bireylerin eylemlere yükledikleri anlamı anlayıp yorumlamaya yönelecektir. Bu açıdan Batı'da kapitalizmin bir bütün olarak gelişmesi için temel kültürel motif nedir, bir nedensellik bağıntısı kurulabilir mi?

Weber bu soruya cevap vermek için ele aldığı ve büyük polemikler yaratan kitabı Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu' adlı çalışmasının başında "çağdaş Avrupa kültür dünyasının 'bir üyesi, evrensel tarihin herhangi bir sorunu, kaçınılmazcısına ve haklı olarak şu soru çerçevesinde Batı'ya özgü ve yalnızca orada ortaya çıkmış kültür olgularının yine de evrensel anlam ve geçerliliğe sahip bir gelişme çizgisi içinde yer almalarına koşulların ne tür bir biraradılığı yol açmıştır?" (Weber,1985,10). Anlaşılabilirliği gibi yöntemi ile örtüşen bu soru Weber'in çalışmalarının tümünün ana eksenini oluşturmaktadır.

Weber ilk çalışması Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu'nda kapitalizmin Batı-Avrupa'da gelişmesinin temel nedeni olarak "protestan ahlakını" göstermiştir. Protestan ahlakı, bu anlamdamyöntem bölümünde açıkladığımız gibi Weber'in toplumsal olguların nedensel boyuta taşıdığı, tarihsel olarak olguların ele alınmasını sağlayan bir aparat. Weber bu ilk çalışmasında değerler sisteminin maddi üretim üzerindeki etkisini aşırı bir vurgulama ile göstermeye çalışmıştır. Bu aşırı vurgu, zamanla Weber'in düşüncelerinin

vulgarizasyonu için temel teşkil etmiştir. Weber aslında daha ilk çalışmasında vurguladığı gibi, amacı kapitalizmin Avrupa'da varoluşunun ne gibi biraradılıkların neden olduğunu bulmaktır. Bu biraradılıklar içinde, protestan ahlaki sadece biri ve fakat en önemlisidir. Son zamanlarda Weber'in daha sonraki çalışmaları olan Ekonomi ve Toplum ya da Genel Ekonomik Tarih'in yeniden okunmasına bağlı olarak, Weber'in kapitalizmin Batı-Avrupa'da varoluşunun açıklanması bir dizi nedensel ilişki içinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Nedensel ilişki içinde üretim süreçleri ve üretim organizasyonlarının özel bir yeri vardır. A.Sayer'in son çalışmasında vurguladığı gibi, Weber'in üretim ile ilişkili ele alışı bir çok açıdan onu K.Marx'a yaklaştırır.(Sayer,1991) Bu anlamda Weber'in kapitalizmin özgünlüğü açısından dile getirdiği açıklama biçimlerinden ilki protestan ahlakı iken, diğeri kapitalist üretimin varoluş koşullarını sağlayan üretimle ilgili bir dizi özellik önem taşımaktadır. Bu nedensel zincir aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Şimdi kısaca bu iki kendine özgü durumu, yani Batı-Avrupa'yı diğer toplumlardan ayıran tarihsel özellikleri üzerinde duralım.

İlk çalışmasında Weber açık bir sav ileri sürmekte. Bu sav, Kalvinist motiflerin, rasyonelleşmiş, girişimci kapitalistin ve dolayısıyla kapitalizmin temel varoluş koşullarını hazırladığı ve bu anlamda düşünsel yapıların reel yapılar üzerinde etkili olduğu yönündedir. Protestan ahlakı ile birlikte Weber, biryandan karşılaştırmalı din sosyolojisine girerken, diğer yandan, Ortaçağın sonunda başlayan sermaye birikimine ve ekonomiye içsel olan dinin etkisine yönelmiştir. Weber, Protestan Ahlakı' adlı çalışmasında iki uzun makale ile mesleklerin istatistiksel dökümüne başvurarak, Avrupa'da katoliklerden çok protestanların iş konusunda önde sermaye sahibi oldukları, bilimsel ve teknik konularda yüksek eğitim gördüklerini"saptıyor. Fakat bu saptamalarından önce kitabının girişinde Batı'da görülen kapitalizmin bir yaşam biçimi ve dolayısıyla yaşamın bütün diğer alanlarındaki özellikleri ile zamanındaki diğer toplumlardan nasıl ayrıldığını gösteriyor. Tüm bu ayrılıkların temeli ona göre 'protestan ahlakı'dır. Protestan ahlakı ile gündelik yaşamın örgütlenmesi, sonuçta daha önce dünyanın birçok yerinde gözlemlenen olguların farklılaşmasını

sağlamıştır. Protestan ahlakı ile birlikte dönemin insanları arasındaki ilişkiyi öncelikle bireylerin eylemlerine attıkları motifler aracılığı ile vermiştir. Bu motiflere çeşitli örnekler verilebilir.

-”Zamanun para olduğunu düşün. Kredinin para olduğunu düşün. Para parayı doğurur”

-”Kim bir domuz öldürürse, bunun bütün gelecek soyununun 100 üyesini yok etmiş olur. Kim 5 Şilling öldürürse, bununla üretilecek olan herşeyi yok etmiş olur.

-”Çalışkanlık ve kanaatkarlık yanında, işinde dakik ve dürüst olan genç bir adamı dünyada hiçbirşey ilerlemekten ahıyoyamaz”

-”Bir adamın davranışları, onun kredi alma olanaklarını etkiler. Dindasının sabahın saat beşinden akşamın sekizine kadar çekicinin sesini duyması, onu altı ay memnun eder. Ama sesini bilardo masasından veya meyhaneden geldiğini duyarsa ve bunu işinin başında olman gereken saate yapıyorsan, sen parayı kullanmadan o verdiğini geri isteyebilir.”

-”Sahip olduğun herşeyi sadece kendi mülkün sanmaktan ve buna göre yaşamaktan sakın. Bu yanlışlığı kredisi olan pekçok insan düşü. Bundan sakınmak için gelirin ve harcamaların hakkında hesap tut” (Weber,1985,38).

Weber'in yaşamın gündelik söylemi ve dolayısıyla, bireylerin eylemlerini yönlendiren bu motifler, aynı zamanda tarihsel olarak kendine özgü olan “ekonomik sistemin kurulmasındaki başarıları sağlayan nedenlerden biri ve en önemlisidir” (Urry ve Keat,1982,151). Genel olarak protestan ahlakı olarak adlandırdığı bu motivasyon protestanlığın dört eğiliminde de (kalvinizm, methodizm, pietizm ve baptism) görülmesine rağmen bu motifler daha çok Calvinizmde yoğunlaşmıştır. Fakat Calvinizmin insan eylemlerini örgütlenme biçiminin “mantıksal bir süreç olmaktan çok Calvin tarafından formüle edilen tanrının isteklerinin merkezinden etkilenen psikolojik bir sonuçtur” (Giddens,1990,130). Bu Calvinist motivasyon, Katoliklerin münzevi bir yaşam tarzı, Luthercilerin çalışmak yerine kurtuluşun sadakette gören anlayışları yerine, bu dünyaya ilişkin eylemleri öngören bedensel hazları ve

lüksü reddeden bir eylemi sistematize ediyordu. Bu tür bir etik yukarıda Weber'in seçerek aktardığı günlük söylemle birlikte sonuçta iktisadi bir hayat biçiminin varlığına neden oluyordu. Bu yeni kültürel motiflere göre, çok çalışmalı, sermaye biriktirmeli ama lüks için tüketilmemelidir. Elde edilen servet atıl bırakılmamalı, tanrının sevilen kulu olmak için onun yeniden yatırıma aktarmalı ve daha çok çalışmanın yeni şartlarını yaratmalı. Tüm bu eylemlilik halleri ise “hızla ekonomik gelişme ve sermaye birikimine neden oluyordu” (Roxbo,1995,1272,2).

Weber yöntemine uygun bir ele alışla önce bireylerin eylemlerine verdikleri anlamı protestan ahlakına bağladıktan sonra, protestan ahlakı ile kapitalizm arasında nedensellik yönünde bir ilişki kurmuştur. Protestan ahlakı ile kapitalizm arasındaki nedensel ilişkiyi belirledikten sonra bir diğer aşama bu ilişkinin tarihsel olarak sadece belirli bir mekanda geçerli olduğunu göstermek olacaktır. Bu aşamada Weber, Batı toplumlarını diğer toplumlardan ayırd etmek için, seçtiği yöntem yine diğer toplumlarda birey ile eylemi arasındaki anlam ilişkilerini/motifleri yorumlamak olacaktır. Weber Batı toplumlarının farklılığını gösterebilmek amacı ile karşılaştırmalı din sosyolojisine başvuruyor.

Weber'in karşılaştırmalı din sosyolojisinde temel hareket noktası “bazı grupların ekonomik yaşama karşı tutumlarının dinsel anlayışlarla belirlenebileceğini” göstermektir (Aron, 1986, 573). Weber bu amacından hareketle dünya dinleri ile toplumsal ortamlar arasındaki ilişkilerle ilgili oldukça zengin bir veri toplamıştır. Bu verilerin merkezinde ise dinler ile çalışma anlayışı ve kar arasındaki ilişkidir. Weber için burada önemli olan “bir dinin iktisadi ahlakını anlamaktır.” İktisadi ahlak terimi dinlerin psikolojik ve pragmatik temellerindeki eylem içgüdüsünü işaret eder”(Weber,1986,227).

Örnek olarak Weber, bir bütün olarak Hindistan'da ekonomik yapı için “Engellemenin özü, daha çok tüm ‘sistemin ruhu olan dinsel sistemin’ ruhunda yatmaktadır. Sistemin ruhu olan dinsel belirleyiciler “her meslek değiştirmenin, iş tekniklerinde her yeniliğin törenselleştirilmesiydi sonuçlanabileceği bir yasalar çerçevesinin kendi içinde ekonomik ve teknik devrimler şöyle dursun, kapitalizmin ilk

tohumlarını yeşertmesine imkan yoktur” (Weber,1986,343). Hinduizm ve Brahmacılığın bu olumsuz etkisi, onun daha çok içe dönük anlamlandırma sistemine bağlanmıştır. Weber, Çin literatüsü ve Konfüçyüs üzerine yaptığı çalışmada yine sonuç olarak ”bütün Batılı felsefeler için esas olan problemleri din felsefesi tanınamıştır. Çinli filozofların en başta da Konfüçyüs'un kategorik düşünce tarzında bu olgu açıkça görülür. Zihinsel araçları, rasyonel savları yerine, bize Kızılderi reislerin ifade araçlarını hatırlatan bir biçimde ve en 'zatenci' bir pratik içinde'kissa' düzeyinde kalmıştır.... Rasyonel bir araç olarak hitabet... Çin'de yoktur. Böyle bir hitabet formel adaletin bulunmadığı bürokratik patrimoniyal bir devlette gelişemez” (Weber,1986,363) Weber bir diğer yerde ise Budizm için, “Budizm ise,dünyayı reddeden ve evleri olmadığı için devamlı göç eden, sadakayla geçinip düşünceye dalan keşişler” olarak tanımlar. İslamiyet ise, Weber'in gözünde “dünya fetihli savaşçıları dini ve disiplinli mücahitlerin şövelye örgütüydü” (Weber, 1986, 228). Bu yönüyle İslam ekonomisinin kazanımların üretim yolları dışında zor ve cebir üzerine kurulduğunu ve eldeki servetin “üretim devam şartı ve ön basamağı olduğu için değil iyi yaşamın, iyi giyinmenin aracı olduğunu”,Weber'in deyimini ile İslam savruk bir tüketim ekonomisi ile kalvinist pürüten ahlakının rasyonelliğine uymayan bir yaşam biçimidir.

Weber için bir bütün olarak Hıristiyanlık ise,”yolculuğuna bir gezegenci zenaatkar doktrini olarak başladı. Güçlü dış ve iç gelişmesinin bütün dönemlerinde, belirgin bir biçimde kentli ve herşeyden önce medeni bir din oldu” (Weber, 1986, 229). Medeni bir din olarak hıristiyanlık, 'kar' anlayışı ile akılcı çalışma disiplininin bileşimini tarihte ilk defa birleştiren bir dindir. Bu birleşim sonucu ortaya çıkan kapitalizm ise bu özellikleri Batı dışında hiç bir yerde gelişmemiştir.

Weber'in diğer dinler özellikle İslam üzerine ele alışlarında, karşılaştırmalı ideal tip analizi için temellik edecek ve Weber için olmazsa olmaz koşulu içeren eylemi yapan bireyin eylemini anlama yönündeki çabayı, bizzat kendisinin diğer dinleri anlama yönündeki çabasında kullanmadığı B.Turner'in detaylı çalışmasında açıkça gösterilmiştir;”İslam ve Muhammed hakkındaki gözlemleriyle Weber'in kendi felsefi ilkelerini bir kenara bırakan ilk sosyologlardan birisi olduğu ortaya çıkacaktır.

Weber bir yandan İslami gelişmeye ilişkin önemli bir teorik konuların ortaya atılabileceği teşvik edici bir çerçeveye sağlamıştır. Diğer yandan ise, uygun bir sosyolojik yaklaşım için kaçınılmaz ilan ettiği yöntembilimsel ve felsefi ilkeleri pratiğe tutarsız bir biçimde uygulamıştır”(Turner, 1991, 14)

Weber'in dinsel yapıların ekonomik ve maddi ilişkiler üzerindeki bu yorumu daha sonra, batı toplumlarının dışında kalan toplumların neden gelişmediği ya da modernleşemediği sorunsalında merkezi bir yer edinmiştir.

Weber yukarıda belirttiğimiz daha sonraki çalışmalarında kapitalizmin varoluş koşullarını üretim temelli ele alışlara kaydırmış ve kapitalizmin özünde, özellikle üretimde “sermayenin kar amacına yönelik sürekli olarak rasyonelleşmesi” olduğunu vurgulamıştır. Rasyonel kapitalist girişimcilik, ile birlikte özel sermaye hesabı, ölçülebilirlik ve muhasebe sisteminin gelişimi kapitalizmi kendinden önceleyen sistemlerden ayıran en temel belirleyici özelliklerdir. Weber kapitalizmi tanımlayıcı ögesi olan muhasebe sistemi ve ölçülebilirliğin sadece ve sadece Batı toplumlarına ait bir özellik olduğunu örneklerle göstermeye çalışmıştır (Weber, 1964, 192-194). M.Weber, rasyonel hesap sistemi ile birlikte kapitalizmin ekonomik özgünlüğünü altı başlık altında toplamıştır, bunlar,

a-)bütün üretim araçlarının özel mülkiyetin elinde olması ve bu araçlar üzerinde kapitalist girişimcinin kontrolü altında olmalı.Girişimci kâr amacı ile bu üretim araçlarını etkin bir kullanıma yönelik olarakmaksimum etkinlik için ölçülebilir olmalı.

b-)Emek, talep şartlarına göre özgür birşekilde hareket edebilmeli,

c-)ticaret irrasyonel nedenlerle kesinlikle sınırlanmamalı,

d-) bütün bireyleri içine alan bir genel hukuksal çerçevenin varlığı,

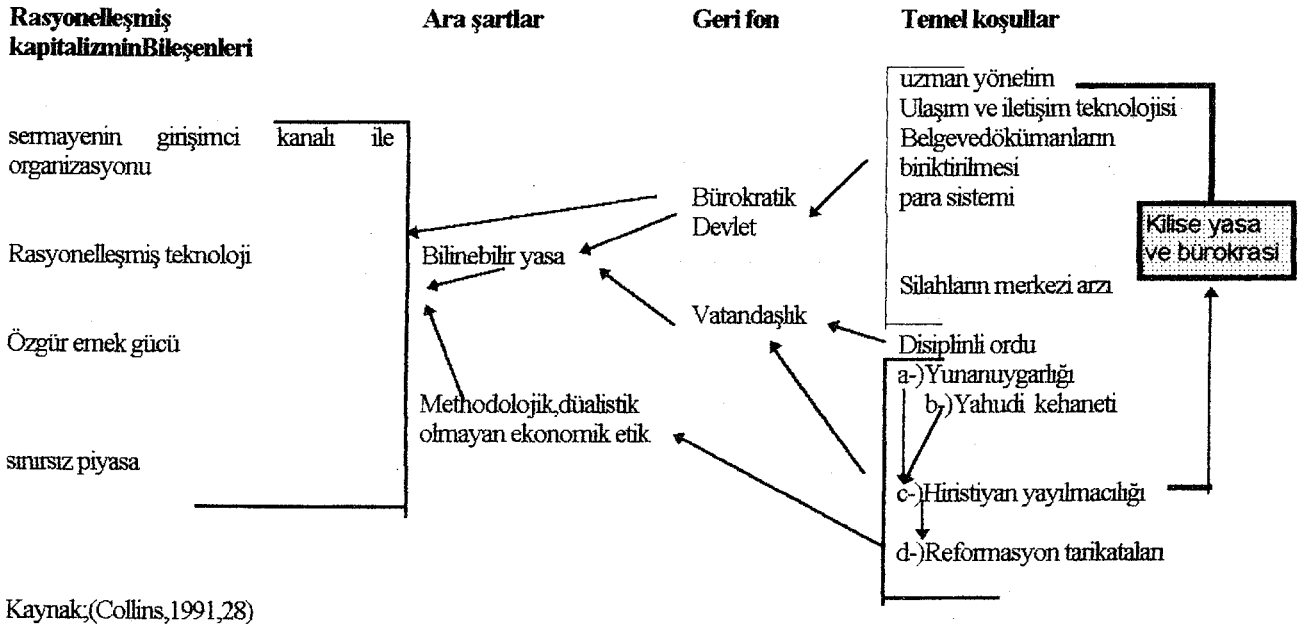
e-)rasyonel teknoloji kullanımı,

f-)ekonomik yaşamın ticarileşmesi.

Bu altı ilkenin yanısıra, M.Weber özellikle siyaset ile yazınında iki değişkenden daha söz etmekte, bunlardan biri modern anlamda bir devletin ve dolayısıyla profesyonel bir yönetim ile, gündelik yaşamın rasyonel bir etik çerçevesinde örgütlenmesi.(Sayer,1991:94-95 ve Collins, 1991,25-27). Tüm bu değişkenler belirli bir nedensel zincir oluşturmaktadır. Rasyonel kapitalizm bu anlamda şekilde gösterildiği gibi, sermayenin ve girişimcinin rasyonel organizasyonu ile rasyonel teknoloji,

serbest ticaret ile sınırlanmamış market ve önceden belirli olan hukuksal sistemin ve bunları sarıp sarmalayan bir rasyonel etigin çerçevesinde örgütlenmekte.Kapitalizmin bu bütünsel yapısı içinde, bazı özellikler, (tahmin edilebilecek genel yasalar ve dualistik olmayan etik) sistemin ara koşullarını sağlarken, bazıları ise(bürokratik devlet ve vatandaş) geri fonu oluşturmaktadır. Bazı dinamikler ise asıl şartlar olarak sistemin işlemlerini sağlamaktadır.(bak şekil 2).

Şekil 2; Weberyana Analizde kapitalizmin Nedensel Dinamikleri

Kaynak:(Collins,1991,28)

Weberin kapitalizmi tanımlayan bu ilkeleri belirledikten sonra, bu ilkelerin tanımladığı toplumlar ve geleneksel olarak tanımladığı toplumlarda bulunmadığını belirtmekte.Örnek olarak mülkiyet sistemi bu yapılarda daha çok erken Avrupa toplumunda aristokratik bir statü altında ya da batı dışı toplumlarda sultan ya da bir merkezi birimin elinde olduğu (patrimonializm), yine ticaretin bu toplumlarda irasyonel bir dizi nedenlerden dolayı sınırlandığını ve ticaretin belirli bir kesimin tekeli altında olduğunu göstermekte. Yine kapitalist olmayan toplumlarda emeğin özgür olmadığı genellikle emeğin ya köle ya da toprağa bağlı serf konumunda olduğunu, piyasanın da belirli alanlarda sınırlı olduğu belirtilir. Diğer yandan bu toplumlarda

mevcut olan hukuksal sistemin, patrimonial ya da büyümlü dinsel kurumların belirleyiciliği altında, belirli kişi ve sınıf ve bölgeye göre belirlendiği vurgulanmaktadır. Özellikle "öteki" toplumları belirli bir genel başlık altında toplayan "patrimonializm" tanımlanması yukarıda sayılan temel kapitalist özelliklerin olmadığı toplumsal yapılar için geliştirilmiştir ve günümüzde artan oranda az gelişmiş ülkelerle ilgili analizlerde kullanılmaya başlanmıştır. (Zabudovski, 1989 ve Bratton ve Van de Walee, 1994). Az gelişmiş ekonomik ve politik yapıların belirli hukuksal ve ya ideolojik ilkeler yerine kişisel ilişkiler dolayımında belirlendiği yönündeki klasik Weberyana analizin yeniden yorumlanması ile neo-patrimonializm olarak tanımlanan yeni konumda

az gelişmiş siyasal yapılar ve ekonomik ilişkiler artık direk kişiler arası olmaktan çıkıp, kurumlar aracılığı ile gerçekleştiği vurgulanmakta.

Kapitalizmi yukandaki dinamiklerle açıklama ve bu dinamiklerin sadece batı-toplumlarına ait olduğunu söylemek, Batı-toplumlarının tanımlanmasında beraberinde getirmekte. Bu iki farklı tanımlamanın ya da iki farklı toplumun birarada olması beraberinde bu toplumların ilişki biçimini dile getirmekte ki, Weber'in bu yöndeki düşünceleri genel teorik açıdan oldukça muğlaktır ve fakat biz bu muğlaklığı yine onun kavramsal araçlarını kullanarak aşabiliriz. Kapitalizmin batı-Avrupa toplumlarına özgü kılan bu nedensel ilişkilerin daha soyut ve kavramsal olarak dile geliş biçimi eğer şu zincirleme süreç içinde tanımlanıyorsa, rasyonelleşme ile birlikte

→a-) düzen→b-) hiyerarşi→c-) uzmanlaşmaya

ve dolayısıyla bu üç değişkenin varlığında →farklılaşma. Buradan hareketle bu iki farklı toplumsal yapının ilişki biçimini çıkarmakta mümkündür. Farklılık bu şartların geliştiği toplumsal yapılarla "öteki" toplumlar arasındaki farklılıktır. Farklılık sisteme özgü olan düzen ve hiyerarşi ile uzmanlık eğilimlerinden dolayı "öteki" toplumların belirli bir hiyerarşi içine sokma, belirli bir düzene sokma ile sonuçlanır. Bu kapitalizmin "tunç" yasasıdır. Bu dünyanın rasyonelleşmesi ve farklı olanın düzen içine alınarak yeniden tanımlanması ve belirlenen hiyerarşi içinde belirli uzmanlıkların işbölümünün yapılması ile sonuçlanır. Weber bu teorik yönelimi açıklamalarını politik ve pratığe yönelik açıklamalarında daha açık bir şekilde dile getirmekte. Weber'e göre rasyonel kapitalizmde ekonomik gelişmenin sürekli olabilmesi ve güç kazanması için, çok dinamik ve hareketli olması gerekiyor. Ekonomik ve teknolojik gelişmenin sınırlanması, Weber'e göre modern toplumun taşlaşmasına neden olur. Bu taşlaşmanın önüne geçebilmek için, kişisel girişimciliğe dayanan rekabetin merkezi öneme sahip olduğunu belirtir. Tüm bu vurgulardan sonra kendi sözleri ile "Almanyanın birleşmesi ile başlayan ve bir ölçüde gençliğin yaramazlığı" olarak adlandırdığı Almanyanın yayılmacı eğilimleri ile dünya üzerinde bir güç olarak varlığı normal karşılanıyor. Uluslararası ilişkilerde çatışmanın dinamik bir öge olduğu vurgusu ile birleşmekte. Birinci Dünya Savaşı süresince ise Almanya'nın bir dünya gücü olarak temel misyonun Orta Avrupa merkezli kültürünün dünyaya yaymak olduğunu belirtmekte(Weber'den aktaran, Mommsen,1991,169). Tüm bu vurgular Weber'in aslında klasik anlamda kapitalizmin bir

teorisini olmanın çok ötesinde "geç kapitalizmin" yeni ve irasyonel mantığının sözcüsü olduğu yönündeki vurgu haklı bir yorum olmaktan. Geç dönem kapitalizminin irasyonel yoğunlaşmış biçimi olarak toplumsal yapılar üzerinde etkide bulunduğu erken 1900'lü yılların teorik açıdan dile geliş biçimi olarak Weber en çok "öteki" denen toplumların analizinde belirleyici bir öneme sahip olmuştur.

Weber'in yöntemini, gelişmekte olan kapitalizmin, yayılma ve gelişmeye bağlı olarak ihtiyaç duyduğu 'egemen kültür' söylemleri yaratma çabası ile uygunluk göstermektedir. Bu çaba kendilerinden başka olanı, istedikleri gibi yansıtmaya ya da öteki üzerinde egemen olma hakkını sağlamaya yöneliktir. Öteki kavramı burada, Batı-düşün geleneğinin, kendi merkezli açıklamaları, kendisini açıklama için dışsal bir düşünce ve nesneye olan ihtiyacın varlığında önemlidir. Derrida'nın Batı-düşün geleneği için sözmerkezci söylemleri, Avrupa-merkezci söylem olarak düşünülecek olursak, yaratılan "terimlerden birinin öteki üzerinde üstünlüğünü kuran zorba bir hiyerarşi" yaratılmıştır"(Derrida'dan aktaran, Yavuz, 1987,43)Bu hiyerarşi,"Hegel'in katkıları ile, Batı değişme ve gelişiminin temelini oturtulurken,dinamik akılcı demokratik bir öz ile,bu özün karşısında olan durgun ve akıldışı, otorite, bir öze sahip 'öteki'topumlar sınıflandırmasına dayanır"(Inan,1983,10).

Weberyan ele alış ve yöntem yukanda da vurguladığımız gibi, II. Dünya Savaşı sonrası daha güçlü bir şekilde düşün sahnesinde kendini göstermiştir. Savaş sonrası yeni ekonomik düzenin inşası süreci, yeniden batı-kökenli ülkelerin özellikle Amerika'nın, "öteki" toplumları tanımlama, anlama, ve tanımlanan, algılanan bu toplumları tanımlama ve algılama süreci içinde bu ülkelerin niçin modern olmadıkları sorusu ya da niçin kalkınmadıkları sorusu, beraberinde bu toplumların ideal olarak modern olan ya da kalkınan toplumlara nasıl yaklaşabilecekleri, tamamen Weberyan bir yöntem, Preston'un vurguladığı gibi, bu yöntemin daha dejenere edilmiş bir uygulamasına neden olmuştur. Örnek olarak Mc Clelland, Hagen, ve Lerner gibi sosyologlar, "öteki" toplumları tanımlarken daha çok bu toplumları oluşturan bireylerin kültürel ya da bir adım ileri giderek psikolojik yapılarının sorunlu olduğu vurgulanmış, ve temel amacın bu yanlış psikoloji, ya da hastalıklı durumun iyileştirilmesi için, bir dizi uygulamaların ve dolayısıyla Batı-merkezli sermaye ve hükümetlerin bu toplumlara müdahalesinin yolları açılmıştır. Weberyan ele alışın ekonomik anlamda dile geliş bu toplumlarda "yetersiz tasarruf yapma eğilimleri" (Nurkse) ya da bu toplumlarda "girişimci ruhumu" yokluğuna bağlı

olarak açıklanırken, müdahalenin yolları bu hastalıklı yapıya Batı-sermayesinin akması ile iyileştirileceği düşünülmüş ve 1970'lere kadar yoğun yabancı sermaye direk ya da yardım altında bu ülkelerin hastalıklı yapılarının iyileştirilmesi adına bu ülkelere aktarılmış. Diğer yandan Batı-Avrupa kökenli kültürel yapılar, eğitim ve diğer kanallarla tüm "öteki" toplumların kültürel yapılarında belirleyici yönde etkili olmuştur.

1970'lerde modernleşme ve gelişme yazının iflası ile birlikte tam kalkınma yazını ya da gelişme yazının yani "öteki" toplumları analiz nesnesi olarak ele alan disiplinlerin iflas ettiği belirtildiği bir dönemde, yeni-modernleşme ya da Modernleşme II

kavramlaştırması altında Weber'in bu sefer daha çok ekonomik, ve maddi üretim yapılarına ilişkin düşünceleri yani, rasyonellik, etkinlik, hukuksal yapıların rasyonelasyonu, rasyonel tekniklerin fetişleştirilmesi, ve "öteki" denen toplumların hızla gelişmesi için, pazarları üzerindeki tüm sınırları kaldırması ve ticaretin serbest bırakılması önerilmekte.(Tiryakian, 1991) Modernleşme II ya da yeni-modernleşme teorileri ile neo-liberalizmin kesiştiği, günümüz hakim düşün yazının kesişim noktası ve düşünsel temelleri M.Weber'in yöntemidir. Sadece tek bir farkla, günümüz kapitalizmi artık bütün dünyayı baştan başa etkinlik adına rasyonelleştirdiği ve "öteki" denen farklılığın en aza indirdiği bir dünyayı tanımlıyor.

DİPNOTLAR

- ¹ M.Weber'in teorik analizini, kültürel ve dinsel yapıların, maddi ekonomik yapılar üzerindeki etkisini tek yönlü ele alan çalışmaların yetersiz ve dahası M.Weber'e karşı yapılan bir haksızlık olduğu yönündeki düşünceler için bak, çok ısrarlı bir temsilci için, R.Collins(1990-19), ve G.Therborn,(1980) ile daha çok kalkınma yazını açısından bir ele alış için P.W,Preston,(1987)
- * Modernizmin yoğun olarak eleştirildiği günümüz düşün yazının son zamanlarda ilginç bir yorumu, Weber'in tüm çabalarının sonuçta vardığı noktanın modernizmin eleştirisi olduğu yönünde. Bu yorumu göre Weber, bir 'eleştirel teorisyen'olarak yeniden yorumlanabilir. Bu konu için bak, McIntosh(1983)
- ² Bu konuda detaylı bilgi için bak, R.J.Holtan ve B.Turner (1989:30-67) ve G.Therborn(1980,291-295)
- ³ Burada M.Weber'in düşüncesinin tarihsel /düşünsel arka planını verirken onun bir düşünür olarak aynı zamanda belli bir sınıf ve kesimin çıkarları ile uyumu, Weber'in bir yöntem geliştirip ve geliştirdiği bu yöntemin birçok çevrede etkili olmasını önleyemez. P.Bourdieu'nin vurguladığı gibi "her düşünürün bir sınıfsal yönelimi vardır,ama önemli olan düşünürlerin bilim yöntemine buldukları katkının niteliğidir. Bu nitelik daha sonra zamanla bağımsızlaşarak farklı çevrelerin kullanımına girebilir" (Bourdieu,1989).

KAYNAKÇA

- Aron,R.(1986)**Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**,T.İş Bankası Yay
- Birnbaum,N(1991)"Conflicting Interpretions of The Rise of Capitalism:Marx and Weber", Ed.P.Hamilton, **Max Weber;Critical Assesments**, Routledge, London
- Bratton,M ve N. Van de Walle(1994)"Neo-patrimonial Regimes and Political Transition in Africa", **World Politics**,cilt 46, sayı 4, sayfa 453-489
- Collins,R(1990)**Weberian Sociological Theory**, Cambridge Univ. Press. Cambridge
- Engels.F(1974) **Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim**,Sol Yay,İst
- Ergun,D,(1982) **Sosyoloji ve Tarih**,Der Yay.İst.
- Freund,J,(1972) **The Sociology of Max Weber**,Penguin books,Muddlesex.
- Freund,J,(1990) :Weber zamanında Alman sosyolojisi,(ed.)**Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**,Verso Yay.Ank.

- Giddens, A(1990) **Capitalism and Modern Social Theory an analysis of the writings of Marx, Durkheim ve Weber**,Cambridge University Press, Oxford
- Guerin,N(1976) **Büyük Sermaye ve Faşizm**,Sud Yay.İstanbul
- Heaton.H,(1985) **Avrupa İktisat Tarihi-II**,V Yay.Ank.
- Hill.C,(1983) **1640 İngiliz Devrimi**,Kaynak yay.İst.
- Holton.R ve B.Turner(1987) **Max Weber Weconomy and Society**Routledge,London
- Hughes,,S.H(1985)**Toplum ve Bilinç**, Metis Yayınları,İstanbul,
- İnan,H(1989)"**Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi**"Toplum ve Bilim,sayı 23
- Keat.R ve Urry.J(1982) **Social Theory as Science**,RKP,London,
- Kösermihal,N.Ş(1982)**Sosyolojik Düşüncenin Tarihi**, Remzi Yay, İstanbul
- Lukacs.G,(1972) "M.Weber and German Sociology, **Economy and Society**,Vol.1,No4.
- MacRee.D(19985)**Weber**,çev,N.Vergin, Afa yay. İstanbul
- Mezsaros.I,(1989) **The Power of Ideology**, Harvester Wheatshey,New York.
- Momsen,W(1991)"Maxs Weber's Political Sociology and His Philosophy of World History" Ed.P.Hamilton,**Max Weber; Critical Assesments**, Routledge, London
- Moore,B(1989)**Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev,Ş.Tekeli ve A.Şenel, V yay. Ankara
- Özlem.D.(1990)**M.Weber'de Bilim ve Sosyoloj**, Ara yay...İst.
- Preston,P.W(1986)**Making Sense of Developmen**, Routledge,London
- Roxborough,(1979)**Economics of development**, Routledge, London
- Runciman,W,G(1986)**Toplumsal Bilim ve Siyaset Kuramı**, Çev,E.Mutlu Verso yayınları, Ankara
- Sayer,D(1991)**Capitalism and Modernity An Excursus on Marx and Weber**, Routledge, London
- Scaf, A. L, (1988) "Weber, Simmel and Sociology of Culture", **The Sociological.Review** No.1 ss.1-31
- Sunar,I(1986)**Düşün ve Toplum**, Birey yayınları,Ankara,
- Therborn,g(1980) **Science Class& Society**, Verso yayınları, London
- Tiryakian, E.A. (1991) "Modernisation:Exhumetur in Pace",**International Sociology**, No.2.
- Turner,b(1991)**Max Weber ve İslam**, çev. Y.Aktay, Vadi yayınları, Ankara
- Yavuz, H(1992)**Felsefe Yazıları**, Söylem yayınları, İstanbul
- Weber,M(1949) **The Methodology of The Social Sciences**,The Free Press,New York
- Weber,M(1964)**The Theory of Social and Economic Organization**, Free Press, New York
- Weber,M (1985) **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**;Hil yay,İst.
- Weber,M (1986) **Sosyoloji Yazıları**,Hürriyet Vakfı Yay,İst.
- Zabludovsky,G(1989)"The Reception and Utility of Max Weber's Concept of Patrimonialism in Latin America", **International Sociology**, cilt 4, No 1, pp51-66
- Zeitlin,LM(1968)**Ideology and The Development of Sociological Theory**, Prentic Hall, İndia

AL'KINDI VE MATEMATİKSEL MANTIK

Arş. Gör. Ömer ÖNALAN*

Arş. Gör. Tuncay CAN**

Giriş

Bu makalede ünlü Arap bilgini Al'kindi'nin felsefi çalışmaları incelenecektir. Bu çalışmalar M.Abu Raideh tarafından Al'kindi'nin Felsefi Makaleleri adı altında toplanarak ortaya çıkarılmıştır. Son yıllardaki gelişmelerden de anlaşıldığı gibi bu çalışmaların matematiksel mantık ile güçlü bir bağının olduğu görülmüştür. Bu makaleler, filozoflara, teologlara (tanrıbilimci) gönderilmiş, görünüşe göre matematikçilerin dikkatini çekmemiştir. Buna rağmen, bu makaleler matematik metod üzerinde son derece etkili olmuştur.

Bilindiği gibi matematiksel mantık, daha çok küme teorisi, aksiyom sistemlerinin kullanımı ile sayı kavramlarının soyutlanması ve genişletilmesi ile ilgilidir. Sayma işleminde yıllardır bilinen fiziksel yoruma sahip bulunan ve daha fazlasını elde etmek için ihtiyaç hissetmeyen bu işlemlerin en önemli özellikleri istikrarlı olmalarıdır. Böylece, mantık matematiğe girmiştir. Matematiksel mantığın habercisi gibi Al'kindi'nin çalışmalarına gereken itibarı vermek veya elimizdeki bu sayfalardan Al'kindi'nin fikirlerini okuyarak mantığını anlamak kolay bir iş değildir.

Amacımız Al'kindi'nin ilgilendiği problemlerin çözümünden ziyade O'nun yaptığı işe dikkatinizi çekmektir. Açıklık sağlamak amacıyla modern matematik terminolojisini ve kısıtlımları verildi. Böylece Al'kindi'nin düşüncelerinin içeriği çarpıtılmamış oldu.

Bizim açımızdan ilginç olan 4 makale, aşağıda başlıkları altında verilmiştir.

Ph. Al'kindi'nin birinci kitabı felsefe üzerine 81-162

Fw. Dünyadaki varlıkların sonluluğunun açıklanması 185-192

İnf. Ne sonsuz olabilir ve ne sonsuz olarak isimlendirilir 193-198

OF. maddi dünyanın sonluluğu ve tanrının birliği 199-207

Bu dört makalede, büyüklüğün çelişkiye yolaçtığı veya maddenin sonsuz gerçekliği hipotezini karıtladığı görülür. Burada ve dört makalede bu ispat detaylı olarak tekrarlanmaktadır. Bu makalelerin yazımı hakkında kronolojik verilere sahip olunmadığından al'kindi'nin ispatının nasıl geliştiği anlaşılamamakta sadece onun ispatlarının matematiksel ve mantıksal yönü ile ilgilenilecektir.

Al'kindi'nin ispatladığı postülatların (A-I) listesi aşağıdadır.

Al'kindi, ispatları önsezi ile anlaşılabilen gerçek olaylar olarak adlandıır. Halbuki bunlar gerçekten teoremleri içerir ve aksiyomları incelemeyen, onları kendi ispatlarında kullanır. Onun tezi sıradan aritmetiğin aksiyomatik bir genişlemesi olan sonsuzluğun hesaplanmasında, mantıksal bir çelişkiye yol açan gerçek sonsuzluğu göstermektedir. Aşağıdaki aksiyomlarda o, katı maddeler ve mesnelere arasında veya onlarla, büyüklükleri arasında ilişki kurmada bir fark olmadığını gösterir. O zaman bu farklar dikkate alınmaz.

Aksiyomları yazarken mantıksal sembollere ek olarak aşağıdaki kısıtlımları kullanacağım.

a eşittir b için	$a=b$
a,b'den daha büyükse	$a>b$
a,b'den daha küçükse	$a<b$

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

** M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

Ömer ÖNALAN-Tuncay CAN

a ile b'nin birleşimi $a \cup b$

a, b tarafından kapsanır $a \subset b$

a'nın b'den farkı $a \setminus b$

a bölüm b ise $a|b$

Pos A (eşitliğe giriş) $(a > b \vee b > a) \Rightarrow a = b$

Pos B $a = b \Rightarrow /a/ = /b/$

/a/ benzerlik için veya a nesnesinin büyüklüğü ile ilgili olarak kullanılır.

Pos C $a = b \Rightarrow a \cup c > b$

Pos D $a \setminus b < a$

Pos E $a \setminus b \cup b = a$

Pos (sonsuzluğa giriş) $I(a) \Leftrightarrow \neg F(a)$

$F(a)$, a'nın sonsuzluğunu, $I(a)$ ise a'nın sonluluğunu göstermek için kullanılır.

Pos G $F(a) \wedge F(b) \Rightarrow F(a \cup b)$

Pos H $a < b \Rightarrow \exists c(a|b \vee a|c \wedge c < b)$

Pos I $I(a) \wedge I(b) \Rightarrow I(a \cup b \vee b > a)$

Bu postülatların bazıları aksiyom olarak alınır. Bunlar ya **Pos A** ve **Pos B**'de olduğu gibi tanımsal ifadeler veya **Pos C**'de olduğu gibi gerçek ifadelerdir. Postülatların arasında fark olmasına rağmen, amacımız onların tam sınıflandırılmasını burada vermek değildir. Öte yandan A'kindi, diğer postülatları teorem gibi ispatlar. Bu suretle, iki çeşit ispat bulunur.

a) Neler teorik model olarak adlandırılan: Ak'kindi, burada, postülatların seçilme nedenini nesnelere ilişkin fiziksel gerçekliklerin tekrarlanmasıyla açıklar ve postülatı mantıksal totolojiye indirger.

b) Aksiyomatik: Burada aksiyomlar, daha sonra Pos G'de görüleceği gibi, nesnelere hakkında ki ifadelerin ispatında kullanılır.

Pos A burada, ne $a > b$, ne de $b > a$ gibi bir örnek tanıtır ve $a = b$ sonucuna çıkarır. Böylece mantıksal açıdan çelişkili bir ispat

yapmış olur. Postülat için (bir model içinde) bir örnek alır ve aldığı bu örneği fiziksel bir olaya indirger.

Pos C burada da aynı işlem süreci izlenir ve ispat şu gerçeğe dayanır.

(Sınıflandırılmayan bir aksiyon.) Bu da aşağıdaki gibidir:

$$a \subset b \Rightarrow a < b$$

Pos D ve **Pos E** için de benzer açıklamalar yapılabilir. Bu iki postülatın sadece **Inf** de sözedilir ve esas tezin ispatında kullanılır.

Pos G, **Pos H** ve **Pos I** lineer modeli alınarak F_w 'de ispatlanır.

Pos G (örnek ve ispat) /a/ ya eşit bir c doğrusu ve /b/ ye eşit bir d doğrusu alınır.

Bu yüzden,

$$cd = /a \cup b/ \text{ dir.}$$

Şimdi, ispata çelişki ile başlayalım: Varsayalım $F(a) \wedge F(b)$ 'dir. [Ve dolayısıyla $F(/a/)$ $F(/b/)$] Ama $F(/a \cup b/)$ şeklinde yazılamaz. Yani,

$I(/a \cup b/)$, **Pos F**'den dolayı $I(cd)$ 'dir.

Böylece (cd) doğrusu dışında bir $c = /a/$ ve $d = b$ doğruları alındığında bunların ikisi birlikte cd'den başka bir şey değildir. Buradan $F(cd)$ olur ki bu bir çelişkidir.

A'kindi benzer açıklamalarla **Pos H** ve **Pos I**'yi ispatlar. Bu ispatlar aşağıdaki gibidir:

$$a \subset b \wedge I(b) \Rightarrow F(a)$$

$$F(a) \wedge a = b \Rightarrow F(b)$$

Pos F ve diğerleri şeklinde sonlu ve sonsuz büyüklükler hakkında birkaç gerçek önseziler kullanılarak yapılır.

Pos H arşiment aksiyomunun bir dualini hatırlattığından bu postülatın sözetmeye değer.

Pos I, a-b ve c-d gibi iki örnek doğrusu alınarak **Pos I**'nin ispatında kullanılır. Bunlar,

Öneri, C.1, S.3

$I(a-b)$ ve $I(c-d)$ ve $a-b > c-d$ 'dir.

Al'kindi bunu **Pos H**'ye uygulayarak bir çelişki elde ediyor ve bu da gösteriyor ki en az bir $h-w = a-b$ vardır. (Buradan $F(h-w)$ elde edilir.) Böylece $h-w = c-d$ olur. O zaman da, $F(c-d)$ elde edilir.

Ph ve **OF** deki Al'kindi'nin notları lineer olarak gözönüne alınan **Pos I**'nin ispatı için yeterli değildir. Bu yüzden küçük bir açıklama yapıyor.

Eğer $a < b$, $I(a)$, $I(b)$ ise o zaman $a/c = b/c$ 'dir. Burada $c < b$ olduğu zaman **Pos H** kullanılır.

$c < b \Rightarrow F(c) \Rightarrow F(c/a) \Rightarrow F(b/a) \Rightarrow F(a)$

şeklinde lineer olmayan durumlar gözönüne alırsa o zaman eşitlik sonuçta görüleceği gibi, benzerdir denilemez.

Şimdi aşağıda verilen ana tezin ispatına tanımlayalım. En az bir a $I(a)$ olduğunu varsayalım. $b < a$ olsun. Buradan $F(ab)$ yazılır. (b bir küp veya küredir) Burada iki durum söz konusudur.

a) $F(a \setminus b)$ b) $I(a \setminus b)$

Eğer $F(a \setminus b)$ ise o zaman **Pos E** ve **Pos G**'den $F(a \setminus b \cup b)$ yazılır. Ama $a \setminus b \cup b = a$ olduğundan dolayı $F(a)$ elde edilir ki bu bir çelişkidir.

Eğer $I(a \setminus b)$ ise o zaman **Pos D**'den $a \setminus b < a$ olur. Şimdi **Pos I**'yi uygulanır ve bir çelişki elde edilir.

Bu nedenle sonsuz maddelerin varlığı bir çelişkiye yol açar, dolayısıyla tez ispatlanmış olur.

Sonuç:

Al'kindi'nin çalışmaları, mantıksal yöntemler kullanılarak sonsuz büyüklüklerin hesaplanmasında, meydana gelen olumsuz denemeler gibi görülebilir. Kendi uygulanabilirliği olmamasından dolayı bir olumsuzluktur.

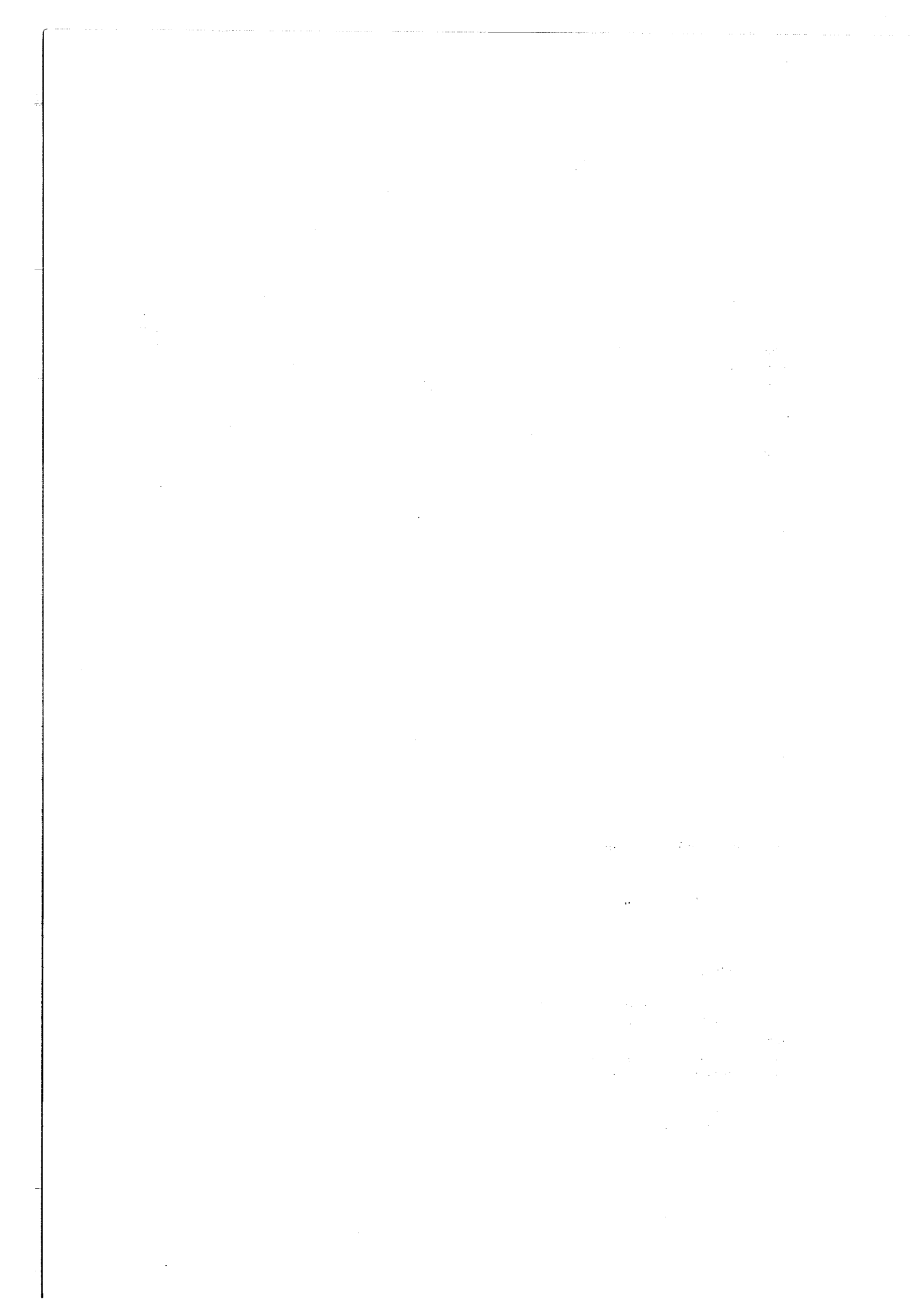
Al'kindi'nin inançlarını paylaşan matematikçiler ve filozoflar olmasına rağmen

hiç kimse onun ispatına kalıtmamaktadır. Çünkü, onun sonsuzluk anlayışı modern tanımlara göre eksik kalmaktadır. Bundan ötürü Al'kindi'nin ispatının akla uygunluğu burada konu dışıdır.

Al'kindi'nin makalelerinin bir diğer özelliği de, eşit yapılar ve benzerlik üzerine olan açıklamalarıdır. O diyordu ki, eğer iki maddenin benzerlikleri uç noktalar arasındaki farka eşitse, bu iki madde eşittir. (Yani, aynı birim ölçümlere sahiptir.) Bu ise onların benzer olduğu anlamına gelmez, bundan dolayı uç noktalardaki şekli veya miktar farklılığı olabilir.

O'nun tezinin genel ispatı yanında yaptığı ilave açıklamalar aşıkardır. Benzerlik, sadece bir birim ölçümle bir maddenin bölümünden elde edilen sadece nümerik bir değer değildir. (Ana değerdir.)

Bu çalışma İbrahim GARRO tarafından M.Abu RAİDEH'in "The Philosophical Letters of Al'Kindi" adlı eserinden yapılan bir çalışmanın çevirisidir.

İHTİMAL ÖLÇÜMÜNÜN DEĞİŞİMLERİ VE MARTİNGALE UZAYLARININ KESTİRİLEBİLİR TEMSİLİ

Arş. Gör. Ömer ÖNALAN*

Bu çalışmada, ihtimal ölçümünün bir değişimi altında martingale uzaylarının kestirilebilir temsili araştırılıyor. Özel semimartingale lerin kanonik ayrışımı, ölçümün bir değişimi altında, martingalelerin minimal doğuray alt kümelerinin kardinalitesini belirlemek için basit bir yol sağlıyor.

1.Giriş

Martingalelerin bir kısım yüksek boyutlu uzayları, kestirilebilir temsiller yolu ile martingale'lerin sabit bir vektörü tarafından gerilebilir. Bu özellik stokastik kontrol ve menkul kıymet ticaretinde uygulama bulmaktadır.

Burada, farklı ihtimal ölçümleri altında martingale alt uzayları arasındaki ilişkileri karakterize ediyoruz.

Girsinov Teoremi: yolu ile bir ihtimal ölçümü altında, Lokal martingalelerin bir doğuray vektörü, yeni bir ihtimal ölçümü altında lokal martingalelerin bir doğuray vektörüne tasvir ediliyor.

2.Temel kavramlar:

$(\Omega, \mathcal{F}, P)$ tam ihtimal uzayı, $F = \{\mathcal{F}_t, t \in \mathbb{R}_+\}$ olağan şartları sağlayan filtrasyon olsun. ilerleyen kısımlarda daha ziyade $(\Omega, \mathcal{F}, F, P)$, "filtre edilmiş ihtimal uzayı" üzerinde çalışacaktır.

Bir Özel Semimartingale; $X = X^A + X^B$ formunda bir ayrışımına sahip bir süreçtir. Burada

X^A : lokal martingale

X^B : kestirilebilir sonlu değişimli süreç

X : sürecinin yukardaki formdaki ayrışımına özel semimartingale'inin kanonik ayrışımı denir.

$X = (X_1, \dots, X_n)$, bileşenleri özel semimartingaleler olan $\mathbb{R}^n$ -değerli bir süreç ise

$(X^A_1, X^A_2, \dots, X^A_n)$ için X^A yazıyoruz. Özel semimartingalelerin bir kümesini $\mathcal{X}$ ile gösterirsek, $\{X^A : X \in \mathcal{X}\}$ lokal martingalelerinin kümesini $\mathcal{X}^A$ ile göstereceğiz.

Şimdi $\mathcal{K}$ - değerli semimartingalelere göre reel-değerli stokastik integrallerin varlığı için gerekli olan genel şartları verelim:

M , $\mathcal{K}$ değerli bir lokal martingale olsun. O zaman artan, sonlu değişimli, reel-değerli bir C süreci ve $n \times n$ 'lik yarı-belirli (semi-definite) matris değerli $[X_i, X_j] = C_{ij}$, C olan $C = (C_{ij})$ süreci vardır. $[.,.]$ kuadratik değişimi gösteriyor.

A, B , A 'nın B 'ye göre eğri-eğri stiltjes integrali için kullanılıyor.

$$L(M) : \left[\left(\sum_{i,j} H_i C_{ij} \cdot H_j \right) \cdot C \right]^{1/2} \text{ ifadesi}$$

i lokal integrallenebilir olan, $\mathcal{K}$ değerli $H = (H_1, \dots, H_n)$ kestirilebilir süreçleri kümesini gösteriyor.

$H \in L(M)$ ise $H.M$ stokastik integrali, her reel değerli N lokal martingale'i için,

$$[H.M, N] = \left(\sum_i H_i K_i \right) \cdot C \quad (1)$$

eşitliğini sağlayan tek lokal martingale olarak tanımlanabilir. Burada K_i , $[M_i, N] = K_i \cdot C$ 'yi sağlayan seçimlik süreci gösteriyor.

* M.Ü. İİBF, İşletme Bölümü, Araştırma Görevlisi

Ömer ÖNALAN

$\mathbf{A}=(A_1, A_2, \dots, A_n)$ 'nin $\mathcal{R}^1$ - değerli sol limitlerle sağ sürekli bir sonlu değişim süreci olması durumunda bir artan, reel değerli, V sonlu değişim süreci ve

$A_i=v_i \cdot V$ olan $V=(v_1, v_2, \dots, v_n)$ süreci vardır.

A kestirilebilirse, v 'yi ve V 'yi kestirilebilir olarak seçebiliriz.

$L(\mathbf{A}): \left| \sum_i H_i v_i \right| \cdot V$ bir sonlu değişim süreci olacak şekilde, $\mathcal{R}^1$ - değerli kestirilebilir $\mathbf{H}=(H_1, H_2, \dots, H_n)$ süreçleri kümesini gösterebilir.

$\mathbf{H} \in L(\mathbf{A})$ için H.A stokastik integrali,

$\left(\sum_i H_i v_i \right) \cdot V$ stiljes integrali olarak tanımlanır.

X , $\mathcal{R}^1$ değerli bir semimartingale olsun.

$L(X)$: X 'in $\mathcal{R}^1$ - değerli bir M lokal martingale ve $\mathcal{R}^1$ - değerli bir A sonlu değişim süreci için, $\mathbf{H} \in L(M) \cap L(\mathbf{A})$ olacak şekildeki, $\mathcal{R}^1$ - değerli H kestirilebilir süreçlerinin kümesini gösterebilir.

$H \cdot X$ stokastik integrali, X 'in ayrışımına bağlı olmayan, $H \cdot M$ ve $H \cdot A$ 'nın toplamı olarak tanımlanır.

Bu tanım;

$\sum_i H_i X_i$ stokastik integral bileşenlerinin toplamına genişletilebilir.

Herhangi bir $q \in [1, \infty]$ için, semimartingaleler uzayı üzerindeki pozitif genişletilmiş reel değerli bir $\|\bullet\|_q$ fonksiyonele, herhangi bir X semimartingale'i için

$$\|X\|_q = \left\| \sup_{t \geq 0} [X, X]_t^{1/2} \right\|_{L^q(\Omega, \mathcal{F}, P)}$$

olarak tanımlanır.

$\mathcal{M}^q$: $M=0$ ve $\|M\|_q < \infty$ olacak şekildeki M lokal martingalelerin alt uzayını gösterin.

Bilindiği gibi, ayrıştırılmaz süreçlerin bir denklik sınıfı olan $\mathcal{M}^q$ $\|\bullet\|_q$ normu altında Bir *Banach* uzayıdır.

$\mathcal{M}^q$ nun bir *Kararlı Altuzay* 'her $M \in \mathcal{M}$, $A \in \mathcal{F}_0$ T- durma zamanı için, $\mathbf{1}_A M^T$ olacak şekildeki $\mathcal{M}^q$ 'nın $\|\bullet\|_q$ - kapalı bir M alt vektör uzayıdır.

Bu, M nin $\mathcal{M}^q$ nin kararlı bir alt uzayı olması için gerek ve yeterli koşul; bileşenleri M 'nin elemanları olan herhangi bir M vektör lokal martingale'i için.

$$L^q(\mathcal{M}) = \{H \cdot M \in \mathcal{M}^q; H \in L(M)\} \subset \mathcal{M}$$

olması anlamında, stokastik integrasyon altındaki kararlılığa denktir.

Lokal martingalelerin herhangi bir $\mathcal{M}$ kümesi için: $L^q(\mathcal{M})$ Tüm $M \in \mathcal{M}$ için,

$L^q(\mathcal{M})$ yi ihtiva eden $\mathcal{M}^q$ nun en küçük kararlı alt uzayını gösterebilir.

$L^q(\mathcal{M})$, $\bigcup_{M \in \mathcal{M}} L^q(\mathcal{M})$ nin kapanışıdır. Şüphesiz, lokal martingalelerin herhangi bir M vektörü için $L^q(\mathcal{M})$ nin kendisi, $\mathcal{M}^q$ nun bir kararlı altıdır. Herhangi bir (adapted) uyarlanmış $\mathcal{A}$ süreci için;

$\mathcal{A}_{lok}$: $\mathcal{A}$ 'da "lokal" olan süreçlerin kümesini gösterebilir. Yani, $T_n \rightarrow \infty$ olacak şekilde (T_n) durma zamanlarının artan bir dizisi ve tüm n için $A^{T_n} \in \mathcal{A}$ ise $A \in \mathcal{A}$ dir.

Lokal martingalelerin herhangi bir M vektörü için,

$$L(M) = \{H \cdot M; H \in L(M)\} \text{ olsun.}$$

Lokal martingalelerin herhangi bir M vektörü için;

$$L(M)_{lok} = L(M) \text{ dir.} \quad (2)$$

Eğer $\mathcal{M}$, $\mathcal{M}^q$ 'nun bir kararlı altuzayı ise $\mathcal{M}$ 'nin bir (q -generator) q -Gerici; bileşenleri

Öneri, C.1, S.3.

$\mathcal{M}_{\text{lok}}$ 'un elemanları olan lokal martingalelerin bir M vektörüdür.

$\mathcal{M}$ bir q -gericiye sahip değilse $\mathcal{M}$ 'nin q -boyutu sonsuzdur. Eğer $\mathcal{M} = \{0\}$ ise onun q -boyutu sıfır olarak tanımlanır.

3. İhtimalin Değişimi:

$Q, \{\Omega, \mathcal{F}\}$ üzerinde P 'ye göre mutlak sürekli bir ihtimal ölçümü olsun. Bu durumda, Q altında tanımlanan kavramları $(\Omega, \mathcal{F}^Q, F^Q, Q)$ "filtre edilmiş ihtimal uzayı üzerinde çalışıyoruz. Burada $\mathcal{F}^Q$ ve F^Q , Q için "tamamlama"ları gösteriyor.

P ve Q ihtimal ölçümlerini kullanarak tanımlarımızı $(\Omega, \mathcal{F}, F, P)$ ve $(\Omega, \mathcal{F}^Q, F^Q, Q)$ gibi iki filtre edilmiş ihtimal uzayı için ayırıyoruz.

$S(P)$ ve $S_p(Q)$ sırası ile samimartingale ve özel semimartingale uzaylarını gösterebiliriz.

$S(Q)$ ve $S_p(Q)$ 'da benzer şekilde tanımlanır. Şu gerçeği kullanıyoruz $S(P) \subset S(Q)$ ve P altında bir semimartingale'in kuadratik varyasyonu, onun Q altındaki kuadratik varyasyonunun bir Q -versiyonudur.

ξ , P -martingale'i dQ/dP Radon-Nikodym türevi için Yoğunluk süreci'ni gösterebiliriz. tüm $t \geq 0$ için dQ/dP 'nin $\mathcal{F}_t^Q$ 'ye kısıtlanması ile $\xi(t)$ eşit kabul ediyoruz.

$M \in \mathcal{M}_{p, \text{lok}}^1$ olsun. O zaman $m \in S_p(Q)$ olması için gerek ve yeter koşul;

$$M^{\Delta Q} = (\xi^{-1}) \cdot \langle M, \xi \rangle^P \text{ ve } M^{\Delta Q} = M - M^{\Delta P}$$

olması durumunda,

$[M, \xi]$ 'nin lokal integrallenebilir değişim olmasıdır.

$q \in [1, \infty]$ ve $q^* \in [1, \infty]$, $1/q + 1/q^* = 1$ eşitliğini sağlasın, $\xi - \xi_0 \in \mathcal{M}_{p, \text{lok}}^{q^*}$ olması durumunda,

$$\mathcal{M}_{p, \text{lok}}^{q^*} \subset S_p(Q) \quad (3)$$

X herhangi bir $\mathcal{R}^p$ - değerli P -semimartingale olsun. $H \in L_p(X)$ ise o zaman $H \in L_q(X)$ ve $H^P \cdot X$, $H^Q \cdot X$ 'in bir Q -versiyonu denir.

Herhangi bir $M \in \mathcal{M}_{Q, \text{lok}}^1 \cap S_p(P)$ için,

$M^{\Delta P}$ ve $M^{\Delta Q}$ nin her ikisinde $S_p(Q)$ 'dedir ve aşağıdaki eşitlikler sağlanır.

$$a) M^{\Delta P \Delta Q} = M$$

$$b) M^{\Delta P \Delta Q} = -M^{\Delta P}$$

$$c) M^{\Delta P \Delta Q} = M^{\Delta P}$$

$$d) M^{\Delta P \Delta Q} = 0$$

İhtimal ölçümünün bir değişimi altında kararlı altuzaylar arasındaki temel ilişkiyi gösteren başlangıç niteliğinde ki bir sonuç aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

dQ/dP 'nin sınırlı olduğu kabul edilsin. Herhangi bir $q \in [1, \infty]$ ve lokal martingalelerin bir M kümesi için

$L_p^q(M^{\Delta Q}) \subset L_Q^q(M^{\Delta Q})$ dir. Buna ilaveten, dQ/dP var ve sınırlı ise,

$$L_p^q(M)^{\Delta Q} = L_Q^q(M^{\Delta Q}) \quad (4)$$

olur. (Dallacherie ve Meyer, 1982, s.95)

Lokal olarak sınırlı sıçramalara sahip bir semimartingale, ihtimal ölçüsünün herhangi bir mutlak değişimi altında bir özel semimartingale'dir.

Bileşenleri Q -Özel Semimartingale'ler olan $M = (M_1, M_2, \dots, M_n)$ 'nin $\mathcal{M}_{p, \text{lok}}^q$ nin bir q -gericisi ve $1/\xi$ nun lokal olarak sınırlı olduğu kabul edilsin. Bu durumda aşağıdaki ifadeler gerçekleşir.

Ömer ÖNALAN

i) $L^q_P(\mathcal{M}) \stackrel{A^q}{=} \mathcal{M}^q_Q$

q=1 olması durumunda $1/\xi$ 'nun lokal

ii) $q\text{-Boy}(\mathcal{M}^q_Q) \leq q\text{-Boy}(\mathcal{M}^q_P) \leq n$

olarak sınırlı olması şartı, $\mathcal{M}^1_Q \subset S_p(P)$ şartı ile yer değiştirir.

KAYNAKLAR

- 1-CHUNG, K.L. and WILLIAMS, R.J. (1983) *Introduction to Stochastic Integration*. Birkhouser, Boston.
- 2-DELACHERIE, C. and MEYER, P.A. (1982). *Probabilities and potential B: Theory of Martingales*, North-Holland Publishing com. New York
- 3-DUFFIE, D. (1986), *Stochastic Equilibria: Existence, spanning Number, and the "No Expected Financial Gain From Trade" Hypothesis*. *Econometrica*, vol. 54, no. 5, 1161-1183
- 4-GIRSINOV, I.V. (1960. *On Transforming a certain class of Stochastic Processes by Absolutely Continuous Substitution of Measurer*. *Theory Probab. Appl.* 5, 283-301
- 5) JACOD, J. (1977) *A general Theorem of Representation for Martingales*. *Proceedings of the Symposia in pure math* 31, 37-53
- 6) JACOD, S and SHIRYAEV, A.N (1987), *Limit Theorems for stochastic Processes*, Springer-Verlog, Berlin Heidelberg.
- 7) KABANOV, VU, LIPSTERS, R.S., SHIRYAEV, A.N. (1986), *On The Variation Distance for Probability Measures Defied on a Filtered Space*, *Probab, Rel. Fields*, 71, 19-36
- 8) LIPSTER, R.S. (1976), *On a Representation of Local Martingales*. *Theory Probab. Appl.* 21, 718-726
- 9) OREY .S.(1974) *Radon-Nikodym Derivatives of Probability Measures: Martingale Methods*. Publ. Dept. Found. Math. SCI. Tokyo University of Education.
- 10) ÖNALAN, Ö. (1995) *Martingale Genelleştirmeleri ve Bu Genelleştirmeler Altında Korunan Martingale Özellikleri üzerine bir İnceleme*. M.Ü. Sos.Bil Ens.Dergisi Öneri, Sayı:2, Cilt:1, 133-136
- 11) PROTTER, P. (1986) *Semimartingales and measure-preserving flows*. *Ann. Inst. Henri Poincare*, 22, 127-147
- 12) SCHUPPEN, J. H and WONG.E. (1974) *Transformations of Local Martingales Under a Change of Law*. *Ann. Probab.*, g, 879-888

REFAH EKONOMİSİ İÇİNDE JOHN R. HICKS'İN GÖRÜŞLERİ

Arş.Gör.Nadir EROĞLU*

GİRİŞ

Refah ekonomisinin, ekonomi bilimi içerisinde nerede yer aldığı konusunda tek bir görüş hakim değildir. Samuelson, refah ekonomisinin bölüşüm teorisi altında işlenmesini isterken¹, Scitovsky refah ekonomisinin ekonomi politikası içerisinde yer alması gerektiğini belirtir². Fakat, bazı araştırmacılara göre ise, refah ekonomisi hem teorik hem de normatif ekonomi biliminden ayrı, makro ekonominin bir bölümü olarak ele alınmalıdır. Aslında, refah ekonomistlerinin kısmen bilinçli kısmen de bilinçsiz olarak değer yargılarıyla ifade edilmiş ve bazen de statik şartlar altında ulaşılmış çıkarsamalarını dinamik teorilere uygulamaları nedeniyle refah ekonomisinin ekonomi bilimi çerçevesinde özel bir bölüm olarak ele alınması gerekmektedir.

Temellerinin bu kadar tartışmalı olduğu refah ekonomisi içerisinde John R. Hicks'in görüşlerini ayıklamak oldukça güçtür. Hicks'in dolaylı olarak refah ekonomisi ile ilgili bir çok eseri vardır. Burada, sadece Hicks'in direkt bu konuyla ilgili çalışmalarına değinilmektedir.

1. Refah Ekonomisi ve Refah Ekonomistleri

Refah ekonomisinin bazı kavramları tam açıklık kazanmamıştır. Literatürde refah (Welfare) ya da ekonomik refah kavramlarının sınırları açık değildir. Refah veya zenginlik (wealth) kavramları bugüne dek ele alınarak ne ifade ettikleri hakkında bir belirleme yapılmamıştır.

Refah ekonomisinin nereye ait olduğuna dair bir uzlaşma olmadığı gibi, başlangıcı hakkında da bir çok farklı görüş bulunmaktadır. Myint, refah ekonomisinin kurucusunun Adam Smith olduğunu söylerken³, bazı yazarlar refah ekonomisinin oluşumunu daha gerilere götürürler. Teorinin yapısını Smith'in yanısıra Ricardo, Mill ve Marshall'a dayandıranlar da

çoğunluktadır. Little'a göre ise, refah ekonomisi terimini ilk olarak kullanan Pigou'dur. Pigou, refah ekonomisini tanımlarken şu ifadeyi kullanmaktadır:

"Refah ekonomisi, dünyanın veya tek bir ülkenin ekonomik refahının yükseltilebilmesi yolundaki belirleyici etkenlerin araştırılması ile ilgilidir"⁴.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere refah ekonomisi, toplumun bütünüyle ilgilidir. Teorinin temel varsayımı, toplumun refahını maksimum düzeye çıkaracağıdır. Kişinin ekonomik refahı, o kişinin belli bir süre içerisinde tükettiği mal ve hizmetlerden sağladığı faydalara bağlıdır. Toplumun refahı ise, o toplumdaki fertlerin refah düzeylerinin toplamı olarak belirlenebilir. Buradan hareketle, refah ekonomisinin temelini, 18. yüzyılın felsefesinin gelişmesi sonucu doğan fayda felsefesine bağlayabiliriz. Yani, refah ekonomisi çıkış noktasını "Aydınlanma Çağı"ndan almıştır. Zaten, daha öncesinde en az gelire sahip halk sınıfları toplumsal refahın birer objesi olarak görülüyordu. İlk defa fabrika işçilerinin durumunun yasalarca düzenlenmesi konusu, 19. yüzyılın başlarında, İngiltere'de gündeme gelmişti. Ancak, bu sınıfların sosyal yapılarının nisbi olarak düzeltilmesi yıllar almıştı.

Refah ekonomisinin sorunları ekonomistleri yıllarca meşgul etmiştir ve hala meşgul etmeye devam etmektedir. Fleming, refah ekonomisi ile ilgilenen ekonomistleri iki gruba ayırır: Kardinalistler ve ordinalistler. Kardinalistlere göre, fayda ölçülebilir ve toplanabilir. Ordinalistlere göre ise, fayda hakkında kesin rakamlar verilemez; sadece, arttığı veya azaldığı söylenebilir⁵.

Kardinalistler içinde Marshall ve Pigou, ordinalistler içinde ise Kaldor, Hicks, Scitovsky, Little, Lange, Lerner, Bergson ve Samuelson sayılabilir. Ordinalistler aralarında muhafazakar yeni refah ekonomistleri (Kaldor, Hicks, Sci-

* M.Ü. İ.İ.B.F., İktisat Politikası Anabilim Dalı, Arş.Gör.

ovsky, Little) ve Sosyalist yeni-refah ekonomistleri (Lange, Lerner) olarak ikiye ayrılabilir

2. Hicks ve Refah Ekonomisinin Temelleri

Hicks, refah ekonomisi ile ilgili açıklamalarına 1939 yılında The Economic Journal'daki "The Foundations of Welfare Economics"⁶ (Refah Ekonomisinin Temelleri) başlıklı makalesiyle başlamıştır.

Hicks, bu makalesinde öncelikle, Pigou'nun görüşlerini analiz etmektedir. Pigou'ya göre, ekonomi politikasının amacı sosyal gelirin reel değerini maksimize etmektir. Bu reel değere varmak için yapılacak şey, üretilmiş çeşitli malların miktarlarının belirli bir fiyat seti esas alınarak ağırlıklı şekilde hesaplanmasıdır. Bu ölçümde ele alınan fiyatlar piyasaya hakim olan fiyatlardır.

Hicks'e göre bu argümanın itiraza açık üç noktası vardır. İlki, ekonomik ve sosyal refah arasında direkt bir korelasyonun kurulmuş olmasıdır. Her ne olursa olsun bazı zamanlarda, bazı sınıfları tutmak suretiyle özel bir sosyal görünüm oluşturmak, pozitif itirazlara yol açabilecektir. Bu durum evrensel geçerliliği ortadan kaldıracaktır. İtiraz edilebilecek ikinci nokta, Pigou'ya göre farklı bireylerin servetlerinin sonucu olarak elde ettikleri tatminlerin karşılaştırılabilmesinin mümkün olmasıdır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Hicks, faydanın ölçülemeyeceğine inanmaktadır. Üçüncü nokta ise, maksimize edilecek miktarın çeşitli mallardan sağlanacak tüketici rantlarının toplamı olmasıdır.

Pigou, refahın iki kritere göre açıklanabileceğini söyler. Birincisi, refahın elemanları olan bilinçlilik durumları ve bunlar arasındaki ilişki; ikincisi ise, refahın daha çok - daha az kategorileri altında ele alınabileceğidir. Toplam refah, istenebilecek her şeyi kapsadığı için uçsuz bucaksız bir alana sahiptir. Bu nedenle, bireyi ve toplumu etkileyebilecek toplam refahın araştırılması imkansızdır. Bunun için, konunun kapsamının sınırlandırılması gerekir. Pigou, toplam refah ile ekonomik refah arasında bir sınır çizer. Sosyal refahın ilişki kurulabilecek, ölçülebilecek kısmı ekonomik refahtır. Sosyal yaşamda mevcut ölçüm aracı paradır. Pigou, Marshall'ın refahı açıklamak için kullandığı "tüketici rantı" yaklaşımını kabul ederek buna

kendi kriteri olan "ulusal gelir-ulusal payda" kriterini de ekler⁸.

Pozitif ekonomi teorisi, insanların isteklerini tatmin etmek için bir başkasıyla işbirliğinde olduğu sistemdir. Bu sistemde her bireyin (her bir özgür ekonomik ünitenin⁹) belirli bir tercihler skalasına sahip olduğu ve bu tercihlerini tatmin etmek için aktivitelerini en iyi yönde düzenledikleri farzedilir. Pareto'nun ifade ettiği gibi ekonomik problem, zevklerini, karşılaştıkları engellere rağmen mümkün olduğu kadar tatmin etmeye çabalayan her bir bireyin zevkleri ve engeller sorunudur. Bir bütün olarak topluma bakıldığında, bu engellerin mevcut üretimin sınırlı olması ve üretim miktarına getirilen sınırlamaların bu üretimin güce dayanmamaması gibi teknik engeller olduğu görülür. Tek bir bireye bakıldığında ise, teknik engellerin yanısıra diğer insanların istek ve zevklerinin de engel teşkil ettiği görülür. Bireyin olduğundan daha iyi olmasını önleyen, sadece toplam üretimin sınırlı olması değil, fakat ayrı zamanda toplam üretimin çoğunun kendisinden ziyade diğer kişilerin kullanımında olmasıdır. Bu durum bireyler için olduğu kadar, toplum içindeki herhangi bir grup için de geçerlidir.

Hicks, ekonomik problemi bu şekilde ifade ettikten sonra bir diğer aşamaya geçer. Bu aşama, sonuçlara göre kendini ayarlayan her bir özel ekonomik sistemin etkisini inceleyebilmek için, bu aktivitelerin tasarladıkları sonuçları başarmada ne derece etkili olduklarının incelenmesidir.

İncelemede, her bir veri ekonomik organizasyonun etkisinin ekonominin tümü için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Ancak, öncelikle şu da kabul edilmektedir ki, bu açıklamalar kişiler arası karşılaştırmaların güçlüğü ile karşı karşıyadır. Ekonomik sistem sonuçlarına göre ayarlanan bir mekanizma olarak düşünülebilmesine rağmen, sonuçlar çoğunlukla sistemin sonuçları değildir. Toplulukta, bağımsız sistemler kadar bireyler vardır. Hicks bu durumu bir örnekle şöyle açıklamaktadır:

Bir termometre kullanmadan sıcaklığı ölçemezsiniz. Farklı prensiplere göre çalışan termometreler ile yaptığınız ölçümlerle ulaştığınız kayıtlar arasında da herhangi bir korelasyon olmayabilir. O halde bu güçlüğü üstesinden nasıl gelebiliriz? Hicks'e göre, farklı prensiplere göre çalışan üç termometreden elde

edilen kayıtlar üç listede toplanabilir. Bundan sonra, yapılabilecek şeylerden bir tanesi iki listenin yetersiz olduğu gerekçesi ile elenmesidir. Bu, veri termometrelerin (bireylerin tercih skalalarının) yerini kendimize ait yeni bir tanesi ile değiştirmektir. Araştırmacı bu testi inceleyerek, toplum için neyin iyi, neyin kötü olduğuna kendisi karar verir ve sistemi över veya kınar. izlenen bu yol, bilimsel olmayan bir yoldur. Bu nedenle ekonomistin yolu bu olamaz. İkinci olarak, farklı termometrelerin raporlarını toplamanın bir kaç yolu olabilir. Marshall, Edgeworth ve Pigou'nun geleneksel metodu buna örnektir. Hicks, onların metodunu reddeder. Çünkü, ona göre, bileşen kısımları tartmaksızın bir toplama varmak mümkün değildir ve bu durumda tartılar sisteminin birini diğerine tercih etmenin hiçbir ilişkili sebebi yoktur. Marshall ve Pigou analizlerinde paranın marjinal faydasının zengin ve fakir arasındaki farklılığına dikkat etmemektedirler. Böylece onların metodları sonuçlar üretebilse de, bu sonuçların önemi oldukça belirsiz kalmaktadır⁹.

Bir başka metod Kaldor'un metodudur. Metodda, kişilerarası karşılaştırmanın imkansızlığının, ekonomik sistemin genel etkisinin tahminini önlediği ileri sürülmektedir.

Kaldor gibi, sayısal (ölçülebilir) fayda kavramını reddeden Hicks, "marjinal fayda" kavramını, "marjinal ikame haddi" kavramı ile ve "azalan marjinal fayda" kavramını da "azalan marjinal ikame haddi" kavramı ile değiştirmiştir. Tüketicinin fayda alanı yerini kayıtsızlık paftasına bırakmıştır. Yine, belirli zevkler varsayımını, belirli tercih sıralaması (scale of Preference) ile değiştirmiştir.

Hicks'e göre, tüketicinin belirli bir mal bileşimini diğerine tercih etmesi yeterlidir. Örneğin, birini diğerinden %10 tercih ettiğini belirtmesi gereksizdir. Hicks'in kayıtsızlık eğrileriyle ilgili analizlerinde göz önünde tuttuğu varsayımlar şunlardır:

1) Tüketimde dıştan yararlar ve kayıplar yoktur,

2) Zevkler veridir,

3) Tercihler geçişli (transitive) dir. Yani, şayet bir kişi A ile B ve B ile C arasında kayıtsızsa, A ile C arasında da kayıtsızdır,

4) Her kişi tercih sıralamasını özgür bir davranışla, alışkanlıklar, reklam vb'den bağımsız olarak şekillendirir,

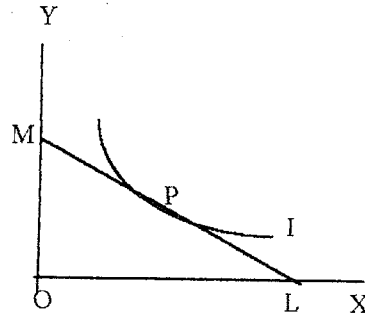
5) Mallar mükemmel bölünebilirliktedir,

6) Yeni mallar sözkonusu değildir.

Şekil 1'de, I kayıtsızlık eğrisi X ve Y mallarının eşit tatmin düzeylerini veren noktaların bileşimini gösterir. Yani, X ve Y bu malların miktarını gösterirse, $f(X,Y) = \text{sabittir}$. Her bir noktada eğrinin eğimi -kişinin aynı tatmin düzeyinde kalması için- bir birim X'in kaybını telafi edecek Y miktarını (ya da bunun tersi, bir birim Y'nin kaybını telafi edecek X miktarını) gösterir. Kaybedilen kazanılana eşit olduğuna göre, eğrinin eğimi,

$$\frac{\text{Kazanılan Y Miktarı}}{\text{Kaybedilen X Miktarı}} = \frac{\text{X'in Marjinal Faydası}}{\text{Y'nin Marjinal Faydası}}$$

Tüketicinin belirli bir nakdi geliri vardır ve bunun tümünü bu iki mala harcar. Tam rekabet şartları geçerli olduğu için malların fiyatları, tüketici için veridir. Tüketici tatminini maksimumlaştırır. Tüketici, gelirinin tümünü X'e harcarsa OL kadar X, tümünü Y'ye harcarsa OM kadar Y satın alabilir. Tüketicinin tatminini maksimumlaştırdığı denge noktası P noktasıdır. LM Fiyat Doğrusu (Price-Line) dur. Doğrunun eğimi, iki malın fiyatları oranına eşittir. Kayıtsızlık eğrisinin fiyat doğrusuna teğet olduğu noktada, marjinal fayda oranları fiyat oranlarına eşitlenir¹⁰.

Şekil I

Hicks kayıtsızlık eğrilerinden hareket ederek optimum refah kriterlerini belirlemeye çalışır ve toplum ve bireyin tatmini karşısındaki engelleri irdelemeye devam eder. Toplum için bu engeller, fiziki kaynakların ve bu kaynaklardan elde edilen ürünlerin sınırlı miktarlarıdır. Birey için bunların yanı sıra bir diğer engel, diğer insanların istekleridir. Yani, diğer insanların istekleri bireyin kendi isteklerinin tatminini sınırlar. Bireyin mevcut durumunun iyileşmesi iki farklı sonuç meydana getirir. Birincisi, bireyin durumunu iyileştirmesi (tercihler skalasındaki yukarı doğru bir hareket) diğer insanların skalalarındaki aşağıya doğru bir hareketi gerektirebilir. Bazı insanları daha iyi duruma sokan bu hareket, acaba sosyal refahtaki bir artışı içerir mi? Hicks'e göre, farklı bireylerin tatminlerini ortak bir ölçüğe indirgeyen bir takım araçlara sahip olunmadıkça refah hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. İkincisi, bireyin diğerlerine zarar vermeksizin mevcut durumunu iyileştirmesi ile ortaya çıkan sonuçtur. Hicks'e göre, bu hareket istekleri tatmin yolu olarak sistemin etkinliğindeki, ekonomik refahtaki bir artışı temsil eder.

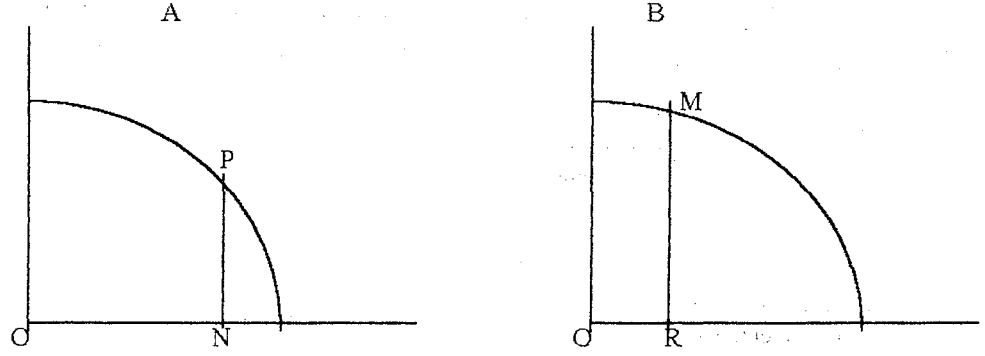
Hicks, özel bir düzenleme yapılarak bunun optimum olması için gerekli bir takım koşullar getirebileceğimizi ve böylece gerçek bir düzenlemenin optimum olup olmayacağını test edebileceğimizi ileri sürmektedir. Şayet gerçek düzenleme optimum değilse, o zaman sistemin etkinliğini artırabilmek mümkündür. En azından,

sistemdeki bireylerin bazıları bu sonucu başarmak için hiç kimseyi zarara sokmadan isteklerini daha iyi tatmin edebilir¹¹.

Hicks, bu açıklamalarını bölgeler arasındaki ticarete karşılaştırmalı maliyetleri ele alarak sürdürmektedir¹². Analize başlamadan önce Hicks, üç varsayımı hatırlatmaktadır. Birincisi, iki malın her iki bölgede de üretildiği varsayımı, ikincisi, her bir malın her bir bölgede azalan verimler yasasına göre üretildiği varsayımı, üçüncüsü de faktörlerin hiçbirinin bölgeler arasında değiştirilmesinin mümkün olmadığı varsayımıdır. Buradan hareketle, her bir bölgedeki üretimin teknik olanaklarını, ikame eğrisi ile göstermek mümkündür. Bu eğrinin apsis ve ordinatı her bir malın üretilen miktarlarını gösterir. Şekil II'deki A ve B diyagramları iki bölgenin ikame eğrilerini temsil etmektedir. Azalan verimler varsayımı altında, her bir ikame eğrisi orjine konkav (dış bükey) olacaktır.

Başlangıçta, iki bölgedeki üretilmiş olan malların miktarlarının ON, PN ve OR, MR olduğu bir durumu ele alalım. İki bölgede, iki maldan üretilmiş toplam miktarlar, ON+OR ve PN+MR dir. Bu toplam miktarları daha bilgi verici bir şekilde anlatmak üzere, diyagramları birini diğerinin üstüne oturtmak suretiyle bir başka diyagramla gösterebiliriz (Şekil III). B eğrisinin üst üste konulmadan önce ters döndüğüne, böylece toplam üretilmiş miktarları gösteren A eğrisi ile ordinatlarının ortak olduğuna dikkat edelim

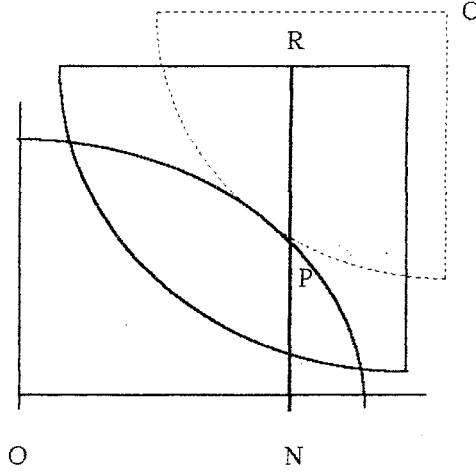
Öneri, C.1, S.3.

Şekil II

Bu ters hareket, bölgeler arasındaki üretim dağılımının optimum olması için hangi koşulların yerine getirilmesi gerektiğini bize gösterdiği için belirli bir avantaja sahiptir. Şayet, diyagramlar üst üste konulursa eğriler kesişir. Üretim

yeniden düzenlenmesi ile her iki alandan birlikte elde edilen her iki ürünün çıktılarının artırılması mümkündür. Eğriler, sadece dokunduğu zaman (noktalı durumdaki gibi) optimum organizasyon gerçekleşebilir.

Şekil III

İki eğri dokunduğu zaman, eğimleri aynıdır ve bir ikame eğrisinin eğimi iki ürünün marjinal maliyetleri arasındaki oran ile ölçülür. Böylece optimum şartı, iki malın marjinal maliyetlerinin iki bölgede de aynı olması gerektiği şeklinde açıklanabilir. Şayet bu koşul yerine

getiremiyorsa pozisyon optimum değildir; her iki malın üretimi uygun bir yeni düzenleme ile artırılabilir.

Tamamen benzer bir yapı iki birey arasında da kurulabilir. Bireyin aynı tatmin

düzeyini sağlayan değişik miktarlardaki mal bileşimlerini gösteren bir ikame eğrisi (daha genel adıyla bir farksızlık eğrisi) inşaa etmek mümkündür. Bireyin bütün tercihler skalası bir seri farksızlık eğrisiyle gösterilebilir. Şimdi, eğer birinci birey, sadece skalası üzerindeki bir malı diğeri ile değiştirmek suretiyle bir durumdan diğere hareket ederse, ilk bireyin her hareketi durum istikametinde ikinci bir hareketi ortaya çıkarır. O zaman, Şekil II'deki birinci bireyin farksızlık haritasının üzerine ikinci bireyin farksızlık haritasını çizebiliriz. Fakat, ikinci bireyin eğrileri doğal olarak bütünüyle diğere yöne döner.

Tekrar iki bölgenin sahip olduğu farksızlık eğrilerinin kesişme durumuna dönelim. Kesişme durumunda pozisyon optimum değildi. Çünkü, bölgelerden biri diğeri daha kötü yapmaksızın daha iyi olabilir. Pozisyon sadece, eğriler dokunduğunda optimumdur ve bu durumda, iki malın marjinal faydalarının oranı her iki bölge için de aynıdır¹³.

Hicks, yukarıda ifade edilen görüşlerinden sonra, açıklamalarının ışığında optimum organizasyona ulaşmak için gerekli şartları formelleştirir¹⁴. Şartlar dizisinin ilki "marjinal şartları"dır. Bu şartlar, herhangi iki mal arasındaki marjinal ikame oranının, bunları tüketen her birey için ve bunları üreten her üretim birimi için aynı olması gerektiğini ifade eder. Başka bir deyişle, herhangi iki malın marjinal faydaları oranı her birey için aynı olmalıdır; üretilen her birim için marjinal maliyetleri oranı aynı olmalıdır ve bu oranlar eşit olmalıdır. Tam olarak benzer şartlar faktör ve ürün, faktör ve faktör, ürün ve ürün arasında da olmalıdır.

Şartlar dizisinin ikincisi, "istikrar şartları"dır. Bu şartlar, meydana getirilen durumun tatmini minimum değil, maksimum yapması gerektiğini ortaya koyar. İkame eğrilerinin kavislerine göre tarif edilebilen bu şartlara Hicks fazla önem atfetmez ve ağırlığı üçüncü şartlar dizisi olan "totalite" (toplam) şartına verir. Tam rekabet koşullarının maksimum refaha götüren bir ideal olduğuna inanan Hicks, totalite şartını şöyle açıklamaktadır: Üretilen veya tüketilen ya da genel olarak bir malın bir kısmının üretiminden veya tüketiminden vazgeçmek hiç bir iyileşmeye neden olmaz. Ayrıca, piyasaya yeni mallar arz edilmesi hiç bir iyileşmeyi termin etmez. Benzer şartlar, faktörler için de ileri sürülebilir.

Görüldüğü gibi, Hicks'in stabilite ve totalite şartı pek net değildir. Ancak, Hicks bu üç genel şartı her toplum için makul, uygulanabilir görmektedir ve bu yüzden evrensel geçerli saymaktadır.

Hicks, üretimin etkinliğini test etmenin aracı olarak özel girişimciyi görmektedir. Özel girişimci altında, ekonomideki her bir olağan değişim, fiyat sisteminde bir değişikliğe yol açar ve fiyatlardaki her bir değişiklik piyasanın bir yüzünde karları, diğer yüzünde bir zararları yaratır. Böylece, adeta bazı insanlar üzerinde daima bir kayıp yarattığı için her bir basit ekonomik reform bizim aklımızdaki reorganizasyonu gerçekleştirmeyebilir. Bununla birlikte, bunun gerçekleşmemesi özel girişim durumunu, kriterimize uygulamamamıza engel değildir. Çünkü, zarara uğrayanların zararını "kamu geliri tazminatı" vasıtasıyla giderebileceğimizi daima öngörebiliriz. Ancak, böyle bir reorganizasyon mümkünse durum optimum değildir.

Hicks'e göre bir optimum pozisyona mükemmel "laisser-faire" ile ulaşılabilir. Bu da, rekabet bütün endüstrilerde tam olduğu zaman vukuu bulur. Böylece, her üretici ve tüketici, satın aldığı veya sattığı her şeyin fiyatını doğru olarak kabul eder ve bu veri fiyatlara ayarlanan miktarlara razı olurlar. Şayet, bu şartlar gerçekleşirse, tüketicilerin piyasasının mükemmelliği, her bir tüketicinin, her mal çiftinin piyasa fiyatları oranını marjinal ikame oranına eşitlemesini; ve üreticilerin piyasasının mükemmelliği de, her bir üreticinin sattığı her malın marjinal maliyetini malın fiyatına eşitlemesini sağlar. Böylece, optimum için marjinal şartları yerine getirilmiş olur. Bu tür evrensel tam rekabetin sadece evrensel azalan verimler altında mümkün olması da optimum için istikrar ve toplam şartının da yerine getirilmesini sağlar¹⁵.

Ancak, Hicks, bu uygun evrensel tam rekabet ve evrensel laissez-faire koşullarında bile, optimum organizasyona ulaşılmasına engel teşkil eden durumlar olduğunu ileri sürmektedir ve bu engellerden birine Pigou'nun işaret ettiğini vurgulamaktadır. Pigou'ya göre, para ödemediğimiz ya da para almadığımız halde bile diğere insanların ekonomik aktivitelerinden etkileniriz. Bir kişinin, belli bir ürüne, bu ürünün marjinal maliyetine eşit bir fiyat ödemek istemesine rağmen sosyal yarar elde etmesi şart değildir. Buradan hareketle, kişi bir malın üretimini olağan maliyetinin bir kısmına kat-

landığından daha fazla, hiç kimseyi daha kötü duruma getirmeksizin sosyal yarar sağlayabilir¹⁶

Hicks'e göre, optimum şartları sadece dönem sonunda (ex post-gerçekleşmiş) açıklanabilir. Bir optimum organizasyona gerçekte ulaşıp ulaşılmadığını sadece olayın sonunda söyleyebiliriz. Tam rekabet şartları altında bile üreticiler, fiyatları, ancak dönem başındaki (ex ante) marjinal maliyetlere eşitlerler. Bu, tahmin edilen marjinal maliyetlerin tahmin edilen fiyatlara eşit olmasıdır. Böylece, şayet bu beklentilerden herhangi biri yanlış olursa, cari fiyatlar cari marjinal maliyetlere eşit olmayacaktır ve planlanmış optimum gerçekleşmeyecektir. Elbette, bilinçli iktisat politikası ile yapılacak en iyi şey, başlangıçtaki planlanmış optimum eşitliği temin etmektir. Fakat, ekonomik etkinlikte sağduyunun oynadığı rolü hesaba katarak, bunun ile de gerçekleşmiş bir optimum anlamına gelmesi gerekmediğini hatırlamak gerekir.

Eğer, optimum şartları ex post olarak açıklanırsa, geleceğin belirsizliği anlamına gelen risk faktörü hesaba katılmamış olabilir. Diğer yandan, bireysel üreticilerin politikası dönem başında (ex ante) olarak belirlenmişse, bu politika risk faktöründen oldukça etkilenir ve sonuç olarak, fiyatlar bu risk faktörü nedeniyle daima ilgili marjinal maliyetleri aşmaya meyleder. Böylece, üretim teorik olarak daha fazla risk taşıyan sektörlerde daha az oluşur.

Eğer, öngörü çok kötü ise, riskli teşebbüslerdeki kaynaklara yatırım yapmayı reddederek, çok kötü yatırım ve israfı önlemek suretiyle zarar azaltılmak mümkündür. Gerçekte, kaynakları üretimin daha riskli olduğu yerden daha az riskli olduğu yerlere kaydırılması ile yetinilmektedir. Ancak, pratikte risk faktöründen çok şikayetçi olunmaması gerekir. Çünkü, sorun bunun ötesine geçebilir. Bilindiği gibi, likidite tercihi riskten kaçınmanın bir şeklidir, yine çok iyi bilinmektedir ki, endüstrinin genel aktivitesinde likidite tercihinin etkisi çok büyüktür. Likidite tercihi geniş bir istek dışı işsizlik ile ortaya çıktığı zaman para politikası, faiz oranlarının azaltılmasına yönlendirilerek, yatırımların artması, dolayısıyla işsizliğin azalması beklenir. Ancak, bu yapay düşük faiz

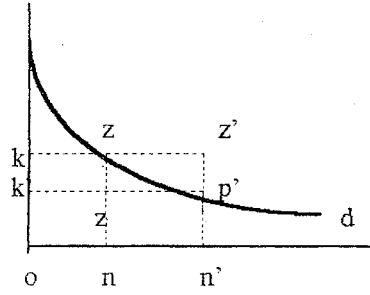
oranında teşebbüsler karlıklarını hesaplarken, optimum yönetimde faaliyeti teşvik eden önlemler alabilirler. Yani, girişimci, optimum için, faiz oranlarının aşağı ve yukarı hareketlerini göze alarak faaliyette bulunurlar. Dolayısıyla optimum organizasyonlu bir ekonomi otomatiktir ve faiz oranını da içerir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar tam rekabet varsayımını içeriyordu. Hicks'e göre, refah ekonomisi, eksik rekabetin düzenlenmiş teorisinin çok geniş bir bölümünü de içerir. Pozitif ekonominin bir dalı olarak kabul edilen eksik rekabet teorisi, hala şimdi bile bireysel üreticinin karşı karşıya olduğu talep eğrisi hakkında tam bir fikre sahip olduğu varsayımı nedeniyle inandırıcı değildir. Eksik rekabet teorisi refah ekonomisinin bir dalı olarak düşünüldüğü zaman çok daha net bir konuma sahip olur.

Hicks, eksik rekabet teorisi ile refah ekonomisi ilişkisini, örnek olarak bir eksik rekabet endüstrisindeki firmaların optimum sayılarını önemli sorun olarak ele alıp incelemektedir. Farklı firmalar, ekonomik olarak ayırt edilebilir ürünler ürettikleri için sorun optimum şartları setindeki üçüncü -totalite şartları -başlığı altında, ürünlerin sayısındaki bir azalmanın optimuma doğru bir harekete yardım edip edemediğidir.

O zaman, özel bir firmanın üretimini durduğunu varsayalım. Üretimin kesilmesi ile belirsizleşen kayıp, üretimi durdurulan mal üretilseydi tüketicinin sağlayacağı tüketim fırsatını telafi eden tazminat artı, üreticinin üretimi durdurulmuş olan malı üretseydi elde edeceği kazancı üretici diğer alanlara kaysaydı elde edeceği kazancını aşan kısmını telafi edecek tazminat ile ölçülür. Bu yüzden, kayıp, "Marshall'ın Fazlalığı" (Tüketici Fazlası) ile ölçülür¹⁷.

Marshall'ın Tüketici Fazlası kavramı, malın arzı dudurulduktan sonra, tüketicinin aynı tatmin düzeyinde kalmasını sağlayacak düzeydeki tazminatın ölçümüdür. Fakat, bununla birlikte, bu ölçüm talep eğrisinin altındaki alana tam olarak eşit değildir (şekil IV).

Şekil IV

Genellikle, ihmal edilen bu eşitsizlik (şekilde pzp' veya pz'p' alanı) Pigou'nun problem konusu yaptığı tüketici fazlalıklarının toplamı hakkındaki güçlüklerin de nedenidir¹⁸.

Tam rekabet şartları altında bu kayıp, net kayıptır. Faktörler diğer kullanımlara transfer edildiği zaman, bu kullanımların sınırlarına kadar dağılmak zorunda kalırlar ve (bir faktörün kazancı onun marjinal ürününün değerine eşit olduğu için) ek üretim, faktörlerin kazançlarının değerine eşitlendiği bu yeni yerlerde faktörlerin kullanımını mümkün kılar. Tam rekabet altında, marjinal verimlilik kanunu, yeni sınırlarda yaratılmış üretici rantlarının olmamasını sağlar. Ayrıca, herhangi bir malın marjinal birimi, ona ödenenden daha çok değere sahip değilse, tüketici rantı da olmayabilir. Böylece, başlangıç kaybına dayanan hiç bir şey yoktur. Şayet, ürünlerin sayısı azalırsa optimuma doğru bir hareket olabilir.

Fakat, eğer rekabet eksik rekabet ise, durum değişir. Şimdi, bir faktörün kazancı, monopolistik işletmenin derecesi ile değişen oranda faktörün marjinal ürününün değerinden daha azdır. Bu yüzden, diğer sınırlarda faktörleri kullanmak suretiyle sağlanabilen üretim artışı faktörlerin kazancından daha değerlidir. Sınırdaki bile, bir üretici fazlası vardır ve bu üretici fazlası başlangıçtaki kayıptan fazla olabilir. Özel bir firma için genel şart, onun mevcudiyetinin tüketici ve üretici rantları toplamının, firmanın faktörlerini başka yerde istihdam etmek suretiyle yaratacağı üretici rantından daha fazla olmasına bağlı olmasıdır.

Eğer endüstriye giriş serbestse, fiyat, ortalama maliyete eşittir ve üretici rantı, bir bütün olarak ihmal edilebilen bir firma tarafından

yaratılır. Şayet, farklı firmaların ürünleri oldukça kapalı ikamelerse veya sadece rasyonel olmayan tercihlerle ayırt edilebiliyorsa, tüketici fazlasının aynı derecede ihmal edilmesi mümkün olabilir. Bu basitleştirmelerle, endüstrideki hiçbir yerde fiyat marjinal maliyetten fazla olmamasına rağmen, bir eksik rekabet endüstrisindeki firmaların sayısı daima aşındır (veya fiyat ile ortalama maliyetin özdeşliğini anımsarsak, firmaların sayısı ortalama maliyet bir minimuma ininceye kadar aşırı kahr).

Ancak, Hicks bunların birer basitleştirme olduğunu hatırlatarak, bir eksik rekabet endüstrisindeki firma sayısının aşırı olmasının, sık sık ortaya çıkmasının muhtemel olduğunu, fakat bunun her zaman doğru olmadığını belirtir. Pratikte, gereğinden fazla olan firmaların kapatılması politikasını salık vermeden önce, totalite şartının yerine getirildiğinden ve iskartaya çıkartılmış faktörlerin gerçekten daha üretken kullanımlara transfer edilebileceğinden emin olmak zorunluluğuna işaret eder¹⁹.

3. Kaldor- Hicks Kriteri (Denkleştirme Ölçütü)

Hicks'in yukarıda açıklanan görüşleri, daha sonraki incelemeleri ve Kaldor'un çalışmaları sonucunda, optimum organizasyona ulaşmada göz önünde tutulabilecek yeni bir kriter geliştirilmiştir. Literatürde, Kaldor-Hicks Kriteri olarak bilinen Denkleştirme ölçütüne göre, iktisat politikası kararı neticesinde, kazanç sağlayanlar, zarar görenlerin bu zararını tazmin ettiklerinde bile hala karda iseler refah artmış demektir.

Hicks'e göre, iktisat politikası kararı sonucunda zarar gören üretici ve tüketicilere ödenmesi gereken tazminat ölçülebilir. Daha

Öneri, C.1, S.3.

önce de değinildiği gibi bu ölçümde kullanılacak araç Marshall'ın Tüketici Rantı'dır²⁰. Fakat, Hicks, ille de bir tazminatın ödenmesi gerektiği fikrinde değildir. Kaldor, bu sorunu, tümüyle politikacılara bırakırken, iktisatçıların çok çok fikir beyan edebileceklerini söylemektedir²¹.

Kaldor ve Hicks, başlangıçta Pareto kriterinin uygulama alanının genişletilmesini amaçlayan bir çalışma içindeydiler. Yani, Pareto'nun temel varsayımlarını kabul ediyorlardı. Ancak, Pareto kriterinde iktisat politikası sonucunda oluşan kazanç ve kayıpların yönü ve

karşılaştırılması hakkında bir şey söylemek mümkün değil iken, Kaldor-Hicks kriterine göre, refahın artışı ve azalışı hakkında bilgi edinebiliriz.

Bunun da nedeni, Pareto'nun refah durumundaki incelemelerini açıklarken sadece bir iktisat politikası kararını ele alması, Kaldor ve Hicks'in ise bir seri iktisat politikasını dikkate almalarıdır. Başka bir deyişle, Kaldor ve Hicks bir iktisat politikası kararı sonucu oluşan fayda ve kayıpların yanısıra bu kayıpların tazminini de ele almaktadırlar.

DİPNOTLAR

- ¹ Samuelson, Paul A., "Welfare Economics and International Trade", *The American Economic Review*, Vol: XXVIII, 1938., S. 261.
- ² Scitovsky, Tibor de., "The State of Welfare Economics", *The American Economic Review*, Vol: XLI, 1951., S.303.
- ³ Myint, Hla., *Theories of Welfare Economics*, London 1948.
- ⁴ Pigou, Arthur Cecil., "Some Aspects of Welfare Economics", *The American Economic Review*, Vol: XLI, 1951., S. 287.
- ⁵ Fleming, M., "A Cardinal Concept of Welfare", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol: LXVI, 1952., S.366.
- ⁶ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics", *The Economic Journal (The Journal of The Royal Economic Society)*, Vol: XLIX., No: 196., 1939., S. 696-712.
- ⁷ Ibid., S. 696-698.
- ⁸ Pigou, Arthur Cecil., *The Economics of Welfare*, 4. Ed., London 1952., S. 10.
- (*)Bireyler içinde kamusal ve yarı-kamusal topluluklar da hesaba katılmaktadır.
- ⁹ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics", S.698-700.
- ¹⁰ Hicks, John R., *Value and Capital: An Inquiry Into Some Fundamental Principles of Economics Theory*, Oxford at the Clarendon Press., 1939., S. 14-17.
- ¹¹ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics", S. 700,701.
- ¹² Karşılaştırmalı Maliyet Teorisi için Bknz: Haberler, G., *The Theory of International Trade (1933)*, Macmillan Press., London 1937., S. 176.
- ¹³ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics", S.701-703.
- ¹⁴ Sözü edilen şartların daha ayrıntılı açıklaması için Hicks'in Value and Capital (s.20-88) adlı eserine bakılabilir.

- ¹⁵ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics"., S.703-707.
- ¹⁶ Pigou, Arthur Cecil., *The Economics of Welfare.*, S.131-141.
- ¹⁷ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics"., S.707-710.
- ¹⁸ Hicks, John R., *Value and Capital.*, s.38-41.
- ¹⁹ Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics"., S.710-712.
- ²⁰ Bu konu için ayrıca, Hicks, John R., "The Rehabilitation of the Consumers Surplus"., *The Review of Economic Studies.*, Vol: VIII., 1940-1941., S.108-vd'na bakılabilir.
- ²¹ Kaldor, Nicholas., "Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility"., *The Economic Journal.*, Vol: XLIX., 1939., S.550.

KAYNAKLAR

- Fleming, M., "A Cardinal Concept of Welfare"., *The Quarterly Journal of Economics.*, Vol: LXVI., 1952.
- Hicks, John R., *Value and Capital: An Inquiry Into Some Fundamental Principles of Economics Theory.*, Oxford at the Clarendon Press., 1939.
- Hicks, John R., "The Foundations of Welfare Economics"., *The Economic Journal (The Journal of The Royal Economic Society)*., Vol: XLIX., No: 196., 1939.
- Hicks, John R., "The Rehabilitation of the Consumers Surplus"., *The Review of Economic Studies.*, Vol: VIII., 1940-1941
- Kaldor, Nicholas., "Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility"., *The Economic Journal.*, Vol: XLIX., 1939
- Myint, Hla., *Theories of Welfare Economics.*, London 1948.
- Pigou, Arthur Cecil., "Some Aspects of Welfare Economics"., *The American Economic Review.*, Vol: XLI., 1951.
- Pigou, Arthur Cecil., *The Economics of Welfare.*, 4. Ed., London 1952.
- Samuelson Paul A., "Welfare Economics and International Trade"., *The American Economic Review.*, Vol: XXVIII., 1938.
- Scitovsky, Tibor de., "The State of Welfare Economics"., *The American Economic Review.*, Vol: XLI., 1951.

MİLLİ SARAYLAR'DA BULUNAN BİR GRUP HEREKE İPEK HALILARININ BOYARMADDE ÖZELLİKLERİ

Arş.Gör.Hakan ÇİLOĞLU*

1.Giriş

İstanbul'un çeşitli semtlerinde Milli Saraylar adı altında toplanan ve günümüzde birer müze-saray olarak yönetilen saray, köşk ve kasırlar grubu, son dönem Osmanlı saray yaşamına mekan oluşturmuş ve bu yapılar saltanatın kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte T.B.M.M.'ne devredilmişlerdir. Bu grup içinde yer alan yapılardan Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Yıldız Şale Köşkü, Küçüksu Kasrı, İhlamur Kasrı ve Maslak Kasrı 19. yüzyılda yapılmışlardır. Grubun en eskisi olan Aynalıkavak Kasrı, 18. yüzyıl başlarından kalma bir yapıdır. Yalova Atatürk Köşkü ise Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Bu yapıların en büyük özelliği, özgün eşya ve döşeme öğeleri ile günümüze ulaşabilmeleridir. Bu nedenle, Milli Saraylar oldukça zengin bir halı koleksiyonuna sahiptir.

Yapıların tüm iç mekanlarında serili bulunan çeşitli boyutlardaki halıların büyük bir çoğunluğunu, saraya yönelik üretiminden dolayı Hereke yün halıları oluşturur. Ancak, oldukça zengin bu halı koleksiyonu içinde çok küçük bir grup olarak, yine Hereke'nin ilk örnekleri olan ipek halılar da bulunmaktadır. Bordürlerinin köşesinde eski Türkçe HEREKE yazılı bu halılar, toplam 15 adet olup 9'u Dolmabahçe Sarayı'nda, 2'si Beylerbeyi Sarayı'nda, 2'si Yıldız Şale Köşkü'nde, 2'si de Küçüksu Kasrı'nda saptanmıştır.

Bize kalan kültür miraslarımız içinde küçük bir grup oluşturan bu halılar, geçirdiği zamanın tüm yorgunluğunu üzerlerinde taşıyor durumdadırlar.

Yüzyıllardan beri süre gelen ve her biri ayrı bir sanat eseri olan Türk halılarının üstün özelliklerinden biri de, eşsiz güzellikteki kompozisyon, desen ve motiflerin yanında, halıların doğal boyarmaddeler ile boyanmış olmalarıdır. Doğal boyarmaddeler ile boyanan halıların renkleri, ışık, yıkama ve sürtünme gibi etkilere karşı koymasının yanında, halılara otantik bir görünüm de verir. Ancak, William

Henry Perkin tarafından ilk sentetik boyarmaddelerin bulunarak 1856'dan sonra sanayisinin oluşturulması ve Osmanlı sarayının teknoloji ve ulaşımında oldukça ilerlemeler kaydeden Avrupa'nın yeniliklerini kolay kabullenmesi nedeniyle sentetik boyarmaddeler doğal boyarmaddelerin yerini sıratla almıştır.

Milli Saraylar'da bulunan bu halıların boyarmadde özelliklerinin araştırılması ile, Hereke'de ilk kullanılan boyarmaddelerin belirlenmesinin yanında, halılar üzerinde yapılabilecek her türlü temizlik ve koruma yöntemleri doğru ve sağlam temelli olacaktır. Böylece bu kültür miraslarımız bizden sonraki nesillere de kalabilecektir.

Uzman Dr. Harald Böhrner gözetiminde halılara zarar vermeden her renk için alınan çok küçük ilme parçalarının boyar madde analizleri, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Doğal Boyarmadde Araştırma ve Geliştirme Laboratuvarında Yrd.Doç.Dr. Recep Karadağ tarafından yapılmıştır.

Hereke halıcılığı gerilemeye başlayan Türk halı sanatına yeni bir nefes kazandırmıştır. 1843 yılında Sultan Abdülmecit devrinde, sarayın çeşitli dokuma ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan fabrikada, 1891 yılında Sultan Abdülhamit devrinde yine saray ve çevresinin ihtiyacı ve kendi beğenisi doğrultusunda halı üretimine de başlanmıştır. Bu nedenle, Hereke halılarının desen kompozisyonlarında ve kullanılan renk tonlarında oldukça çeşitlilik gözlenir.

2.Uygulanan Boyarmadde Analiz Yöntemleri

Hereke'nin ilk ipek halı örnekleri olarak Milli Saraylar'da bulunan bu halıların boyarmadde analizleri neticesinde, boyarmaddelerin doğal ya da sentetik olduğuna, doğal olanların hangi doğal boyarmadde ile boyandığına bakılmıştır.

İndigo Testi ve İndigo Sülfonikası
Testi: Mavi, ayrıca yeşil renklerin içindeki mavi bileşenin saptanması için uygulanmıştır.

* M.Ü., GSF, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Tekstil El Sanatları Anasanat Dalı, Kirkitli Dokumalar Araştırma Görevlisi.

Hakan ÇİLOĞLU

Özel Karminasit Testi: Mor, kırmızı ve penbe renkler için uygulanmıştır. İlmeler çok küçük olduğundan net sonuç elde edilemeyenlere ise, ayrıca İnce Tabaka Kromatografisi Testi uygulanmıştır.

T.L.C. (Thin Layer Chromotography) ya da İ.T.K. (İnce Tabaka Kromatografisi): Özel Karminasit Testi ile net sonuç alınmayan kırmızı ve pembe renkler için, ayrıca kahverengi, turuncu ve sarı renkler ve indigo ile boyandığı saptanan yeşil renklerin, indigo ile bileşen sarı rengin hangi boyarmadde ile boyandığının saptanması için uygulanmıştır.

Tanen Testi: Siyah renklerin boyarmaddelerinin saptanması için uygulanmıştır.

U.V.(Ultra Violet Lamba): Analizleri yapılan bütün renklerin standart boyarmaddeler ile görünimleri ve özel karminasit testi ile net sonuç alınmayan kırmızı ve penbe renklerin saf karminasit ile ultra violet lamba altında 254-366 nm.(nanometre)'deki görünimleri karşılaştırıldı.

3.Halılarn Boyarmadde Analiz Sonuçları

Yapılan analizler sonucunda halılarn hepsinde sentetik boyarmaddeler saptanmıştır. Ancak bazı halılarn renklerinde sentetik boyarmaddelerin yanında doğal boyarmaddeler de kullanılmıştır. Analizler sonucunda, içerdiği "Karminasit"¹ boyarmaddesi ile mor, kırmızı ve pembe renk elde edilebilen Koşnil Böceği (Latince, Cochineal)'nin kullanıldığı net olarak saptanabilmıştır. Bazı halılarda sentetik boyarmadde ile elde edilen mavi ve yeşil renklerin dışında, yine aynı renkleri elde etmek için indigo boyarmaddesi kullanılmıştır. Mavi renk elde etmek için indigo boyarmaddesi içeren bir bitki olan ve Anadolu'da halen yabancı olarak bulunup, 19. yüzyıl sonuna kadar kullanılan Çivit otunun mu (Latince, İstatis Tinctoria), ya da Hindistan'dan getirilen ve Latince ismi Indigofera Tinctoria bitkisinin mi, ya da 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı pazarlarına giren sentetik indigo boyarmaddesinin mi kullanıldığı, yapılan analizler sonucunda net olarak bulunamamıştır. Çünkü hepsinin içerdiği boyarmadde aynıdır. Ancak bütün halılarn renklerinin büyük bir çoğunluğunun sentetik

boyarmaddeler ile boyanmış olduğunun ve bir halılarn mavi renginde indigo'nun bir türevi, yani sentetik bir boyarmadde olan indigo sülfonisidi kullanılmış olduğunun saptanması, genelde sentetik indigo boyarmaddesinin kullanıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

¹ENEZ, Nevin, Doğal Boyamacılık, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987 s. 20

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No:	Bulunduğu		Envanter No:	Dokunduğu Yer	Dokunduğu Tarih	Boyutları (cm.)	Düğüm Tipi	Düğüm Sıklığı (Sıklık/dm)
	Yer	Oda No:						
1-A	Dolmabahçe Sarayı	41	11/1071	Hereke	19-20 y.y.	148x207	Türk-Gördes	60x60
1-B	Dolmabahçe Sarayı	41	11/1072	Hereke	19-20 y.y.	147x208	Türk-Gördes	60x60
2-A	Dolmabahçe Sarayı	49	42/1275	Hereke	19-20 y.y.	115x188	Türk-Gördes	60x60
2-B	Dolmabahçe Sarayı	49	42/1276	Hereke	19-20 y.y.	117x190	Türk-Gördes	60x60
3	Dolmabahçe Sarayı	72	14/2629	Hereke	19-20 y.y.	101x184	Türk-Gördes	60x60
4	Yıldız Şale Köşkü	25	13/291	Hereke	19-20 y.y.	117x194	Türk-Gördes	60x60
5	Küçüksu Kasrı	9	14/2821	Hereke	19-20 y.y.	100x175	Türk-Gördes	60x60
6	Dolmabahçe Sarayı	45	43/3	Hereke	19-20 y.y.	116x145	Türk-Gördes	60x60
7	Küçüksu Kasrı	9	13/794	Hereke	19-20 y.y.	123x164	Türk-Gördes	60x60
8	Dolmabahçe Sarayı	45	42/1370	Hereke	19-20 y.y.	122x149	Türk-Gördes	60x60
9	Yıldız Şale Köşkü	25	11/1027	Hereke	19-20 y.y.	118x186	Türk-Gördes	60x60
10-A	Beylerbeyi Sarayı	19	11/430	Hereke	19-20 y.y.	118x189	Türk-Gördes	70x70
10-B	Beylerbeyi Sarayı	19	11/431	Hereke	19-20 y.y.	116x188	Türk-Gördes	70x70
11	Dolmabahçe Sarayı	49	41/80	Hereke	19-20 y.y.	120x211	Türk-Gördes	60x60
12	Dolmabahçe Sarayı	46	11/1169	Hereke	19-20 y.y.	120x183	Türk-Gördes	60x60

Çizelge 1- T.B.M.M Milli Saraylar'da bulunan Hereke ipek halıları

Hakan ÇILOĞLU

Örnek No	1-A	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	11/1071	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	148x207	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Mavi		Sentetik

Çizelge 2

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	1-B	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	11/1072	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	147x208	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Mavi		Sentetik

Çizelge 3

Hakan ÇILOĞLU

Örnek No	2-A	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	42/1275	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	115x188	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kahverengi		Sentetik
Kırmızı	Koşnil Böceği	
Mavi		Sentetik
Yeşil		Sentetik

Çizelge 4

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	2-B	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	42/1276	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	117x190	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kahverengi		Sentetik
Kırmızı	Koşnil Böceği	
Mavi		Sentetik
Yeşil		Sentetik

Çizelge 5

Örnek No	3	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	14/2629	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	101x184	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kahverengi		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Sarı		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2		Sentetik

Çizelge 6

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	4	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Yıldız Şale Köşkü	
Envanter No	13/291	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	117x194	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/đm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Lacivert		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2	İndigo	
Yeşil		Sentetik
Kahverengi 1		Sentetik
Kahverengi 2		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Sarı		Sentetik

Çizelge 7

Hakan ÇİLOĞLU

Örnek No	5	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Küçüksu Kasrı	
Envanter No	14/2821	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	100x175	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Lacivert		Sentetik
Mavi		Sentetik
Siyah		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Sarı		Sentetik

Çizelge 8

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	6	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	43/3	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	116x145	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı (Sıklık/dm ²)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Lacivert		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Kahverengi 1		Sentetik
Kahverengi 2		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Sarı		Sentetik

Çizelge 9

Hakan ÇİLOĞLU

Örnek No	7	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Küçüksu Kasrı	
Envanter No	13/794	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	123x164	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm ²)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Lacivert	İndigo	
Kırmızı 1	Koşnil Böceği	
Kırmızı 2	Koşnil Böceği	
Kahverengi		Sentetik
Yeşil	İndigo	

Çizelge 10

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	8	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	42/1370	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	122x149	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Lacivert		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Kırmızı	Koşnil Böceği	
Turuncu		Sentetik
Kahverengi		Sentetik

Çizelge 11

Örnek No	9	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Yıldız Şale Köşkü	
Envanter No	11/1027	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	118x186	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kahverengi		Sentetik
Mor		Sentetik
Lacivert		Sentetik
Mavi		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Sarı		Sentetik

Çizelge 12

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	10-A	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Beylerbeyi Sarayı	
Envanter No	11/430	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	118x189	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	70x70	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Mor		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Sarı		Sentetik
Yeşil		Sentetik

Çizelge 13

Örnek No	10-B	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Beylerbeyi Sarayı	
Envanter No	11/431	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	116x188	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	70x70	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Mor		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Sarı		Sentetik
Yeşil		Sentetik

Çizelge 14

Öneri, C.1, S.3.

Örnek No	11	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	41/80	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	120x211	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı (Sıklık/dm ²)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
Renkler	Kullanılan Boyarmaddeler	
	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Kahverengi		Sentetik
Kırmızı		Sentetik
Sarı		Sentetik
Yeşil		Sentetik
Mavi 1		Sentetik
Mavi 2		Sentetik

Çizelge 15

Hakan ÇİLOĞLU

Örnek No	12	
Dokuma Türü	İpek halı	
Bulunduğu Yer	Dolmabahçe Sarayı	
Envanter No	11/1169	
Dokunduğu Yer	Hereke	
Dokunduğu Tarih	19.-20. yüzyıl	
Boyutları (cm)	120x183	
Düğüm Tipi	Türk-Gördes	
Düğüm Sıklığı(Sıklık/dm)	60x60	
Boyarmadde Analiz Sonuçları		
	Kullanılan Boyarmaddeler	
Renkler	Doğal	Kimyasal
Siyah		Sentetik
Mor		Sentetik
Pembe		Sentetik
Kırmızı 1		Sentetik
Kırmızı 2		Sentetik
Turuncu		Sentetik
Sarı		Sentetik
Yeşil		Sentetik

Çizelge 16

4.Sonuç

T.B.M.M. Milli Saraylar'da bulunan bir grup Hereke ipek halılarının yapılan boyarmadde analizleri sonucunda, hepsinde sentetik boyarmaddeler, bazılarında da sentetik boyarmaddelerin yanında az oranda doğal boyarmaddelerin de kullanıldığı saptanmıştır. Bu durum, sentetik boyarmaddelerin keşfinden hemen sonra kullanımının süratle yaygınlaştığının bir kanıtıdır. Doğal boyarmaddeler ile boyanmış halıların renkleri kullanım sonucunda ışık, sürtünme ve temizlik gibi, fiziksel etkilere oldukça dayanıklıdır. İlk sentetik boyarmaddeler ile boyanmış, Milli Saraylar'da bulunan bu halılar, günümüzde oldukça kirli olduğundan, halılar üzerinde herhangi bir temizleme yöntemi uygulanmadan önce, bu durum göz önünde bulundurulmalı ve tüm koruma yöntemleri doğru belirlenmelidir.

Günümüzde tüm yörelerde sentetik boyarmadde kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Malzeme ve el emeği ile doğallığın simgesi olan Türk halılarında sentetik boyarmaddelerin kullanılması, bu köklü el sanatımıza gölge düşürmektedir. Bu durum, halıların dış pazar payını da oldukça zayıflatmıştır. Önceleri güzelliği ile Avrupalı ressamların tablolarında yer alan halılarımız, günümüzde ucuza imal etme, yıkandığında renkleri akan sentetik ve kalitesiz boyarmaddelerin kullanımı ve ülkemize gelenlere eski diye satmak için, çeşitli yöntemler

ile renkleri soldurma gibi aldatmacalara gidilmesi sonucunda Türk insanı ve halılarımız güvenilirliğini yitirmektedir.

Böylece büyük bir potansiyele sahip olunmasına rağmen, ihtiyaç bulunduğu halde bu kanaldan önemli bir döviz girdisi olamamaktadır. Ülkemize turist olarak gelenler ise eskilerin kaliteli olduklarını bildiklerinden, halıların köylerden topladıkları eski halı ve kilimleri almaktadırlar. Mutlaka bir süre sonra bunlar da tükeneceğinden, ileride halı mağazalarında nelerin satılabileceğini şimdiden düşünmek gerekir.

Çözümü ise, tüm aldatmacalıları bırakıp bu el sanatımızı doğal boyamacılık ve kaliteli üretim ile eski onuruna kavuşturmaktır.

Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin Doğal Boyarmadde Araştırma ve Geliştirme Projesi'nin (DOBAG) kapsamında Çanakkale'nin Ayvacık ilçesi'nde ve Manisa Yurdağı'nda doğal boyamacılık ile halılar dokunmaktadır. Bu halıların tamamı doğal malzeme ve el emeği ile dokunduğundan dünyanın gelişmiş ülkeleri tarafından haklı olarak oldukça rağbet görmektedir. Projeden önce yanlış yönlendirmeler ve dejenerasyon ile halıların satamaz hale gelen bu bölgeler, günümüzde proje kapsamı ile birlikte oldukça yüksek miktarlardaki siparişlere cevap vermektelerdir.

KAYNAKLAR

- 1) ARLI, Mustafa "Doğal Bitkisel Boyalarla Boyama Yöntemleri Üzerine Düşünceler," II.Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1982.
- 2) ÇILOĞLU, Hakan, "19.Yüzyıl Osmanlı Saray Halıcılığı," Öneri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Y.1, C.1, S. 2, İstanbul, Ocak 1995.
- 3) ENEZ, Nevin, Doğal Boyamacılık, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987.
- 4) ÖZCAN, Yıldız, Tekstil Elyaf ve Boyama Tekniği, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.
- 5) SÖZEN, Metin, "Milli Saraylar ve Getirdikleri," Sandoz Bülteni, Sandoz Yayınları, Y.6, S.24, İstanbul, 1986.
- 6) UĞUR, Gürbüz, Türk Halılarında Doğal Renkler ve Boyalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988

RESİM SANATI VE SAVAŞ KONULU RESİMLER - 2¹

Arş.Gör. Ümran BULUT*

Romantizm, resim sanatında uygulanan kesin kuralların etkisiyle, durağan anlatımların yerine yaratıcı bir serüvenin hatta devrimlerin yaşandığı önemli bir dönemdir. Delacroix, insan trajedisini, korkunç arzularını dışa vurabilmek arzusuyla giriştiği birçok savaş sahnesinde kişisel tekniğini kullanmıştır. Sanatçılar bu konuya çeken, hiç şüphesiz, insanın doğasında var olan iç güdülerin ve hırsların kaynaşmasıdır. Delacroix bunu şöyle açıklamıştır: "Usa yatkın resmi hiç sevmiyorum; gereksinimi beni her sorunda çalıştıran amaca ulaşmadan önce, kanşık zihnimin heyecanlanması, açılması, yüzlerce tarzı denemesi gerekir."

XIX. yüzyılda İspanyol Resim Sanatının sentezi olarak gösterdiğimiz Goya, Andre Malraux'nun "Goya'nın ruhu, sanatın o zamana dek bilinen mükemmelliğine ruh vermek için girişimde bulunmuştur." açıklamasına uygun bir tarz içinde savaş resimleri konusunda bizleri özgün anlatımı ile büyülemektedir. Yıkım ve Felaketler konulu gravür serisinde ve çeşitli desenlerinde İspanya'nın Rus askerleri tarafından işgal edilişi döneminde yaşanan acıları, fantazi yaklaşımıyla içinde bulunduğu romantik düşünceleriyle insanüstü bir anlatımla ifade etmiştir. Şeytan ve kader açıklamaları konuya değişik yaklaşımından kaynaklanmıştır. Kadere karşı şeytanın başarıları vurguladığı acılardır. Felaketleri, acımasızlığı, savaşı şeytanın insanlığı yok etmek yolundaki çabası olarak göstermiştir. Sonuçta birbirinin devamı izlenimini veren bu sahneler, savaşın acımasızlığını vurgular. Goya'nın tüm bu çalışmaları İspanyol İç Savaşı'nda, büyük bir tabloda sonuca ulaşmış gibidir.

Romantizm ile resim sanatında yaşanan geleneklerin parçalanması Goya'nın savaş konulu bu eserlerinde son bulmuştur.

Savaş resimlerinde değişen anlatımların izlendiği yolda Arnold Böcklin sembolist estetiğin içinde yer alır. Resimlerinde düşsel fantastik gerçek dışı yaklaşımlarıyla ölümü ifade

eden biçimselliği kullandığını görmek mümkündür. Savaşı, bilinci canlandıran güçlere önem vererek anlatmıştır. Maddeden yola çıkarak tamamen düşsel bir sahne oluşturan ressamın gizem dolu çalışmaları, izleyiciliği düşündürmek ve onda belli bir izlenim bırakmak yolunda gelişmiştir.

Sanatçılar, insanların savaştan nasıl çözümlenip ayrıldıklarını, öldüklerini, çektikleri acıları ifade etmek durumunda her dönemde farklı bir anlatım problemlerini çözerek eserler vermişlerdir. Savaşı yaşayan, okuyan, anlattıkları dinleyen ya da kendine göre hayal ederek ifade eden her ressam gibi Ben Shahn da İtalya'da yaşanan savaştan yola çıkarak "İtalyan Manzarası" isimli resminde eski mimariyle birlikte sade giysileri kullanarak boşluğa da amaçsızlık düşüncelerini ifade etmiştir. Ben Shahn'ın savaşı anlatan resimlerinde belirgin olarak kullandığı şehir kalıntıları, yalnızlık, sessizlik, umutsuzluk gibi kavramlardır. Bunlar sanatçının savaş kayıtlarını sonradan damıtarak ulaştığı estetik anlatımlardır.

Savaş anlatımlarında belli bir ekole bağlılık, hayal gücünün fazlasıyla etkili oluşu yanında dikkatli bir araştırma ve incelemenin estetik kaygıyla bütünleşmesi, ulaşılan sonucun çok daha etkileyici olacağını göstermiştir. Ekspresyonizm tüm bu becerilerin elde edildiği zamanda oluşmuş bir akım olarak savaşı insanlığın ızdırabının çığlığı olarak göstermiştir.

Savaş dünyasındaki en önemli savaş karşıtı akım olan ekspresyonizm için Hermann Bahr şöyle demiştir: "Böylesine ölüm kokusu dolu, dehşetli, insanı titreten bir çağ olmadı. Sanat bu çağda karanlıklara yönelmiş, yardım isteyen bir çığlıktır. İşte bu ekspresyonizmdir."

1914 Kuşağı Alman sanatçıları, ölüm temasını toplumsal ve siyasal durumu değiştiren kapitalist anlayış karşısında duydukları tedirginlik ile işlemişlerdir. Munch, savaş öncesi toplum yapısına duyarlı olarak "Çığlık" adlı resminde sıkıntı, ölüm, çılgınlık, sefalet, hastalık

¹ 1. Bölüm için Bkz. Öneri Dergisi, Ocak 1995, C.1, S.2, ss.145-148.
M.Ü. AEF, Resim Bölümü, Araştırma Görevlisi.

gibi kötülükleri ifade ederken dışavurumculuğun habercisi olmuştur. Romantiklerin yıkım olarak işledikleri savaş teması, dışavurumcularca dış patlama şeklinde ifade edilmiştir. Yine de birçok sanatçının bu dönemde Kandinsky'nin, kendinin bir rüyadan koparılıp alındığını ya da Kirchner çöküntü içinde olduğunu belirttikleri gibi çok sıkıntılı günler yaşayarak bunların bunalarını resimlerine yansıttıkları bir gerçektir.

Savaş zamanı Grosz'u ruhsal çöküntü içine sokmuştur. Öyle ki tüm yazılarında ve sanat eserlerinde ölüm vardır. Dix ise gönüllü gittiği askerlikten sonra kendini savaş tanrısı olarak betimlediği savaşın cehennemini yansıttığı birçok dışavurumsal resim yapmıştır. Dix'in bu saldırgan ritmi, sanatsal sorunların çözümünden çok dünyayı değiştiren bu acı olayın zaman geçmeden betimlenmesinin tek yolu olmuştur. Kate Kollwitz ölüm dışavurumculuğu ile ilgilenmiştir. Dullar, analar, çocuklar onun, savaşın kurbanlarını yansıttığı resimlerinin konusu olmuşlardır. Acımasızlığın çok iyi yansıtıldığı Alman ekspresyonizminde iskeletler, yaralı atlar, acı çekenler savaş sahnelerinden çok savaş resimleri olarak önem kazanmışlardır. Otto Dix'in savaşa karşı protestosu olarak gösterilen bir portresinde savaş tarafında şiddetle içten içe tahrik olmuş, kavgaya hazır patlayıcı bir ifade gücünü bulmak mümkündür. Dix daha da ileri giderek iğne ve asit ile aşındırıp paslandırdığı plakalar üzerine bu tahrip ediciliğin fiziksel ve ruhsal çöküşün en güçlü anlatımlarını gerçekleştirmiştir.

I. Dünya Savaşı, Almanya'da olduğu gibi Avrupa'da ve Rusya'da birçok sanat anlayışının doğmasına sebep olmuştur. Fransa'da yaşanan milliyetçilik, Rusya'da yaşanan yenilikçi sanat ile kültür devrimi başlığındaki yeni oluşumdan farklı resimlerin yapılmasına ortam hazırlanmıştır. Tüm bu çeşitlilik içinde Chagall kendine özgü anlatımı ile savaşa karşı oluşumu yeniden oluşacak kuruluşlara duyduğu isteği resimlemiştir. Savaş

resimlerinde katılık ve kesinlik görülmez, olaylardan etkilenişi onun çözümleme yolunda kullandığı yeni biçimsel ve renksel anlatımlardır.

Chagall'ın bu kesin ve katı koşullarda oluşturduğu resimlerinin yanında Gromaire'in savaşı ele alışındaki farklılıklar resim sanatında savaş temasının özgürce işlendiği dönemlerde nasıl farklı estetik kaygıların oluştuğunun göstergesidir. Gromaire'in savaş resminde görülen üç asker mavi üniformaları içinde her an atağa kalkacak doluluğu yaşatırlar. Savaşlar ve sosyal problemler genel olarak bir konu olarak incelendiğinde Klee'nin konuyu metafizik anlatımı içinde ele aldığı görülür. Bunlar savaşı soyut bir teorize etme, yani soyut dizaynlar ya da hicivler içeren savaş resimleridir. Klee için "sanat görülebilir olan şeyi tekrarlamaz, tersine görünür kılar". Bu görünür kılan nesnelere değil onların anlamıdır, nesnelere soyut düşünsel varlığıdır. Böylece savaş temasının bambaşka bir boyutta ele alınışı resim sanatı tarihinin önemli bir aşamasının göstergesidir. Klee'nin savaş konulu bu yarı soyut çizimleri koyu daireleri karartılmış yıldızları yıkılma durumunda evleri, köşeli çizgileri kullandığı resimlerdir. Klee'nin savaş üzerine söylediği "Bu dünya için çarpan kap, içimdeki öldürücü bir yara gibi görünüyor." sözü, bu konudaki çabasının özetleri niteliktedir.

II. Dünya Savaşı üzerine yapılan resimler, savaş temalı resimlerin en çarpıcı olanlarıdır. Savaşı izleyen yıllarda sanatçıların tamamen iç dünyalarına yönelerek salt gerçeği aramaları, olaya başka yaklaşımları doğurmuştur. Picasso, Moore, Grosz'un bu konudaki araştırmaları, modern dünyadaki dehşet duygusunun ifadesi şeklinde özetlenebilir.

Artık salt renk ve biçimler resimdeki betimlemelerin dolaysız anlatımını sağlayan öğelerdir. Korku duygusunun işlenişine dek duyulanlar sırayla ifade edilebilmiş olgulardır. Rothko'nun gri siyah resimleri gibi savaşı protesto şeklinde gelişen estetik kaygılar, Picasso'nun çizimleri ile doruktadır. Korku, dehşet, yalnızlık, güçsüzlük, acımasızlık, vahşilik ve bu duyguların özleri şeklinde ele alınmış estetik çözümler; işte bu aşama, resim sanatı tarihinin bu konuda ulaştığı son gelişmedir.

Öneri, C.1, S.3.

KAYNAKLAR

Baron Stephanie; Germain Expresyonizm, 1915-1925, Prestel.

Claudon Francis; Romantizm Sanat Ansiklopedisi, Çev: Ö. İnce, İ Usmanbaş, İstanbul, 1988.

Malraux Andre; Dessin de Goya, Prado, 1947.

Vishny Michele; Paul Klee And War, A Stance of Allofness???, Gazette Des Beaux Arts, 1947.

Wiegand Wilfried, Picasso, Çev: Canan Dövenler, İstanbul.

RANT' IN İKİ BOYUTU: RANT ARAYIŞI VE TEŞVİK OLARAK RANTLAR

Arş.Gör. Münewver SOYAK*

Temelleri 1970'lere uzanan ve 1980'lerden bu yana iktisat literatüründe büyük bir popülarite kazanan Rant Arayışı Kuramı, neoliberal politik iktisadın, devletin ekonomiden elini çekmesi önermelerine kuramsal bir dayanak olarak günümüze kadar gelmiştir. Krueger¹, Tullock², Tollison³, Mohammed ve Whalley⁴ ile Katz ve Rosenberg⁵ gibi yazarlar tarafından geliştirilen bu yaklaşım, Türkiye'de de bir çok yandaş bulmuş, bu doğrultuda popüler ve akademik nitelikli dergilerde, konuyla ilgili birçok yazı yayınlanmıştır⁶. Bu kuramın savunucuları, rant aramanın toplumsal maliyeti -kaynak israfı- üzerinde durmakta ve buradan hareketle, rant arayışının ortadan kalkması için devletin yapay rantlara yol açan müdahalelerinin azaltılmasını önermektedirler. Fakat, görüldüğü gibi bu yazarlar, gelişmekte olan ülkelerdeki rant olgusunu, nesnel koşullarından kopararak değerlendirmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye müdahale etmesini zorunlu kılan koşulları unuttuğu-veya ihmal etmiş- görünen bu yazarlar, rantın yalnızca toplumsal maliyet yönüyle ilgilenmekte, buna karşın rantın teşvik edici yönünü göz ardı etmektedirler.

Rant Arayışı Kuramı, devletin ekonomiye müdahalesi sonucu ortaya çıkan yapay rantları elde etmek için yapılan faaliyetlere -rüşvet, lobicilik vs- yönelik harcamaların toplumsal açıdan bir israf olduğu temeline dayanır. Bu çerçevede hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, ulusal ekonomiler açısından rant aramanın toplumsal maliyeti tahmin edilmekte ve genellikle GSMH'ye oranlanmaktadır⁷. Böylelikle devletin ekonomiye müdahalesi sonucunda oluşan yapay rantlara yönelik ortaya çıkan kaynak israfı gözler önüne serilmekte, kesin ve kökten çözüm olarak da devletin ekonomik faaliyetlerini azaltması önerilmektedir. Hatta bu kuramın Türkiye'deki bazı yandaşları, A.Smith'in görünmez eline olan bağlılıklarını daha etkili ifade edebilmek için, devlet müdahalesi sonucunda ortaya çıkan rant arayan insanları "görünmez ayak" olarak nitelendirmektedir.

*"Devletin büyümesi görev ve fonksiyonlarının genişlemesi rant arama faaliyetlerinin artmasına neden olur...A.Smith' in belirtmek istediği devletin görev ve fonksiyonlarının sınırlı olması gerektiği ve görünmez elin milletlerin zenginliği ve refahı için yeterli olduğu düşüncesidir. Önemle belirtmeliyim ki Smith' in düşüncelerinin değerini daha iyi anlamamız için görünmez ayak ve milletlerin israfı tecrübesini yaşamak gerekmiştir."*⁸

Rant arayışını aşırı devlet müdahalesinin bir sonucu olarak yorumlayan neo-liberal eğilimli yazarlar, gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomiye niçin müdahale etmek zorunda olduğu sorusunu sormamakta, neden yerine sonuç ile uğraşmaktadırlar. Bu noktada yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinin deneyimleri, gelişmekte olan ülkelere önemli açılımlar sunmaktadır. Bu ülkelerde devlet tarafından yaratılan rantlar, yeni sanayilerin kurulmasına yönelik teşvik sağlamada sanayi politikasının en önemli mekanizmalarından biridir. Geç sanayileşen ülkelerde yeni sanayilerin kurulması herhangi bir yenilikçi faaliyette olduğu gibi, yüksek risk içerir ve özel sektörün piyasa mekanizmasının- görünmez elin- itisiyle her zaman bu riski üstüne alması söz konusu olmayabilir. Dolayısıyla, devlet bu sanayilerin gelişimini özel sektöre bırakacak sa, bu piyasalara ilk girecekler için, kredi sağlamak, faiz oranlarını düşük tutmak gibi korumacı bazı önlemler ile rant yaratılması kaçınılmazdır, Tayvan, G.Kore gibi ülkelerde yaşanan deneyim, sermaye birikimi sürecinde devletin bu tür bir rol oynadığını göstermektedir.

Bu bağlamda, yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinde sanayinin teşvik edilmesinde rant yaratılması olgusunun başarısının altında, neoliberal iktisadın rant arayışı kuramından farklılaşan dört temel unsurun olduğu görülmektedir.⁹ İlk olarak yaratılan rantların ulusal çıkarlara hizmet eden doğrudan verimli faaliyetlere yönlendirilmesi sağlanmıştır. İkincisi, rant aramanın maliyetinin en düşük düzeyde tutulması başarılmıştır. Üçüncüsü, hükümetler servet birikiminin verimli olmayan diğer kanalları- kentsel reel varlık spekülasyonu, kırsal toprak ağalığı gibi- kapatmışlardır. Son olarak da

* M.Ü., İİBF, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

Münevver SOYAK

rantların ve diğer teşviklerin gerçekleşmesi, ihracat zorunluluğu gerektiren performans standartlarına bağlanmıştır.

Sonuç olarak gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinin sermaye birikimi deneyimlerinden çıkarılacak ders açıktır. Geç sanayileşen ekonomilerde, özellikle yeni sanayilerin gelişiminde--elektronik gibi-devletin teşvik amacıyla rant yaratması kaçınılmazdır. Bu noktada önemli olan,yaratılan rantların rekabetçi bir temelde en etkin bir biçimde dağıtılması ve verimli olmayan alanlara gidebilecek kanalların başarılı bir şekilde tıkanmasıdır. Böylelikle, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki rant olgusuna yalnızca toplumsal kaynak israfına odaklanan rant arayışı kuramıyla bakmak yerine,

piyasa mekanizmasının-görünmez elin- gerçekleştirmediği bazı yeni sanayilerin devlet eliyle teşvik edilmesinin bir mekanizması olarak bakmak kaçınılmazdır. Böyle bir bakış açısı, sonuçlar üzerinde analiz yaparak devletin ekonomiden çekilmesi önerisini değil, aksine sebepler üzerinde yoğunlaşarak, stratejik devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koyacaktır. Yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerinde bu bakış açısı görünen eli-devlet- sanayileşmenin temel itici gücü haline getirmiştir.

"Görünmez ayaklar" her toplumda, her ekonomide vardır.Önemli olan bunları yönlendirebilecek, denetleyebilecek ve organize edebilecek etkinlikte "görünen bir elin" varlığıdır.

DİPNOTLAR

- 1 Az gelişmiş ülkeler ve özellikle Hindistan ve Türkiye' de devletin dış ticarete müdahalesi sonucunda ortaya çıkan rantlara yönelik ,rant arayışının maliyetinin hesaplanması için bkz.A.O.Krueger, "The Political Economy of the Rent Seeking Society", *American Economic Review*, Vol. 64,1974.
- 2 Kuramsal olarak Rant Arayışı yaklaşımının temelleri,klasik monopol çözümlemesi ve Harberger üçgeni olarak tanımlanan tüketici artığına tepki olarak,bu artığın genişletilmesi bağlamındaTullock tarafından atılmıştır.Bkz.G.Tullock,"The Welfare Cost of Monopolies,Tariffs and Theft",*The Western Economic Journal*,June 1967.
- 3 Rant Arayışı Kuramının gelişimine yönelik tanıtıcı çalışmalardan en önemlisi Tollison' undur.Bkz.R.D.Tollison,"Rent Seeking:A Survey",*Kyklos*,Vol.35,1982.
- 4 S.Mohammed ,J.Whalley," Rent Seeking in India:Its Costs and Policy Significance"*Kyklos*,Vol.37,1984
- 5 E.Katz,J.Rosenberg," More Measuring Budget Related Rent Seeking:A Comment", *Public Choice*,Vol.78,1994.
- 6 Bu konuda bazı örnekler şunlardır:
D.Sağlam, "Rant Arayışı Kuramı",*Banka ve Ekonomik Yorumlar*,Sayı.6,1993.
A.Altay,"Rant ve Rant Kollama Faaliyetleri ",*Banka ve Ekonomik Yorumlar*,Sayı.3,1994.
C.C.Aktan,"Rant Savaşları",*Forum*,Ekim1994.
- 7 Kendisini az gelişmiş ülkelerin gelişmesine adanmış! olan Krueger' in, 1964 ' de Hindistan,1968' de Türkiye üzerine yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, bu oranın iki ülkede sırasıyla,%7 ve %15 olduğu iddia edilmektedir.
- 8 Aktan,s.12-19.
- 9 Doğu Asya Ülkelerinin Sanayileşmesi ve devlet müdahalesinin bu süreç üzerindeki rolünü ele alan bir çalışma için.bkz.UNITED NATIONS, *United Nations Conference on Trade and Development:Trade and Development Report*,1994,s.68-69.

KAYNAKÇA

Aktan,C.C.,”Rant Savaşları”,*Forum*,Ekim1994.

Altay,A,”Rant ve Rant Kollama Faaliyetleri “,*Banka ve Ekonomik Yorumlar*,Sayı.3,1994.

Katz,E.,J.Rosenberg,” More Measuring Budget Related Rent Seeking:A Comment”, *Public Choice*,Vol.78,1994.

Krueger,A.O.; “ The Political Economy of the Rent Seeking Society”, *American Economic Review*, Vol..64,1974.

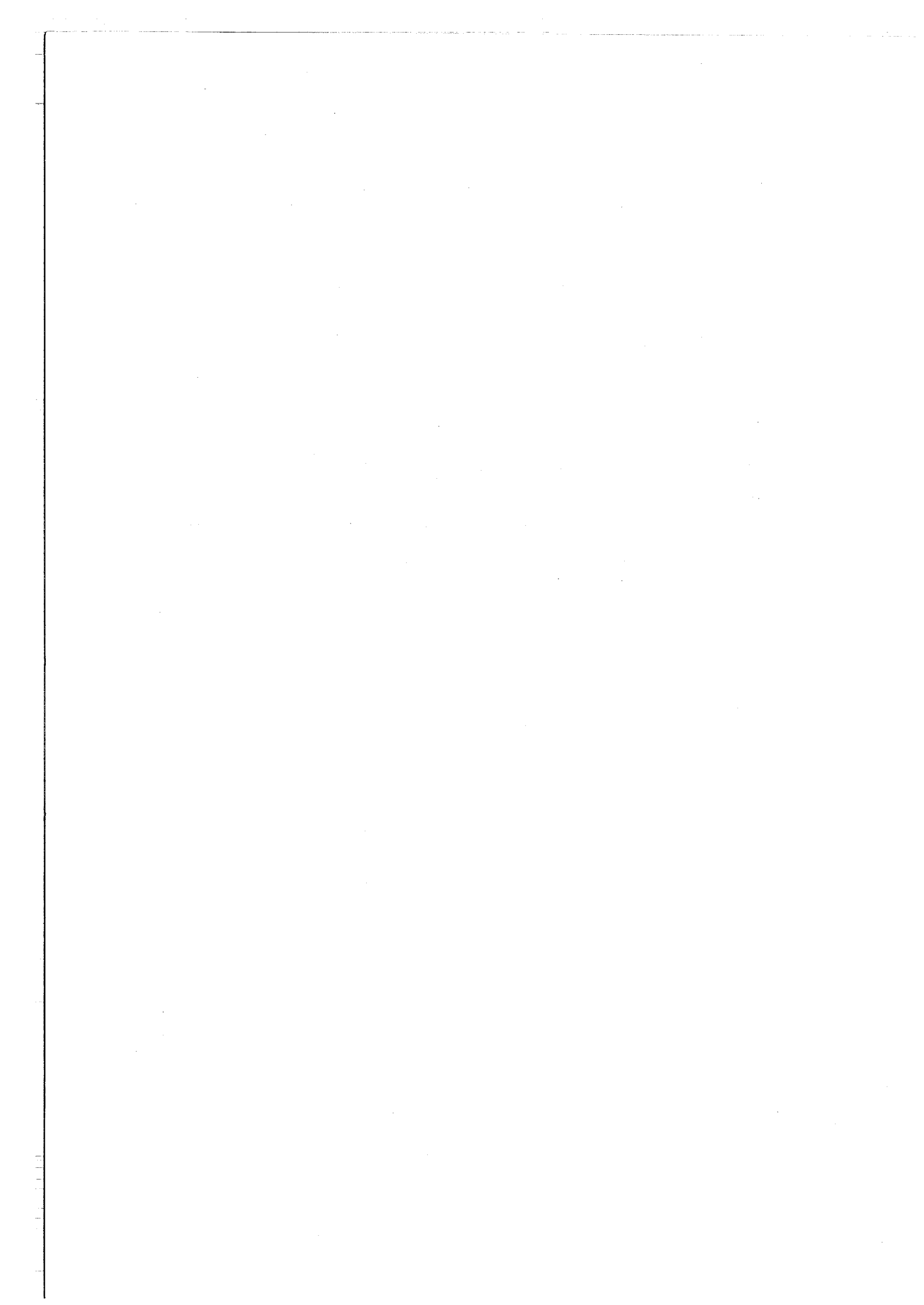
Mohammed,S.,J.Whalley,” Rent Seeking in India:Its Costs and Policy Significance”
Kyklos, Vol.37,1984

Sağlam,D., “Rant Arayışı Kuramı”*Banka ve Ekonomik Yorumlar*,Sayı.6,1993.

Tollison,R.D.”Rent Seeking: A Survey”*Kyklos*,Vol.35,1982.

Tullock,G.” The Welfare Cost of Monopolies, Tariffs and Theft”,*The Western Economic Journal*,June 1967.

UNITED NATIONS, *United Nations Conference on Trade and Development:Trade and Development Report*,1994.

TARİH METODOLOJİSİ VE TÜRKİYE'DE TARİH YAZICILIĞININ GELİŞİMİNE İLİŞKİN BİR BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

Arş. Gör. Murat KORALTÜRK

SUNUŞ

Her bilim gibi tarihin de kendine özgü metodolojisi vardır. Bu kısa bibliyografya çalışması da, tarih metodolojisi üzerine Türkçe yazılmış veya yabancı dillerden Türkçeye çevrilmiş kitap ve makaleleri toplu olarak verme çabasının ürünüdür. Bibliyografya yalnızca tarih metodolojisini ilgilendiren kitap ve makaleleri değil, aynı zamanda Türkiye'de tarih eğitimine ilişkin kitap ve makaleleri de kapsar. Bibliyografyanın bir benzerinin önceki yıllarda Anadolu Üniversitesi'nde hazırlanıp yayımlandığını belirttikten sonra çalışmanın ilgilenenlere yararlı olacağını umuyoruz.¹

KİTAPLAR

ALTHUSSER, Louis, *Politika ve Tarih*, çev. A. Senel -Ö. Sezgin, V yay., Ankara 1987.

BEER, Maks, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, çev. F. Sabit, Öncü Kitabevi yay., İstanbul 1969.

BERKTAY, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak yay., İstanbul 1983.

BERNHEIM, Ernest, *Tarih İlmine Giriş. Tarih Metodu ve Felsefesi*, çev. M. Şükrü Akkaya, T.C. Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1936.

BLOCH, Marc, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesteği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz Mekan ve Tarih*, çev. Necati Erkurt, Metis yay., İstanbul 1990.

-----, *Tarih Üzerine Yazılar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi yay., nr. 52, Ankara 1992.

BURKE, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, çev. M. Gizem Gürtürk, Birikim yay., İstanbul 1980.

CARR, Edward Hallet -J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi yay., nr. 53, Ankara 1992.

COLLINGWOOD, Robin George, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara yay., İstanbul 1990.

ÇAĞLAYAN, Yaşar, *Tarih Öğrenimine Başlangıç*, İstanbul 1981.

DE COULANGE, Foustle, *Tarih ve Müverrihler*, çev. Suphi Ethem, cilt I, kısım I, Selanik 1328. (Arap harfli Türkçe)

DURANT, Ariel -Will Durant, *Tarih Üzerine*, çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe yay., İstanbul 1983.

FREUND, Julien, *Beşeri Bilim Teorileri*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 16, Ankara 1991.

GÖKBERK, Macit, *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, İ.Ü.E.F. yay., nr. 379, İstanbul 1948.

HALKIN, Leon -E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, T.T.K. yay., VII. Dizi-Sa. 105, Ankara 1989.

HANOTAUX, Gabriel, *Tarih ve Müverrihler*, çev. Ahmet Refik (Altınay), Milli Kütüphanesi yay., İstanbul 1932.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, Ara yay., İstanbul 1991.

¹Mehmet Kayran, "Tarih Metodolojisi ve Araştırma Yöntemleri İçin Seçme Bibliyografya", *A.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt I, sayı 2, Eskişehir 1989, s. 315-335.

Murat KORALTÜRK

İĞDEMİR, Uluğ, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, T.T.K. yay., XVI. Seri-Sa. 22, Ankara 1973.

KURMUŞ, Orhan, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihi'nin Doğuşu*, Savaş yay., Ankara 1982.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, İ.Ü.E.F. yay., nr. 3579, İstanbul 1990.

LANGLOIS, Charles Victor -Charles Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, çev. Galip Ataç, T.C. Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1937.

LE BON, Gustave, *Tarih Felsefesinin İlmî Esasları*, çev. Haydar Rifat, Tefeyyüz Kütüphanesi, İstanbul 1932.

LEVI-STRAUSS, Claude, *İrk ve Tarih*, çev. Reha Erdem-Haldun Bayrı, Metis yay., İstanbul 1985.

-----, *İrk, Tarih ve Kültür*, çev. H. Bayrı-R. Erdem-İ. Ergüden, Metis yay., İstanbul 1995.

MONOD, Gabriel, *Tarihte Usul*, çev. K. Şinasi Dersan, T.C. Kültür Bakanlığı yay., İstanbul 1938.

MORDTMANN, Johannes Heinrich, *İlm-i Usul-i Tarih*, İstanbul 1332. (Arap harfleri Türkçe)

NEITZSCHE, Friedrich, *Tarih Üzerine*, çev. Nejat Bozkurt, Say yay., İstanbul 1986.

ORTAYLI, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Hil yay., İstanbul 1982.

ÖZBARAN, Salih, *Çağdaş Tarih Araştırmaları*, Cem yay., İstanbul 1993.

ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, E.Ü.E.F. yay., nr. 34, İzmir 1984.

POPPER, Karl R., *Tarihselciliğin Sefaleti*, çev. Sabri Orman, İnsan yay., İstanbul 1985.

ROTHACKER, Erich, *Tarihte Gelişme ve Krizler*, çev. Macit Gökberk, İ.Ü.E.F. yay., nr. 649, İstanbul 1956.

-----, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ara yay., İstanbul 1990.

SCHUEDDEKOPF, Otto Ernst -Eduard Bruley-E. H. Dance -Haakon Vigander, *Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi*, Çev. Necati Engez, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1969.

SÖZEN, Önay, *Anlayan Tarih: Dil-Tarih İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, Yayın Üretim Kooperatifi yay., İstanbul 1981.

Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990), İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1991.

Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde, der. Ali Boratav, Alan yay., İstanbul 1985.

THOMSON, David, *Tarihin Amacı*, çev. Salih Özbaran, E.Ü.E.F. yay., nr. 20, İzmir 1983.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, 4. bs. Enderun yay., İstanbul 1985.

TOYNBEE, Arnold, *Tarih Üzerine İki Konferans*, çev. Özcan Başkan, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1962.

Türkiye'de Tarih Eğitimi (13-15 Kasım 1975), Felsefe Kurumu yay., Ankara 1977.

MAKALELER

AKBAYRAK, Hasan, "Tarih-i Osmani Encümeni'nin Osmanlı Tarihi Yazma Serüveni", *Tarih ve Toplum*, cilt VII, sayı 42, İstanbul 1987, s. 41-48.

AKÇURA, Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *I. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, s. 577-607. 1932.

AKŞİN, Sina, "Tarihte Araştırma", *Türk Kültürü Araştırmaları*, cilt XXVII, sayı 1-2, Ankara 1989, s. 13-19.

ALTHUSSER, Louis, "Marksist Tarih Anlayışı", çev. Murat Belge, *Birikim*, sayı 3, İstanbul 1975, s. 15-24.

ARAL, Fahri, "Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Türkiye Bölümü Kuruldu", *Tarih ve Toplum*, cilt IX, sayı 51, İstanbul 1988, s. 6-8.

Öneri, C.1, S.3.

ARIKAN, Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihcilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt VI, s. 1584-1594.

ARSLAN, Ahmet, "İbni Haldun ve Tarih", *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı I, İzmir 1983, s. 9-30.

BATUR, Enis, "Usulsüz Bir Tarih Kuramı", *Tarih ve Toplum*, cilt III, sayı 18, İstanbul 1985, s. 42-43.

BELGE, Murat, "Teorik (Bilimsel) Bir Tarih Açıklamasının Başlangıç Noktası", *Birikim*, sayı 3, İstanbul 1985, s. 5-10.

BERKTAY, Halil, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt IX, s. 2455-2474.

-----, "Tarih Akışı İçinde Bir Adam", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 32, İstanbul 1986, s. 5-8.

-----, "Marxizmden Beslenen ve Marxizmi Besleyen Bir Ortaçağ Tarihciliği", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 34, İstanbul 1986, s. 51-56.

-----, "İdeolojik Milliyetçilikten, Propoganda Güdümlülüğüne", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 35, İstanbul 1986, s. 18-22.

-----, "70. Yılında R. H. Hilton ile Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 36, İstanbul 1986, s. 10-15.

-----, "Dört Tarihinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, sayı 54/55, İstanbul 1991, s. 19-45.

BRAUDEL, Fernand, "1950'lerde Tarih Durumu", çev. Zeki Arkan, *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı I, İzmir 1983, s. 129-143.

CASSİRER, Ernst, "Tarih", çev. Füsün Altıok, MEB, sayı 1, Ankara 1979, s. 72-79.

CEZAR, Yavuz, "İktisat Tarihinin Niteliği ve Eğitimdeki Yeri Üzerine", *İktisat*, sayı 254, İstanbul 1986, s. 19-22.

CHAUNU, Pierre, "Nicel Tarih veya Dizisel Tarih", çev. Nihat Acar, *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı I, İzmir 1983, s. 145-155.

COLLINGWOOD, Robin George, "Tarih Nedir?", çev. Ertuğrul Özkök, MEBS, sayı 1, Ankara 1979, s. 106-112.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, "Nasıl Bir Tarih?", *Toplum ve Bilim*, sayı 54/55, İstanbul 1991, s. 5-18.

FAROQHI, Suraiya, "Ricardo, Yapısalcılık ve İklimsel Değişme: Emanuel Ladurie'nin Yapıtları", çev. Rifat Yılmaz, *Toplum ve Bilim*, sayı 23, İstanbul 1983, s. 103-114.

-----, "Yabancılaştırılan Geçmiş: George DUBY'nin Yapıtlarında Avrupa Feodalizmi", *Toplum ve Bilim*, sayı 25-26, İstanbul 1984, s. 149-162.

-----, "Duyguların da Bir Tarihcisi Vardır: Lucien Febvre'in Yapıtları", çev. İsen Arıcanlı - Latife Özkaramete, *Toplum ve Bilim*, sayı 28, İstanbul 1985, s. 149-162.

GASSET, Jose Ortega Y., "Bir Dizge Olarak Tarih", çev. Selçuk Yönel, MEB, sayı 1, Ankara 1979, s. 91-105.

GENÇ, Mehmet, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", *Türkiye'de Sosyal Bilimler Araştırmalarının Gelişimi*, der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara 1986, s. 439-446.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Akdeniz Çevresi Müslümanlarının Tarih İlmine Kazandırdıkları", çev. İ. Süreyya Sırma, *Diyanet Dergisi*, cilt XIII, sayı 6, Ankara 1974, s. 20-26.

HILL, Christopher, "Tarih, Geçmiş Suçlara İlişkin Yalanlar mı Demektir?", çev. Bülent Gökay, *Tarih ve Toplum*, XIII, sayı 74, İstanbul 1990, s. 9-13.

HIZIR, Nusret, "Sembolik Tarih ve Mantık", *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-17 Nisan 1956) Tebliğler*, T.T.K. yay., IX. Seri-No.5, Ankara 1960, s. 691-695.

Murat KORALTÜRK

-----, "Bilgi Yöntemi, Özellikle Tarih Yöntemi Üstüne Kısa Notlar", *Bellekten*, cilt XXVI, sayı 102, Ankara 1962, s. 337-361.

-----, "Tabiat Bilimi ve Tarih" *Atatürk Konferansları I*, XVII. Dizi-Sa. 1, Ankara 1964, s. 197-205.

-----, "Hegel ve Nietzsche'de Tarih Görüşü", *Atatürk Konferansları IV*, XVII. Seri-Sa. 4, Ankara 1971, s. 15-23.

HOBBSAWM, Eric J., "Karl Marx'ın Tarih Yazımına Katkısı", çev. Attila Aksoy, *Birikim*, sayı 3, İstanbul 1975, s. 53-64.

İNALCIK, Halil, "Tarih Yeniden Yazılmalı", *Nokta*, sayı 27, İstanbul 1983, s. 44-45.

KABAPINAR, Yücel, "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları", *Tarih ve Toplum*, cilt XVIII, sayı 106, İstanbul 1992, s. 36-41; cilt XVIII, sayı 107, İstanbul 1992, s. 28-31; cilt XVIII, sayı 108, İstanbul 1992, s. 39-44.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Tarih İlimi ve Bizde Tarihçilik", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, cilt XIII, sayı 17-18, İstanbul 1962-1963, s. 1-16.

-----, "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, cilt XIV, sayı 19, İstanbul s.1-14.

KEYDER, Çağlar -Patrick O'Brien, "Bir Karşılaştırmalı Tarih Örneği", *İktisatta Kapsam ve Yöntem; Seçme Yazılar*, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü.İ.İ.F. yay., nr. 33, Ankara 1979, s. 82-92.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, "Fernand Braudel", *Tarih ve Toplum*, cilt V, sayı 26, İstanbul 1986, s. 44-52.

KODAMAN, Bayram, "Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi", *Milli Kültür*, sayı 81, Ankara 1991, s. 31-34.

KOLOĞLU, Orhan, "Onbirinci Türk Tarih Kongresi'nden Notlar", *Tarih ve Toplum*, cilt XIV, sayı 82, İstanbul 1990, s. 10-11.

-----, "Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi", *Tarih ve Toplum*, XXII, sayı 131, İstanbul 1994, s. 55-57.

KORALTÜRK, Murat, "İktisat Tarihi Kavramı Üzerine", *M.Ü.S.B.E. Öneri*, cilt I, sayı 2, İstanbul 1995, 153-158.

KÖPRÜLÜZADE Mehmed Fuad (Köprülü), "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında", *Bilgi Mecmuası*, cilt I, sayı 2, İstanbul 1328 (1913), s. 185-196.

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Türk Tarihinde Araştırma Metodu", *Milli Kültür*, sayı 81, Ankara 1991, s. 12-22.

KURAT, Akdes Nimet, "Akademik Tarih Tahsili, Proseminer ve Seminerlere Dair", *Türk Kültürü*, cilt IX, sayı 104, Ankara 1971, s. 39-48.

KURMUŞ, Orhan, "Nicel İktisat Tarihi", *İktisatta Kapsam ve Yöntem; Seçme Yazılar*, der. Fikret Görün, yay., nr. 33, Ankara 1979, s. 74-81.

LACOMBE, Olivier, "Tarih", çev. Nusret Hızır, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt II, sayı 2, Ankara 1944, s. 235-241.

LİTT, Theodor, "Evensel'in İçerdiği Tarihsel Bilginin Yapısı", çev. Mazhar Candan, MEB, sayı 1, Ankara 1979, s. 80-90.

MENAGE, V. L., "Osmanlı Tarihçiliğininin Başlangıcı", çev. Salih Özbaran, *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 9, İstanbul 1978, s. 227-240.

MUMCU, Ahmet, "Türkiye'deki Tarih Öğretimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, A.Ü. S.B.F. yay., Ankara 1981, s. 177-194.

ORTAYLI, İlber, "Uluslararası Bilimsel İlişkiler ve Tarihçiliğimizin Sorunları", *Bilim ve Sanat*, sayı 19, Ankara 1982, s. 14.

-----, "Ders Kitabından Tarih Nasıl Öğrenilir?", *Bilim ve Sanat*, sayı 34, Ankara 1983, s. 7.

-----, "Zembereği Kırk Toplumunu Anlatan Kitaplar", *Sanat Olayı*, sayı 23, İstanbul 1984, s. 46-47.

-----, "Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim*

Öneri, C.1, S.3.

Araştırmalarının Gelişimi, der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara 1986, s. 419-429.

OSKAY, Ülgen, "Sosyoloji ve Tarih", *E.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, sayı 1, İzmir, 1987, s. 1-9.

ÖZBARAN, Salih, "Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, s. 587-607.

-----, "Türkiye'de Tarih Öğretimi Üzerine", *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 2, İzmir 1981, s. 315-320.

-----, "Tarih Yeterli Değildir" *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 2, İzmir 1981, s. 321-326.

-----, "Üniversite Düzeyinde Tarih Öğretimi", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, İstanbul, s. 541-578.

-----, "Tarihçi ve Toplum", *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı I, İzmir 1983, s. 1-7.

-----, "Tarih, İnsan ve İklim", *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı II, İzmir 1984, s. 235-236.

-----, "Tarihin Alanı ve Yöntemi Üzerine Son Gelişmeler", *E.Ü.E.F. Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı I, İzmir 1987, s. 1-11.

-----, "Tarihçinin Dramı", *Tarih ve Toplum*, cilt VII, sayı 37, İstanbul 1987, s. 2-5.

-----, "Türkiye'de Tarih Eğitimi", *Tarih ve Toplum*, cilt VIII, sayı 44, İstanbul 1987, s. 51-54; cilt VIII, sayı 45, İstanbul 1987, s. 52-56; cilt VIII, sayı 46, İstanbul 1987, s. 41-44.

-----, "Osmanlı Arşivi ve Tarihin Geleceği", *Tarih ve Toplum*, cilt VIII, sayı 48, İstanbul 1987, s. 49-53.

-----, "Raiyyet Rüsurnu, Halil İnalcık ve Genişleyen Tarih", *Tarih ve Toplum*, cilt IX, sayı 54, İstanbul 1988, s. 50-52.

-----, "Öğrenci Değerlendirmesiyle Tarih Öğretimi", *Tarih ve Toplum*, cilt XIV, sayı 84, İstanbul 1990, s. 28-31.

-----, "Tarih İçin Coğrafya", *Tarih ve Toplum*, cilt XVII, sayı 99, s. 25-27.

-----, "Türkiye'de Mektepli Tarihçiliğin Sorunları -Bir Özeleştiri-", *Tarih ve Toplum*, cilt XIX, sayı 112, İstanbul 1993, s. 20-23.

-----, "Türkiye'de Tarihçiliğin Görüntüsü",

D.E.Ü.A.İ.İ.T.E. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt I, sayı 2, İzmir 1992, s. 33-49.

PALA, Cenk, "Geçmiş Yazmak, Geçmiş Anlamak... İktisat Tarihi Yazımında Karşılaşılan Sorunlar", *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt I, sayı 15, Ankara 1995, s. 21-51.

PAZ, Octavio, "İki Tarih Anlayışı", çev. Oğuz Demiralp, MEB, sayı 1, Ankara 1979, s. 113-124.

PROUST, Jacques, "Sosyal Tarih ve Edebiyat Tarihi", çev. Bahaeddin Yediyıldız, *Töre Dergisi*, sayı 142, Ankara 1983, s. 53-57; sayı 143, Ankara 1983, s. 37-46.

REICH, W., "Psikanalizin Tarihsel Araştırmalara Uygulanması", çev. A. Taner Kışlalı, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXXIX, sayı 1-4, Ankara 1984, s. 191-203.

RITTER, Gerhard, "Tarih ve Hayat", çev. Bekir Sıtkı Baykal, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt II, sayı 2, Ankara 1944, s. 251-263.

ROUQUET, La Garrigue Victor, "İktisat Nazariyelerinin Meydana Gelmesinde Tarihin Rolü", çev. Nafia Somel, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt XII, sayı 1-2, Ankara 1951, s. 87-100.

RUSTOW, Alexander, "İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri", çev. Sabri F. Ülgener, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt III, sayı 3-4, İstanbul 1942, s. 403-428.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "İktisat Öğretiminde İktisat Tarihi", *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, der. Fikret Görün, O.D.T.Ü. İ.İ.F. yay., nr. 20, Ankara 1972, s. 134-138.

Murat KORALTÜRK

SANDER, Oral, "Tarihte Yöntem", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXVIII, sayı 1-2, Ankara 1973, s. 59-71.

SELEN, Hamit Sadi, "Tarih ve Coğrafya'da Konu Birliği", *Atatürk Konferansları II*, T.T.K. yay., XVII. Seri-Sa. 2, Ankara 1970, s. 29-38.

SMELSER, Marshall -William I. Davisson, "Tarihçi ve Bilgisayar: Karmaşık Hesaplamaya Basit Bir Giriş", çev. Ramazan Acun, *O.M.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı 1, Samsun 1986, s. 231-246.

STOWASSER, Barbara, "İbni Haldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü", çev. Nermin Abadan Unat, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXXIX, sayı 1-4, Ankara 1984, s. 173-183.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Atatürk ve Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, cilt II, sayı 11, İstanbul 1984, s. 14-24.

-----, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, cilt VI, sayı 36, İstanbul 1986, s. cilt VII, sayı 38, İstanbul 1987, s. 9-13; cilt VII, sayı 40, İstanbul 1987, s. 49-54.

-----, "Türkiye'de Şimdiye Kadar Çıkan Popüler Tarih Dergileri", *Tarih ve Toplum*, cilt I, sayı 1, İstanbul 1984, s. 65-68.

ŞÖLÇÜN, Sargut, "Tarih Bilincinin Gerekliği", *Bilim ve Sanat*, sayı 19, Ankara 1982, s. 7-10.

TANILLI, Server, "Tarihi Keyfilikten Kurtarmak Gerekir", *Bilim ve Sanat*, sayı 63, Ankara 1986, s. 8-9.

TEKELİ, İlhan, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, sayı 21, Ankara 1982, s. 40-46.

-----, "Tarih Yazımında Kuram ve Dilin Kullanımı Üzerine", *Toplumsal Tarih*, cilt III, sayı 17, İstanbul 1995, s. 6-10.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, cilt XXXV, sayı 140, Ankara 1971, s. 655-663.

TİMUÇİN, Afşar, "Çağdaş Tarih Bilincinin Felsefi Kökenleri", *Bilim ve Sanat*, sayı 19, Ankara 1982, s. 11-14.

TOPRAK, Zafer, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilimler Araştırmalarının Gelişimi*, der. Sevil Atauz, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara 1986, s. 431-438.

-----, "Sosyal Tarihin Alanı ve Türkiye Gerçeği", *Toplum ve Bilim*, sayı 54/55, İstanbul 1991, s. 77-88.

TOYNBEE, Arnold, "Tarihin Faydası ve Değeri", çev. Ahmet E. Uysal, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt XXI, sayı 1-2, Ankara 1963, s. 93-102.

TURAL, Sadık Kemal, "Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler veya Metoda Ait Düşünceler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, cilt XXIV, sayı 1, Ankara 1986, s. 103-117.

TÜRKDOĞAN, Orhan, "Max Weber, Günümüzde ve Türkiye'de Weberci Görüşler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 36, İstanbul 1985, s. 1-158.

-----, "Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları", *Milli Kültür*, sayı 81, Ankara 1991, s. 26-30.

UÇAR, Şahin, "Tarih Araştırmalarında Metod Meselesi", *Milli Kültür*, sayı 81, Ankara 1991, s. 38-40.

UĞUR, Ahmet, "Gençlik ve Tarih Şuuru", *Türk Toplumunu ve Gençlik Sempozyumu (Kayseri 3-5 Nisan 1989)*, Kayseri 1989, s. 139-152.

UĞUR, Aydın, "Georges DUBY Şövalye'yi Evlendiriyor", *Toplum ve Bilim*, sayı 23, İstanbul 1983, s. 143-147.

-----, "XIX. Yüzyıl Alman Tarih Felsefesi Geleneği ve Bir Türk Bilim Adamı: Prof. Sabri Ülgener", *Toplum ve Bilim*, sayı 23, İstanbul 1983, s. 127-132.

UNAT, Faik Reşit, "Prof. Yusuf Akçura ve Tarih Öğretimi", *Atatürk Konferansları II*, T.T.K. yay., XVII. Seri-Sa. 2, Ankara 1970, s. 39-42.

ÜNAL, Tahsin, "Cumhuriyet'in 50. Yılında Tarih Anlayışımız", *Türk Kültürü Araştırmaları*, cilt VII-X, Ankara 1973, s. 5-15.

Öneri, C.1, S.3.

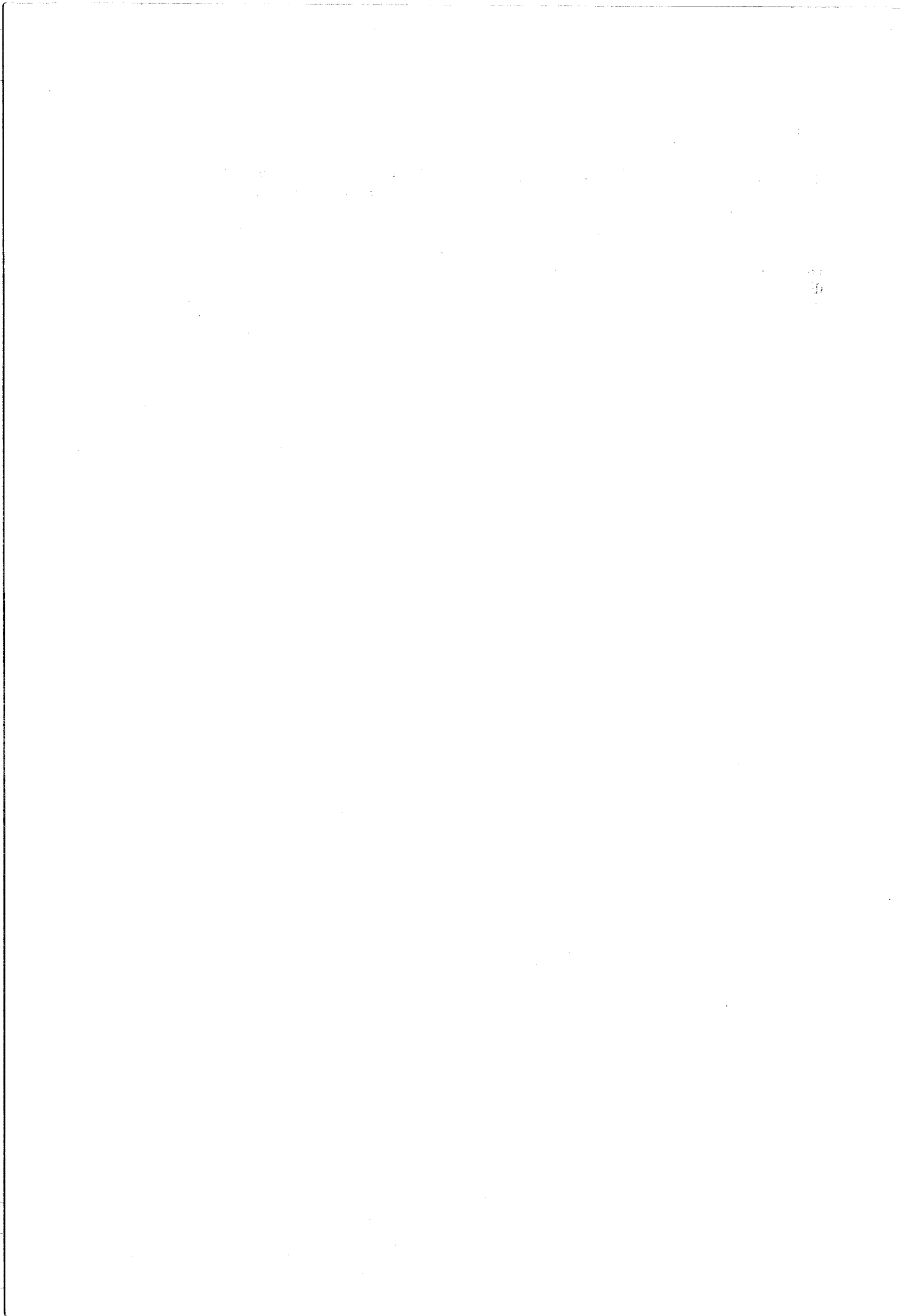
VILAR, Pierre, "Marksist Tarih: İnşa Halinde Olan Bir Tarih", çev. Ayşe Pınar, *Birikim*, sayı 3, İstanbul 1975, s. 26-51.

WALLERSTEIN, Immanuel, "Braudel'den Hareketle Güncellik Olarak Tarih", çev. Mehmet Ali Kılıçbay, *Tarih ve Toplum*, cilt V, sayı 26, İstanbul 1986, s. 54-56.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik", *Töre Dergisi*, sayı 158, Ankara 1984, s. 34-37.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 573-595.

YUVALI, Abdülkadir, "Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi", *Türk Kültürü*, cilt XXV, sayı 291, Ankara 1987, s. 1-9.

SERMAYENİN BİRİKİM SÜRECİ VE ÖZELLEŞTİRME

Seda Ercan*

GİRİŞ

Özelleştirme günümüzde kamuoyunu oldukça uğraştıran bir konu olarak gündemi belirlemektedir. Siyasi iktidarların yoğun bir şekilde 1980'lerden itibaren sürekli olarak ekonomik gerekçelerini sıraladığı özelleştirmenin kaba bir tanımı 'devlet yada kamu sektörünün işletmecisi kimliğinden arındırılarak asli görevleri olarak tanımlanan savunma ve stratejik konumdaki görevlerine geri dönmesi' şeklinde verilebilir. Ülkemizde özelleştirmenin gerekliliğin tartışılması aşaması neredeyse son bulmuş artık özelleştirmenin nasıl yapılması gerektiği konusunun tartışılması aşamasına gelinmiştir ki; bu durum özelleştirmenin karşısında olan kişi ve grupların, kamuoyunda, çağın gerisinde kalmak yada daha ilımlı bir ifadeyle ekonominin zorunluluklarına göre hareket etmemek gibi bir değerlendirmeye karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Özelleştirilmek istenen kamu kuruluşları yada KİT'ler 1960'ların sonuna kadar izlenen sanayileşme politikalarında önemli görevler üstlenmiştir. Gerçekten de toplumun temel ihtiyaçlarının giderilmesi, fiyatların kontrolü gibi işlevleri olmasına rağmen asli olarak KİT'ler özel kesime ucuz girdi üreten alanlarda faaliyet göstermişlerdir. Dönemin ekonomik tercihleri doğrultusunda KİT'lerin bütün bu işlevleri zorunluluk olarak görülürken, gerek uluslararası dinamiklerde gerekse ulusal sermayenin birikim koşullarında 1970'lerden itibaren meydana gelen değişimler verili konunun sorgulanmasına neden olmuştur.

Kısaca özetlenen bu noktalardan hareketle özelleştirmenin ekonomik bir olgu olarak ele alınmabilmesinin ancak sorunun temel yönlerini vurgulayacak birbiri ile bağlantılı değişkenlerin çözümlemeye katılması ile başlanabileceğini düşünüyoruz. Bunlar;

1)Uluslararası sermaye dinamiklerinde meydana gelen değişmelere bağlı olarak devletin yeni görevler yüklenmesi,

2)Ulusal sermaye birikiminin içsel dinamiklerine bağlı olarak, sermayenin değişim yönündeki eğilimi,

3)Özelleştirmenin Türkiye'deki uygulamaları ve kitlelere sunulan yönleri.

1) Uluslararası sermayenin dinamiklerinde meydana gelen değişmelere bağlı olarak devletin yeni görevler yüklenmesi:

Uluslararası sermayenin birikim dinamikleri, 1970'lerden itibaren farklılaşarak ve daha çok 'kriz' olarak adlandırılan bir evreye girmiştir. Bunun uluslararası sermayenin yeni ve farklılaşan durumunun, kendisinden önce Keynesyen İktisat olarak adlandırılan açıklama biçimlerinin yerini alacak teorik temellendirmeleri de beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Keynesyen İktisatın kuruluşuna temel oluşturacak koşullar (örnek verecek olursak, %25'i aşan işsizlik, satılmayan mallar, terkedilen fabrikalar) beraberinde ekonomik yaşam içinde devlete iktisadi yaşamda, iktisadi politika yapıcı bir işlev yükliyordu. Bu işlevin temelinde ise kuşkusuz "1930'ların krizlerini doğuran eksik tüketim eğilimini yenmeye yönelik bir iktisadi politikanın" varlığına duyulan gereksinim yatıyordu (Keyder,1987,27). Devletin iktisadi yaşam içinde krizi yavaşlatıcı politikalar ile gündemi belirli bir ölçüde etkileme yönündeki çabaları, onun bölüşümü dolayısıyla yeniden dağıtım belirleyici araçlarla donanmasına neden olmuştur. Bu bir ölçüde toplumda daha düşük gelir guruplarına devlet tarafından bir değer aktarımının sağlanmasını ve bugün 'refah devleti' diye adlandırılan tanımlamaların çıkmasına neden olmuştur. Therborn bu gelişimi " Refah devleti kapitalizmin yükselişi " olarak tanımlar ve politik olarak belirlerip ayarlanan gelir akışıyla günümüzde hızlandığına değinerek gelişen kapitalist ülkelerde hane gelirinin beşte biri ile üçte biri arasındaki bir miktarın mülkiyet yada emekten değil kamu gelirlerinden kaynaklandığı sonucuna varır (Therborn'dan aktaran Shaikh ve Tonak, 1988,45). Fakat bu işleyiş bir yandan devletin harcamalarının ve sosyal devlet

* M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi

kavramının tamamlayıcısı olan, kamusal alanlarda yatırımların artmasına neden olurken, diğer yandan da daha temel olan ve kapitalizmin temel işleyiş eğilimlerinden biri olan 'sermayenin organik bileşiminin' gözlenen artışına ve kar oranlarının düşmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle refah devleti sermayenin organik bileşiminin artışı ve dolayısıyla kar oranlarının düşüş eğiliminden etkilenmiştir. Bu gelişme OECD'nin verilerinde de gözlemlenebilir. Söz konusu verilerde, gelişmiş diye adlandırılan kapitalist ülkelerde kar oranlarının düştüğünü gösteren rakamlar verilmiştir. Örnek olarak ; ABD'de 1955'te % 34.3 olan kar oranı 1975'de % 30.3'e 1975'te ise %19'a kadar düşmüştür. Japonya'da ise 1955'te % 20.9 olan kar oranları yıllar itibariyle sürekli düşüş göstererek 1976'da %13.9'a kadar gerilemiştir (Sönmez,1982,30-33). Kar oranlarının düşüşü göstergelerden yalnızca biridir. Maliyet enflasyonu, işsizlik ve daha farklı yönlerdeki sorunların yanısıra kar oranlarının düşüşü iktisat yazınında yeni bakış açılarını zorunlu kılmıştır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan gelişmeler yukarıda da vurguladığımız gibi, gidisi açıklayacak yada daha çok eğilimleri yavaşlatacak bir takım mekanizmaları gündeme getirmek zorunda kalmıştır. Tam da bu döneme baktığımızda, iktisat alanında yeni teorik çabalar, dolayısıyla yeni politikalar ile bu politikaların oluşturacak temel formülasyonların oluşturulmaya çalışıldığını görürüz. Bu yeni teorik çabalar, M.Friedman'ın öncülüğünde İngiltere, Fransa ve Almanya'da aynı zamanda gündemi belirlemeye başlamıştır (Kalmbach, 1983, 27). Yeni denilebilecek bu görüşlere göre, özellikle özel sektör kamu sektörüne göre daha istikrarlı ve krizleri daha kolay atlatabilecek niteliktedir. Çünkü kamu sektöründe "ekonomik sürecin başlıca istikrarsızlıkları ve belirsizlikleri hükümet kesiminin tutumundan kaynaklanmaktadır" (Brunner'den aktaran, Kalmbach, 1983, 31). Yapılan açıklamalar beraberinde devlet ile iktisadi yaşam arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyen bir işlevi de içinde taşıyordu. Diğer bir ifadeyle, krizi açıklamaya onun ötesinde krizi aşmaya yönelik tartışmalar temelde devletin ekonomik yaşam üzerindeki müdahaleleri çerçevesinde yoğunlaşmıştır.

Krizin temel iki doğrultusu yönünde, yapılacak önerilerden savunulacak politikalardan bir ve belkide en önemlisi sermayenin yeniden üretimindeki güçlükleri önlemede yeni alternatifler önerilmesi olarak belirirken, diğer yandan

iktisadi yaşamda etkinliği artan devletin, sosyal özelliğinden sıyrılarak, daha küçük bütçe ve dolayısıyla daha az müdahale ile iktisadi yaşamda yer alması önerilen ve savunulan ikinci ve en önemli politika olmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerde son yıllarda uygulanan politikalar, bu açıdan oldukça önemlidir. Örneğin; İngiltere'de M.Thatcher siyasi iktidara geldiği andan itibaren, öncelikle devletin sosyal ücreti oluşturan harcamalarını en küçük ve gerekli alanlarda dahi kesiyordu. Okullarda öğretmenlerin kaldırılmasından, öğrencilerin okul ücretlerinin alınmasına kadar daha bir çok uygulama, bu dönemde hiç de yabancı olmadığı gelişmelerdir. USA'da da gelişme eğiliminin aynı yönde olduğunu belirten Shaikh ve Tonak ; Reagan'ın kamu harcamalarında yaptığı kısıtlamaların da benzer sonuçlar doğurduğu ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Sosyal refah devleti kavramını sorgulayan bu çalışmada, işçilerin ödedikleri vergilerle elde ettikleri ek kazançların bir başka ifadeyle kamu hizmetlerinden yararlanma oranlarını karşılaştırılmakta ve elde edilen sonuçlar göre; Reagan sonrası kamu harcamalarındaki kısıtlamaların bir taraftan işsizliği artırırken diğer taraftan bu hizmetlerden elde edilen yarar oranının oldukça düştüğü anlaşılmaktadır. Özellikle 1985'lere varıldığında kamu harcamalarından yarar oranı 1966'daki düzeyin altına düşmüş buna karşılık vergilerin oranı, 1968'den itibaren %41 artış göstererek en yüksek değerine ulaşmıştır (Shaikh ve Tonak,1988,54).

Devletin iktisadi yaşamda yerinin küçültülmesi yönündeki çabalar özellikle son yıllarda tartışma konusu olan 'özelleştirme'de temelini bulur. Kamusal etki, rasyonel sonuç vermez veya kamusal alanın faaliyet alanlarına artık özel sektör el atmalıdır gibi düşünceler, iktisat politikaları içinde özelleştirmenin yer almasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu konuda Türkiye'de öncülüğü sermaye kesiminin en örgütlü topluluğu olan TÜSİAD yapmaktadır. TÜSİAD özelleştirme üzerine yaptığı bir çalışmada İngiltere'de özelleştirmenin nedeni olarak "KİT'lerin bir çok ülkede olduğu gibi İngiliz ekonomisinde de çok büyük üretim, yatırım, istihdam hacmine sahip olmaları nedeniyle, bu teşebbüslerin mülkiyet yapılı ve yönetim tarzları ile ilgili çeşitli sorunlar ekonominin tümünde olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur." diye açıklamış ve devamla KİT'lerin ekonomiden büyük kaynaklar çektiğini, dolayısıyla kamu-özel sektör dengesini kamu lehine bozduğunu ve tüm bu

sorunların yüzünden "geniş çaplı bir özelleştirme programının yürürlüğe konduğunu" belirtmiştir (TÜSİAD, 1986, 30). Bu kısa alıntı bile bize özel sermaye kesiminin temel talebinin; hızla kamu kesiminin elinde bulunan ve yer yer sosyal yönleri ile kaynak aktaran daha karlı alanların devlet elinden çıkması ve böylece sermaye kesiminin hareket alanının genişlemesi olduğunu göstermektedir.

Şüphesiz kamu kesiminin ekonomik yaşam üzerindeki etkisinin azaltılması ilk etapta, sermaye kesiminin içinde bulunduğu durumun olumsuzluğunu azaltma amacını taşımaktadır. Bu amacın gelir dağılımı açısından önemi, refah devleti olarak adlandırılan devletin, transferler yolu ile gelir aktarımını azaltması ve bunun yanısıra kamunun tekel olduğu alanlara etkin olarak giren sermayenin ise, bu tekel hakkını kullanması ile sermaye kesimi dışında kalan kesimler açısından gelir dağılımlarında bozulma yaratmasıdır.

Buraya kadar ele aldığımız değişkenlerden elde ettiğimiz sonuç şöyle özetlenebilir: Özelleştirme, yeni iktisat politikalarının genel eğiliminin bir ürünüdür ve bunun gelir dağılımını da etkilediği açıkça gözlenebilmektedir. Şimdi özelleştirmenin Türkiye açısından önemine ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerine geçebiliriz.

2)Ulusal sermaye birikim içsel dinamiklerine bağlı olarak özel sermayenin değişim yönündeki eğilimi:

Türkiye'de özellikle ikinci dünya savaşından sonra, gerek uluslararası gerekse ulusal sermaye birikim dinamiklerinin çakışması ile 'ithal ikameci politikalar demeti' nin gündeme gelmesi devletin ekonomik alan üzerinde karar merci oluşu konumunu daha da belirginleştirmiştir (Keyder, 1981, 39). Yine sermayenin donanımına bağlı olarak özel sermaye yurtiçinde, daha çok dayanıklı ve dayanaksız tüketim mallarına yönelirken, KİT'lerin daha çok sanayicilere girdi üretecek ara malların üretimiyle sorumlu kılınması devletin ekonomi üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur. (Sönmez, 1982, 75). Yani KİT'ler aracılığı ile devletin bir yandan özel sektör için ara mal üretiminde yoğunlaşması diğer yandan ise ülkenin genel olarak alt yapı donanımını geliştirmesi kamu kesiminin toplam ekonomi içinde önemini daha çok arttırırken, sermaye

kesimi bu genişlemeden pek de rahatsız olmamıştır. Sonuçların sayısal olarak ifadesi ise şöyle görülmektedir: Kamuya ait sabit sermaye yatırımlarının 1950'de 400 milyon ile toplam içindeki payı % 37.7 iken bu oran 1980 yılında 482 milyara çıkarak toplam içindeki payı %61.1 olmuştur.*

İthal ikameci politikalarla beraber daha önce ithalatçı konumunda bulunan "ticaret sermayesi, ithalatı kısıtlanma yoluyla iç pazarın koruma sonucunda söz konusu malların yerli olarak üretimine başlamıştır" (Gülalp, 1980, 51). Bu süreç, ticaret sermayesini sanayi sermayesine dönüştürürken aynı zamanda sanayi sermayesinin belirgin bir güç olarak siyasal yapı içinde yer almasına neden olmuştur. Diğer taraftan ithal ikameci politikalar bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlileri;

- artan dış ticaret bağımlılığı

- mali bağımlılık ve

- teknolojik bağımlılıktır.

Tüm bu bağımlılıklar ise ulusal sermayenin,uluslararası sermaye ile daha bir etkileşim içinde olmasına neden olmuştur. Örneğin aynı yıllar içinde ticaret bağımlılığını gösterebilecek sayısal bir veri olarak,1964 yılında ithalat GSMH'nin %6.7'sini meydana getirirken bu oranın 1971 yılında %8.5 ve 1974 yılında %12.4'e çıktığını görürüz (Küçük, 1985, 257).

Ülkemizde özellikle, 1979 ve sonrasında; sermaye kesimi için ülke içi pazarın doyum noktasına ulaşması, kamu kesiminin el attığı alanların genişlemesi ve ulusal sermayenin kendini yeniden üretmek için uluslararası sermayenin yeni dinamiklerine bağlanma zorunluluğunu duyması ekonomik tercihlerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle kar oranlarının yıllara göre düşüş göstermesi bu süreci daha da hızlandırmıştır. TİSSİ'nin verilerine göre, Türkiye imalat sanayinin sermaye verimliliği, net artık/sabit sermaye oranı özel kesimde1965 yılında %53.7 iken,bu oran 1975 yılında %26.3'e düşmüştür. Yine DPT'nin araştırmalarında "Türkiye imalat sanayinde özellikle

* Bu yöndeki sayısal veriler için bkz.,Devlet Planlama Teşkilatı (1981,9)

Seda ERCAN

1973'ten sonra bir aşırı sermaye birikimi krizine girildiği" belirtilmiştir (Aktaran, Sönmez, 1982).

Tüm bu gelişmeler ve sermayenin yeni taleplerini hep birlikte gördük. Ekonomik yaşamın hemen hemen tüm yönlerini kuşatan bu değişimin temel güdüleyicisi, sermaye kesiminin talepleri olmuştur. Bu yöndeki isteklere kısaca bakacak olursak;

- "Ekonomik politika, geçmişte zarara yol açtığı artık bugün kanıtlanmış olan ithal ikamesi stratejisinden vazgeçip ihracatı geliştirme stratejisi üzerine kurulmalıdır" (TÜSİAD'tan aktaran, Sönmez, 1982, 44).

- KİT'lerin ekonomi içindeki yeri ve ekonominin pazar ilişkileri çerçevesinde gelişmesi için devletin etkinliğinin en aza indirilmesi gerekmektedir (Tüzün, 1986, 46).

- Yine TÜSİAD'a göre "piyasa ekonomine geçiş yolunda atılan bazı köklü adımların başarıya ulaşması ve kaynakların etkin dağılımını gerçekleştirmesi için devletin sosyal ve stratejik nitelikli olmayan piyasalardan çekilmesi zorunludur. Bu gün artık devletin bir çok alanda özel sektöre öncülük etmesine ve sürükleyici bir rol oynamasına gerek kalmamıştır" diye görüşlerini bildirdikten sonra "özelleştirmenin" piyasa ekonomisine geçişi amaçlayan ekonomik reform programının temel unsuru olarak "görülmalıdır" diye tercihlerini dile getirmişlerdir.

Özelleştirmenin gerekliliği üzerine yapılan tartışmalarda en son örneği yaşanan ekonomik krizin nedenlerinin araştırılması sırasında görürüz. TÜSİAD Başkanı H. Komili ekonomik krizden büyük ölçüde kamu sektörünün sorumlu olduğunu belirttikten sonra "hantal devlet yapısı, verimsiz işletmeler ve iflas halindeki kamu maliyesi, kangren olmuş yaralarıyla, ekonominin verimli sektörlerini de zehirlemiştir" (Komili, 1994, 11) diye sözlerine devam eder. Komili'nin açıklamalarında en yalın ifadesini bulan bu hastalığın tek ilacı ise, toplumda artık 1980'lere göre daha çok taraftar bulan özelleştirme. Gerçekten de gerek 5 Nisan Kararları olarak kamuoyuna sunulan istikrar tedbirlerinde, gerekse uzun bir aradan sonra tekrar gündeme getirilen IMF ve onun önerilerinde özelleştirme, 24 Ocak Kararlarında olduğu gibi ekonomik çözüm paketlerinde başat bir rol üstlenmiştir. İzleyen günlerde de hemen hemen

bütün televizyon kanalları ile gazete ve dergilerde özelleştirme lehine yoğun bir kampanyaya girildiğini görürüz. Öyleki; bu yönde yazılı ve görsel basında yer alan bütün araştırma ve yazılarda, devletin ekonomik hayattaki yaygınlığı, yaşanan bütün ekonomik zorlukların yanı sıra, toplumsal ve kültürel hayatımızda da görülen bir çok olumsuzluğun tek sorumlusu olarak gösterilmiştir. 24 Ocak kararlarında genişçe yer alan ancak 5 Nisan Kararları ile artık olmazsa olmaz türü bir sorun haline gelen özelleştirmenin bu kadar yoğun olarak gündemi belirlemesinin temelinde, iki amacın yatıdığı düşünürüz: Biricisi, uluslararası ekonomik gelişmelerin de zorlaması ile kaçınılmaz hale gelen özelleştirmenin, toplum tarafından her türlü sorunun çözümü olarak kabul edilmesinin ekonomik ve ideolojik temellerinin oluşturulması. İkincisi ise özelleştirme aleyhine sendikaların ve çeşitli kuruluşların yürüttüğü çalışmaların toplumsal desteğinin olabildiğince önlenmesi.

Bütün bu istekler özelleştirmenin, gerek ulusal sermayenin gerekse uluslararası sermayenin ortak eğilimlerinin bir ürünü olduğunun ayrıca devletin yeniden dağıtım işlevinin yerine gelir dağılımının özel kesimin belirlediği pazar ilişkileri içinde gerçekleşmesinin arzulanmışının en açık göstergesidir. Şimdi bu genel eğilimlerin uygulanmasının ülkemizdeki boyutlarını ele alalım.

3) Özelleştirmenin Türkiyede'ki uygulamaları ve kitlelere sunulan yönleri:

Yukarıda kısaca genel çizgileriyle vurguladığımız, kamu kesiminin özel kesime karşı etkinliğinin azaltılması diğer bir ifadeyle özelleştirme, teknik anlamda genel olarak dört temel amaç etrafında ele alınır. Bunlar;

"1) Şirketlerin daha verimli çabşır hale getirilmesi,

2) sermaye piyasasının gelişip sermaye sahipliğinin daha geniş tabana yayılması,

3) bütçe açıklarının azaltılması ve hazineye, KİT satış gelirleri yoluyla kaynak sağlanması" (Buğra, 1993, 20). Şimdi sunulan bu amaçlar ile yapılanların ne kadar örtüştüğüne bakalım.

Öneri, C.1, S.3

Görüldüğü üzere, özelleştirme ile elde edilmesi düşünülen ilk sonuç kamu kesiminde verimliliğin artırılmasıdır. Bunun için halen kamu ve özel kesim verimlilik oranlarının hangi düzeyde olduğunu gösteren ve 1985-1990 arasını kapsayan bir çalışmadan Türk imalat sanayindeki verimlilik oranlarının kitlelere

sunulduğu gibi hiç de düşük olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu dönemde kamuda özel sektöre oranla verimlilik oranları ister sabit fiyatlarla isterse 1985=100 olarak ele alınsın, her iki durumda da özel kesimden oldukça yüksek olduğu görülmektedir

Tablo-1)Tüm İmalat Sanayiinde Verimlilik Göstergeleri

	Yıllar	1985	1986	1987	1988	1989	1990
İşyeri başına katma değer sabit fiyat/1000TL	Kamu	1592455.6	2252149.5	2016976.2	2349942.0	2426320.5	2557064.7
	Özel	213434.0	262862.6	295754.0	286372.0	276726.0	366555.8
	Toplam	324439.9	417737.4	431090.5	441624.1	434584.9	524819.1
İşyeri başına katma değer Endeks say. 1985=100	Kamu	100.0	141.3	126.5	147.5	152.3	160.5
	Özel	100.0	123.0	138.5	134.1	129.6	171.6
	Toplam	100.0	128.6	132.8	136.1	133.8	161.6
Çalışan başına katma değer Sabit fiyat/100TL	Kamu	2261.5	3312.5	3087.6	3738.0	3760.8	4195.5
	Özel	1676.3	2022.8	2209.3	2068.3	1643.5	2571.6
	Toplam	1867.1	2412.3	2469.5	2507.0	2127.0	2960.5
Çalışan başına katma değer Endeks say. 1985=100	Kamu	100.0	146.3	136.5	165.1	166.1	185.6
	Özel	100.0	120.5	131.8	123.3	98	153.3
	Toplam	100.0	129.1	132.1	134.1	113.9	158.5
İşyeri başına istihdam (kişi)	Kamu	704.0	679.7	653.2	628.5	645.0	609.0
	Özel	127.3	129.8	133.8	138.3	168.3	142.5
	Toplam	173.6	173.1	174.5	176.1	204.3	177.1
İşyeri başına istihdam Endeks say. 1985=100	Kamu	100.0	96.5	92.6	89.1	91.5	86.5
	Özel	100.1	102.0	105.0	108.6	132.1	111.9
	Toplam	100.0	99.5	100.4	101.3	117.5	102.0
Çalışan başına yıllık ücretler Sabit fiyat/1000TL	Kamu	421.2	427.6	525.2	486.6	673.5	909.0
	Özel	382.0	363.8	382.2	351.0	338.6	560.0
	Toplam	394.8	384.0	424.8	390.7	417.2	643.5
Çalışan başına yıllık ücretler Endeks sayıları 1985=100	Kamu	100.0	101.5	124.6	115.5	159.8	215.8
	Özel	100.0	95.1	100.0	91.8	88.5	146.5
	Toplam	100.0	97.1	107.5	98.9	105.5	162.8

Kaynak: O.Oyan (1994,30)

Ancak yine de özel şirketlerin kamuya göre daha verimli çalıştığı yönünde bilimsel olmaktan çok ideolojik olan ve toplumda geniş taraftan olan bir yargı vardır ki bu yargı temelde iki başlıkta açıklanabilir.

1) Kamu şirketleri, özel şirketler gibi kar maksimizasyonu için çalışmazlar. Çünkü siyasi iktidarın tercihleri doğrultusunda gerek sanayiye ucuz girdi üretmek gerekse fiyatları kontrol altında tutmak için KİT'ler vazgeçilmez bir araçtır. Bu da KİT yöneticilerinin belirli bir hedefe yönelmelerini engeller.

2) Diğer taraftan kamuya ait şirketleri yönetenler, bu şirketin kar veya zarar etmesi ile doğrudan ilişkilendirilmezler yani; yöneticiler şirketin kar etmesinden herhangi bir fayda elde etmedikleri gibi zarar etmesi durumunda da herhangi bir olumsuz sonuçla karşılaşmazlar (Buğra, 1993, 21).

Bu varsayımların doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü KİT'lerin zararlarının yada verimsizliğinin temel nederinin, kamusal mülkiyet olduğu yönünde bilimsel değil fonksiyonel bir ilişki kurulmaktadır. Boratav'a göre tam tersine verimlilik mülkiyet biçiminden farklı olarak piyasa koşullarının bir ürünüdür (Boratav ve Türkcan, 1993).^{*} Mülkiyet biçimi ve bunun yarattığı olumsuzlukların ötesinde, KİT'lerin ekonomi üzerinde yük olarak algılanmaya başlanmasının nedenini, 1980'lerden itibaren değişen ekonomik tercihler doğrultusunda ve ülkemizde de en yetkili ağızlarca ifade edilen 'serbest piyasa ekonomisi' nin kuraları doğrultusunda kamu kesiminin işlevinin farklılaşmasında aramalıyız. Gerçekten de 1985'lerden sonra KİT'lerin finansmanını hazine yerine bankalardan yapmak zorunda kalmaları kısa bir süre sonra faiz baskısıyla karşılaşmalarına neden olmuştur. Diğer taraftan "1980-1990 yılları arasında KİT'lere kaynak aktarımı (sermaye birikimi) reel fiyatlarla yüzde 46 düşmüştür" (Bilgin, 1995, 55). Bütün bunlara rağmen 1989'larda bile KİT'lerin bütün halinde (dolar endeksli olarak) 8-9 trilyon lira kar ettiklerini görüyoruz (Bilgin, 1995, 55). Ancak izlenen bilinçli politikalar sayesinde KİT'lerin zarar etmesi 1990'lardan itibaren kaçınılmaz hale gelmiştir (Ardıç, 1994, 31).

^{*} Mülkiyet ile verimlilik yada karlılık arasında doğrusal bir ilişki olamayacağını gösteren bir çalışma için bkz: İktisat Dergisi, Nisan 1994 s.24-27

Bu düşünce çerçevesinde 1980'ler sonrası temel ekonomik politikaların kamu kesiminin özel kesime karşı etkinliğinin azaltılması biçiminde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. İlk uygulamaların KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest bırakılması ile 24 Ocak Kararları sonrasında olması rastlantı değildir. Kararların alınmasından kısa bir süre sonra, temel KİT ürünlerinden, kağıda %300, mazota %100, elektrige %120, gübreye %400 oranlarında zam yapılmıştır (Sönmez, 1982, 54). Diğer bir ifadeyle, devlete ait bu alanlarda devletin tüm koruyuculuk işlevi kaldırılmıştır. Aynı zamanda küçük üretici ve tarımsal alanlar için verilen yada yapılan sübvansiyonlara da büyük oranda son verilmiştir. Kamusal alanda meydana gelen bu değişikliği dönemin maliye ve gümrük bakanı A.K. Alptemoçin 2. İktisatçılar haftasında yaptığı bir konuşmada uygulamaların başarı ile devam ettiğini belirttikten sonra "1980 yılında KİT yatırımlarının sadece %9.4'ü öz kaynaklarla karşılanır iken, 1985 yılında bu oran % 45.1'e yükselmiş buna karşılık yatırımların bütçeden finanse edilen bölümü 1980 yılında %55.5 iken bu oran 1985 yılında %10.6'ya düştüğünü" ifade etmiştir (İktisatçılar Haftası, 1986, 8). KİT'lerde fiyatların serbest bırakılması ile başlayan süreç yukarıda temel dayanaklarını açıklamaya çalıştığımız uygulamalar ile devam etmiştir.

Günümüze kadar yapılan özelleştirmelerde farklı yöntemler izlenmiştir. Buna göre KİT'lerin bir kısmı blok satış yoluyla bir kısmında halka arz yoluyla özelleştirilmiştir.

Tablo-2) Blok Satış Yoluyla Özelleştirilen Kuruluşlar

	Blok Satış tarihi KOİ Payı %	Satılan KOİ Payı %	Satın alan Kişi/Kuruluş	Satış Tarihi	Satış Bedeli (TL)	Satış Bedeli (ABD Doları)
Manisa yem	15.00	15.00	Halil Yurtseven	23.7.86	50.000.000	74.627
Isparta Yem	15.00	15.00	Dr.Turhan Özgül	23.7.86	65.000.000	97.015
Biga Yem	40.00	40.00	Silivri Yem A.Ş	21.11.86	112.000.000	149.683
Bursa Soğuk Depo	52.00	52.00	Bursa Belediyesi	21.11.86	80.136.000	107.050
Samsun	36.29	36.29	Tokat İl Özel İdaresi	23.1.87	98.000.000	131.279
Binaş	47.50	47.50	T.Kalkınma Vakfı	2.7.86	479.500.000	715.025
Yemta	20.00	20.00	Tariş Gn. Mdl.	21.11.86	60.000.000	80.187
Ansan-Meda	88.33	88.33	Atlantic İnd.Ltd	28.10.88	22.849.970.000	13.588.168168
Usaş	100.0	70.00	SAS	9.2.89	32.014.842.000	14.450.000
Aksaray Yem	40.00	40.00	H.Özot-M.Demiray	1.5.89	950.000.000	457.867
Çorum Yem	30.00	30.00	Pankobirlik	1.5.89	250.000.000	120.491
Eskişehir Yem	45.00	45.00	Zeytinyağı Holding	1.5.89	2.250.000.000	1.084.421
Kayseri Yem	13.33	13.33	Kayseri Yem Fb. Or	1.5.89	175.000.000	84.344
Ankara Çimento	99.30	99.30	SCF	9.5.89	77.096.992.160	33.000.000
Balıkesir Çimento	98.30	98.30	SCF	9.5.89	53.733.682.800	23.000.000
Pınarhisar Çimento	99.90	99.90	SCF	9.5.89	58.406.750.720	25.000.000
Söke Çimento	99.60	99.60	SCF	9.5.89	25.699.335.760	11.000.000
Adana Kağıt Torba	60.00	60.00	ÇitosanMem.Yar.Der	15.3.91	1.400.000.000	402.065
Türk Kablo	38.00	38.00	Noktaİnt-Fin. Fund	24.4.91	44.605.000.000	11.000.000
Güneş Sigorta	30.00	30.00	Gan. International	10.6.91	81.937.359.000	18.900.000
Ordu Soya	100.0	100.0	Tarım Kredi Koop.	1.9.91	1.500.000.000	322.762
Çaybank	49.00	49.00	Derviş Temel	29.1.92	13.500.000.000	2.465.290
İpragaz	49.33	51.00	Primagaz A.G.	27.1.92	350.000.000000	64.066.776
Tat Konserve	17.27	17.27	Koç Holding	28.1.92	41.439.728.000	7.578.534
Çamsan	26.83	26.83	Gökhan Poyraz	20.2.92	8.000.000.000	1.387.817
Ray Sigorta	49.65	49.65	Doğan Şirketler Grb.	8.5.92	69.000.000.000	10.376.455
Polinas	20.00	20.00	Ülker Gıda	8.5.92	45.000.000.000	6.767.253
Meysu	96.15	96.15	Unal Doğan Gurubu	16.7.92	8.500.000.000	1.229.897
Şeker Sigorta	13.37	13.37	Sert Holding	6.8.92	6.500.000.000	918.621
Ank. Halk Ekmeç	3.79	3.79	Ank.Büyük Şeh. Beld	18.8.92	600.000.000	84.072
Türk Traktör	33.73	33.73	Koç Holding	15.9.92	56.750.000.000	7.683.247
Trakmak	45.00	45.00	Koç Holding	15.9.92	29.250.000.000	3.960.088
Gaziantep Çimento	99.73	99.73	Rumeli Holding	3.12.92	434.266.895418	52.695.898
İskenderun Çimen.	100.0	100.0	Oyak-H.Ö.Sabancı	2.12.92	509.035.500000	61.500.000
Trabzon Çimento	100.0	100.0	Rumeli Holding	3.12.92	268.252.782759	32.550.999
Denizli Çimento	100.0	100.0	Modern Çimento	4.12.92	579.376.500000	70.100.000
Çorum Çimento	100.0	100.0	Yibitaş Holding	25.12.92	296.730.000000	35.000.000
Sivas Çimento	100.0	100.0	Yibitaş Holding	25.12.92	249.253.200000	29.240.000
TOE	81.35	81.35	Süper Oto	14.4.93	75.952.000.000	8.000.000
Ladik Çimento	100.0	100.0	Rumeli Çimento	21.4.93	553.062.592574	57.598.687
Şanlıurfa Çimento	100.0	100.0	Rumeli Çimento	21.4.93	551.212.296776	57.405.988
Bartın Çimento	99.78	99.78	Rumeli Çimento	6.5.93	200.544.522750	20.568.669
Aşkale Çimento	100.0	100.0	Erçimsan	17.6.93	328.436.478000	31.158.000
TOPLAM					5.095.476.494.247	718.133.874

Kaynak: Petrol-İş' 92 (1993,517-518)

Halka arz yolu ile özelleştirilen kuruluşlar ise blok satış ile yapılanlara göre oldukça azdır. Buradan özelleştirmenin mülkiyetin tabana

yayılması ilkesinin söylendiği gibi uygulamada pek de gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle özelleştirmenin KİT'lerde verimliliği

Seda ERCAN

arttıracığı varsayımı ne kadar doğru ise mülkiyeti tabana yayacağı iddiası da o kadar doğrudur. Şimdi de halka arz yoluyla özelleştir-

ilen kuruluşlara kısa bir göz atalım. Petrol-İş'92 yılına verilen 1993 Ağustos ayı itibarıyla halka arz edilen kamu kuruluşları şöyledir:

Tablo-3) Halka Arz Yoluyla Özelleştirilen Kuruluşlar

	Halka Arz Tar. KOİ Payı %	Halka Arzedil. Kamu payı %	Halka Arz Tarihi	Toplam Satış Tutarı (TL)	Toplam Satış Tutarı (ABD Doları)
Erdemir	48.65	2.93	1990	132.392.537.500	53.105.711
Arçelik	13.32	5.83	1990	50.162.080.000	19.890.196
Bolu Çimento	34.50	10.38	1990	20.851.860.000	8.268.150
Çelik Halat	19.42	13.25	1990	19.545.563.450	7.750.179
Pekim	99.97	7.83	1990	384.462.812.500	145.795.530
Konya Çimento	39.87	31.13	1990	48.619.750.000	17.663.979
Ünye Çimento	49.21	2.86	1990	2.750.500.000	927.162
Mardin Çimento	46.23	25.46	1990	25.463.750.000	9.161.501
THY	100.00	1.55	1990	13.925.250.000	4.976.165
Adana Çimento(A)	23.86	17.16	1991	79.128.900.000	25.162.623
Adana Çimento (B)	23.42	17.16	1991	8.792.100.000	2.795.847
Migros	42.22	36.40	1991	18.199.200.000	5.609.246
Ditaş	14.77	2.51	1991	864.500.000	219.411
Tüpraş	100.00	1.66	1991	23.920.400.000	5.947.478
Petrol Ofisi	100.00	4.02	1991	55.032.000.000	13.682.949
Tofaş Türk	23.13	0.85	1991	25.809.600.000	6.119.572
TOPLAM				909.740.803.450	327.075.699

Kaynak: Petrol-İş' 92 (1993,518)

Özelleştirmenin demokrasi gereği olduğu, bunun da mülkiyetin tabana yayılması ile gerçekleşeceğinin bu konudaki temel vurgulardan biri olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu vurgu daha da ileri götürülerek, karlılık oranı yüksek KİT'lerin hisse senetlerinin çalışanlarına, yöneticilerine ve küçük tasarruf sahiplerine satılacağı, böylece gelir transferi sağlanacağı savunulmuştur. Ancak ülkemizde tasarruf oranlarının oldukça düşük olmasının yanısıra özellikle 1980 sonrası uygulamaları birlikte Keyder'in deyimi ile "nüfusun muhtemelen % 89'unun mutlak olarak fakirleştiği bir dönemde" (Keyder, 1987, 193) bu isteğin gerçekleşmesi oldukça zordur. Zaten kısa bir süre hedefler değişerek farklılaşmıştır. Morgan Bank'ın ANAP Hükümeti için hazırladığı bir ankette de ortaya çıktığı gibi, "Türkiye'de KİT'ler birinci planda ekonominin canlandırılmasını sağlamak için özelleştirmektedir" (Oyan, 1988, 25).

Özelleştirmenin blok satışlarla yapılmasının sakıncalarından biri ve belkide en önemlisi, doğal tekel durumunda olan yada tüketiciyi ilgilendiren mal ve hizmet üretiminde yoğunlaşan KİT'leri satın alan şirketlerin fiyatlar yolu ile tüketiciyi sömürmesi böylece gelir dağılımının tüketici aleyhine bozulması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Güneş, 1985, 39). Kazgan

ise 24 Nisan 1989 günkü Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan makalesinde, blok satışların yanısıra yabancı sermayeye satışlara da dikkat çekerek 'KİT'lerin yabancı sermayeye sunulduğu' ifadesine yer vermektedir (Kazgan, 1989).

Blok satışlar üzerine yapılan diğer bir eleştiri ise, özellikle az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerde sanayiye temel girdi üreten sektörlerde faaliyet gösteren KİT'lerin yabancı sermayeye satışının, hem ülkenin temel sanayi girdilerini daha pahalı elde edebileceği hem de sanayileşme hedeflerini yabancı sermayenin tehdidi altına sokabileceği yönlerinde yapılan eleştirilerdir. Diğer taraftan rekabet gücü yüksek bir özel sektörün yaratılmadığı durumlarda, hızla özelleştirilen kuruluşlarda yeniden bir takım sorunların ortaya çıktığı ve bu kuruluşların yeniden devlet desteğine gereksinim duydukları gerçeği, henüz ülkemizde yaşanmamış olsa bile özelleştirmeyi daha önce gerçekleştirmiş ülkelere görülen bir durumdur (Karataş ve Öniş, 1994, 133).

Özelleştirmenin yabancı sermaye ile ilişkili diğer bir yönü de, satışlardan sonra KİT'lerde olası bir verim artışı sağlandığı durumlarda ortaya çıkar. Kazgan'a göre yabancı sermaye satın aldığı KİT'te verimlilik artışı

sağlar ve bu artışı fiyatlara yansıtması gerekir iken, tam rekabet koşullarının olmaması yada tekel ise bu konumundan faydalanarak fiyatları düşürme yönünde bir zorunlulukla karşılaşmayacaktır. Böylece verim artışı olduğu gibi şirketin karına yansıtılıp dış dünyaya aktarılır. Bu da daha önce bulunmayan bir dış gideri cari işlemler açığına ekleyerek dış açığı büyütür (Kazgan,1989). Verim artışının tümü karlara yansıtılabileceği gibi, kısmen de yansıtılabilir yada ithal edilen girdi fiyatlarını yüksek dolayısıyla kar düşük tutulur. Böylece aradığı kar ana şirketlere aktarılabilir (Kazgan,1989).

Özelleştirmede izlenecek yöntemler yukarıda kısaca ele alınan sakıncaları geçici olarak önlese bile tamamen ortadan kaldırmaz. Diğer bir ifadeyle, özelleştirilecek kamu kuruluşlarının niteliği bu çerçevede önem taşımaktadır. Buğra'ya göre bu kuruluşlar;

"1) tekel konumundaki bir kamu şirketinin özelleştirilmesi,

2) özel şirketlerle rekabet halindeki kamu şirketlerinin özelleştirilmesi,

3) kamunun finanse ettiği hizmetlerin sözleşmeyle özel işletmelere devredilmesi" (Buğra,1993,26) biçiminde ayrıma tabi tutulabilir. Özelleştirmenin başarıya ulaşabilmesi ve toplumdan gereken desteği alması Buğra'ya göre hangi yöntemlerin benimsendiğiyle doğru orantılıdır. Bu çerçevede Örneğin; temel sanayi girdisi üreten KİT'lerin özellikle yabancı sermayeye satılması düşüncelerinin, özelleştirmenin ilk dönemlerinde ve doğal olarak kitlelerin daha duyarlı olduğu zamanlarda ertelenmesinin, sonraki özelleştirmeler için kamuoyu desteğinin daha kolay elde edilmesi sonucunu doğurabileceği kanısına ulaşabiliriz.

Özelleştirilen kamu kuruluşu yada KİT'lerin, özelleştirme sonrası karlılığında olumlu yönde somut değişiklikler olduğu, üzerinde durulması gereken diğer bir noktadır. Görüş Dergisinin 1993 Eylül sayısında yayımlanan sayısal veriler yukarıdaki görüşü ilk bakışta doğrular niteliktedir.

Tablo 4: Özelleştirilen Kuruluşların Reel Satış Hasılatı ve Karlılık Oranları 1988-1992 (Milyar TL 1988 fiyatları ile)

	Özelleştir. Öncesi 1986	Özelleştirme 1989	Sonrası 1990
İktisadi			
Devlet Kuruluşları			
TELETAŞ			
Satış Hasılatı	192.859.40	10.089.220	169.048.300
Karlılık oranı %	2.95	20.29	12.42
USAŞ			
Satış Hasılatı	-	-	-
Karlılık oranı %	-	-	-
YEMSAN			
Satış Hasılatı	116.520.20	134.668.670	105.095.380
Karlılık oranı %	4.20	-6.73	-14.3
ÇİTOSAN			
Satış Hasılatı	-	-	-
Karlılık oranı %	-	-	-
PETKİM			
Satış Hasılatı	283.070.70	1053.419.400	1007.384.600
Karlılık oranı %	7.23	28.65	13.52

Seda ERCAN

	Özelleştir. Öncesi 1986	Özelleştirme 1989	Sonrası 1990
ERDEMİR			
Satış Hasılatı	-	1169.153.200	874.033.130
Karlılık oranı %	-	36.11	26.97
TÜPRAŞ			
Satış Hasılatı	-	5925.378.900	6432.401.300
Karlılık oranı %	-	1.82	1.67
Devlet İştirakleri			
ARÇELİK			
Satış Hasılatı	-	751.465.900	928.148.880
Karlılık oranı %	-	6.70	12.06
ÇUKUROVA ELEKTRİK			
Satış Hasılatı	-	202.200.000	207.000.000
Karlılık oranı %	-	35.75	20.30
ÇELİK-HALAT			
Satış Hasılatı	-	46.439.400	42.070.183
Karlılık oranı %	-	19.38	18.12
TOFAŞ TÜRK A.Ş.			
Satış Hasılatı	-	556.221.420	815.274.050
Karlılık oranı %	-	19.73	22.09

Kaynak: Karataş (1993,32)

Tablo 4'de 1988-1992 yılları arasında özelleştirilen iktisadi devlet teşekkülleri ve devlet iştiraklerinden elde edilen satış hasılatı ve karlılık oranları ile ilgili veriler yer almaktadır. Bu verilerin incelenmesinden kabaca şu sonuçlar elde edilmektedir: Telataş'ın satış hasılatı önce düşmüş sonra yükselmiş ama yine de 1986 yılındaki düzeyini yakalayamamış, buna karşılık karlılık oranı özelleştirme öncesine göre oldukça artmıştır. Yemsan'ın ise satış hasılatını önce artar sonra düşerken karlılık oranı özelleştirme öncesinin oldukça altında

Özelleştirmenin olası ve belkide en önemli ama pek tartışılmayan sakıncalarından biri daha önce de bahsettiğimiz gibi tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tekel konumunda

kalmıştır. Erdemir'de ise hem satış hasılatı hem de karlılık oranı düşmüştür. Tüpraş'ın durumu ise diğerlerinden farklı değildir. Buna karşılık devletin iştirakleri bulunan şirketlerde hem satış hasılatı hemde karlılık oranları görece olarak daha iyi konumdadır. Çitosan'a bağlı Balıkesir ve Ankara çimento fabrikaları ise zarar ederken Afyon çimento fabrikası yaklaşık %50 oranında kar etmiştir (Karataş,1993,34). Usaş'ın ise faaliyet alanında tekel konumunda olması ona farklı bir ayrıcalık kazandırmaktadır.

olan KİT'lerin blok halinde satılması, satın alan şirketi de tekel konumuna getirmekte, sonuçta her hangibir rekabet ve sınırlama ile

Öneri, C.1, S.3

karşılaşmayan şirket piyasada fiyatı istediği gibi belirleyebilmektedir.

Sonuç Yerine

Buraya kadar verdiğimiz değişkenlerle, özelleştirmenin gerek uluslararası gerekse ulusal sermaye birikim süreçlerinin içsel çelişkilerini giderme yönündeki temel tercihlerden biri olduğunu verdik. Bu ülkemiz açısından da geçerli olup, belki daha hızlı ve plansız olarak uygulamaya konmuş, uygulamanın her aşamasında genel olarak gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkiler yaratmıştır ve yaratmaya devam edecektir. Özellikle 'sosyal refah dev-

letin' sosyal ve refah öğelerinden soyunması ve farklı yollarla da olsa ücretli kesimleri destekleyecek yönlerini yitirmesi, gelir dağılımının bu kesimler aleyhine daha da bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum kesimler arası güç ve donanımın farklı olduğu bizim gibi ülkelerde Uras'ın da vurguladığı gibi konuya kimsenin sahip çıkmamasına neden olmaktadır. Böylece KİT'ler özelleştirme uğruna haraç mezat satılığa çıkarılmaktadır (Uras,1989). Güç dağılımındaki bu eşitsizlik, başlıbaşına ekonomik ve politik bir karar olan özelleştirmenin tartışılması noktalarını çoktan aşmıştır. Bu noktadan itibaren ise olayların dinamiğine müdahale etmek giderek zorlaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ardıç, K. (1994) "Özelleştirme ve KİT'ler Üzerine Aykırı Bir Görüş", **İktisat**, sayı 348, ss 31-34
- Bilgin, M.H. (1995) "KİT'ler ve Özelleştirme", **İktisat**, sayı 355, ss 54-59.
- Boratav, K ve E, Türkcian. (ed) (1994) **İktisat Politikası Seçenekleri-1 Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları**, Tarih Vakfı yurt Yay. İstanbul.
- Buğra, A. (1993) "Özelleştirme Tartışmalarında Yeni Boyutlar" **Görüş**, sayı 11, ss 20-27.
- Cumhuriyet Gazetesi (1989) "Yabancılar Satışa Devam" 2 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi, (1989) "Özelleştirme Bir Düşük Enflasyon" 14 Mart
- Gülalp, H. (1980) "Türkiye'de İthal İkamesi ve Dışa Açılma" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, cilt 7, sayı 1-2.
- Güneş, H. (1985) "KİT'ler Neden Satılmaz" **İktisat**, sayı 252.
- Karataş, C. (1993) "Özelleştirilen KİT'lerde Karlılık ve Verimlilik", **Görüş**, sayı 11, ss 28-37. Karataş, C ve Z, Öniş. (1994) **Dünyada Özelleştirme ve Türkiye**, Tüses Yay. İstanbul.
- Kalmbach, P. (1983) "Daha Çok Özel Teşebbüs Daha Az Devlet, Yeni Muhafazakar Saldırı" **Bir Başka İktisat**, (der) A. Işıklı, Alan Yay, İstanbul.
- Kazgan, G. (1989) "KİT'lerin Yabancılar Satılması" **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 Nisan.
- Keyder, Ç. (1981) "Kriz Üzerine Notlar" **Toplum ve Bilim**, sayı 14, Bilim yay. İstanbul.
- Keyder, Ç. (1987) "Yeni Birikim Modelleri, Gelir Dağılımı ve Dışlanma", **Kriz Gelir Dağılımı Ve Türkiye'de Alternatif Sorunu**, 2. Baskı, Kaynak Yay, İstanbul.
- Komili, H. (1994) "Amerika'yı Keşfetmek", **Görüş**, sayı 15, ss 10-11.
- Küçük, Y. (1985) **Türkiye Üzerine Tezler 1**, Tekin Yay, İstanbul.

Seda ERCAN

Oyan, O. (1989) “ Fonlar İstikrar Programı ve Özelleştirme”, **Mülkiyeyiler Birliği Dergisi**, sayı 91.

Oyan, O. (1994) “Özelleştirme Yolun Sonu mu?” **İktisat**, Sayı 348, ss 28-30.

Petrol-İş (1993) **92' Petrol İş Yılığ**, ss 495-533, Petrol-İş Yay, İstanbul.

Sayılarla Kalkınan Türkiye, (1981) DPT Yay. Ankara

Sömez, M. (1982) **Türkiye Ekonomisinde Bunalım**, 1. Kitap, Belge Yay, İstanbul.

TÜSİAD, (1986) **Özelleştirme, Halka Satış Koşullarında Başarı Koşulları**, TÜSİAD Yay, İstanbul.

Tüzün, G. (1986) “ Ekonomik Bunalım ve 24 Ocak Kararları Üzerine”, **İşbittiren Ekonomi**, (der). Bilim ve Sanat Yay. Ankara.

Tonak, A ve A, Shaikh. (1988) “Refah Devleti ve Sosyal Ücret Efsanesi” **Toplum ve Bilim**, sayı 40, ss 43-55.

Uras, T.G. (1989) “KİT’ler Ucuza Kapatılıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 şubat.

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL VE EKONOMİK TARİH ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE SON GELİŞMELER

Arş. Gör. Murat KORALTÜRK

Giriş

Türkiye son yıllarda daha belirgin bir ifade ile son 10-15 yıl içinde tarihinin en önemli dönüşümlerini yaşamaktadır. Hemen her alanda ortaya çıkan bu dönüşümlerin en belirgin ve ortak özelliğini hızlı yozlaşma, nitelikten verilen ödün oluşturmaktadır. Bu yazıda da, anılan dönem içinde kendi bilim alanımızda yani toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları alanında yaşanan gelişimin bir betimlemesi ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Belirtilen dönüşüm sürecinde Türkiye'de toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları alanında, bizce olumlu yönde kaydedilen gelişmeler ana hatları ile ortaya konulmaktadır. Gelecek bir tarihte gerçekleştirmeyi düşündüğümüz çalışmanın bir ön adımını oluşturan bu yazıda sırasıyla başta üniversiteler olmak üzere ilgili diğer kurumların çalışmaları ve kurumsallaşmalar, konu ile ilgili yayın etkinliklerinden söz edilmektedir.

1. Üniversitelerde Toplumsal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları

Türkiye'de çağdaş üniversitenin tarihi, cumhuriyet devrimleri ile başlar. Türkiye üniversitelerinde toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının ilk izlerini de yine üniversite kürsülerinde bulmak olanaklıdır. Öncüler içinde Türkiye'de çağdaş sosyolojinin kurucularından Ziya Gökalp'i anmak gerekir. Durkheim sosyolojisi Ziya Gökalp ile Türkiye'de anılmaya başlanır. Akademik nitelikli ilk kurumsallaşmanın adımı 1924'te İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü'dür. Bundan önce atılmış bir diğer önemli adım ise 1910'da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni'dir. Encümen, tarih araştırmalarında birincil belgelerin ve özellikle arşiv belgelerinin önemini ortaya koyan, öncü nitelikli yayınlarda bulunur.¹ Türkiye üniversitelerinde uzun yıllar yalnızca iki tarih bölümü akademik ve bilimsel etkinliklerde bulunmuştur. Biri 1933 tasfiyesi ile İstanbul Üniversitesi adını alan Darülfünun Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'dür. Diğeri ise Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak 1935'de kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'dür. Her iki kurumda da etkin görev alan dolayısıyla Türkiye'de çağdaş tarih araştırmalarının gelişiminde büyük rolü bulunan bir diğer önemli kişi ise Fuad Köprülü'dür.² Çok

yönlü bir kişi olan Köprülü, toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarında tam anlamıyla bir okullaşma veya kurumsallaşmaya yol açamamakla birlikte, yapıları ile Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin önemli araştırmalar vermiş ve bir dizi ardılına öncülük etmiştir. Köprülü ile çağdaş ve çoğu ardılı olarak nitelendirilen araştırmacıların başında İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükremin Halil Yinanç, Ömer Lütfi Barkan, Cavid Baysun, Enver Ziya Karal, Mustafa Akdağ, Şinasi Altundağ, Bekir Sıtkı Baykal, Mustafa Cezar, Abdülbaki Gölpınarlı, Halil İnalcık, Mehmet Altay Köymen, Cengiz Orhonlu, M. Münir Aktepe, Tayyip Gökbilgin, Halil Sahillioğlu, Ercüment Kuran, Şehabettin Tekindağ, Osman Turan, Şerafettin Turan, M. Çağatay Uluçay, Bekir Kütükoğlu, Nejat Göyünç ve Mehmet Genç gibi isimler vardır.

Üniversite bünyesinde toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının gelişiminde Köprülü'nün önderliği yanında meslekten tarihçiler dışında toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları alanında öncü kişi Ömer Lütfi Barkan'dır. Öncü kurum ise 1937'de faaliyete geçen İ.Ü. İktisat Fakültesi'dir. Kırk yıla yakın bir süre İktisat Fakültesi'nde görev yapan Barkan, iktisat tarihi araştırmalarının bu fakültede ve dolayısıyla Türkiye

üniversitelerinde yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Yapıtları kadar önemli bir katkısı 1950'de kurduğu Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'dür. Köprülü ve Barkan ile başlayan bugün Halil İnalçık ile uluslararası boyuta ulaşan toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları üzerinde çok belirgin ve etkin olmamakla birlikte, XX. yüzyıl tarihçiliğine yön veren Annales Okulu'nun izleri vardır.³

Türkiye'de geçmiş dönemde akademik tarihçilerin en önemli ortak özelliklerinden birisi, kuramı dışlamaları hatta gözardı ederek yalnızca belgeleri dikkate almaları ve resmi tarihin sözcüsü olmalarıdır. Buna karşıt araştırmalar ve yaklaşımlar 1960'larda daha çok üniversite dışından gelir. Doğan Avcıoğlu⁴ ve Niyazi Berkes⁵, Marsizm ile ilintili bir tarih anlayışı ve yazımının örneklerini ortaya koyarlar. 1980'lerde ürünlerini veren toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının temelleri 1960'larda atılır. Çoğu meslekten tarihçi olmayan iktisatçı, sosyolog ve siyaset bilimcilerden oluşan sosyal bilimciler, Türkiye tarihinin bakirliğini ve zenginliğini keşfetmişcesine önemli yapıtlar vermeye başlarlar. Meslekten tarihçi olmayan bu araştırmacıların başında Mete Tunçay, Gündüz Ökçün gelir. Zafer Toprak, Şevket Pamuk, Halil Berktaş ve Edhem Eldem gibi isimlerin başta geldiği bir grup araştırmacı ise bugün Türkiye üniversitelerinde "düz tarihçiliğin" veya başka bir deyişle "klasik tarihçiliğin" dışında toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına ağırlık vermektedir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde de, Barkan'ın önderliğinde gelişen belgesel iktisat tarihi araştırmaları sürmektedir. Toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının sürdürüldüğü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi gibi kurumlar yanında, yakın zamanda kurulan Bilkent Üniversitesi ve Koç Üniversitesi'nde de konuya ilişkin ciddi altyapı çalışmaları yapılmaktadır. Başta İstanbul ve Ankara Üniversiteleri olmak üzere üniversitelerin tarih bölümlerinde lisans üstü eğitimde toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları hız kazanmıştır. Bu tarih bölümleri içinde özellikle son yıllarda önemli ürünler verenler, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'dür.

Bunlar Türkiye toplumsal ve ekonomik tarihi araştırmalarına İstanbul ve Ankara dışından en önemli katkıyı yapan kurumlardır.⁶ Üniversitelerde toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının içinde bulunduğu güçlükler üniversitelerin genel sorunları dışında değildir. Yani yayın, kütüphane, arşiv sorunları önemli engellerdir. Özellikle taşra üniversitelerinde bu sorunların aşılması bugün için olanaksız görünmektedir. Olumlu gelişme ise birçok bilim dalına göre toplumsal ve ekonomik tarih alanında bir çok sayıda özgün yapıt ortaya çıkmaktadır. Bunların bir bölümü uluslararası niteliktedir. Toplumsal ve ekonomik tarihe ilişkin olarak çalışan Türk araştırmacıların yapıtları bir çok diğer disipline göre daha çok uluslararası yayında atıf da almaktadır. Butün bu gelişmelere karşın üniversitelerin bünyesindeki çalışmalara daha çok ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bu alanda aşılması güç olan bir sorun ise Türkiye dışında diğer toplumların, örneğin Avrupa'nın toplumsal ve ekonomik tarihine veya Anadolu'nun Türklerden önceki sakinlerine ilişkin özgün yapıtların üretilmemesidir. Ancak kendi tarihimizi resmi boyutu dışında daha yeni araştırmaya ve öğrenmeye başladığımızı düşündüğümüzde, bunun için daha çok bekleyeceğimiz akla gelmektedir.

2. Üniversiteler Dışında Toplumsal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları

Üniversiteler dışında doğrudan veya dolaylı olarak toplumsal ve ekonomik tarihe ilişkin araştırmaların yapıldığı veya sürdürüldüğü az sayıda kurum vardır. Bunların en eskisi Türk Tarih Kurumu'dur⁷. Tarih-i Osmani Encümeni'ne kadar uzanan ve 1935'te Türk Tarih Kurumu adını alan kurum, resmi tarihin sözcüsü olmanın yanında özellikle Türkiye arkeolojisine büyük katkıda bulunmuştur. İki 1932'de düzenlenen Türk Tarih Kongreleri de kurumun bir diğer etkinliğidir. Hemen her dönem siyasetin içine çekilmeye çalışılan ve sürüklenen kurum, yayınları ile Türkiye'de toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına katkıda bulunmaktadır. Ancak kurumun etkinlikleri beklenenin ötesinde, ülkenin içinde bulunduğu entellektüel boşluğu doldurmaya yetmemektedir.

Öneri, C.1.S.3.

Üniversiteler, Türk Tarih Kurumu gibi resmi kurumların yanında Türkiye'de toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına özellikle son yıllarda büyük katkılar yapan belkide yegane sivil toplum örgütü 1991'de kurulan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'dır. Yurtiçi ve dışından birçok katılımcı bünyesinde toplayan vakıf, dört yıl gibi kısa bir süre içinde bir çok etkinlik gerçekleştirmiştir. 22 kitap yayınlayan vakıf, halen üç ayrı derginin de yayını sürdürmektedir.⁸ İstanbul Ansiklopedisi projesini de gerçekleştiren vakıf, Devam eden projeleri yanında, birçok toplantı ve açıkoturum düzenlemiştir. Bunlar içinde en önemli olanları, ilki 1993'de düzenlenen, ikincisi ise 1995 Haziranı'nda gerçekleştirilen Uluslararası Tarih Kongresi'dir.

3. Bilimsel Toplantılar ve Yayınlar

Toplumsal ve ekonomik tarih ile belirli ölçüde ilgili olan Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği Türk Tarih Kongreleri ve İ.Ü.'nin düzenlediği Türkoloji Kongreleri dışında doğrudan konuya ilişkin ilk bilimsel toplantılar 1970'lerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1973'te Türkiye İktisat Tarihi Semineri,⁹ 1977'de ise Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi düzenlenir.¹⁰ 1980'lerden günümüze kadar ise gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında birçok toplantı gerçekleştirilmiştir.

Toplumsal ve ekonomik tarih ile ilgili yayınlar kitap ve süreli yayın olmak üzere iki yönde gelişme göstermektedir. 1980'lerde özellikle Batı'nın toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin klasikleşmiş veya baş yapıt olarak anılan bir dizi yapıt Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır.¹¹ Bu arada gerek Türkiye üniversitelerinde gerekse yurtdışında üretilmiş, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin yapıtların da yayını sürmektedir. Bunlar içinde XIX. yüzyıla veya başka bir ifade ile Osmanlı Devleti'nin son dönemine ilişkin olanlar ağırlıktadır.

Süreli yayınlar içinde üniversitelerin yayın organları olan dergiler düzenli olmamakla birlikte yayınlanmaktadır. Bunlara Türk Tarih Kurumu Belleteni'ni de eklemek gerekir. YÖK'ün ardından kurulan yeni üniversitelerin de yeterli ve etkin olmamakla birlikte yayın

faaliyetleri vardır. Üniversiteler dışında diğer kurum ve yayınevlerinin çıkarttıkları bir dizi süreli yayın mevcuttur. Örneğin Vakıflar Dergisi uzun yıllardır olduğu gibi bugün de sayfalarında toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına yer vermektedir. Toplum ve Bilim de düzenli olamamakla birlikte yayını sürdürmekte ve aynı türden araştırmalara yer vermektedir. Dönem içinde yayınlanmış, ancak yayını durmuş önemli bir süreli yayın Yapıt'tır. Dönem içinde yayını durdurmuş süreli yayınlar içinde popüler tarih dergileri de vardır. Bunların en iyi tanınları Hayat Tarih Mecmuası ve Yıllarboyu Tarih Dergisi'dir. Halen yayınlanmakla birlikte, bir dönem sayfalarında güncel ekonomik haber ve araştırmaların yanısıra, toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına da yer veren İstanbul Sanayi Odası Dergisi ve İstanbul Ticaret Odası Dergisi'nde benzer türden araştırmalara rastlanmamaktadır.¹² Dönem içinde yayınına başlanan ve halen yayını süren en önemli süreli yayın ise Tarih ve Toplum Dergisi'dir.¹³ Her ay yayınlanan bu dergi, popüler tarih ile akademik tarihin yanyana geldiği ve en çok uyum gösterdiği yegane süreli yayındır. Tarih ve Toplum çizgisinde, hatta ondan farklı olarak Türkiye dışına da pencere açma niyeti ile yayınlanmaya başlanan, ancak bu amaca daha ulaşıldığı tartışılır bir diğer dergi ise Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın yayınladığı Toplumsal Tarih'tir.¹⁴ Bu dergilerin dışında, milliyetçi muhafazakar dünya görüşü doğrultusunda yayınlanan popüler tarih dergilerinin de varlığına işaret etmek gerekir.¹⁵

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Sonuç ve genel değerlendirme başlığı altında yukarıda yazılı olanların bir özetini vermektense, yukarıda çizilen çerçeve doğrultusunda bazı önerilerde bulunmak daha doğru ve yararlı olur kâsındayız. Öncelikle üniversiteler ile ilgili olarak, üniversiteler bünyesinde sürdürülen toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarının daha da gelişmesi için kütüphane sorununun özellikle yurtdışından getirilen yayın sorununun giderilmesi gerekir. Öğretim elemanlarının araştırmalarını yayınlamaları için üniversite olanaklarının artırılması gerekmektedir. Bütün bilim dallarında olması gerektiği gibi doktora tezlerinin hatta olanaklar elverirse yüksek lisans tezlerin dahi ilgili üniversitelerce kabulünü izleyen belirli bir süre içinde yayınlanması

Murat KORALTÜRK

zorunluluğu getirilmelidir. Bu, araştırmacıları dolaylı olarak motive edecek bir etken de olacaktır. Süreli yayınların hakemli hale getirilmesi de aynı yönde etki yapacaktır. Böylece bilimsel denetim mekanizması işlerlik kazanacaktır. Üniversitelerin ulusal ve uluslararası düzeyde toplantılara daha çok kaynak ayırmaları sağlanmalıdır. Öğretim elemanlarının yine diğer bilim dallarında olduğu gibi kendi disiplinleri ile ilgili yurtdışı kütüphane ve arşiv çalışmalarının, üniversite kanalı ile gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Üniversiteler dışında, Türk Tarih Kurumu ve diğer ilgili kurumların etkinliklerinde, toplumsal ve ekonomik tarih araştırmalarına daha ağırlık vermesi sağlanmalıdır. Üniversiteler ve az

sayıdaki diğer kurumlar dışında özellikle yayın alanında önemli katkısı olan yayınevlerinin yanı sıra bankalar, finans kurumları ve büyük holdinglerin son yıllarda başta müzik ve diğer sanatsal etkinliklere sağladıkları gibi parasal desteği toplumsal ve ekonomik tarih araştırmaları alanına da çekme olanakları araştırılmalıdır. Orta öğretimde, tarih ve sosyal bilgiler dersleri müfredatında toplumsal ve ekonomik tarihe ilişkin konuların daha ağırlıkta verilmesi için gereken çalışmalar yapılmalıdır. Toplumsal ve ekonomik tarihi popülarize eden yayınların da yaygınlaşması desteklenmeli ve sağlanmalıdır.

DİPNOTLAR

¹ Tarih-i Osmani Encümeni için bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları", *Tarih ve Toplum*, Cilt VI, Sayı 36, İstanbul 1986, s. 41-46; Cilt VII, Sayı 38, İstanbul 1987, s. 9-13; Cilt VII/40, İstanbul 1987, s. 49-54.

² Fuad Köprülü için bkz. Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak yay., İstanbul 1983.

³ Halil İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman and New Findings", *Review*, Vol. I, No. 3-4, (1978), s. 69-96.

⁴ Avcıoğlu'nun yankı bulan yapıtları içinde öncü olana için bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.

⁵ Berkes'in birçok yapıtı içinde öncü olanları şunlardır: Niyazi Berkes, *İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, Yön yay., nr. 1. Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, II Cilt, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969-1970.

⁶ E.Ü.E.F. Tarih Bölümü 1983'den beri *Tarih İncelemeleri Dergisi*'ni yayınlamaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ise 1991'den beri *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ni yayınlamaktadır.

⁷ TTK'nın tarihçesi için bkz. Uluğ İğdemir, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, TTK yay., XVI. Seri-Sa. 22, Ankara 1973.

⁸ Bu dergiler: *İstanbul, New Perspectives on Turkey, Toplumsal Tarih*.

⁹ *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, (8-10 Haziran 1973)*, ed. Osman Okyar, H.Ü. yay., C 13, Ankara 1975.

¹⁰ *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, (11-13 Haziran 1977)*, ed. Osman Okyar-Halil İnalçık, Anmara 1980.

¹¹ Bu yapıtların başlıcaları şunlardır: Bu yapıtların belli başlıları şunlardır: Jean Baechler, *Kapitalizmin Kökenleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bs., İmge Kitabevi yay., Ankara 1994. Marc Bloch, *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş yay., Ankara 1983. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, cilt I-II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren yay., İstanbul

1989-1990. Aynı yazar, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*, çev. Mustafa Özel, Ağaç yay., nr. 9, İstanbul 1991. Aynı yazar, *Akdeniz, Mekan ve Tarih*, çev. Necati Erkurt, Metis yay., İstanbul 1990. Aynı yazar, *Akdeniz, İnsan ve Miras*, çev. Aykut Derman, Metis yay., İstanbul 1991. Aynı yazar, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, cilt I-III, Gece yay., Ankara 1993. Carlo Cipolla, *Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus*, çev. Mehmet Sırrı Gezgin, Tur yay., nr. 38, İstanbul 1980. Aynı yazar, *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, çev. Ali İhsan Karacan, Bağlam yay., nr. 57, İstanbul 1993. Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı*, çev. Tefik Güran, T.T.K. yay., X. Dizi-Sa. 10, Ankara 1988. Maurice Dobb -P. Swezy -K. H. Takahashi -R. Hilton -C. Hill, *Feodaliteden Kapitalizme Geçiş*, çev. Çetin Yetkin, Aydınlık yay., nr. 1, Ankara 1970. Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi yay., nr. 11, Ankara 1990. Aynı yazar, *Şövalye, Kadın ve Rahip/ Feodal Fransa'da Evlilik*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı yay., nr. 41, İstanbul 1991. Aynı yazar, *Erkek Ortaçağ: Aşka Dair ve Diğer Denemeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı yay., nr. 42, İstanbul 1992. Lucien Febvre, *Rönesans İnsanı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi yay., nr. 112, Ankara 1995. Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, cilt I-II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Teori yay., Ankara 1985. Christopher Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak yay., İstanbul 1983. Eric J. Hobsbawm, *Sosyal İsyancılar*, çev. Necati Doğru, Yöntem yay., nr. 10, İstanbul 1973. Aynı yazar, *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Yalçın Gülerman-Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi yay., Ankara 1987. Aynı yazar, *Devrim Çağı: 1798-1848*, çev. Jülide Ergüder-Alaeddin Şenel, V yay., Ankara 1989. Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge 4. bs., İletişim yay., İstanbul 1990. Jacques Le Goff, *Ortaçağ'da Entellektüeller*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı yay., nr. 95, İstanbul 1995. Witold Kula, *Feodalizmin Ekonomik Teorisi*, çev. Oğuz Esen, Birey ve Toplum yay., Ankara 1985. Jean Maillet, *Başlangıçtan 18. Yüzyıla Ekonomi Tarihi*, çev. Ertuğrul Tokdemir-Mehmet Bolak, İ.T.Ü. Kütüphanesi, nr. 1386, İstanbul 1989. Aynı yazar, *18. Yüzyıldan Bugüne İktisadi Olayların Evrimi*, çev. Ertuğrul Tokdemir, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

¹² Anılan dergilerde 1960'larda ve 1970'lerde Hüseyin Avni Şanda ve Adnan Giz'in Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihine ilişkin araştırmaları yayınlanmıştır. Adnan Giz'in Osmanlı sanayi tarihine ilişkin İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nde yayınlanmış olan makaleleri Prof.Dr. Emre Dölen ve tarafımızdan İletişim Yayınları için bir kitap halinde yayına hazırlanmaktadır.

¹³ Ocak 1984'ten beri her ay yayınlanmaktadır.

¹⁴ Ocak 1994'ten beri her ay yayınlanmaktadır.

¹⁵ Örneğin *Türk Dünyası Tarih Dergisi* ve *Tarih ve Medeniyet* gibi

